

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2479 - 2502

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

สิงหาคม 2558

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2479 - 2502

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

สิงหาคม 2558

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

กฎผู้มีบุญในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2479 - 2502

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
สิงหาคม 2558

ศศิธร คงจันทร์. (2558). **กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502**. ปรินิพนธ์

ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

คณะกรรมการควบคุม: รองศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, ดร.เพ็ญพิสุทธิ์ ทองมี.

การวิจัยครั้งนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาภูมิหลังและปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสานรวมถึงรูปแบบ วิธีการ ลักษณะ รวมถึงผลกระทบของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502 อีกทั้งเพื่อศึกษาวิเคราะห์ว่า กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 มีความเหมือนหรือแตกต่างจากกบฏผู้มีบุญก่อนปีพ.ศ. 2479

จากการศึกษาพบว่า กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นระหว่างพ.ศ. 2479 – 2502 มีทั้งหมด 3 ครั้ง ครั้งแรกคือ กบฏหมอลำน้อยชาดา พ.ศ. 2479 โดยมีปัจจัยมาจากการเรียกเก็บภาษีอากรของรัฐ ระบบการศึกษาของรัฐ การปกครองพระสงฆ์ท้องถิ่น โดยหมอลำน้อยชาดา ได้ใช้ความสามารถในการเป็นหมอลำ ร้องกลอนลำถึงปัญหาความเดือดร้อนที่ราษฎรได้รับจากนโยบายของรัฐ และยังใช้ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียีในการสร้างแรงศรัทธาและชักชวนให้ราษฎรมาเข้าร่วมกลุ่มด้วย แต่เคลื่อนไหวได้ไม่นาน หมอลำน้อยชาดาก็ถูกทางการจับกุม ครั้งที่ 2 กบฏหมอลำไสยา พลตรี พ.ศ. 2482 มีปัจจัยมาจากการจัดระบบการศึกษาจากส่วนกลาง การเก็บภาษีที่ดิน และกฎหมายป่าไม้ หมอลำไสยา พลตรี ได้ใช้ความสามารถในการร้องหมอลำนำปัญหาต่างๆ มาร้องเป็นกลอนลำทำให้ได้รับความนิยม แต่ด้วยการกล่าวโจมตีบ่อยครั้งทำให้รัฐเกรงว่าเหตุการณ์จะบานปลายและเป็นอันตรายต่อบ้านเมือง จึงเข้าจับกุมกลุ่มของหมอลำไสยา พลตรี ในที่สุด ครั้งที่ 3 กบฏนายสีลา วงศ์สิน มีปัจจัยมาจากปัญหาความอดอยาก และความแห้งแล้งในภาคอีสาน นายสีลา วงศ์สิน สามารถทำให้ราษฎรที่มาเข้าร่วมกลุ่มไม่ต้องอดอยาก มีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์โดยที่ไม่ได้ทำงานใดๆ เพียงแค่นั่งสวดมนต์และทำตามที่นายสีลาบอกเท่านั้น โดยลักษณะการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านของนายสีลา เป็นวิธีการที่คล้ายคลึงกับแนวคิดคอมมิวนิสต์ทำให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีอาจปล่อยให้การเคลื่อนไหวนี้ดำรงอยู่ได้ จึงมีการปราบปรามอย่างจริงจัง

จากการศึกษาในครั้งนี้ยังพบว่า กบฏที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 มีความเหมือนและความแตกต่างกับกบฏผู้มีบุญ ที่เกิดก่อนพ.ศ. 2479 กล่าวคือ กบฏผู้มีบุญหลังพ.ศ. 2479 ยังคงมีการสืบต่อแนวความคิดเรื่อง “พระศรีอารียเมตไตรย” ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการรวมกลุ่มและการเคลื่อนไหว แต่ได้มีรูปแบบ วิธีการ ลักษณะของการเคลื่อนไหวที่แตกต่างไปจากกบฏผู้มีบุญก่อนพ.ศ. 2479 นับตั้งแต่ช่วงเวลาที่เกิด กลุ่มบุคคลที่เข้าร่วม ปัญหาที่นำไปสู่การเคลื่อนไหว จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหว รวมถึงวิธีการปราบปรามของรัฐ ที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมภายในส่วนกลางและภาคอีสาน นอกจากนี้การเกิดกบฏผู้มีบุญหลังพ.ศ. 2479 ยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้รัฐส่วนกลางให้ความสนใจภาคอีสานมากขึ้น และนำไปสู่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงให้ภาคอีสานมีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้นอีกด้วย

HOLY MEN'S REBELLIONS IN THE NORTHEAST, 1936-1959

AN ABSTRACT
BY
SASITHORN KONGCHAN

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Arts Degree in History
at Srinakharinwirot University

August 2015

Sasithorn Kongchan. (2015). HOLY MEN'S REBELLIONS IN THE NORTHEAST, 1936-1959. Master thesis, M.A.(History). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University: Advisor Committee. Assoc. Prof. Dr. Chakrit Choomwattana, Dr. Penpisut Thongmee.

This research aims to study the background and the factors related to Holy Men's Rebellions in the Northeast of Siam as well as the forms, methods, characteristics, including aftermaths of Holy Men's Rebellions occurring in the Northeast during 1936 – 1959 in order to study and analyze similarities or differences of Holy Men's Rebellions taking place before and after 1936.

It is found that Holy Men's Rebellions occurring during 1936 – 1959 had totally three periods as follows. The first period: Mor Lam Noi Chada Rebel (1936) – this rebellion resulted from taxation policy of government, state education system, and administration local clergy Mor Lam Noi Chada used his ability as a folk singer to sing verses concerning the problems of people who suffered from government policies as well as using people's belief in Metteyya to persuade them to join his group. However, the movement did not last long and Mor Lam Noi Chada was arrested by the government authorities. The second time: Mor Lam Sopa Pontree Rebel (1939) – This rebellion occurred from the education system imposed by the central government, land taxation, and forestry law. Mor Lam Sopa Pontree used her ability as a folk singer to sing verses to describe various problems so her verses become popular. However, her singings often attacked the government. They were afraid that the situation might be escalated and would harm the country. The group of Mor Lam Sopa Pontree was therefore finally arrested. The third time: Sila Wongsin Rebellion – This rebellion occurred from the problems of starvation and drought in the Northeastern region. But Sila Wongsin could help people who joined the rebellion not to starve and had adequate food without doing any work. They just had to pray and follow instructions of Sila Wongsin only. The characteristics of people's gathering as organized by Sila was similar to the concepts of the Communists. As a result, the government of Sarit Thanarat could not allow this movement to exist any longer and they suppressed this movement seriously.

In addition, the study results indicated that the rebellion occurring after 1939 were both similar and different from the rebellion occurring before 1936. Due to the rebellion after 1939 which continued the concept of "Metteyya", a key basis for movement. Nonetheless, there were forms, methods, and characteristics of movement different from the rebellion taking place before 1936. The time of gathering, the groups of people joining the revolts, problems leading to the movement, the purposes of the movement, including suppressive methods of government were caused by changes in politics, economy, society and culture in the central region and the Northeastern region. Moreover, the rebellion occurring after 1939 was a factor that drove the central government to develop this region to a certain extent of progress.

ปริญญาานิพนธ์

เรื่อง

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานระหว่าง พ.ศ.2479-2502

ของ

ศศิธร คงจันทร์

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล)

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญาานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน

.....ประธาน

(รองศาสตราจารย์ ดร. ชาศริต ชุ่มวัฒนะ)

(รองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ)

.....กรรมการ

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร. เพ็ญพิสุทธิ์ ทองมี)

(รองศาสตราจารย์ ดร.ชาศริต ชุ่มวัฒนะ)

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร.เพ็ญพิสุทธิ์ ทองมี)

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสามารถจากบุคคลหลายฝ่าย ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ชาศิต คุ้มวัฒนะ ที่กรุณาเป็นประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ พร้อมทั้งให้คำปรึกษาแนะนำแนวทางและตรวจแก้ไขจุดบกพร่องต่างๆ ในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จ ขอกราบขอบพระคุณ ดร.เพ็ญพิสุทธิ์ ทองมี ที่กรุณารับเป็นกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์และให้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะแนวทางในการเรียบเรียงและตรวจแก้ไขปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนเสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ และ ดร.โดม ไกรปกรณ์ ที่กรุณาสละเวลามาเป็นกรรมการสอบและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์สำหรับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์สุวิทย์ ธีรศาสตร์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้คำแนะนำและข้อมูลเกี่ยวกับหลักฐานชั้นต้น รวมถึงการสัมภาษณ์บุคคลร่วมเหตุการณ์กับผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น รวมถึงคณาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่านที่ให้ความรู้และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์แก่ผู้เขียนมาโดยตลอด

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ สำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ศูนย์วิทยทรัพยากรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และสำนักเลขาธิการรัฐสภา ที่ให้บริการสืบค้นหนังสือและเอกสารต่างๆ เป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณ คุณสมบุญ คงจันทร์ บิดา คุณมลิวัดย์ จี๋เพชร มารดา ที่ให้การสนับสนุนในทุกๆ เรื่องเพื่อให้ผู้เขียนสามารถทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จลุล่วงได้ ขอขอบคุณนายสิทธิโชค อนุจันทร์ ที่ให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจมาโดยตลอด รวมถึงพี่ น้อง และเพื่อนร่วมรุ่นภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ทุกท่านที่มอบความเป็นห่วงเป็นใยให้กันตลอดเวลา ขอขอบคุณ นางสาวอัจฉรา วงศ์ประสาธเพชร ที่ช่วยตรวจพิสูจน์อักษรปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนเสร็จสมบูรณ์ในที่สุด รวมถึงเพื่อนๆ ทุกคนที่ไม่ได้กล่าวชื่อ ผู้เขียนรู้สึกขอบคุณจากใจจริงสำหรับกำลังใจดีๆ ที่มอบให้กันเสมอมา

ศศิธร คงจันทร์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
ความมุ่งหมายของการศึกษา.....	13
ความสำคัญของการศึกษา.....	13
วิธีการศึกษาค้นคว้า.....	14
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	14
นิยามศัพท์.....	14
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัย.....	14
2 ภูมิหลังและเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานก่อนพ.ศ. 2479.....	16
ภูมิหลังภาคอีสาน.....	16
อีสานก่อนการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435.....	17
กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานก่อนสมัยรัชกาลที่ 5.....	22
กบฏบุญก๊วย.....	23
สาเหตุ.....	23
วิธีการ.....	24
การปราบปรามและผลกระทบ.....	24
กบฏเชียงแก้ว.....	26
สาเหตุ.....	26
วิธีการ.....	27
การปราบปรามและผลกระทบ.....	28
กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง.....	29

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
สาเหตุ.....	29
วิธีการ.....	31
การปราบปรามและผลกระทบ.....	32
กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 – พ.ศ. 2475.....	34
กบฏสามโบก.....	34
สาเหตุ.....	34
วิธีการ.....	35
การปราบปรามและผลกระทบ.....	36
กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน.....	36
สาเหตุ.....	37
วิธีการ.....	39
การปราบปรามและผลกระทบ.....	45
กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว.....	48
สาเหตุ.....	48
วิธีการ.....	50
การปราบปรามและผลกระทบ.....	52
ภูมิหลังของภาคอีสานก่อนและหลัง พ.ศ. 2479.....	56
อีสานภายหลังเกิดกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445.....	56
3 บริบททางการเมืองและกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2479 – 2502.....	62
ลักษณะการปกครองแบบประชาธิปไตยภายหลังการปกครอง พ.ศ. 2475.....	62
ภาพรวมสถานการณ์ทางสังคมการเมืองในช่วง พ.ศ. 2470 – 2479.....	66

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

3 (ต่อ)

สภาพเศรษฐกิจภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2475.....	68
“ท้องถิ่นนิยม” ในภาคอีสานกับบทบาทของ ส.ส.อีสาน.....	73
ท้องถิ่นนิยมในภาคอีสาน ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2.....	80
การเมืองในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2490 – 2500.....	84
เหตุการณ์กับผู้มีบุญตั้งแต่ พ.ศ.2479.....	90
กบฏหมอล้าน้อยชาดา.....	91
ลักษณะของกบฏหมอล้าน้อยชาดา.....	91
ปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏหมอล้าน้อยชาดา.....	91
เรื่องเงินรัฐอุปการ.....	92
การต่อต้านพระสงฆ์.....	99
การปฏิรูปการศึกษาในภาคอีสาน.....	108
การเคลื่อนไหวของหมอล้าน้อยชาดา.....	121
การปราบปราม.....	124
กบฏหมอลำไสภา พลตรี.....	126
ลักษณะของหมอลำไสภา พลตรี.....	127
ปัจจัยทำให้เกิดกบฏหมอลำไสภา พลตรี.....	128
การต่อต้านระบบการศึกษา.....	128
ปัญหาภาษีที่ดิน.....	135
การต่อต้านกฎหมายป่าไม้.....	142
ความเคลื่อนไหวของหมอลำไสภา พลตรี.....	147
การปราบปราม.....	150
กบฏนายศิลา วงศ์สิน.....	153
ลักษณะของกบฏนายศิลา วงศ์สิน.....	153

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 (ต่อ)	
ปัจจัยทำให้เกิดกบฏนายศิลา วงศ์สิน.....	155
การเคลื่อนไหวของนายศิลา วงศ์สิน.....	164
การปราบปราม.....	167
4 วิเคราะห์ลักษณะและผลกระทบของกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง	
พ.ศ. 2479 – 2502.....	175
บริเวณที่เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ.....	179
กลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว.....	182
ปัญหาที่นำไปสู่การเคลื่อนไหว.....	184
การปฏิรูปและขยายระบบการศึกษาของรัฐ.....	187
การปกครองพระสงฆ์ในภาคอีสาน.....	190
นโยบายการเก็บภาษีที่ดิน.....	191
กฎหมายป่าไม้.....	192
ลักษณะของผู้นำและแนวความคิดของราษฎรที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว.....	193
จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหว.....	195
วิธีการปราบปรามของรัฐ สะท้อนมุมมองของรัฐที่มีต่อผู้มีบุญ.....	197
วิธีการปราบปรามกบฏผู้มีบุญของรัฐ.....	197
มุมมองของรัฐที่มีต่อการเคลื่อนไหวของ “ผู้มีบุญ”.....	201
สภาพภาคอีสานภายหลังเกิดกบฏผู้มีบุญในช่วง พ.ศ. 2479 – 2502	205
5 บทสรุป.....	210
บรรณานุกรม.....	216
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	229

บทที่ 1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ภาคอีสาน หรือ ภาคอิสาน เป็นคำที่รัฐบาล ประกาศใช้อย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2465¹ อันเป็นผลมาจากการกำหนดเขตการปกครองที่ได้รวมมณฑลต่างๆ ที่มีอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเข้าด้วยกัน คือ มณฑลอุดร มณฑลอุบลราชธานี และมณฑลร้อยเอ็ด ยกเว้นมณฑลนครราชสีมา ดังนั้น คำว่าอีสาน หรือ อิสาน จึงไม่ใช่คำที่ใช้เรียกดั้งเดิมจากคนในแถบนี้แต่เป็นคำที่สร้างขึ้นใหม่ภายหลังการปฏิรูปการปกครอง โดยใช้ชื่อทิศในสมัยโบราณเป็นคำที่มาใช้เรียกเขตการปกครองแถบนี้ และในที่สุดก็เปลี่ยนเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2496² คำว่า อีสาน ที่ใช้อย่างเป็นทางการนั้นจึงครอบคลุมระยะเวลาส่วนใหญ่ของงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้ศึกษาจึงเห็นสมควรใช้คำว่า ภาคอีสาน แทน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อให้สัมพันธ์กับช่วงเวลาที่ทำการศึกษาและสอดคล้องกับหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นนี้

หลังจากที่รัฐบาลปฏิรูประบบบริหารราชการส่วนภูมิภาคจากระบบกึ่งเมือง³มาเป็นระบบเทศาภิบาลในพ.ศ. 2435 รัฐบาลได้เข้าไปเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในภาคอีสานมากขึ้น เริ่มจากการส่งข้าราชการไปปกครองดินแดนแถบนี้ พร้อมกับสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา มีการเก็บภาษีที่เก็บตามจำนวนคน ไม่ได้เก็บตามพื้นที่การเพาะปลูก⁴ ส่งผลให้ชาวอีสานต้องทำการบุกเบิกป่าเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก และมีการอพยพย้ายถิ่นฐานมายังภาคกลางและเมืองหลวงเพื่อเป็นแรงงานรับจ้าง นับว่าเป็นความพยายามดิ้นรนเพื่อหาเงินมาจ่ายให้กับทางราชการตามพระราชบัญญัติการเก็บ

¹สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494 – 2519. หน้า 2.

²สจข. สร.0201.37/2 ที่ 15/118 เรื่อง การเปลี่ยนชื่อภาคอิสาน. (27 พฤษภาคม 2496).

³ระบบกึ่งเมือง คือ การที่รัฐบาลปล่อยให้ชนชั้นปกครองเดิมปกครองเมืองต่อไป โดยมีข้อแม้ว่าเมืองเหล่านั้นต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้ทุกปี เจ้าเมืองก็ได้รับอนุญาตให้ “กินเมือง” โดยสามารถเรียกเก็บส่วยอากรเอาไว้ใช้เองได้โดยไม่ต้องส่งให้กับรัฐ และรัฐก็ไม่ได้จำกัดปริมาณของส่วยที่เมืองต่างๆ สามารถเก็บไว้ได้ ตราบใดที่เห็นว่าส่วยที่ส่งมาให้นั้นเป็นที่น่าพอใจ ดูจาก วุฒิชัย มูลศิลป์ ; และ สมโชติ อ๋องสกุล. (2524). มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. หน้า 126.

⁴สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). เล่มเดียวกัน. หน้า 4.

เงินค่าราชการ¹ แรงกดดันนี้เป็นเหตุให้ราษฎรอีสานบางส่วนรวมกลุ่มกันต่อต้านอำนาจรัฐและต้องการอิสรจากรัฐไทย กลุ่มคนพวกนี้เรียกว่า “ผู้มีบุญ” หรือ “ผีบุญ”

หลักฐานในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ และงานวิจัยหลายชิ้นต่างมีความเห็นตรงกันว่า คำว่า กบฏผีบุญ นั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์² ทรงเป็นผู้เรียกกลุ่มคนที่ก่อความวุ่นวายไปทั่วมณฑลอีสานว่า “กบฏผีบุญ”³ กบฏผู้มีบุญเกิดขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2242 (รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา) จนถึง พ.ศ. 2502 รวมทั้งหมด 9 ครั้ง ได้แก่ กบฏบุญกว้าง พ.ศ. 2242 กบฏเชียงแก้ว พ.ศ. 2334 (รัชกาลที่ 1) กบฏสาเกียดโง้ง พ.ศ. 2360 (รัชกาลที่ 2) กบฏสามโบกประมาณ พ.ศ. 2442 – 2444 (รัชกาลที่ 5) กบฏผู้มีบุญอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445 (รัชกาลที่ 5) กบฏหนองหมากแก้ว พ.ศ. 2467 (รัชกาลที่ 6) กบฏหมอล้าน้อยชาดา พ.ศ. 2479 (รัชกาลที่ 8) กบฏหมอลำโสภะ พลตรี พ.ศ. 2483 (รัชกาลที่ 8) กบฏศิลา วงศ์สิน พ.ศ. 2502 (รัชกาลที่ 9)⁴ ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้ศึกษาจะมุ่งศึกษาตั้งแต่กบฏหมอล้าน้อยชาดาถึงกบฏนายศิลา วงศ์สิน ที่เป็นกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในระยะหลังเนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ. 2479 – 2502) การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับผู้มีบุญที่ปรากฏนั้น เป็นเพียงรายงานการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่และกล่าวถึงเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญเป็นส่วนประกอบของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน นอกจากนี้เรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์ผู้มีบุญนั้น ได้จากการสัมภาษณ์บุคคลร่วมเหตุการณ์ภายในหมู่บ้านทั้งสิ้น รายงานการวิจัยส่วนใหญ่ยังไม่ได้ให้รายละเอียดถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นระหว่างพ.ศ. 2479 – 2502 โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารราชการประกอบกับผลจากรายงานการวิจัยที่สัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่มาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นทั้งมุมมองของรัฐและชาวอีสานผู้ร่วมเหตุการณ์ เพื่อให้เข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าวให้มากยิ่งขึ้น

แม้ว่ากบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลัง พ.ศ. 2479 จะมีความคล้ายคลึงกัน สืบเนื่องจากความเชื่อเรื่องพระศรีอริยเมตไตรยหรือพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

¹พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ รัตนโกสินทร ศก 120. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 18. หน้า 822. วันที่ 26 มกราคม รศ. 120

²พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ต่างประเทศหรือตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ สำเร็จราชการมณฑลลาวท้าวสืบทอดพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2436. ดูจาก ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 57.

³สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2 18/3. สำเนาโทรเลขที่ 60 กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ 31 มีนาคม ร.ศ. 120. หน้า 62.

⁴สุวิทย์ อิศาศวัต; และ ชอบ ดีสวนโคก .(2537). **กบฏผู้มีบุญโสภะแห่งบ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น**. หน้า 39 -42.

ที่ว่าจะมีพระพุทธเจ้าตรัสรู้ในอนาคตหลังยุคของพระสมโคตมพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายโดยส่วนใหญ่ของ ผู้มีบุญในอีสาน คือ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม โดยการล้มล้างสังคมเก่าที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวอีสาน แนวความคิดที่ถูกนำมาชักจูงให้ชาวบ้านเข้าร่วมกับกลุ่มกบฏคือ อุดมการณ์พระศรีอารีย์ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทางศาสนา โดยได้บรรยายคำพยากรณ์ของพระศรีอารีย์ที่เกี่ยวกับการสิ้นสุดของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน การเกิดกบฏและการปฏิบัติตนให้รอดพ้นจากกบฏ รวมไปถึงลักษณะของยุคพระศรีอารีย์ ที่เรียกว่า ยูโทเปีย (Utopia) ยุคแห่งอุดมคติ ยุคที่มีแต่ความอุดมสมบูรณ์ มนุษย์และสัตว์จะสามัคคีไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีความยุติธรรม ทุกคนเสมอภาค ทั้งร่างกายสติปัญญาและฐานะ ความสมบูรณ์เหล่านี้จะเป็นนิรันดร์ตราบเท่าที่ศาสนาของพระศรีอารีย์ยังคงอยู่¹

นอกจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์แล้ว จากการศึกษาข้อมูลเห็นได้ว่าการเกิดกบฏผู้มีบุญในแต่ละครั้งนั้น มีรูปแบบการดำเนินการที่คล้ายคลึงกันคือ การอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ เป็นวีรบุรุษที่ชาวอีสานให้ความเคารพนับถือ หรือเป็นบุคคลที่อยู่ในตำนานพื้นบ้านของชาวอีสาน เพื่อสร้างศรัทธาและความน่าเชื่อถือให้ชาวอีสานมาเข้าร่วมกลุ่มกับผู้มีบุญ โดยเมื่อพิจารณาถึงบุคคลที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญนั้น จะเห็นได้ว่าบุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นบุคคลที่เคยเป็นพระ เคยบวชเรียนในช่วงวัยเยาว์ หรือเคยได้รับการศึกษาจากวัด จึงสามารถอ่านอักษรตัวธรรม อักษรไทยน้อยได้ เนื่องจากเอกสารโบราณของภาคอีสานส่วนใหญ่นั้นจะเขียนด้วยอักษรตัวธรรมหรืออักษรไทยน้อย เช่น เอกสารโบราณ เรื่อง พื้นเวียง เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่ได้รับการแพร่หลายมากในหมู่ชาวลาวและชาวอีสาน² ลักษณะของเอกสารเรื่องพื้นเวียงนั้นนอกจากจะเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านแล้วยังเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ ที่ชาวอีสานทั้งนำมาอ่านแล้วเล่าสู่กันฟังอยู่เรื่อย ๆ แล้วยังใช้อ่านในงานพิธีกรรม อย่างงานศพเป็นเหมือนมหรสพคล้ายๆ กับการขับเสภาในภาคกลาง³ เนื้อเรื่องในเอกสารพื้นเวียงจึงเป็นที่รู้จักโดยทั่ว เอกสารเรื่อง “พื้นเวียง” จึงเป็นอีกหนึ่งในวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีอิทธิพลต่อความคิดของชาวอีสาน และสันนิษฐานว่าการที่กบฏผู้มีบุญมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันปัจจัยหนึ่งอาจจะเป็นเพราะเอกสารโบราณอย่างเรื่อง “พื้นเวียง” หรือเอกสารโบราณอื่นๆ ก็เป็นได้⁴ ดังจะเห็นได้จากการเกิด กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว⁵ ในจังหวัดเลย เริ่มจากที่พระภิกษุ 3 รูป และสามเณร 1 รูป ที่อ้างตัวเป็นพระศรีอารียเมตไตรย จนมีชาวบ้านนับถือเป็นอย่างมาก แต่ผู้มีบุญก็ถูกปราบปรามลง ซึ่งสาเหตุที่ทำให้ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษนั้นเพราะพวกเขาได้

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). *เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 99 – 100.

²ประทีป ชุมพล. (2525). *พื้นเวียง : วรรณกรรมแห่งการกตัญญู*. หน้า 61.

³ธวัช ปุณโณทก. (2526). *พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรม*. หน้า 31.

⁴ธวัช ปุณโณทก. (2526). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 34.

⁵ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2547. “กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน*

อ่านนวนิยายในหนังสือโบราณต่างๆ อย่าง เรื่อง สังข์ศิลป์ชัย จำปาสีต้น เลยทำให้จิตใจเคลิบเคลิ้มหลงใหลไปว่า มนุษย์คงสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้จริง จึงได้ทำการเข้าญาณและบริกรรมคาถาต่างๆ เพื่อให้สำเร็จตามที่ปรากฏในนวนิยายที่ได้อ่านมา¹

วรรณกรรมพื้นบ้าน ความเชื่อทางศาสนาหรือความเชื่อที่เป็นประเพณีสืบทอดกันมานั้น ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน และฝังรากลึกไม่ว่าระยะเวลาจะผ่านไปเพียงใดสิ่งเหล่านี้ก็ยังคงมีความสำคัญกับชาวอีสาน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งในการสร้างลักษณะหรือรูปแบบที่คล้ายคลึงกันให้กับกบฏผู้มีบุญ อย่างไรก็ตามกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนและหลัง พ.ศ. 2479 – 2502 ก็มีลักษณะบางอย่างที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ช่วงก่อนพ.ศ. 2479 กบฏผู้มีบุญเป็นเหตุการณ์ที่มีความรุนแรงอยู่มาก และขยายจากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่ง ในลักษณะของการทำสงครามและแสดงอำนาจวิเศษต่างๆ เพื่อยึดครองเมือง ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา² กล่าวถึงเหตุการณ์ กบฏบุญกว้าง (พ.ศ. 2242) อ้างตัวเป็นผู้มีบุญเพื่อเข้ายึดครองเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นการขยายอำนาจของบุญกว้างและพรรคพวก จากฝั่งลาวมาสู่เมืองนครราชสีมา หรือในครั้งที่เกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสานในช่วง พ.ศ. 2444 - 2445 เป็นครั้งที่เห็นได้ชัดว่าความเชื่อเรื่องผู้มีบุญนั้นได้กระจายไปทั่วทั้งอีสาน เห็นได้จากโทรเลขที่ กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ พูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ³ เรื่อง ประชาชนแตกตื่นและไปเข้ากับผู้มีบุญ ที่มีกระจายไปทั่วมณฑลอีสาน นอกจากนี้แล้วในข้อความในโทรเลขยังแสดงให้เห็นว่าผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น ไม่ใช่เป็นเพียงชาวบ้านทั่วไปที่ทำการต่อต้านอำนาจรัฐ แต่เป็นชนชั้นนำของอีสาน คือ เป็นบุตรชายของเจ้าเมืองขุขันธ์ภักดีฯ ที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญเนื่องจากพระยาขุขันธ์ภักดีฯ ไม่ยอมยกตำแหน่งเจ้าเมืองขุขันธ์ให้จึงตั้งตัวเป็นผู้มีบุญเพื่อยึดครองเมืองขุขันธ์⁴

กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงก่อน พ.ศ. 2479 นั้น มีทั้งกลุ่มที่มีเป้าหมายทางการเมืองและกลุ่มที่มีเป้าหมายทางสังคม⁵ โดยกลุ่มที่มีเป้าหมายทางการเมือง เช่น กลุ่มของอ้ายบุญจัน และกลุ่มขององค์มัน ซึ่งเป็นกลุ่มสำคัญ ที่แสดงให้เห็นว่ากบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นนั้น สาเหตุหนึ่งมาจากปัญหาเรื่องเชื้อชาติ จากการศึกษาข้อมูลเห็นว่าเป็นกบฏของพวกข่าและเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจาก กบฏอ้ายเชียงแก้ว

¹ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. 2546. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. หน้า 453.

² ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2481). **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2**. หน้า 155.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.5 ม/30/1**. สำเนาโทรเลขที่ 30 กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ พูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ. (วันที่ 26 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120).

⁴ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. หน้า 72.

⁵ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 159.

และกบฏอ้ายสาเกียดเง็ง ที่ต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชและอิสรภาพที่สูญเสียไปในอดีต¹ กบฏทั้งสามกลุ่มนี้ต่างต่อสู้กับการปราบปรามจากภาครัฐอย่างรุนแรงตลอดจนมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่เห็นได้ชัดเจน คือ เมื่อครั้งกบฏอ้ายเซียงแก้วและอ้ายสาเกียดเง็ง ที่มีเป้าหมายที่จะยึดเมืองจำปาศักดิ์ เป็นเมืองใหญ่และเป็นเมืองที่ประทับของกษัตริย์และเป็นเมืองของพวกเขาในอดีต หรือในครั้งกบฏผู้มีบุญ ในสมัยรัชกาลที่ 5 กลุ่มองค์มั่น ที่มีความแตกต่างจากกบฏผู้มีบุญกลุ่มอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน โดยกลุ่มขององค์มั่นวางแผนที่จะยึดเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นเมืองที่ประทับของข้าหลวงต่างประเทศ โดยมุ่งเน้นเรื่องเชื้อชาติและแบ่งเขตการปกครองเฉพาะกลุ่มของตัวเอง² ส่วนกลุ่มที่มีเป้าหมายทางสังคม จะมีลักษณะที่ต่างจากกลุ่มที่มีเป้าหมายทางการเมือง คือ ไม่มีการวางแผนหรือเป้าหมายใดๆ ทั้งสิ้น³ การตั้งตัวเป็น ผู้มีบุญหรือผู้วิเศษ ไม่ได้เป็นเรื่องความต้องการอำนาจแต่อาจต้องการปัจจัยหรือเงินทองจากประชาชนที่มีความศรัทธานำมาถวาย เป็นกลุ่มที่ไม่มีการกระทำหรือปฏิกริยารุนแรงใดๆ เป็นกลุ่มกบฏผู้มีบุญที่พบโดยมากในภาคอีสานโดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 5

ส่วนกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงหลัง (พ.ศ. 2479 – 2502) เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เล็กๆ หรือ ในตำบลหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ต่อต้านอำนาจรัฐอย่างชัดเจน โดยผู้ที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญส่วนใหญ่เป็นบุคคลธรรมดา ไม่ได้มีอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใดแต่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือจากปัจจัยต่างๆ ที่แวดล้อมอยู่ ประกอบกับในช่วงพ.ศ.2470 – 2490 การต่อสู้ของประชาชนอีสานได้พัฒนาเข้าสู่มิติใหม่ ในปีพ.ศ.2475 ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรได้มีการนำเอาระบบรัฐสภามาใช้ ทำให้อีสานมีช่องทางใหม่ในการต่อสู้เพื่อภูมิภาคทำให้พวกเขาขัดแย้งกับกลุ่มคณะราษฎร สาเหตุเกิดจากการที่รัฐบาลซึ่งได้รับการสนับสนุนจากทหารมีนโยบายพัฒนากองทัพให้มีความทันสมัย แต่กลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานไม่เห็นด้วยกับการที่รัฐบาลจัดสรรงบประมาณไปพัฒนากองทัพ ควรนำงบประมาณไปพัฒนาประเทศและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีกว่าเดิม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานจึงคัดค้านงบประมาณที่เกี่ยวกับความมั่นคง และเรียกร้องให้มีจัดสรรงบประมาณ เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้น⁴

แม้ว่ารัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะให้ความสนใจภาคอีสานมากขึ้น โดยการส่งข้าราชการในกระทรวงต่างๆ ไปตรวจราชการในภาคอีสาน เริ่มจากการปรับปรุงและขยายเส้นทาง

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2527). “กบฏอ้ายสาเกียดเง็ง : วิเคราะห์จากเอกสารพื้นเมือง” ใน **อีสานศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม**. หน้า 5.

² ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). **การเมืองสองฝั่ง**. หน้า 86.

³ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. หน้า 160.

⁴ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 294.

การคมนาคมภายในภาคอีสานให้เชื่อมต่อถึงกันมากขึ้น มีประสิทธิภาพและใช้การได้ในระยะยาว¹ ซึ่งเกิดผลดีต่อสภาพเศรษฐกิจภายในภาคอีสาน หรือด้านการศึกษาที่รัฐมีนโยบายให้มีโรงเรียนประชาบาลอย่างน้อยตำบลละ 1 โรงเรียน เพื่อให้ระบบการศึกษาแพร่หลายและได้ผลตามที่รัฐธรรมนูญต้องการ² ด้านสาธารณสุข แม้รัฐบาลได้เร่งจัดตั้งโรงพยาบาลเพื่อป้องกันและรักษาโรคภัยต่างๆ ให้กับประชาชนในภาคอีสานให้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนโดยเร็วที่สุด แต่ถ้าเปรียบเทียบกับทางฝั่งลาวของฝรั่งเศสแล้ว ในเรื่องสาธารณสุขทางอีสานยังด้อยกว่าฝั่งลาวมาก โดยเฉพาะที่เวียงจันทน์นั้นมีโรงพยาบาลขนาดใหญ่ มีสิ่งจำเป็นสำหรับใช้ในการรักษาชีวิตทุกแผนก อาจทำให้ชาวอีสานคิดว่ารัฐไม่สนใจใยดีต่อความเป็นอยู่และหันไปพึ่งพาอาศัยและนิยมฝรั่งเศสมากขึ้น³ รวมไปถึงเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันที่รัฐเข้ามาจัดการในภาคอีสานมากขึ้นเพื่อให้ชาวอีสานเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐให้ได้ โดยการที่รัฐสั่งให้ข้าราชการที่มีหน้าที่ปกครองท้องถิ่นให้ระวังไม่ให้เรียกชาวอีสานว่า “ลาว”⁴ เพราะเป็นคำแสลงและแสดงให้เห็นว่าไม่ใช่พวกหรือชาติเดียวกัน และอย่าใช้กิริยาจาจ่มขู่ดูหมิ่นหรือแสดงอาการว่าราษฎรเป็นลาว เป็นคนชั้นต่ำกว่า เนื่องจากสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกได้

ในช่วงเวลานั้น (พ.ศ. 2476) ฝั่งลาวมีความเจริญมากกว่า ทั้งทางด้านการคมนาคมสาธารณสุข รวมถึงสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนที่ดีกว่าทำให้รัฐเกรงว่าประชาชนที่อยู่ในฝั่งอีสานจะอพยพข้ามแม่น้ำโขงไปอยู่ฝั่งลาวกันหมด⁵ เนื่องจากประชาชนทั้งสองฝั่งนั้นมีวัฒนธรรม ภาษา ความเชื่อและวิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกันมากประกอบกับราษฎรบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงยังมีการติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นประจำ รัฐบาลไทยตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้เป็นอย่างดี จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้รัฐให้ความสนใจและปฏิบัติการตามนโยบายที่เคยวางเอาไว้ในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 ให้ประสบผลสำเร็จให้รวดเร็วยิ่งขึ้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่อาจตอบสนองความต้องการของชาวอีสานได้เพียงพอ เพราะสิ่งที่รัฐพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ภาคอีสานเจริญขึ้นและประชาชนอยู่ดีกินดีนั้น ไม่ได้กระจายไปในทุกพื้นที่

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/4 .เรื่อง การตรวจราชการของพระยาพหลฯ ในการตรวจราชการหัวเมืองอีสาน (1 มิถุนายน 2476 – 24 กุมภาพันธ์ 2496). หน้า 8.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.62/3. เรื่อง โครงการและการปฏิบัติงานกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2476 – 2490 (4 พฤษภาคม 2476 – 20 สิงหาคม 2490). หน้า 141.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/4 .เรื่อง การตรวจราชการของพระยาพหลฯ ในการตรวจราชการหัวเมืองอีสาน (1 มิถุนายน 2476 – 24 กุมภาพันธ์ 2496). หน้า 7.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/4 .เรื่อง การตรวจราชการของพระยาพหลฯ ในการตรวจราชการหัวเมืองอีสาน (1 มิถุนายน 2476 – 24 กุมภาพันธ์ 2496). หน้า 2.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/7. เรื่อง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ ไปตรวจราชการหัวเมือง (7 พฤศจิกายน 2478 – 24 พฤศจิกายน 2493). หน้า 273.

แต่กลับกระจุกรวมกันอยู่ตามเส้นทางรถไฟและเส้นทางสายหลักเท่านั้น รวมถึงสื่อที่รัฐใช้ในการสร้างความเข้าใจกับประชาชนอย่างเช่น การบรรยายผ่านวิทยุสาธารณะ หรือภาพยนตร์นั้นก็ไปไม่ได้เข้าถึงทุกพื้นที่เช่นเดียวกัน เมื่อถึงเวลาที่รัฐต้องดำเนินการเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงภาคอีสานทั้งให้เรื่องการศึกษา ศาสนา หรือเรื่องพื้นฐานการประกอบอาชีพของประชาชนเป็นไปตามนโยบายของรัฐ ประชาชนอีสานบางส่วนที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมืองหรือเส้นทางการคมนาคมสายหลัก จึงเกิดการปรับตัวไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้และทำการต่อต้านอำนาจรัฐโดยการแสดงออกผ่านขบวนการผู้มีบุญ

นอกจากลักษณะของผู้มีบุญทั้ง 2 ช่วงจะแตกต่างกันแล้วปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญยังมีความแตกต่างกัน ส่วนหนึ่งมาจากการเข้ามาเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงภาคอีสานของรัฐ เช่น ปัจจัยเรื่องการศึกษา โดยกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงก่อน พ.ศ. 2479 นั้น เป็นช่วงที่ระบบการศึกษายังไม่ได้ขยายทั่วภาคอีสาน ทำให้ชาวอีสานส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร แต่ภายหลังจากการขยายระบบการศึกษาใน พ.ศ. 2464 รัฐได้ประกาศให้มีการศึกษาภาคบังคับระดับประถมศึกษาสำหรับเยาวชน ซึ่งเยาวชนทุกคนที่เข้ารับการศึกษาจะต้องเรียนหนังสือโดยใช้สื่อเป็นภาษาไทยกลางแทนที่จะใช้ภาษาถิ่นของแต่ละท้องถิ่น¹ ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่รัฐต้องการให้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาพูดและเขียนที่แพร่หลาย และยังเป็นหัวใจของการศึกษาระบบใหม่² ทำให้ชาวอีสานส่วนหนึ่งไม่ยอมส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาของภาครัฐ และทำการต่อต้านระบบการศึกษาดังกล่าว จึงอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในช่วงหลัง (พ.ศ. 2479 – 2502) นอกจากนี้ยังมีปัจจัยเรื่องศาสนา ภาษีอากร กฎหมายป่าไม้และการถือครองที่ดิน ปัญหาเรื่องสภาพภูมิประเทศที่แห้งแล้ง การขาดแคลนน้ำในภาคอีสาน ความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าไปผสมผสานด้วย

ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502 โดยละเอียด โดยใช้หลักฐานจากเอกสารราชการประกอบกับเอกสารทางวิชาการ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย หนังสือ บทความทางวิชาการต่างๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ของผู้มีบุญในช่วงเวลาดังกล่าว เพื่อทำการวิเคราะห์ให้เห็นถึงปัจจัยของการเกิดกบฏผู้มีบุญ ลักษณะและผลกระทบต่อภาคอีสานอันเกิดจากกบฏผู้มีบุญในช่วงเวลานี้ เพื่อจะช่วยให้ภาพการศึกษาประวัติศาสตร์อีสานในช่วงเวลาดังกล่าวมีความลึกซึ้งและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/15. เรื่อง ข้าราชการผู้ใหญ่กรมโคสนนาการ ตรวจราชการ (6 มิถุนายน 2482 – 21 กันยายน 2492). หน้า 32.

²ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. หน้า 296.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับ กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502 จากการสำรวจฐานข้อมูล พบว่ายังไม่มีผู้ที่ศึกษาโดยตรงเกี่ยวกับผู้มีบุญในช่วงเวลาดังกล่าว เอกสารส่วนใหญ่ที่พบจะกล่าวถึงเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญในภาพรวมหรือเน้นเฉพาะกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นส่วนใหญ่ แต่ยังมีเอกสารทางวิชาการ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ หนังสือ บทความทางวิชาการ ที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวง (พ.ศ. 2436 - 2453)**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร.

งานวิจัยนี้กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญในช่วง พ.ศ. 2444 – 2445 ว่าเกิดจากสาเหตุ 3 ประการ คือ 1 สาเหตุทางการเมืองนั้นเริ่มจากไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ. 2436 ทำให้ฐานะทางการเมืองของรัฐบาลไทยที่เคยมีลดลง ประกอบกับการเมืองภายในประเทศมีการปฏิรูปการปกครอง เมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองอยู่ในสภาพที่ไม่แน่นอน ทำให้บุคคลบางคนฉวยโอกาสก่อจลาจล 2 สาเหตุทางเศรษฐกิจเป็นเพราะทางราชการประกาศเก็บส่วยโดยมีการกำหนดอัตราที่แน่นอน ทำให้กรมการเมืองบางเมืองที่เคยได้รับผลประโยชน์จากการเก็บส่วยไพร่ชาดรายได้ไป อีกทั้งเงินส่วยที่เพิ่มขึ้นนั้นส่งผลต่อชาวบ้านที่เสียส่วย เนื่องจากสังคมการผลิตของชาวอีสานนั้นเพื่อยังชีพมากกว่าการค้าขาย อีกทั้งปีที่เกิดเหตุการณ์กบฏ อีสานเกิดภัยแล้งทำให้ผลผลิตน้อยลง 3 สาเหตุทางสังคมนั้นเกิดจากความไม่พอใจของราษฎรกับการเก็บส่วยของรัฐ รวมไปถึงการซื้อขายสัตว์พาหนะจำพวก ช้าง ม้า ก็เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต้องทำพิมพ์รูปพรรณก่อนจึงจะซื้อขายกันได้ ราษฎรก็ขาดการศึกษา จึงทำให้เกิดการชักจูงให้เคลื่อนไหวได้ง่าย ผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาถึงภูมิหลังของการเกิดกบฏผู้มีบุญครั้งหลังได้

หนังสือพิมพ์ รวมข่าว.(2518). “ยิงเป้าผู้มีบุญ” ใน **สารคดีเกร็ดประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ รวมการ. (หน้า 1081 - 1089)

ข้อความส่วนหนึ่งของหนังสือ กล่าวถึง กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี นั่นคือ นายศิลา วงศ์สิน ที่อ้างตัวเป็นผู้มีบุญ และได้สถาปนาตัวเองเป็นกษัตริย์ แบ่งแยกดินแดนตั้งเป็นรัฐอิสระ ในบทความได้กล่าวตั้งแต่เริ่มต้นของเหตุการณ์จนถึงสิ้นสุดเหตุการณ์ โดยนายศิลา วงศ์สิน ถูกสังหารชีวิต ฐานทำผิดกฎหมายมาตรา 17 และ 104 แต่ในเนื้อความไม่ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงว่านายศิลา วงศ์สินก่อการกบฏเพื่ออะไร มุ่งเน้นให้เห็นถึงความเป็นเผด็จ

การของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มากกว่า ดังนั้น กรณีของนายศิลา วงศ์สินเป็นตัวอย่งที่แสดงถึงความเผด็จการ ผู้ศึกษาจึงสามารถนำข้อมูลดังกล่าวมาเป็นพื้นฐานของภูมิหลังการเกิดกบฏผู้มีบุญและนโยบายการปราบปรามผู้ที่ก่อความไม่สงบให้แก่ประเทศในช่วงจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

นางลักษณ ลิมศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ:บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

งานวิจัยชิ้นนี้แบ่งการศึกษาบฏผู้มีบุญออกเป็น 2 ช่วงด้วยกัน ช่วงแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 – 2436 ซึ่งผู้เขียนได้ให้รายละเอียดว่าผู้นำเป็นพวก ข่า ที่อาศัยอยู่ในแถบเมืองหลวงพระบางเป็นส่วนใหญ่ มีความเป็นอยู่ที่ล้าหลัง หาเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่และเลี้ยงสัตว์ ชนชาติใหญ่อย่าง ลาว ไทยและญวน จึงถือโอกาสกดขี่ข่มเหง กวาดต้อนไปใช้แรงงาน หรือนำไปใช้ซื้อขายเป็นสินค้าประเภทหนึ่ง สิ่งนี้ผลักดันให้พวกข่านั้นคิดกบฏก็เพื่อจะประกาศอิสรภาพและกอบกู้ฐานะของตนเอง ช่วงกบฏผู้มีบุญส่วนหลังตั้งแต่ พ.ศ. 2436 – 2445 หมายถึง กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จุดเริ่มต้น คือ มีหนังสือคำทำนายลายแทงในเขตหัวเมืองอีสาน บรรยายถึงเหตุอาเพศต่างๆ โดยผู้เขียนได้แบ่งกลุ่มของกบฏที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีเป้าหมายทางการเมือง คือกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์และต่อต้านรัฐบาล จึงถูกปราบปรามและลงโทษอย่างรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต และ กลุ่มที่มีเป้าหมายทางสังคม คือ กลุ่มที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการช่วยเหลือผู้คนในสังคมในพ้นจากความทุกข์ยากเดือดร้อนไม่ได้ต้องการอำนาจทางการเมือง ซึ่งผู้ศึกษาสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษา เรื่องกบฏผู้มีบุญ

พรเพ็ญ ยันตระกูล และอัจฉราพร กุมพพิสมัย. (2526). **“ความเชื่อพระศรีอารียะและ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.

หนังสือนี้ เป็นการรวมบทความทางวิชาการที่เกี่ยวกับกบฏผู้มีบุญและอุดมการณ์พระศรีอารียะ 13 เรื่อง เช่น เรื่องความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียะและกบฏในภาคอีสาน : ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ โดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์ กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน โดย โยเนโอะ อิชิอิ ผู้มีบุญ และความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะ ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย โดย ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์ กบฏ “ผู้มีบุญ” ค.ศ. 1901 – 1902 โดย จอห์น บี. เมอร์ดอค กบฏผู้วิเศษ : ฝันภาคใต้ โดย สมโชติ อ๋องสกุล เป็นต้น ภาพรวมของบทความจะกล่าวถึงอุดมการณ์ของพระศรีอารียะในแง่มุมต่างๆ โดยใช้กบฏผู้มีบุญเป็นตัวอย่งประกอบ ส่วนใหญ่ผู้เขียนบทความใช้กบฏผู้มีบุญช่วง พ.ศ. 2444 -2445 เพื่ออธิบายการต่อต้านรัฐที่เกิดในท้องถิ่นซึ่งมีการตีความที่แตกต่างกันไป ตามมุมมองของผู้ศึกษา ได้แก่ ผู้ศึกษาเน้น

เหตุการณ์และสถานการณ์จะเรียกกันไปต่างๆ กัน เช่น กบฏขุนนาง กบฏลาว กบฏผู้มีบุญ กบฏผู้วิเศษ กบฏเงี้ยว เป็นต้น แต่ผู้เน้นเรื่องระบบวัฒนธรรมกับความเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง จะถือว่ากบฏเหล่านี้แท้จริงแล้วก็คือ กบฏชาวนา ดังนั้น ผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ เกี่ยวกับอุดมการณ์ แนวคิด เป้าหมาย และลักษณะของกบฏผู้มีบุญได้

นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณนท์. (2529). **ประวัติศาสตร์ไทยลาว อีสาน**. กรุงเทพฯ:มิตรนราพิมพ์.

หนังสือนี้มุ่งศึกษาเรื่องภาคอีสานของไทยและประเทศลาว เช่น การสร้างอาณาจักรนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน ของพระวอพระตา ประวัติพระวอพระตาซึ่งเป็นวรรณคดีอีสาน เรื่องของเจ้าอนุวงศ์ การยึดครองดินแดนที่ราบสูงอีสาน การสร้างบ้านแปงเมืองจนก่อกำเนิดเมืองสำคัญๆ อย่างเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองอุบลราชธานี เมืองมหาสารคาม เมืองขอนแก่น เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังกล่าวถึงอีสานว่าเป็นดินแดนผืนบุญ ซึ่งได้กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญที่เคยเกิดขึ้นแล้ว 5 ครั้งด้วยกัน คือ กบฏอ้ายบุญกว้าง กบฏอ้ายเชียงแก้ว กบฏสาเกียดโง้ง กบฏผู้มีบุญ รัชกาลที่ 5 และกบฏนายสีลา วงศ์สิน ผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทาง ศึกษาภูมิหลังของภาคอีสานตั้งแต่ตั้งเมืองเพื่อให้เข้าใจพื้นฐานวิถีชีวิต ความเชื่อ ของชาวอีสาน

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ**. ขอนแก่น:มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รายงานการวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมาย ศึกษาประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตอีสานเหนือกับอีสานกลาง ให้เห็นถึงแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน สภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมในช่วงก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างหรือคล้ายคลึงกัน รวมไปถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมในช่วงมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติของหมู่บ้านในเขตอีสานเหนือและอีสานกลาง ผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางศึกษาข้อมูลการตั้งถิ่นฐาน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านสาวะถี จังหวัด ขอนแก่น ซึ่งเป็นพื้นที่เกิดกบฏผู้มีบุญ โสภะ พลตรีขึ้น

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก (2537). “กบฏผู้มีบุญโสภะแห่งบ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น” ใน **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์**. ปีที่ 12 ฉบับที่ 1. พ.ศ. -ต.ศ. (หน้า 38 - 51)

บทความทางวิชาการของคณะมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่กล่าวถึง หมอลำโสภา พลตรี ลูกชาวนา เกิดที่จังหวัดขอนแก่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียนหนังสือจากวัดและสามารถอ่านตัวธรรม ตัวขอมได้ หมอลำโสภาเป็นคนที่มีความจำดี สามารถจำคำภีร์ต่างๆ ได้มากมาย นอกจากนี้ยังรู้พิธีกรรมบวงสรวงต่างๆ เรียนวิชาหมอลำและเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียง สาเหตุที่หมอลำโสภาก่อการกบฏใน พ.ศ. 2483 ก็เพราะไม่พอใจการครอบงำทางวัฒนธรรมและการขูดรีดจากรัฐต่อต้านกฎหมายป่าไม้ และภาษีที่ดิน ในบทความ กล่าวถึงวิธีการปราบปรามหมอลำโสภา และความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อหมอลำโสภา นอกจากนั้นในบทความยังกล่าวถึงกบฏผู้มีบุญที่เคยเกิดขึ้นในภาคอีสาน ผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางศึกษาวิเคราะห์ถึงภาพรวม ปัจจัยของการเกิดกบฏผู้มีบุญหมอลำโสภา ซึ่งข้อมูลจากบทความนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่อยู่ร่วมเหตุการณ์ในครั้งนั้น ทำให้ข้อมูลที่ได้เป็นจากชาวบ้านผู้มีความศรัทธาในตัวของหมอลำโสภาอยู่ จึงต้องให้หลักฐานทางด้านเอกสารเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับหมอลำโสภาละเอียดยิ่งขึ้น

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). **ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 – 2488**. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

งานวิจัยนี้มีมุ่งศึกษาภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2322 – 2488 เพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาคอีสานแต่ละช่วงเวลา ประโยชน์ที่ได้จากงานวิจัยชิ้นนี้ คือ ทำให้ทราบถึงการตั้งถิ่นฐานของเมืองต่างๆ ในภาคอีสานสมัยกรุงธนบุรีถึงรัชกาลที่ 2 โครงสร้างชนชั้นปกครอง กฎหมายในภาคอีสานก่อนการปฏิรูปการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองอีสานก่อนสมัยสงครามเจ้าอนุวงศ์ ลักษณะการสักระลอกและการเก็บส่วย การปฏิรูปการปกครองภาคอีสาน และสภาพเศรษฐกิจก่อนและหลังมีทางรถไฟ การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมในอีสานช่วงทศวรรษ 2430 – 2480 นอกจากนี้แล้วงานวิจัยยังกล่าวถึงกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของงานวิจัย โดยให้รายละเอียดไปที่กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นสำคัญ นอกนั้นเป็นกล่าวถึงเหตุการณ์ในภาพรวม เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ของภาคอีสานในช่วงเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น ผู้ศึกษาสามารถนำข้อมูลมาเป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อให้เข้าใจโครงสร้างพื้นฐานของภาคอีสานตั้งแต่ช่วงก่อตั้งเมืองจนถึงสภาพเศรษฐกิจหลังมีทางรถไฟ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.(2542). “กบฏผู้มีบุญนายคิลลา วงศ์สิน” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 1**. กรุงเทพฯ:มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

บทความกล่าวถึงเหตุการณ์และประวัติของกบฏผู้มีบุญนายคิลลา วงศ์สิน หรือ ลาด ละคร เป็นคนจังหวัดสกลนคร หรืออุดรธานี เรียนธรรมและไสยศาสตร์ จึงได้มาอยู่ที่อุบลราชธานี ต่อมาเข้ารับ

คนป่วยหายจนมีคนเลื่อมใสมาก รักษานางประกายแก้วจนหายและแต่งงานกับนางประกายแก้ว นายศิลาจึงอ้างเป็นพระศรีอารียะ และพาชาวบ้านที่เลื่อมใสในตัวนายศิลา ย้ายมาอยู่ที่ตำบล สารภี อำเภอไชยชัย จังหวัด นครราชสีมา ในที่สุดก็ถูกทางราชการจับตัวได้ แต่ก่อนที่จะถูกจับนั้นฝ่ายนายศิลาและเจ้าหน้าที่ราชการได้ต่อสู้กันจนเป็นเหตุให้มีคนเสียชีวิต ซึ่งในบทความได้บรรยายเหตุการณ์ว่าเหตุใดนายศิลาถึงต้องโทษประหารชีวิตด้วยมาตรา 17 ในสมัยที่พลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี โดยข้อมูลส่วนใหญ่มาจากการสัมภาษณ์บุคคลที่ร่วมเหตุการณ์ ดังนั้น ผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับกบฏนายศิลา วงศ์สิน

เดิม วิชาคณิศร (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาพรวมของงานเป็นการกล่าวถึง จังหวัดต่างๆ ในภาคอีสานตั้งแต่เริ่มก่อตั้งเมือง ผู้เขียนให้ความสำคัญกับช่วงการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งได้กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นครั้งนั้นด้วย ได้ให้รายละเอียดว่ามีลายแทงปรากฏขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2443 ที่เป็นคำพยากรณ์ ผู้เขียนได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นอย่างละเอียด ไปถึงการเกิดกบฏผู้มีบุญอีกครั้งในปีพ.ศ. 2467 คือ ผู้มีบุญบ้านหนองบักแก้ว ซึ่งสองเหตุการณ์นั้นเกิดห่างกัน 24 ปี เหตุการณ์ในครั้งนี้เกิดขึ้นที่จังหวัดเลย โดยรวมแล้วเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดูจะคล้ายกับครั้งก่อนหน้าคือ หัวหน้าผู้มีบุญ บอกกับชาวบ้านว่าตัวเองเป็นตัวแทนสวรรค์มารับภาระให้มาป้องกันภัยพิบัติในเมืองมนุษย์ คือยักษ์จะลงมากินคน และบอกวิธีที่จะรอดพ้นจากเหตุร้ายแรงนี้ ชาวบ้านต่างพากันเชื่อผู้มีบุญ แต่ในที่สุดก็ถูกปราบปรามลง เหล่าผู้มีบุญต่างยอมรับว่าที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญนั้นเนื่องจากได้อ่านนวนิยายที่อยู่ในหนังสือใบลานแล้วเกิดความเชื่อว่ามันสามารถหาเหินเดินอากาศได้จริง ดังนั้นผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อให้เข้าใจถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญ ว่าวรรณกรรมพื้นบ้านอาจมีส่วนโน้มน้าวต่อกบฏได้

ไผท ภูธา. (2554). **ความเป็นมาคนอีสานในเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

หนังสือกล่าวถึง การอพยพของคนลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มายังภาคอีสานในช่วง พ.ศ. 2240 – 2340 ซึ่งเป็นช่วงที่ลาวล้านช้างแตกออกเป็นสามอาณาจักรซึ่งปกครองโดยอำนาจสยาม คนลาวต้องส่งส่วยเสียภาษีทั้งที่เป็นคนให้ไปเป็นทาส และส่งทรัพย์สินเงินทองของป่าให้สยามเป็นจำนวนมาก การปกครองที่เข้มงวดของสยามทำให้เกิดกบฏขึ้นหลายครั้ง เพื่อเรียกร้องเอกราชและเสรีภาพแต่ก็ไม่สำเร็จ จนในที่สุดฝรั่งเศสก็เข้าครอบครองลาวได้ทั้งหมด มีแต่อีสานที่ปกครองโดยสยาม ส่วนสำคัญ

คือ หนังสือนี้กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วง 2372 – 2450 โดยกล่าวว่า จุดเริ่มแรกของการเคลื่อนไหวของ ผู้มีบุญ นั้นมาจาก การแพร่หลายของพุทธทำนาย ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวว่า หนังสือพุทธทำนายนี้เกิดจากเขมรรักชาติในนครเสียมเรียบหรือเสียมราฐ แต่งขึ้นเพื่อเกลี้ยกล่อมพวกเขมรป่าดง และพวกลาวตะวันออกเมืองราชสีมา ให้ต่อต้านอำนาจของสยาม ข้อมูลเกี่ยวกับกบฏผู้มีบุญในหนังสือนี้ ค่อนข้างที่จะชี้ชัดว่าผู้มีบุญเหล่านี้เป็นชนชาติลาวและเผ่าต่างๆ พร้อมกับอธิบายภาพรวมของสถานการณ์ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งผู้ศึกษาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ถึงลักษณะของผู้มีบุญที่เกิดขึ้น

ในช่วง 2372 – 2450 ว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันและส่งผลต่อกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงหลังอย่างไร

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสามารถสืบค้นเพิ่มเติมเกี่ยวกับกบฏผู้มีบุญได้จากงานของ ดนลภา เพิ่มสมบัติ ที่ศึกษาเรื่อง กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445 และ รัตนกร ฉัตรวิไล เรื่องความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 ซึ่งจะให้อาพกบฏผู้มีบุญช่วงก่อน นอกจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับผู้มีบุญแล้วผู้ศึกษายังสืบค้นเอกสารเกี่ยวกับภาคอีสาน ได้จากงานของ สุวิทย์ ธีรศาสด และดรรชนี เมตตาริกานนท์ ที่ศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน ดรรชนี เมตตาริกานนท์ เรื่องการเมืองสองฝั่งโขง สุเทพ สุนทรเกสัช หมู่บ้านอีสานยุคสงครามเย็น และสมศรี ชัยวนิชยา เรื่อง นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่างพ.ศ. 2494 -2519 เป็นต้น

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาภูมิหลังและปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502
2. เพื่อศึกษารูปแบบ วิธีการ และลักษณะของกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502
3. เพื่อศึกษาผลกระทบของกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502

ความสำคัญของการศึกษา

1. ทำให้ทราบถึงภูมิหลังและปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502
2. ทำให้ทราบถึงรูปแบบ วิธีการ และลักษณะของกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502
3. ทำให้ทราบถึงผลกระทบของกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2502

4. ทำให้เพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภาคอีสานหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

วิธีการศึกษาค้นคว้า

ใช้วิธีการศึกษาด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยศึกษาจากเรื่องราวที่ปรากฏพร้อมทั้งอธิบาย วิเคราะห์และยกตัวอย่างความน่าเชื่อถือโดยสำรวจร่วมกับเอกสารประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่เกี่ยวข้อง ส่วนการนำเสนอเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) ควบคู่กันไป สำหรับข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลักได้แก่ ราชกิจจานุเบกษา บันทึกตรวจราชการ หนังสือพิมพ์ ที่ทางสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ ได้รวบรวมไว้ และใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ งานวิจัยต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษา กบฏผู้มีบุญ ตั้งแต่ 2479 – 2502 นั้นผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของเวลาไว้ที่ 3 ครั้งสุดท้ายของการเกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน โดยในปีพ.ศ. 2479 เป็นปีที่เกิดกบฏหมอลำน้อยชาดา และปีพ.ศ. 2502 เป็นปีที่เกิดกบฏนายสีลา วงศ์สิน เป็นปีที่สิ้นสุดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน โดยมีความคล้ายคลึงและแตกต่างจากกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ โดยกำหนดพื้นที่ตามการเกิดของกบฏผู้มีบุญ ทั้ง 3 ครั้งคือ จังหวัดมหาสารคาม ขอนแก่น และ นครราชสีมา ตามลำดับ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ล้วนแล้วแต่เคยเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น

นิยามศัพท์

รัฐสยาม หมายถึง รัฐสยามในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

รัฐไทย หมายถึง รัฐไทยในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

1. ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
3. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ
4. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง

5. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
6. สำนักหอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
7. ห้องสมุดสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

บทที่ 2

ภูมิหลังและเหตุการณ์กับผู้มีบุญในภาคอีสานก่อน พ.ศ. 2479

1. ภูมิหลังภาคอีสาน

อีสานเป็นดินแดนที่มีผู้คนอาศัยเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมัยยุคหินใหม่¹ เริ่มแรกอีสานอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรขอม แต่หลังจากการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรขอม กลุ่มชาติพันธุ์ลาวได้เข้ามาแทนที่ในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 มีการอพยพของชาวลาวจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงเริ่มเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณ จังหวัดหนองคาย อุดรธานี และนครพนม (ในปัจจุบัน) อย่างไรก็ตามหัวเมืองอีสานยังคงเป็นอิสระจากอำนาจของอาณาจักรล้านช้างและอาณาจักรอยุธยา เพราะทั้งสองอาณาจักรถือเอาอีสานเป็นดินแดนกันชน อีสานจึงเปรียบเสมือนเป็นรัฐชายขอบอยุธยาและล้านช้าง ที่อำนาจการปกครองของอาณาจักรทั้งสองมีอยู่อย่างเบาบาง²

การขยายอำนาจของสุโขทัยเข้าไปในอีสานและลาวนั้นเริ่มขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี แม้ว่าหัวเมืองอีสานจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสุโขทัยแต่ก็ไม่ได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสุโขทัย สุโขทัยไม่ได้ปกครองเมืองต่างๆในอีสานโดยตรงหากปล่อยให้ชนชั้นปกครองเดิม ปกครองต่อไปโดยมีชื่อแม้ว่าหัวเมืองจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการแสดงความจงรักภักดีเป็นประจำทุกปี³ สุโขทัยแบ่งการปกครองหัวเมืองลาว เป็น 2 ลักษณะ คือ อีสานใต้ (ลาวขาว) ปกครองแบบไทย ส่วนในอีสานเหนือ (ลาวพวน) และอีสานกลาง (ลาวกลาง) สุโขทัยยอมให้ปกครองแบบล้านช้าง คือระบบอาญาสี่ ซึ่งระบบนี้มีผู้มีอำนาจสูงสุดของเมืองคือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ตามลำดับ (คนกลุ่มนี้เกือบทั้งหมดเป็นพ่อลูกหรือพี่น้องกัน) และเป็นกลุ่มเดียวที่การแต่งตั้งถอดถอนขึ้นอยู่กัพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งพระองค์ก็ทรงแต่งตั้งเครื่องอาญาสี่ของเจ้าเมืองดำรงตำแหน่ง จะไม่แต่งตั้งคนจากส่วนกลางหรือเมืองอื่นมาปกครอง ชนชั้นปกครองอื่นนอกจากอาญาสี่ ก็มีกลุ่มผู้ช่วยอาญาสี่ กลุ่มซื้อบ้านชาวเมืองและกลุ่มทำสวนน้อย ตลอดจนผู้ปกครองท้องถิ่น ซึ่งอำนาจการแต่งตั้งถอดถอนขึ้นโดยอาญาสี่ ดังนั้น เมืองต่างๆในอีสานจึงมีอิสระในการปกครองตัวเองอยู่ด้วยเช่นกัน⁴

¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). การเมืองสองฝั่งโขง. หน้า 35

² บังอร ปิยะพันธุ์. (2529). ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 15 – 16.

³ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). เล่มเดียวกัน. หน้า 37

⁴ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 177 – 179.

2. อีสานก่อนการปฏิรูปการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435

นับตั้งแต่สมัยอยุธยาที่รัฐสยามสามารถขยายอำนาจเข้ามาในภาคอีสานซึ่งยังอยู่ในอำนาจของอาณาจักรล้านช้างได้นั้น น่าจะมีสาเหตุมาจากอาณาจักรล้านช้างเกิดปัญหาแตกแยกกันภายใน ศูนย์กลางอาณาจักร ทำให้ไม่สามารถควบคุมดูแลหัวเมืองอีสานได้ ความแตกแยกภายในอาณาจักรล้านช้างเกิดขึ้นเมื่อพ.ศ. 2250 อาณาจักรล้านช้างซึ่งเดิมมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ ได้แบ่งออกเป็น 2 อาณาจักร คือ อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง และอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ ต่อมาในปีพ.ศ. 2256 นครจำปาศักดิ์ได้แยกตัวออกไปเป็นอาณาจักรอีกแห่งหนึ่ง จึงทำให้อาณาจักรล้านช้างถูกแบ่งออกเป็น 3 อาณาจักร สถานการณ์ทางการเมืองภายในของอาณาจักรล้านช้างเป็นสาเหตุให้ประชาชนจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงพากันอพยพหนีสงครามเข้ามาในภาคอีสานอย่างต่อเนื่อง¹

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับอาณาจักรล้านช้างเป็นไปด้วยดีตลอดมาจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ความสัมพันธ์ของสองอาณาจักรจึงห่างเหินกัน จนมาถึงสมัยกรุงธนบุรีซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าศิริบุญสารแห่งนครเวียงจันทน์ ความสัมพันธ์ของสองอาณาจักรก็ไม่ได้ราบรื่นเหมือนแต่ก่อน เนื่องจากพระเจ้าศิริบุญสารทรงเห็นว่ากรุงธนบุรีกำลังสร้างเมืองให้เป็นปึกแผ่นและอาจจะแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามายึดครองอาณาจักรล้านช้างซึ่งพรั่งพร้อมไปด้วยเสบียงอาหารและกำลังคน ดังนั้นพระเจ้าศิริบุญสารจึงดำเนินนโยบายเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าขึ้นกับกรุงธนบุรีและพม่า² อย่างไรก็ตามนโยบายดังกล่าวก็ไม่อาจทำให้อาณาจักรล้านช้างรอดปลอดภัยจากสงครามได้ เพราะความเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้านี้เอง ได้สร้างความคลางแคลงพระทัยให้แก่พระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้กรุงธนบุรียกกองทัพเข้าโจมตีอาณาจักรล้านช้าง ความแตกแยกภายในอาณาจักรล้านช้างจึงมีส่วนชักนำสงครามเข้าสู่อาณาจักรล้านช้าง

เมื่อพระวอ พระตา ซึ่งเป็นขุนนางของอาณาจักรล้านช้างคนสำคัญ ได้พาไพร่พลหลายหมื่นคนอพยพเข้าตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ดอนมดแดง (อยู่ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี) และนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา จากนั้นจึงได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานีในปีพ.ศ. 2334³ ในฐานะเมืองขึ้นของรัฐสยามโดยมีเชื้อสายของพระวอ พระตาทำหน้าที่ปกครองเมืองสืบต่อกันมา การเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระเจ้ากรุงธนบุรีของพระวอพระตาในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดสงครามระหว่างรัฐสยามกับล้านช้างครั้งใหญ่ ในปีพ.ศ. 2321 โดยเหตุที่เวียงจันทน์ส่ง

¹ชาร์ลส์ เอฟ คายส. (2552). **อีสานนิยม : ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย**. หน้า 23 – 24.

²สิลา วีระวงส์. (2539). **ประวัติศาสตร์ลาว**. หน้า 146.

³บำเพ็ญ ณ อุบล; และคณะ. (2535). **อุบลราชธานี 200 ปี**. หน้า 9.

กองกำลังมารุกรานเมืองอุบลราชธานีซึ่งเป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรี ดังนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้ส่งกองทัพใหญ่ไปตีเวียงจันทน์และสามารถยึดครองได้สำเร็จ¹ จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ทำให้ดินแดนของอาณาจักรล้านช้างทั้งหมด คือ เวียงจันทน์ หลวงพระบาง และนครจำปาศักดิ์ รวมไปถึงอีสานส่วนที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐสยามตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สงครามภายในอาณาจักรล้านช้างส่งผลให้ผู้คนอพยพเข้ามาในหัวเมืองอีสานมากขึ้น โดยเฉพาะในบริเวณอีสานส่วนเหนือซึ่งถือว่าเป็นบริเวณที่มีความปลอดภัยที่สุดสำหรับประชาชนชาวลาว เพราะเป็นบริเวณที่ปราศจากอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านช้าง ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณนี้อย่างหนาแน่นและเกิดเมืองขึ้นเป็นจำนวนมาก² โดยผู้ที่ได้รับการเคารพนับถือในบริเวณนี้จะถูกยกย่องให้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านเพื่อทำหน้าที่ปกครองป้องกันเมื่อมีการรุกรานหรือแย่งชิงเขตแดนกัน หลังจากรวบรวมผู้คนจนสามารถตั้งเป็นเมืองได้แล้วถึงไปขอขึ้นกับรัฐสยาม ในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งหัวเมืองขึ้นนอกให้เป็นกองกำลังของเมืองนครราชสีมา และได้ทรงเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองในท้องถิ่นเกลี้ยกล่อมหรือจัดหารวบรวมราษฎรให้มาตั้งเป็นชุมชนหรือเมืองตามภูมิลำเนาที่เหมาะสมได้ หากได้ที่อยู่เป็นหลักเป็นแหล่งแล้วก็โปรดเกล้าให้ตั้งชุมชนขึ้น และเป็นเมืองที่มีอาณาเขตปกครอง นอกจากนี้ยังทรงจัดการให้เวียงจันทน์ นครพนม และจำปาศักดิ์เป็นหัวเมืองประเทศราช โดยให้เมืองนครราชสีมาปกครองเมืองเขมรป่าดงและเมืองอื่นๆ ที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเมืองประเทศราชทั้งสาม และยังให้เมืองนครราชสีมาคอยกำกับดูแลหัวเมืองประเทศราชทั้งสามด้วย³

สำหรับการปกครองภายในภาคอีสานยังคงให้ใช้จารีตประเพณีสืบทอดกันมาเมื่อครั้งที่ภาคอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้างที่เรียกว่า อาญาสี่ โดยมีตำแหน่งสูงสุด 4 ตำแหน่งทำหน้าที่ปกครองเมือง คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร หลังจากที่ตั้งเมืองแล้วพระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งผู้ที่เป็นหัวหน้าให้เป็นพระยาหรือเจ้าเมืองและทรงตั้งญาติวงศ์ให้ทำหน้าที่อุปฮาด ราชวงศ์และราชบุตร ตำแหน่งดังกล่าวจะสืบทอดกันด้วยสายเลือดและระดับความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติ บุคคลภายนอกจะไม่สามารถเข้ามารับตำแหน่งนี้ได้ในแต่ละตำแหน่งจะมีกองกำลังเป็นของตัวเอง โดยชักชวนราษฎรที่สมัครใจให้มาขึ้นทะเบียนสำมะโนครัวในกองทั้งสิ้น⁴

¹ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4. พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน. หน้า 206 – 207.

²สุทิน สนองฝัน. (2533). ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 58.

³ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 11.

⁴เดิม วิภาคย์พนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 177 – 178.

การปกครองแบบอาญาสิทธิ์นี้ใช้สำหรับการปกครองเมืองประเทศราชตลอดจนเมืองเล็กเมืองน้อยในอีสาน ยกเว้นเมืองในเขตอีสานใต้ คือ นครราชสีมา และหัวเมืองเขมรป่าดง เช่น สุรินทร์ สังขะ ศรีสะเกษและขุขันธ์ เป็นต้น ที่มีการปกครองแบบกรุงเทพฯ คือ เจ้าเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง ซึ่งแตกต่างไปจากระบบการปกครองหัวเมืองอีสานอื่นๆ เนื่องจากตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา เมืองนครราชสีมา มีฐานะเป็นเมืองพระยามหานคร มีหน้าที่กำกับควบคุมดูแลหัวเมืองในภาคอีสานตลอดจนหัวเมืองประเทศราช อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางการรวบรวมส่วยในหัวเมืองอีสานเพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ จึงต้องจัดระบบการปกครองให้เป็นระบบเดียวกันกับกรุงเทพฯ เพื่อง่ายต่อการควบคุมดูแล นอกจากนี้ นโยบายการจัดตั้งเมืองได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากผู้ที่ยากเป็นเจ้าเมืองหรือผู้ปกครองเก่า เมื่อได้ผู้คนตามที่ต้องการแล้วก็ได้รับการตั้งเป็นเมืองต่อไป¹

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2369² เป็นเหตุให้รัฐไทยเผาเมืองเวียงจันทน์และกวาดต้อนผู้คนและสิ่งของมีค่าจากเมืองเวียงจันทน์มาด้วย จากสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการตั้งเมืองใหม่ขึ้นเพื่อรองรับจำนวนผู้คนที่ถูกกวาดต้อนและอพยพมาเป็นจำนวนมาก³ ด้วยเหตุนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีการตั้งเมืองใหม่ในภาคอีสานมากที่สุด⁴ นอกจากตั้งเมืองใหม่แล้วยังมีการยุบเมืองเก่าอีกหลายเมือง โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีและลุ่มแม่น้ำโขง ต่อมาใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2394) โปรดให้ตั้งเมืองใหม่ขึ้นอีกหลายเมือง นอกจากกวาดต้อนผู้คนในคราวที่ทำสงครามแล้ว ยังมีเมืองใหม่ที่เกิดจากขุนนางหรือ

¹สุทิน สนองฝัน. (2533). ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. หน้า 64.

²เจ้าอนุวงศ์ขึ้นครองราชย์สมบัติในนครเวียงจันทน์ มีพระนามว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 3 เคยยกทัพมาช่วยรัฐไทยรบกับพม่าและยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่นครสมัยอยู่ใต้การปกครองของพม่า เมื่อปีพ.ศ.2342 – 2343 ก็ตีได้เมืองเชียงแสน จากนั้นก็เคยช่วยรัฐไทยปราบกบฏสาเจียดึงที่นครจำปาศักดิ์ เมื่อปีพ.ศ.2361 จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ทางกรุงเทพฯ โปรดเกล้าให้ ราชบุตรโย้ย บุตรของเจ้าอนุวงศ์ เป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ เมื่อเจ้าอนุวงศ์ได้เมืองจำปาศักดิ์เป็นกำลังสำคัญแล้ว จึงมีความคิดที่จะกอบกู้เอกราชเพื่อแยกเป็นอิสระจากรัฐไทย โดยยกกำลังจากนครเวียงจันทน์มายึดเมืองนครราชสีมาได้และให้เจ้าราชวงศ์ ยกทัพเลยไปกวาดต้อนเอาผู้คนราษฎรที่เมืองสระบุรีกลับไปนครเวียงจันทน์ ทางฝ่ายกรุงเทพฯ เมืองทราบขาวเจ้าอนุวงศ์ยึดเมืองนครราชสีมาได้แล้ว จึงเตรียมป้องกันกรุงเทพฯ และเตรียมกองทัพใหญ่ไปปราบเจ้าอนุวงศ์ ผลปรากฏว่าทัพของเจ้าอนุวงศ์ไม่สามารถต่อสู้กับทัพจากกรุงเทพฯ ได้ เจ้าอนุวงศ์จึงถูกจับไปขังไว้ที่กรุงเทพฯ จนสิ้นชีวิต ใน อุทัย เทพสิทธิ. (2509). *ความเป็นมาของไทย – ลาว*. หน้า 299 – 301.

³สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2543). *ประวัติศาสตร์ลาว 1779 – 1975*. หน้า 130.

⁴นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). *ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445*. หน้า 21 – 24.

หัวหน้าราษฎรที่ไม่พอใจเจ้าเมืองเดิมที่ตัวเองสังกัดอยู่ จึงได้ขอแยกไปตั้งตนเป็นเจ้าเมืองเสียเองโดยรวบรวมผู้คนของตัวเองไปตั้งเมืองใหม่และขออนุญาตจากกรุงเทพฯ¹

การปกครองภาคอีสานก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น รัฐสยามใช้นโยบายปกครองเมืองต่างๆ ในดินแดนอีสานต่างกัน โดยแยกออกเป็นอีสานส่วนเหนือและอีสานส่วนใต้ หลังจากที่ดินแดนอีสานทั้งหมดได้ตกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามในสมัยกรุงธนบุรีแล้วนั้น สยามก็ยังปล่อยให้อีสานส่วนเหนือปกครองตัวเองแบบสืบทอด ซึ่งเป็นการจัดตั้งเดิมที่เคยใช้มาตั้งแต่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งแตกต่างกับการปกครองในอีสานใต้ ที่จะใช้ระบบการปกครองแบบเดียวกันกับกรุงเทพฯ เพราะศูนย์กลางทางการปกครองของอีสานใต้ คือ นครราชสีมาที่มีฐานะเป็นเมืองพระยามหานคร² ตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยพระมหากษัตริย์จะทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งข้าราชการสำคัญๆ ไปประจำอยู่ที่เมืองนครราชสีมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองนครราชสีมาทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองภาคอีสานทั้งหมดตลอดจนประเทศราชต่างๆ ที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำโขง

สาเหตุที่ทำให้สยามมีนโยบายการปกครองอีสานเหนือและใต้³ แตกต่างกัน เนื่องจาก ในสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง (พ.ศ. 1859) กษัตริย์พระองค์หนึ่งของอาณาจักรเวียงจันทน์ได้พยายามรวบรวมเมืองต่างๆ ที่เป็นอิสระและตั้งชุมชนกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณหัวเมืองอีสาน ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่กรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามกับอาณาจักรขอมและได้รับชัยชนะ จึงกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินกลับมาไว้ที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรล้านช้างต่างก็ขยายอาณาเขตเข้ามาในหัวเมืองอีสาน เพื่อหลีกเลี่ยงสงครามจึงมีการตกลงแบ่งเขตแดนกัน โดยอาณาจักรล้านช้างจะปกครองดินแดนในหัวเมืองอีสานตั้งแต่ภูพระยาผือ (ภูเขายู่ในจังหวัดชัยภูมิ) ไปจนถึงลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนกรุงศรีอยุธยาจะปกครองตั้งแต่ภูพระยาผือทางทิศใต้ผ่านทางลุ่มแม่น้ำมูลไปจนถึงบริเวณหัวเมืองเขมรป่าดง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทือกเขาพนมดงรัก⁴ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐสยามมีนโยบายการปกครอง

¹ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2. (2507). **พงศาวดารหัวเมืองอีสาน**. หน้า 207 – 208.

²อยุธยา รวมศูนย์กลางอำนาจมาอยู่ที่ส่วนกลาง จากหัวเมืองขนาดใหญ่ในพระราชอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา โดยแต่งตั้งเจ้าครองเมืองระดับ เจ้าพระยามหานคร ไปปกครองหัวเมืองต่างๆ และนครราชสีมาก็เป็นหนึ่งใน 7 เมือง พระยามหานคร ประกอบด้วยเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสุโขทัย เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองเพชรบุรี เมืองตะนาวศรี และเมืองนครราชสีมา ใน สุทิน สนองผิน. (2533). **ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. หน้า 65.

³ในช่วงพ.ศ. 1991 – 2031 จะแบ่งอีสานเหนือ คือ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำชี อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง อีสานใต้ คือ เมืองในบริเวณแม่น้ำมูลตั้งแต่เมืองนครราชสีมาตลอดจนเมืองที่อยู่ติดกับเขมรใน คอวริช เวลส์. (2519). **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**. หน้า 199

⁴สุทิน สนองผิน. (2533). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 49.

อีสานเหนือ – ได้ แตกต่างกัน ด้วยอีสานใต้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยามมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจึงทำให้อีสานใต้มีความผูกพันกับราชสำนักสยามเป็นเวลานาน ต่างจากอีสานเหนือที่เพิ่งถูกยึดครองในต้นสมัยธนบุรี ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับอาณาจักรล้านช้างมากกว่า จึงทำให้รัฐสยามยังคงปล่อยให้อีสานเหนือปกครองแบบล้านช้าง และอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเมืองนครราชสีมาอีกที

ลักษณะผู้คนส่วนใหญ่ของหัวเมืองอีสานสืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรล้านช้าง ประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นปัจจัยเอื้ออำนวยให้สามารถติดต่อกับอาณาจักรล้านช้างได้สะดวกมากกว่าทางภาคกลางของรัฐสยาม จึงทำให้รูปร่างหน้าตา รวมทั้งสภาพความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของผู้คนแถบนี้มีความคล้ายคลึงกับทางอาณาจักรล้านช้างมากกว่าทางภาคกลางของรัฐสยาม ส่วนสภาพบ้านเมืองและสภาพความเป็นอยู่ส่วนใหญ่ยังติดอยู่กับธรรมชาติ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยสร้างขึ้นจากวัสดุต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในท้องถิ่นนั้น หลังคาบ้านส่วนใหญ่ทำด้วยหญ้าคา ฝาบ้านได้จากการนำไม้ไผ่มาสานแล้วภายในปิดด้วยหญ้าคาหรือใบตอง ในเขตหัวเมืองอีสานนอกจากราษฎรที่สืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรล้านช้างเป็นชนกลุ่มใหญ่อาศัยอยู่แล้ว ยังประกอบด้วยชนกลุ่มน้อยอีกหลายกลุ่ม ดังนี้ 1. ชนกลุ่มน้อยที่อยู่ทางทิศตะวันออกทางด้านแม่น้ำโขง แถบเมืองสกลนคร เมืองนครพนม ได้แก่ พวกภูไท กะลิง ย้อ แสก โย้ย กะไข่ เป็นต้น 2. ชนกลุ่มน้อยที่อยู่ตอนใต้แถบเมืองสุรินทร์ สังขะ ชุขันธ์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ ได้แก่พวกเขมรป่าดง เป็นต้น¹ และชนกลุ่มน้อยที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือ คนจีน พวกนี้จะกระจายอยู่ทั่วไปในเขตหัวเมืองอีสาน ซึ่งในช่วงรัชกาลที่ 4 คนจีนมีบทบาทมากขึ้นในฐานะที่เป็นนายอากรบ่อนเบี้ย²

ราษฎรหัวเมืองอีสานมีความเป็นอยู่อย่างสบายตามอัตภาพ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเงิน³ อาชีพสำคัญของผู้คนแถบนี้คือการทำไร่ ทำนา ตามฤดูกาลและนอกฤดูกาลตลอดจนรู้จักเอาข้าวเปลือกมาดัดแปลงเป็นอาหารอื่นๆ ได้ด้วย นอกจากทำไร่ทำนาแล้ว ราษฎรยังเลี้ยงสัตว์ ทำไหม ทำไร่ฝ้าย เก็บของป่าและล่าสัตว์ เป็นอาชีพพื้นฐานของสังคมเกษตรทั่วไป สภาพเศรษฐกิจจึงเป็นแบบโบราณ คือ ใช้สิ่งของแลกเปลี่ยนมากกว่าใช้เงินตรา ถ้ามีการค้าก็เป็นการซื้อขายเล็กๆ น้อยๆ ภายในชุมชน แต่ถ้าเป็นการค้าขายกับต่างถิ่น นั่นก็เป็นการค้าวัวค้าควายที่จะทำกันหลังเสร็จฤดูทำนา โดยราษฎรจะต้อนวัวควายไปยังตลาดที่ซื้อขายกัน เช่น เมืองนครราชสีมาและเมืองเขมร ซึ่งเป็นแหล่งค้าขายที่สำคัญให้เขตหัวเมืองอีสาน การต้อนวัวต้อนควายไปขายแต่ละครั้งเป็นฝูงใหญ่มีจำนวนนับร้อยตัว ถือได้ว่าเป็นการซื้อขายชนิดเดียวในหัวเมืองอีสานที่ทำกันเป็นรูปแบบของการค้าอย่างจริงจัง⁴

¹ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445. หน้า 35

² นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). เล่มเดียวกัน. หน้า 36

³ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสังคมอีสาน. หน้า 393.

⁴ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). เล่มเดียวกัน. หน้า 409.

การศึกษาของราษฎรในหัวเมืองอีสานนั้นจะอยู่ที่วัด วัดให้การศึกษาทั้งในลักษณะของการบวชเป็นพระหรือเป็นสามเณรแล้วเรียนหลักธรรมทางพุทธศาสนา และในลักษณะของการเทศน์สอนให้ประพฤติปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนใหญ่เป็นการเทศน์จากวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีอยู่ เช่น มหาชาติ ทำวสีทนต์ นกกระเจอกและพระยาคนคาก เป็นต้น

ลักษณะการปกครองของรัฐบาลที่มีต่อหัวเมืองอีสานยังคงมีลักษณะดังกล่าว จนกระทั่งเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในปีพ.ศ. 2435 โดยการจัดระบบเทศาภิบาล ทำให้อีสานถูกแบ่งเป็น 3 มณฑล ได้แก่ มณฑลลาวท้าว มณฑลลาวพวน และมณฑลลาวกลาง (พ.ศ. 2435) ต่อมาได้มีการจัดตั้งมณฑลที่สี่ คือ มณฑลร้อยเอ็ดขึ้นมาอีกมณฑลหนึ่ง และ ปีพ.ศ. 2465 กรุงเทพได้เริ่มเรียกภูมิภาคนี้โดยรวมว่า “ภาคอีสาน”¹

การปฏิรูปเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของรัฐบาล ทำให้ต้องเผชิญกับการต่อต้านจากคนกลุ่มต่างๆ ในภาคอีสานโดยเฉพาะ ชาวนา เป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุด² จึงทำให้นโยบายของรัฐส่งผลกระทบต่อคนกลุ่มนี้มากที่สุดเช่นกัน โดยในปีพ.ศ. 2445 เริ่มมีการลุกฮือของขบวนการผู้มีบุญอย่างกว้างขวางในภาคอีสาน ขบวนการนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนาม “กบฏผู้มีบุญ” ซึ่งการต่อสู้ของ “กบฏผู้มีบุญ” เป็นการสะท้อนความไม่พอใจของราษฎรในภาคอีสาน ที่มีต่อการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ทำให้ราษฎรในภาคอีสานได้นำรูปแบบ “ผู้มีบุญ” มาใช้ดำเนินการเพื่อแสดงการต่อต้านอำนาจจากส่วนกลาง

3. กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานก่อนสมัยรัชกาลที่ 5

กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานที่เกิดขึ้นก่อนปีพ.ศ.2479 นั้น แม้ว่าจะมีลักษณะการเคลื่อนไหวที่แตกต่างกันตามช่วงเวลาและสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็มีลักษณะร่วมกันบางอย่างที่มีทั้งความคล้ายคลึงกันและแตกต่างจากกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพรวมของกบฏผู้มีบุญที่มีความแตกต่างและลักษณะร่วมกันบางประการได้ชัดเจน จึงจะแบ่งการอธิบายออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ 1.กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 และ 2.กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง พ.ศ. 2479 โดยจะอธิบายถึงสาเหตุ วิธีการ และผลกระทบ ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานจากเหตุการณ์

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 142.

²อาชีพหลักของชาวอีสาน คือ การทำนา ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่ทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ข้าวที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว ส่วนข้าวเจ้าและข้าวเหนียวดำจะปลูกเพียงเล็กน้อยไว้สำหรับทำขนมเนื่องในงานประเพณีต่างๆ ใน อุดรลัทธิ สิริบุตร. (2519). มณฑลอีสานและความสำคัญทางประวัติศาสตร์. หน้า 170.

กบฏผู้บุญ เพื่อให้เข้าใจบริบทของภาคอีสานในแต่ละช่วงเวลาและเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน รวมถึงความแตกต่างและลักษณะร่วมของกบฏผู้มีบุญในแต่ละครั้ง ดังต่อไปนี้

3.1 กบฏบุญกว้าง

เกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ในช่วง พ.ศ. 2242 หัวหน้าผู้มีบุญในครั้งนี้ชื่อ บุญกว้าง หรือ อ้ายบุญกว้าง¹ เดิมอาศัยอยู่หัวเมืองลาวตะวันออก มีวิชาความรู้ดี กบฏบุญกว้าง เกิดขึ้นที่เมืองนครราชสีมา

สาเหตุ กบฏในครั้งนี้เกิดจาก บุญกว้างและสมัครพรรคพวกอีก 28 คน โดยหลักฐานที่บันทึกเหตุการณ์กบฏครั้งนี้ทั้งจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) หรือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน ไม่ได้ให้ข้อมูลที่แน่ชัดว่าเพราะเหตุใดจึงเกิดกบฏในครั้งนี้ขึ้น ข้อมูลส่วนใหญ่ที่บันทึกเกี่ยวกับกบฏอ้ายบุญกว้าง มักจะกล่าวว่า อ้ายบุญกว้างเป็นคนลาว มีวิชาความรู้ในด้านคาถาอาคมดี และมีสมัครพรรคพวก 28 คน ดังนั้น เพื่อพิจารณาหาสาเหตุของกบฏในครั้งนี้ให้ชัดเจนจึงศึกษาจากภูมิหลังและสถานการณ์ของอีสานในช่วงเวลานั้นว่ามีอะไรที่จะเป็นแรงผลักดันให้อ้ายบุญกว้างคิดการในครั้งนี้ขึ้น

1). ในช่วงเวลาก่อนเกิดกบฏนั้น เป็นช่วงที่เจ้าเมืองนครราชสีมาคือ พระยายมราช (สังข์) เป็นข้าราชการเก่าของสมเด็จพระนารายณ์ คิดแข็งเมือง จึงทำให้พระเพทราชายกทัพมาปราบปรามการแข็งเมืองของนครราชสีมา เมื่อทัพของพระเพทราชาตีเมืองนครราชสีมาแตกแล้ว จึงทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในเมืองนครราชสีมาใหม่ โดยแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ เป็นพระยานครราชสีมา (ไม่ปรากฏชื่อ)² แต่เจ้าเมืองคนใหม่เป็นผู้อ่อนแอ ไร้อำนาจและมีพร้อมทั้งกำลังสนับสนุนก็มีน้อยกว่าเจ้าเมืองคนเก่า ดังนั้นความอ่อนแอของเจ้าเมืองและการสลายตัวของกลุ่มอำนาจเดิมย่อมผลักดันให้เกิดภาวะความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นในชุมชนลาวซึ่งกระจายตัวอยู่ทั่วบริเวณภาคอีสาน จากสภาพการณ์ข้างต้นจึงสันนิษฐานได้ว่า อ้ายบุญกว้างจะใช้โอกาสนี้อ้างตัวเพื่อเข้ามาเป็นผู้นำแทน

2). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ได้บันทึกว่า “เกิดกบฏลาวคนหนึ่ง ชื่อบุญกว้าง อยู่ ณ หัวเมืองลาวตะวันออก มีความรู้วิชาดี และมีสมัครพรรคพวก 28 คน คิดอ่านทำการกบฏตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ”³ จากข้อความนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุใด อ้ายบุญกว้างและพรรคพวกเพียงไม่กี่คน เหตุใดจึงสามารถยึดเมืองนครราชสีมาได้ ทั้งที่เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองใหญ่ มีกำลังคนมากมาย แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าถ้าหากอ้ายบุญกว้างไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวเมืองนครราชสีมาคงจะ

¹ รัช ปุณโณทก. (2542). กบฏบุญกว้าง ใน “สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน”. หน้า 26.

² พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. (2542). อ้ายบุญกว้างลาวตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ. หน้า 79.

³ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. (2542). อ้ายบุญกว้างได้เมืองนครราชสีมา. หน้า 79

ไม่สามารถกระทำการนี้ได้ เนื่องด้วยประชาชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ก็เป็นคนลาวที่ทั้งถูกกวาดต้อนมาหรืออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในที่นี้ ด้วยลักษณะร่วมกันทั้งทางด้านภาษาและวัฒนธรรม จึงทำให้อ้ายบุญกว้างซึ่งเป็นคนลาวเช่นกัน น่าจะสามารถเกลี้ยกล่อมให้ชาวลาวยุคที่อาศัยอยู่ในเมืองนครราชสีมาเข้าเป็นพวกได้จำนวนมากพอ ที่จะทำการยึดเมืองนครราชสีมาได้

วิธีการ บุญกว้างและสมัครพรรคพวก 28 คน ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญและพาพรรคพวกเข้ามาอยู่ที่ศาลาแห่งหนึ่งบริเวณนอกประตูเมืองนครราชสีมาและกันม่านมิดชิด แล้วให้คนเข้าไปพาดำพระยานครราชสีมาและกรมการเมืองออกมา พระยานครราชสีมาที่ขึ้นออกมา มีบ่าวไพร่ และทหารตามออกมา 20 คน เมื่อพระยานครราชสีมาออกมานอกเมืองเกือบถึงศาลา บุญกว้างลุกออกมายืนอยู่นอกม่าน แล้วขึ้นท้าวด้วยเสียงอันดัง ด้วยอำนาจ คุณวิชาบันดาลให้พระยานครราชสีมาสะดุ้งตกใจกลัว แล้วขึ้นขึ้นเข้าประตูเมืองไป บุญกว้างและสมัครพรรคพวกจึงไล่ตามเข้าไปในเมือง พลเมืองและกรมการเมืองทั้งหลายต่างเกรงกลัวด้วยอำนาจคุณวิชา ไม่มีผู้ใดกล้าจับกุมตัวบุญกว้างและพรรคพวก จึงต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของบุญกว้างผู้มีบุญทั้งสิ้น¹

พระยานครราชสีมาและกรมการเมืองเห็นว่าบุญกว้างมีบารมีมาก สามารถควบคุมชาวเมืองนครราชสีมาให้อ่อนน้อมได้ เพราะทุกคนเกรงกลัววิชาอาคมของอ้ายบุญกว้าง ฉะนั้นพระยานครราชสีมาและกรมการเมือง จึงอ่อนน้อมยอมเข้ากับฝ่ายกบฏ และขอให้อ้ายบุญกว้างยกโทษให้ที่ไม่ได้อ่อนน้อมตั้งแต่ตอนแรก บุญกว้างก็ยอมรับเจ้าเมืองนครราชสีมาและกรมการเมืองเป็นสมัครพรรคพวกแต่โดยดี พระยานครราชสีมาออกอุบายให้บุญกว้างยกไพร่พลออกจากเมืองนครราชสีมา โดยบอกว่าหากตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครราชสีมาไม่ได้มีประโยชน์แต่อย่างใด ถ้ายกทัพกวาดต้อนกำลังไพร่พลให้ได้จำนวนมากและไปตั้งที่ลพบุรี จัดกำลังทัพเข้าโจมตีเอากรุงศรีอยุธยาคงจะได้โดยง่าย หัวหน้ากบฏผู้มีบุญเห็นชอบด้วย จึงให้จัดกำลังทัพเมืองนครราชสีมาได้ 4,000 คน ช้าง 84 ม้า 100 เศษ เคลื่อนไพร่พลไปยังเมืองบัวชุม เมืองไชยบาดาล กวาดต้อนได้ไพร่พลจำนวนมาก ยกไปตั้งช่องสุ่มผู้คนอยู่ที่เมืองลพบุรี²

การปราบปรามและผลกระทบ ขณะที่บุญกว้างและสมัครพรรคพวกไปตั้งกองกำลังอยู่ที่ลพบุรี³ พระยานครราชสีมาและกรมการเมืองจึงได้ทำหนังสือไปบอกมายังสมุหนายกที่กรุงศรีอยุธยา เพื่อแจ้งข่าวว่ากองทัพของอ้ายบุญกว้างได้ยกกองกำลังมาตั้งที่ลพบุรี กวาดต้อนได้ผู้คนเป็นกำลังทัพจำนวนมาก ยังไม่ทราบว่าจะยกไปแห่งใด หนังสือพระยานครราชสีมามาถึงเมืองกรุงศรีอยุธยาพร้อมๆ

¹ รัช ปุณณทก. (2542). กบฏบุญกว้าง ใน “สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน” หน้า 27.

² พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. (2507). เกิดขบถลาวบุญกว้าง. หน้า 524.

³ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา. (2542). อ้ายบุญกว้างยกมาตั้งเมืองลพบุรี. หน้า 80.

กับหนังสือหัวเมืองตามแนวแม่น้ำป่าสัก มีใจความทำนองเดียวกัน พระยาจักรีสมุหนายกจึงนำความกราบทูลให้สมเด็จพระเพทราชาทรงทราบ สมเด็จพระเพทราชา ทรงตรัสว่า “อ้ายกบฏเพียง 28 คนเท่านั้น ชาวเมืองนครราชสีมา ก็หลายพัน ถึงไม่สู้ด้วยอาวุธ เพียงแต่ใช้ก้อนดินแต่คนละก้อนก็ไม่พอฝีมือ ไฉนมันจึงเกรงกลัวความรู้ที่อยู่ในอำนาจอ้ายกบฏสิ้นทั้งนั้น เป็นอัศจรรย์ใจนัก ไม่เคยได้ยินมาก่อน”¹ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทัพหลวงไพร่พล 5,000 คน พร้อมด้วยศัสตราวุธ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรเสนา เป็นแม่ทัพพร้อมด้วยยกกระบัตร เกียกกาย กองหน้า กองหลัง ยกทัพใหญ่ไปปราบกบฏอ้ายบุญกว้างที่เมืองลพบุรี เมื่อกองทัพหลวงยกทัพไปใกล้เมืองลพบุรีแล้วจึงตั้งค่ายคอยสังเกตการณ์ ในระหว่างนั้น พระยาสุรเสนามาแม่ทัพได้ทำหนังสือให้ม้าเร็วไปส่งยังพระยานครราชสีมา โดยกล่าวว่าหากพลเมืองนครราชสีมา ยังเกรงกลัวเวทมนต์คาถาอาคมของอ้ายบุญกว้าง ไม่อาจจะจับตัวบุญกว้างได้ ก็ให้อุบายล้อมบุญกว้างกับสมัครพรรคพวกทั้ง 28 คน ไว้อย่าให้บุญกว้างสงสัยได้ กองทัพหลวงจะยกไปจับตัวบุญกว้างเอง ครั้นเมื่อได้ฤกษ์ยามกองทัพหลวงของพระยาสุรเสนา ก็ยกไปตามหนังสือไปบอกกลับของเจ้าเมืองนครราชสีมา ที่นัดหมายวัน เวลา ให้อาณัติเข้าล้อมจับอ้ายบุญกว้างกับพรรคพวกทั้ง 28 คน ที่ไม่ทันจะรู้ตัว จะหนีก็ไม่พ้น จะต่อสู้ก็สู้ไม่ไหว กองทัพเมืองนครราชสีมา ก็เข้ารุมล้อมจับอ้ายบุญกว้างและพรรคพวกได้โดยง่าย จึงจับตัวอ้ายบุญกว้างกับพรรคพวกส่งมายังกองทัพหลวงที่ล้อมอยู่นั้น²

เมื่อความทราบถึงสมเด็จพระเพทราชา ทรงมีพระราชโองการตรัสสั่งให้เลิกทัพกลับมา และนำตัวอ้ายบุญกว้างกับพรรคพวกมาเฝ้า ณ เมืองหลวง ครั้นนั้นพระเพทราชามีพระราชดำรัสให้ลงพระราชอาญาแก่อ้ายบุญกว้าง และพรรคพวกให้ถึงแก่ชีวิตทุกคน ส่วนเจ้าเมืองนครราชสีมาและกรมการเมือง ได้พระราชทานอภัยโทษที่ทำความดีความชอบแก่ตัวในการช่วยล้อมจับอ้ายบุญกว้างได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกไพร่พลกลับไปเมืองนครราชสีมาเหมือนเดิม³

หากพิจารณาถึงสภาพความจริงแล้ว จะเห็นว่าบุญกว้างและพวกอีก 28 คน ไม่น่าจะสามารถยึดเมืองใหญ่อย่างเมืองนครราชสีมาได้ ถ้าไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวเมืองนครราชสีมา นั้นแสดงให้เห็นว่าราษฎรคงไม่ได้รับการดูแลจากรัฐเท่าที่ควร และอาจจะได้รับความกดดันจากนโยบายรัฐหรือผู้ปกครองเมืองนครราชสีมา จึงหันไปพึ่งพานายบุญกว้างที่อ้างตัวเป็นผู้วิเศษ ด้วยวิชาความรู้ทางไสยศาสตร์ประกอบกับความเชื่อต่างๆ และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีลักษณะร่วมกันระหว่างชาวเมือง

¹ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. (2507). **เกิดขบถลาวบุญกว้าง**. หน้า 525.

² พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. (2507). **เกิดขบถลาวบุญกว้าง**. หน้า 526 – 527.

³ รัช ปุณณเทก. (2542). กบฏบุญกว้าง ใน “**สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน**”. หน้า 28.

นครราชสีมาและนายบุญกว้าง ทำให้นายบุญกว้างสามารถชักชวนชาวบ้านให้มาเป็นกำลังสนับสนุน จนสามารถยึดเอาเมืองนครราชสีมาได้ นอกจากนี้แล้วเหตุการณ์กบฏในครั้งนี้ยังมีจุดเริ่มต้นมาจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบนอกที่ห่างไกลจากการปกครองของรัฐสยาม ได้ลุกขึ้นมามีบทบาทในการต่อต้านอำนาจรัฐไทย แต่ภายหลังจากเหตุการณ์กบฏอ้ายบุญกว้างก็ไม่มีบันทึกว่ารัฐได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงการปกครองในเมืองนครราชสีมาอีกหรือไม่ เรื่องของอีสานจะมาปรากฏชัดเจนอีกครั้งในช่วงเกิด การเคลื่อนไหวของ “กบฏเชียงแก้ว” ซึ่งอาจจะสะท้อนให้เห็นว่า ภายหลังจากเกิดกบฏบุญกว้างแล้ว รัฐสยามได้มีความพยายามจัดการปกครองหัวเมืองอีสานได้ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยมากขึ้น และพยายามไม่สร้างความกดดันในด้านต่างๆ ให้กับประชาชน จึงทำให้ไม่ปรากฏการเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐของประชาชนในอีสานได้อีก จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์

3.2 กบฏเชียงแก้ว

เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในช่วง พ.ศ. 2334 ผู้นำในการกบฏครั้งนี้ คือ อ้ายเชียงแก้ว¹ เป็นคนในตำบลเขาโอง แขวงเมืองโขง หรือ เมืองสรวงวัน อยู่ทางตอนใต้ของลาวในปัจจุบัน² กบฏเชียงแก้ว เกิดขึ้นที่เมืองจำปาศักดิ์

สาเหตุ กบฏเชียงแก้วเป็นกบฏที่เกิดขึ้นในหัวเมืองรอบนอกของรัฐสยาม คือ นครจำปาศักดิ์ ขณะนั้นเป็นเมืองประเทศราชของรัฐสยาม และถือได้ว่าเป็นกบฏที่เกิดจากชนกลุ่มน้อย นั่นคือ พวกข่า³ ที่รวมตัวกันเพื่อประกาศอิสรภาพกอบกู้ฐานะของตนเองกลับคืนจากรัฐสยามโดย มีสาเหตุดังนี้

¹จากการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับกบฏเชียงแก้ว ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นไปในทางเดียวกันคือ อ้ายเชียงแก้ว เป็นผู้ที่มีความรู้ย่อมสมควร เนื่องจากคำว่า “เชียง” เป็นคำเรียกเฉพาะผู้ที่เคยบวชเรียนในชั้นต้นมาแล้ว จึงเรียกว่า “เชียงแก้ว” แต่ที่มีคำว่า “อ้าย” นำหน้านั้น คงเป็นคำเรียกของรัฐบาลในทำนองดูถูกและเหยียดหยาม ใน นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. หน้า 57.

²นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 57.

³ข่า คือ ชนพื้นเมืองเดิมของประเทศลาว อาศัยอยู่ทางตอนเหนือแถบเมืองหลวงพระบาง ต่อมาประมาณปี พุทธศตวรรษที่ 11 – 14 ขุนลอ ปฐมกษัตริย์ของลาวได้อพยพไพร่พลลงมาจากเดียนเบียนฟู หรือ เวียดนามในปัจจุบัน ทำสงครามชนะชนพื้นเมืองและสถาปนาตัวเองเป็นกษัตริย์อยู่ที่บริเวณหลวงพระบาง จึงกวาดต้อนชนพื้นเมืองมาเป็นเชลยไว้ใช้แรงงาน และเรียกชนพื้นเมืองเหล่านี้ว่า “ข่า” จริงแล้วไม่ใช่ชื่อของชนชาติแต่เป็นชื่อที่เกิดขึ้นตามฐานันดรทางสังคม คือ ระหว่างเจ้าผู้ปกครองลาวกับชนพื้นเมืองที่ถูกกวาดต้อนมาใช้แรงงานเป็น “ข่า” แต่ในภาษาลาวออกเสียงคำว่า ข่าไม่ได้ จึงเป็น “ชา” เมื่อไทยนำไปใช้จึงไม่ได้ปรับเสียงให้เข้ากับเสียงในภาษาไทยคงใช้คำว่า ข่า เรื่อยมาโดยเข้าใจว่าเป็นชื่อของชนชาติหนึ่ง เหมือนกับคำว่า ขอม มอญ เป็นต้น แต่ความจริงคำว่า ข่า มีความหมายเหมือนคำว่า ข่าทาส ในภาษาไทย ส่วนเชื้อชาติที่แท้จริงเป็นพวกละว้าและขอม ใน นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 52 – 53.

1). พวกข้าถูกขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบอย่างหนัก เนื่องจากเป็นช่วงเวลาทางรัฐสยามเพิ่งจะเปลี่ยนราชวงศ์และสถาปนาราชธานีใหม่ ในปีพ.ศ. 2325 โดยมีพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีและย้ายราชธานีจากธนบุรีมาอยู่ทางฝั่งกรุงเทพ ทำให้รัฐต้องการแรงงานอย่างมาก เพื่อสร้างวังที่ประทับ ปราสาทราชมนเฑียร วัด รวมถึงชุดคู คลอง เป็นต้น โดยแรงงานส่วนมากมาจากทั้งส่วนกลางและหัวเมืองต่างๆ แม้ว่าพวกข้าในแถบเมืองนครจำปาศักดิ์ อดีตเป็น สวรรัน จะไม่พบว่าถูกเกณฑ์มาใช้แรงงาน แต่ก็ต้องส่งส่วยเป็นทองคำให้แก่กรุงเทพปีละ 6 ชั่ง ซึ่งเพิ่มขึ้นจากเดิมเป็นเท่าตัว จากที่เคยส่งไว้ในสมัยกรุงธนบุรีเพียงปีละ 3 ชั่ง¹ การเสียส่วยที่เพิ่มขึ้นจากเดิมเป็นเท่าตัวนี้ทำให้พวกข้ารู้สึกว่าการถูกขูดรีดเอารัดเอาเปรียบเรื่อยมา

2). ในช่วงเวลาก่อนที่จะเกิดกบฏในครั้งนี้ พวกข้าได้รับความเดือดร้อนจากผู้รุกรานอย่างรัฐสยามและลาวเรื่อยมา จากการที่พวกข้าถูกจัดให้เป็นพลเมืองชั้นสาม คือ มีความแตกต่างจากคนไทยและลาว หรือเขมร มีสถานะเป็นเพียงคนป่าดงที่ไร้ความสำคัญในเวลานั้น อีกทั้งด้วยการถูกบีบคั้นและกดดันให้กลายเป็นพลเมืองเมืองระดับล่าง โดยในบางครั้งจะต้องถูกจับและเกณฑ์มาเป็นทาสอยู่เสมอ ทั้งที่จริงและพวกข้าเหล่านี้เป็นเจ้าของท้องถิ่นเดิม ก่อให้เกิดความไม่พอใจอย่างต่อเนื่องเสมอมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐสยามเข้าไปควบคุมดูแลผลประโยชน์ด้านการเมืองและเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้ ทำให้พวกข้าได้รับความเดือดร้อนและไม่พอใจต่อรัฐสยามมากยิ่งขึ้น

จากการเอาเปรียบของรัฐสยามทำให้พวกข้ามีความไม่พอใจรัฐสยามเป็นอย่างมากอยู่แล้ว เมื่อมีการเคลื่อนไหวของ “เชียงแก้ว” ที่ได้ตั้งตัวเป็นผู้นำและได้ปลุกระดมพวกข้าให้เข้าร่วม จึงทำให้เชียงแก้วสามารถรวบรวมกำลังคนได้มากพอสมควร หลังจากนั้นย้ายเชียงแก้วได้ยกกำลังลงมาตีเมืองจำปาศักดิ์ที่อยู่ทางใต้ แทนที่จะเข้ายึดเมืองสวรรันที่อยู่ในบริเวณที่ตั้งของฐานกำลัง ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะว่า เมืองจำปาศักดิ์ นอกจากจะเป็นที่ประทับของกษัตริย์ลาวในฐานะเมืองประเทศราชแล้วยังเป็นอาณาจักรดั้งเดิมของพวกข้าอีกด้วย ถ้าตีเมืองจำปาศักดิ์ได้ก็เท่ากับว่าเป็นการกอบกู้เอกราชของตัวเองกลับคืนมา และเป็นการประกาศอิสรภาพต่อไทยและลาว²อีกด้วย

วิธีการ เชียงแก้ว ซึ่งแสดงตัวเป็นผู้วิเศษ จึงสามารถชักจูงผู้คนให้เลื่อมใสศรัทธาและเข้าเป็นพวกได้เป็นจำนวนมากนั้น³ เป็นผู้ที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาและทางเวทย์มนต์ คาถา ไสยศาสตร์พอสมควร ผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มโดยมากเป็นพวกข้าระแคว ข่าจะราย ข่าสว่างและข่ากระเซิง เป็นกองกำลัง

¹กำพล จำปาพันธ์. (2555). **ข่าเจียง : กบฏไพร่ – ขบวนการผู้มีบุญ หลังสถาปนาพระราชอาณาจักรสยาม – ล้านช้าง**. หน้า 157.

²นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. หน้า 64 – 65.

³พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ภาคที่ 4, (2506). **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3**. หน้า 214.

ขนาดใหญ่ โดยเริ่มจากบ้านเขาโงงขยายสู่การยึดครองเมืองจำปาศักดิ์¹ ในปีพ.ศ. 2332 เชียงแก้วเข้ายึดเมืองโขงเป็นฐานที่มั่น ช่งสุ่มกำลังผู้คน จนสามารถบุกตีเมืองจำปาศักดิ์ได้รับชัยชนะ ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้านครจำปาศักดิ์ในปี พ.ศ. 2334² กล่าวกันว่า เชียงแก้วอ้างตัวเป็นผู้มีวิชาอาคมและรู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เกิดจากการรัฐสยামได้ส่งกองทัพเข้ามาบูรณและยึดครองล้านช้างเมื่อปี พ.ศ. 2322 ทำให้อ้ายเชียงแก้วไม่พอใจเจ้าไชยงุมาร ผู้ครองนครจำปาศักดิ์ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ปราบปรามกลุ่มเจ้าโอ เจ้าอิน³ และยอมรับใช้สยาม โดยเฉพาะการที่รัฐสยามส่งคนมาเรียกส่วยแรงงานและเก็บส่วยเป็นเงิน ทองคำ และของป่า ส่งไปยังกรุงเทพฯ

ขณะที่เชียงแก้วอาศัยอยู่ที่บ้านเขาโงง ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงได้เคลื่อนไพร่เรียกครองให้ราษฎรเข้า ยุติการส่งส่วยให้สยามและเมืองจำปาศักดิ์ เมื่อมีผู้คนสมัครเข้าร่วมมากขึ้น อ้ายเชียงแก้วได้จัดตั้งกองทัพของตัวเองและบุกยึดหัวเมืองสำคัญต่างๆ บริเวณด้านใต้ของเมืองจำปาศักดิ์ไว้หลายเมือง เช่น เมืองโขง เมืองเซลำพา เมืองสีจำบัง และเมืองแสนปาง แม้การตีเมืองจำปาศักดิ์จะเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด แต่อ้ายเชียงแก้วยังคงรอโอกาสอยู่ จนกระทั่งเมื่อเห็นว่าเมืองจำปาศักดิ์อ่อนแอลงจนถึงขีดสุดแล้ว ปีพ.ศ. 2334 เนื่องจากเจ้าไชยงุมารประชวรหนักใกล้สิ้นพระชนม์ ขณะที่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ต่างแก่งแย่งชิงดีกันจะขึ้นสืบราชสมบัติแทนเจ้าไชยงุมาร เชียงแก้วจึงนำกำลังเข้าตีเมืองจำปาศักดิ์ ได้รับชัยชนะและประกาศไม่ขึ้นกับกรุงเทพฯ⁴

การปราบปรามและผลกระทบ เมื่อกองทัพของพวกข้าภายใต้การนำของเชียงแก้วยึดเมืองจำปาศักดิ์ได้ ต่อมาไม่นานทางกรุงเทพฯ ก็ทราบเรื่อง จึงให้พระยานครราชสีมา (ทองอินทร์) ซึ่งขณะนั้นเป็นพระพรหมภักดียกกระบัตรเมืองนครราชสีมายกกองทัพไปปราบปรามเชียงแก้ว แต่กองทัพกรุงเทพฯ ยังไปไม่ถึง กองทัพของพระประทุม (ท้าวคำผง) ที่บ้านห้วยแจะระแม กับท้าวฝ่ายหน้า ที่บ้าน

¹ไพฑูริย์ (2554). *ความเป็นมาคนอีสาน*. หน้า 122.

²กำพล จำปาพันธ์. (2555). *ข้าเจือง : กบฏไพร่ – ขบวนการผู้มีบุญ หลังสถาปนาพระราชอาณาจักรสยาม – ล้านช้าง*. หน้า 156.

³เจ้าโอ เจ้าอิน เป็นโอรสของพระธรรมเทโว อุปราชเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ เคยร่วมมือกับเจ้าเมืองนางรอง รบกับพระยามหากษัตริย์ศึกแม่ทัพสยามที่เมืองนางรอง แต่ก็ต้องพ่ายแพ้พระอุปราชธรรมเทโวเสียชีวิตในสนามรบ และเสียเมืองจำปาศักดิ์ให้กับสยาม จากนั้นเจ้าโอ เจ้าอิน โอรสของพระอุปราชธรรมเทโวได้รวบรวมพลเมืองโขง กวตุม แสนปางและอัตตะปือ ตั้งขึ้นปกครองตัวเองโดยไม่ขึ้นกับจำปาศักดิ์ เจ้าไชยงุมาร เจ้าเมืองจำปาศักดิ์จึงให้คนไปปราบปราม แต่ไม่สำเร็จจึงส่งข่าวไปบอกกับสยาม ทางสยามจึงส่งเจ้าเมืองโคราชไปช่วยจึงสามารถปราบได้ ต่อมาประชาชนชาวอัตตะปือก็ได้ก่อเจดีย์เจ้าโอ เจ้าอินเป็นอนุสรณ์ไว้ที่อัตตะปือ ใน บุญช่วย อัตถากร. (2522). *ประวัติศาสตร์อีสาน และเมืองมหาสารคาม*. หน้า 31 – 32.

⁴กำพล จำปาพันธ์. (2555). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 157.

สิงห์ท่า¹ อยู่ใกล้ที่เกิดเหตุมากกว่าได้ยกทัพไปตีเชียงแก้วก่อนแล้ว โดยปะทะกับกองกำลังของเชียงแก้วที่แก่งตะนะในบริเวณเมืองโขงเจียม (อำเภอหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานีปัจจุบัน) อ้ายเชียงแก้วถูกทำวฝ่ายหน้าจับได้และฆ่าตายบริเวณนั้น กบฏในครั้งนี้ทำให้ฐานะและอำนาจทางสายเจ้านครจำปาศักดิ์ไชยภูมิรลดลงอย่างมาก เห็นได้จากการแต่งตั้งเจ้าเมืองครองนครจำปาศักดิ์ แทนที่จะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้าหน่อเมืองขึ้นครองนครจำปาศักดิ์แทนบิดาที่ถึงแก่พิราลัยไป กลับทรงพิจารณาให้ความสำคัญทางสายพระวอ พระตาแทน โดยโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ท้าวฝ่ายหน้าเป็นพระวิไชยขัตติยวงศาครองเมืองจำปาศักดิ์สืบต่อมา² และโปรดให้ยกบ้านห้วยแจระแมขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานี เป็นการตอบแทนความดีความชอบในการปราบกบฏในครั้งนี้³

นอกจากนี้แล้ว เหตุกบฏเชียงแก้ว ยังส่งผลให้เกิดประเพณีตีช้างขึ้นเป็นครั้งแรก เนื่องจากกองทัพจากนครราชสีมาที่จะยกไปปราบกบฏนั้น เมื่อไปถึงอ้ายเชียงแก้วก็ถูกฆ่าแล้วแต่ยังมีพรรคพวกหลงเหลืออยู่ตามที่ต่างๆ เพื่อไม่ให้เสียเวลาเปล่า กองทัพเมืองนครราชสีมาจึงยกไปยังเมืองจำปาศักดิ์เพื่อปราบปรามจับตัวพวกข้าที่เหลืออยู่ นำมาใช้เป็นข้าทาสหรือซื้อขาย วิธีการดังกล่าวเรียกว่า การตีช้าง เป็นวิธีการที่ทารุณและป่าเถื่อนเป็นอย่างมาก การตีช้างปรากฏครั้งแรกในปีพ.ศ. 2334 คือการไล่ต้อนจับเข้ามาในฐานะสินค้า สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ในสถานที่ต่างๆ ไม่ต่างจากสัตว์ที่จับมาจากป่าเท่าใดนัก⁴ แต่ในที่สุดประเพณีตีช้างก็ถูกยกเลิกไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพ.ศ. 2427 แต่ด้วยวิธีการที่รุนแรงของประเพณีตีช้างนี้ เป็นแรงผลักดันให้ช่วงเวลาต่อมาเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นอีกครั้งโดยมีพวกข้าเข้าร่วมด้วย

3.3. กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง

เกิดขึ้นในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปลายปีพ.ศ. 2362 ผู้นำการกบฏในครั้งนี้เป็นภิกษุคือ พระสาเกียดโง้ง⁵ กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง เกิดขึ้นที่เมืองนครจำปาศักดิ์

สาเหตุ กบฏในครั้งนี้เกิดจากบุคคลสองคน คือ พระยาพรหมภักดี ว่าที่เจ้าเมืองนครราชสีมาในขณะนั้น ซึ่งเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดทะเยอทะยาน กล่าวหาผู้มีฝีมือในการรบ แต่เป็นคนประจบสอพลอไม่ค่อยซื่อสัตย์และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว พระยาพรหมภักดีเคยเป็นยกกระบัตรเมืองนครราชสีมา และออกไปเกลี้ยกล่อมพวกชาวพื้นเมืองในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จนก่อให้เกิดความ

¹ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445. หน้า 65.

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4. (2506). พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน. หน้า 215.

³ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445. หน้า 66.

⁴ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70. (2512). เมืองนครจำปาศักดิ์. หน้า 189

⁵ ในประวัติศาสตร์ไทยเรียกว่า อ้ายสาเกียดโง้ง โดยอธิบายว่า “สา” เป็นชื่อ ส่วน “เกียดโง้ง” เป็นคำสร้อย เพราะว่าอ้ายสา มีชื่อยาวเหมือนเหียดแต่เมื่อเรียกในภาษาไทยกลายเป็น เกียดโง้ง ใน นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). เล่มเดียวกัน. หน้า 69.

เดือดร้อน จนถูกฟ้องร้อง แต่อาศัยความฉลาด โดยถวายเป็นบรรณาการแด่พระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้ไม่ถูกลงโทษแล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาคนต่อมาด้วย¹

ส่วนพระสาเกียดโง้ง เอกสารพื้นเวียงได้กล่าวถึงประวัติของ พระสา ไว้สั้นๆ ว่า มีมารดาเป็นชาวเวียงจันทร์แต่ถูกไทยกวาดต้อนไปที่เขตเมืองจำปาศักดิ์ อ้ายสาบวชตั้งแต่อายุยังน้อยจนแก่ ได้ถูกส่งไปสร้างวัดบนเขา ภูเกิดโง้ง พระสามีความรู้ในทางธรรม แต่การที่ชาวบ้านมีศรัทธาต่อพระสานั้น เพราะพระสาพยายามสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ชาวบ้านทั้งหลาย โดยแสดงอิทธิฤทธิ์ มีการเอาก้อนหินมาสร้างเป็นบัลลังก์แก้ว เรียกไฟจากฟ้าโดยเอาแว่นแก้วมาส่องแดด ความร้อนจากจุดรวมแสงจึงทำให้เชื้อไฟลุกติดไฟได้ ต้นไม้ที่ปลูกไว้รอบวัดออกผลตลอดปี สร้างรอยพระพุทธรูปให้เป็นที่ยึดเกาะของชาวบ้าน และที่สำคัญ พระสาได้อ้างว่า เป็นขุนเจืองหรือท้าวสูงวีรภักดิ์ในวรรณกรรมของชาวลาวที่กลับชาติมาเกิด เพราะ ขุนเจืองเป็นบุคคลที่ชาวลาวทั้งหลายให้การยกย่องในความสามารถกล้าหาญ และเชื่อว่าจะมาเกิดใหม่เพื่อปลดปล่อยพวกลาวจากการกดขี่อีกครั้งหนึ่ง พฤติกรรมของพระสาเช่นนี้จึงทำให้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นเจ้าผู้มีบุญมาเกิด ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อของชาวลาวและชาวอีสานโดยทั่วไปอยู่แล้ว จึงทำให้พระสารวบรวมผู้เลื่อมใสศรัทธาได้เป็นจำนวนมาก²

ในเอกสารทางฝั่งทางไทยไม่ได้บันทึกถึงแรงผลักดันให้พระสาเกียดโง้งก่อการกบฏในครั้งนี้ แต่ในเอกสารพื้นเวียงระบุว่า “...พระพรหมยกกระบัตรเมืองนครราชสีมาเป็นตัวละครสำคัญ โดยมีความประสงค์ที่จะเป็นใหญ่ในดินแดนหัวเมืองอีสานและเมืองจำปาศักดิ์จึงพยายามสร้างความวุ่นวาย เพื่อที่ตัวเองจะได้ทำความดีความชอบโดยการปราบปรามและกวาดต้อนพวกข้ามาถวายแก่รัฐสยาม...”³ หากพิจารณาอีกทางหนึ่งแล้วด้วยความทะเยอทะยานของพระพรหมยกกระบัตรเมืองนครราชสีมา อาจจะไม่ใช่เพียงสาเหตุเดียวที่ทำให้พระสาเกียดโง้งและชาวเข้าร่วมมือกันก่อการกบฏได้ โดยเมื่อดูจากสภาพสังคมในช่วงเวลาที่จะเกิดกบฏนั้น พวกข้าได้รับความเดือดร้อนจากการถูกเกณฑ์แรงงานและถูกกวาดต้อนมาเป็นไพร่แล้ว ประเพณีตีข้าที่เกิดขึ้นแรกเมื่อปีพ.ศ. 2334 หลักจากกบฏอ้ายเชียงแก้วได้เพิ่มความเดือดร้อนในแก่พวกข้ามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะช่วงก่อนจะเกิดกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง พระพรหมยกกระบัตรเมืองนครราชสีมาและกองทัพ กำลังเที่ยวตีข้าอยู่แถวเมืองโขง (เมืองสีทันดรในปัจจุบัน) ทำให้พวกข้าล้มตายและแตกหนีไปหลบซ่อนอยู่ตามป่าเป็นอันมาก⁴

¹ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4. (2506). พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน. หน้า 113.

²ธวัช ปุณโณทก. (2526). พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน. เอกสารหมายเลขที่ 19. หน้า 71.

³ประทีป ชุมพล. (2525). พื้นเวียง : วรรณกรรมแห่งการขบถ. หน้า 85.

⁴ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4. (2506). พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน. หน้า 229.

วิธีการ การที่ชาวบ้านให้ความเลื่อมใสศรัทธาแก่พระสาอย่างมาก จนทอดทิ้งพระภิกษุสามเณรไม่ไปทำบุญในวัดอื่นๆ เพราะเชื่อว่าพระสาเป็นผู้นำความสุขสบายมาให้ ก็ทำให้พระสาเกิดความลำพองใจจนประพฤติด่วนนอกวิสัยนอกรอยของการเป็นพระสงฆ์ โดยมีภรรยาเป็นหญิงสาวชาวบ้านถึงสามคน อย่างไรก็ตาม ผลของเรื่องนี้ก็ไม่ได้ทำให้ความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้านลดลงแต่อย่างใด ชื่อเสียงของ เจ้าผู้มีบุญ เลื่องลือไปถึงหูพระยาพรหมภักดี พระยาพรหมภักดีจึงมาขอผูกมิตรและเล่าเรียนเวทมนตร์คาถาด้วย เมื่อความสนิทสนมมีมากขึ้นพระยาพรหมภักดีจึงเล่าแผนการที่มีอยู่ในใจให้พระสาฟัง และชักชวนให้ร่วมมือเผาเมืองจำปาศักดิ์ปล้นทรัพย์สิน ซึ่งจะทำให้พระสามีทั้งอำนาจและความร่ำรวยแล้ว พระสาก็จะได้เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์¹ ดังนั้น พระสาจึงแต่งกลลวงว่า

...พระสานั้นเป็นขุนเจืองกลับชาติมาเกิดพร้อมกับบริวารพวกข้าสาม แสนคน ซึ่งเคยเป็นบริวารในชาติก่อนเหมือนกัน และพระสาผู้นี้ทำให้เกิดความปิติยินดีแก่บริวารทั้งหลาย และเชื่อแน่ว่าได้พบเจ้าผู้มีบุญของพวกเขาแล้ว แผนการของ พระสา คือ การโจมตีเมืองนครจำปาศักดิ์โดยไม่ให้รู้ตัว และทำการยึดทรัพย์สมบัติ เผาเมืองให้วอดวาย จากนั้นจึงสร้างเมืองใหม่โดยมีพระสาเป็นเจ้าเมือง บริวารทั้งหลายก็จะได้รับความสุขโดยถ้วนหน้ากัน...²

ในวิธีการของพระสดังที่กล่าวมาแล้ว นับได้ว่าพระสาได้นำสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อมั่น เลื่อมใสศรัทธามาใช้ เริ่มจากการบวชเป็นพระ แสดงอภินิหาร ใช้เวทมนตร์คาถาเป็นผู้มีบุญกลับชาติมาเกิด และการนำชาวบ้านไปสู่วิถีที่ตีกว่า ขณะเดียวกัน ผู้มีบุญก็ยังอยู่ในเพศ “บวรพจิต” แม้ว่าจะมีภรรยาถึงสามคนก็ตาม

พระสาได้ส่งรายละเอียดของแผนการทั้งหมดไปให้พระยาพรหมภักดี พระยาพรหมภักดีจึงแต่งกำลังไปซุ่มอยู่อีกด้านหนึ่งโดยไม่ให้พระสารู้ตัว พระสาได้เข้าโจมตีเมืองนครจำปาศักดิ์แบบไม่ให้ตั้งตัว เจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) เตรียมตัวไม่ทัน จึงพาครอบครัวและชาวเมืองหลบหนีเข้าป่าในวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2362³ เอกสารพื้นเวียงได้บรรยายภาพการโจมตีนี้ไว้ว่า

...เมื่อไพร่พล ไปถึงเมืองจำปาศักดิ์แล้ว ก็ได้กระจายกันล้อมเมืองทุกด้าน เอาไฟเผาเมืองจำปาศักดิ์ทันที ประชาชนชาวเมืองจำปาศักดิ์ไม่ทันรู้เนื้อรู้ตัวเลย เมื่อไฟไหม้หนักแล้วจึงรู้ตัวจะเก็บข้าวของอันใดก็ไม่ทัน ต่างพากันวิ่งหนีเอาตัวรอดกันไกลาหล เสียงฝูงชนร้องไห้กันระงมทั่วทั้งเมือง ครั้นไฟและแสงเพลิงได้ไหม้เมืองอย่างหนักเปลวเพลิงลุกสว่างไสว ประชาชนชาวเมืองจำปาศักดิ์ต่างพากันขนเอาข้าวของของตนตามแต่จะได้อันใด บ้างหอบ บ้างคอน บ้างแบกหาม บ้างสะพายบาจันเต็ม ด้วยความกลัวไฟและข้าศึก จึงพากันวิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต...⁴

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2527). กบฏอ้ายสาเกิดโง้ง : วิเคราะห์จากเอกสารพื้นเวียง. หน้า 4.

² นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445. หน้า 71.

³ สายสกุล เดชาบุตร. (2555). กบฏไพร่ หรือ ผิบุญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจรัฐเหนือแผ่นดินสยาม. หน้า. 72.

⁴ ประทีป ชุมพล. (2525). พื้นเวียง : วรรณกรรมแห่งการขบคิด. หน้า 88 – 90.

ระหว่างที่เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) หลบหนีไปนั้นได้พบกับพระยาพรหมภักดี จึงได้เล่าเรื่องการเมืองจำปาศักดิ์ถูกโจมตีและโดนเผาทำลายให้ทราบ แต่พระยาพรหมภักดีกลับตำหนิว่าเจ้าเมืองจำปาศักดิ์มากมาย และแสดงความประหลาดใจว่าจะมีข้าศึกที่โหดร้ายมาโจมตีและทำลายบ้านเมืองเช่นนั้น หรือว่าจะเป็นแผนการของเจ้าเมืองคนใดแกัดเมืองทิ้งเสีย ถ้อยคำของพระยาพรหมภักดีเช่นนี้ สร้างความประหลาดใจให้กับเจ้าเมืองจำปาศักดิ์เป็นอย่างยิ่ง และเห็นว่าคงไม่สามารถพึ่งพาอาศัยพระยาพรหมภักดีได้แล้ว จึงพาชาวเมืองเดินทางหนีต่อไปสู่มุกดาหาร และนครพนม เมื่อเจ้าเมืองจำปาศักดิ์หลบหนีไปแล้ว พระยาพรหมภักดีจึงยกทัพโอบกระหนาบทัพของเจ้าผู้มั่งคั่งโดยไม่ให้รู้ตัว ทัพทั้งสองฝ่ายปะทะกันอยู่ชั่วขณะหนึ่ง โดยชัยชนะเป็นของพระยาพรหมภักดี เจ้าผู้มั่งคั่งได้พาพรรคพวกหลบหนีไปยังเขา “ยาปู” ซึ่งสูงชันยากแก่การติดตามแต่ก็มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ทัพของพระยาพรหมภักดีไม่สามารถติดตามได้¹

การปราบปรามและผลกระทบ การปราบปราม “เจ้าผู้มั่งคั่ง” สำเร็จลงได้ด้วยความสามารถของ เจ้าอนุวงศ์ แห่งเวียงจันทน์ และ เจ้าราชบุตร (โย) บุตรของเจ้าอนุวงศ์ ระหว่างที่เกิดเหตุร้ายที่เมืองจำปาศักดิ์นั้น เจ้าอนุวงศ์อยู่ที่เวียงจันทน์ เมื่อทราบข่าวจึงรีบรุดยกทัพลงมาที่เมืองจำปาศักดิ์ และสืบหาชาวเมืองที่รู้เห็นเหตุการณ์เพื่อไต่ถามความเป็นไป เมื่อได้รายละเอียดทั้งหลายแล้วจึงยกทัพไปโอบล้อมเขายาปูและจับเจ้าผู้มั่งคั่งได้ที่ในที่สุด เจ้าอนุวงศ์ได้ซักถามเจ้าผู้มั่งคั่งถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เจ้าผู้มั่งคั่งได้แก้ตัวว่า การกระทำทั้งหลายที่ได้ทำลงไปเป็นเพราะถูกพระยาพรหมภักดีบังคับ มิฉะนั้นแล้วก็จะพบกับความลำบากอันอาจเกิดจากพระยาพรหมภักดีก็ได้ เจ้าอนุวงศ์จึงให้จองจำเจ้าผู้มั่งคั่งไว้ แล้วเชิญพระยาพรหมภักดีขึ้นมาพบเพื่อสืบหาความจริง พระยาพรหมภักดีตอบแต่เพียงว่า ได้ทราบข่าวว่า เจ้าสาเกียดโง้งพร้อมด้วยบริวารเข้าเผาเมืองจำปาศักดิ์ และกล่าวเป็นทำนองแก้ตัวว่าการที่เจ้าอนุวงศ์ได้ยินแต่หู แต่ไม่ได้เห็นด้วยตาตัวเองนั้น ย่อมไม่ทราบแน่ชัดว่าความจริงจะเป็นอย่างไร²

เจ้าอนุวงศ์ได้จัดส่งผู้เกี่ยวข้องกับกบฏครั้งนี้ ซึ่งประกอบด้วยเจ้าผู้มั่งคั่งสาเกียดโง้งพร้อมทั้งพรรคพวก พระยาพรหมภักดี และเจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) ที่กลับมาเฝ้าเจ้าอนุวงศ์ภายหลังที่ปราบกบฏได้แล้ว ลงมาที่กรุงเทพฯ เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพิจารณาโทษ แต่คำตัดสินของรัชกาลที่ 2 คงก่อให้เกิดความประหลาดใจแก่เจ้าอนุวงศ์เป็นอย่างมาก โดยพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้จำคุกเจ้าผู้มั่งคั่ง แม้พระองค์จะทรงเห็นว่า พฤติกรรมที่ผ่านมามีบาปพอๆ กับปีศาจ

¹นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). *ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445*. หน้า 73.

²กำพล จำปาพันธ์. (2555). *ข้าเจียง : กบฏไพร่ – ขบวนการผู้มั่งคั่ง หลังสถาปนาพระราชอาณาจักรสยาม – ล้านช้าง*. หน้า 165.

แต่การประหารก็เป็นบาปกรรม ควรปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม ส่วนพรรคพวกให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ตั้งบ้านเรือนอยู่บางบอน โปรดเกล้าฯ ให้ปลดเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ เพราะไม่สนใจป้องกันบ้านเมือง แต่รีบหนีเอาตัวรอดและโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าราชบุตร (โย) เป็นเจ้าเมืองแทน ส่วนพระยาพรหมภักดีไม่ถูกลงโทษเพราะคุณความดีนั้นมีมาก และต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา¹

เจ้าราชบุตร (โย) ได้ครองเมืองนครจำปาศักดิ์อันเป็นกำลังสำคัญของลาวในกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ในปีพ.ศ. 2369 ภายหลังจากที่เกิดกบฏอ้ายสาเกียดโง้งได้ 7 ปี เจ้าอนุวงศ์ได้รวบรวมกำลังคนที่เวียงจันทน์โดยมีเจ้าราชบุตร (โย) จากเมืองจำปาศักดิ์เป็นกำลังสนับสนุนในการกอบกู้อิสรภาพจากรัฐสยามของเจ้าอนุวงศ์ และในที่สุดกองทัพสยามก็ตีนครเวียงจันทน์ได้แล้ว เจ้าอนุวงศ์ก็ถูกจับตัวมาที่กรุงเทพฯ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แล้วก็สิ้นพระชนม์อยู่ที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2371 หลังจากตีกองทัพไทยตีเวียงจันทน์ได้แล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สั่งให้ทำลายนครเวียงจันทน์ โดยให้รื้อทำลายกำแพงเมือง ตัดต้นไม้แล้วก็ให้เผาทั้งหมัด การที่รัชกาลที่ 3 สั่งให้ทำลายเวียงจันทน์ให้สิ้นซาก ก็เพื่อไม่ให้เวียงจันทน์กลับคืนมาเป็นเมืองได้อีก และให้ล้มเลิกอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ไม่ให้มีเมืองและเจ้าครองเมืองอีกต่อไป ราชวงศ์ล้านช้างเวียงจันทน์จึงสิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น จากนั้นรัฐสยามได้ส่งข้าหลวงไปปกครองอาณาจักรเขตดินแดนเวียงจันทน์ที่อยู่ที่ยังหวัดหนองคาย² เวียงจันทน์จึงกลายเป็นเมืองร้างตั้งแต่นั้นมา

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง มีลักษณะที่ผู้นำอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ ซึ่งประชาชนในบริเวณอีสานและลาวซึ่งในขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยาม มีความเชื่อและอ่อนไหวต่อเรื่องผู้มีบุญเป็นอย่างยิ่ง ที่เห็นได้ชัดจนถึงขั้นที่กบฏอ้ายสาเกียดโง้งที่ว่ารวมรวบกำลังคนได้เป็นจำนวนมากมาล้อมเมืองจำปาศักดิ์ ทำให้เจ้าเมืองที่ชราภาพแล้วตกพระทัยถึงแก่พิราลัย และในครั้งกบฏอ้ายสาเกียดโง้งนี้ก็เช่นเดียวกันคือ เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ก็ไม่ได้ต่อสู้กับอ้ายสาเกียดโง้งด้วยความกล้าจึงหนีไป นี่ก็แสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครองยังมีความเกรงกลัวอันตรายหากขัดขึ้นเจ้าผู้มีบุญ จึงยอมอ่อนน้อมแต่โดยดี ด้วยสถานการณ์เช่นนี้ทำให้เห็นว่าประชาชนในบริเวณอีสานมีความเชื่อที่เป็นลักษณะร่วมกัน คือ เป็นการนับถือพุทธศาสนาร่วมกับการนับถือผีที่เป็นทั้งผีบรรพบุรุษและผีที่เป็นเทพ เช่น ผีบ้าน ผีเรือน เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว พุทธทำนาย ลายแทง ตลอดจนข่าวลือเกี่ยวกับโชคชะตาของบ้านเมือง สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลเหนือจิตใจของชาวอีสานมาตลอดเวลา ด้วยลักษณะสภาพสังคมเช่นนี้ทำให้ข่าวลือเรื่องผู้มีบุญมาเกิดนั้น มีอยู่เป็นระยะ และชาวบ้านก็แตกตื่นไปเป็นศิษย์เพื่อหวังให้กำจัด

¹ดูฉัย มูลศิลป์. (2527). กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง : วิเคราะห์จากเอกสารพื้นเวียง. หน้า 8 -9.

²สิลา วีระวงส์. (2535). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า 173 – 174.

โรคภัยทั้งปวง แต่ก็ไม่ได้มีผลทางด้านการเมือง ในเวลาไม่นานนักความหวาดกลัวก็จืดจางหายไปเอง ลักษณะเช่นนี้มีอยู่ไม่น้อยในท้องถิ่นอีสานโดยทั่วไป

สำหรับลักษณะเหตุการณ์ที่มีความรุนแรงขึ้นนั้นก็มีปัจจัยหลายด้านๆ ประจวบเหมาะให้บุคคลที่มีแนวคิดเกินกว่าผู้มีบุญธรรมดาและพระภิกษุ นั้น ก็เป็นบุคคลสำคัญในการกระจายแนวคิดเรื่องผู้มีบุญ พุทธทำนาย ด้วยวิธีการเล่าให้ชาวบ้านฟัง บางครั้งก็มีการบันทึกคำทำนายนี้ลงไปในใบลานเพื่อใช้เทศน์ด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีผลต่อจิตใจของชาวบ้านอีสานเป็นอย่างมาก จึงหวังพึ่งพระสงฆ์ผู้มีบุญที่เป็นคนในท้องถิ่นเช่นเดียวกัน ทำให้พระสงฆ์ธรรมดากลายเป็นผู้มีบุญที่เป็นที่พึ่งให้กับชาวบ้านจึงทำให้ผู้มีบุญเหล่านี้มี ลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก ในขณะที่คนชนชั้นปกครองที่หวังอำนาจทางการเมืองเห็นช่องทางในการรวมรวบกำลังคนของผู้มีบุญนี้ก็เข้ามาเป็นลูกศิษย์ด้วย และเริ่มแลกเปลี่ยนแนวคิดทางการเมืองกับผู้มีบุญ เพื่อใช้ประโยชน์ให้เป็นฐานกำลังในด้านการเมือง ผู้มีบุญก็เห็นด้วยเพราะอยากเป็นใหญ่เช่นกัน จึงทำให้กบฏ ผู้มีบุญในภาคอีสานเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น ดังเช่นที่เห็นในกรณีกบฏอานสะเกียดโง้งซึ่งนอกจากความรุนแรงที่เกิดขึ้นแล้วยังส่งผลกระทบต่อเนื่องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาคอีสานและลาวซึ่งเป็นประเทศราชของรัฐบาลสยามในขณะนั้นด้วย

4 กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 – พ.ศ. 2475

4.1. กบฏสามโบก (ศึกสามโบก)

เกิดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณ พ.ศ. 2442 – 2444 ผู้นำกบฏคือ นายหนู นายจวน อีกคนไม่ทราบชื่อ ทั้งสามไม่ได้ประกาศตัวเป็นพระศรีอารียหรือผู้มีบุญ แต่มีการประกอบพิธีกรรมอันความศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้อยู่ยงคงกะพันเหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นที่บ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

สาเหตุ ปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏในครั้งนี้ ส่วนใหญ่มาจากความเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครองในแถบหัวเมืองอีสาน การปกครองในเขตเมืองขอนแก่น และหัวเมืองอีสานอื่นๆ มีลักษณะเป็นหัวเมืองประเทศราชมากกว่าเมืองในพระราชอาณาจักร ดังนั้นในการบริหารและปกครองในหัวเมืองทางภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าว จึงมีรูปแบบการปกครองที่ไม่ต่างจากทางล้านช้างมากนัก โดยเมืองเหล่านี้จะขึ้นกับกรุงเทพฯ และต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่ราชสำนัก และทางกรุงเทพฯ เป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองให้ปกครองโดยคัดเลือกจากลูกหลานหรือเชื้อสายของเจ้าเมืองต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ แต่ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่ได้เกิดเหตุการณ์ขึ้นในดินแดนอินโดจีน โดยฝรั่งเศสได้บุกรุกดินแดนประเทศเวียดนามและเขมรไว้ในครอบครอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำริว่า การปกครองภาคอีสานยังไม่ปลอดภัยและได้รับการดูแลไม่ทั่วถึง เนื่องจากพระราชอาณาเขตสยามได้แผ่

ออกไปกว้างไกลเลยฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ดังนั้น จึงได้จัดการบริหารราชการส่วนภูมิภาคขึ้นใหม่ โดยรวบรวมหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา เข้าด้วยกัน และให้มีข้าหลวงใหญ่กำกับราชการอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์เป็นข้าหลวงประจำหัวเมือง¹

ต่อมาในปี พ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองหัวเมืองใหม่อีกครั้ง เพื่อจะได้จัดการราชการบ้านเมืองให้เป็นทีเรียบร้อย และรักษาพระราชไมตรีให้เจริญยิ่งขึ้นไป และการเปลี่ยนแปลงหนึ่งที่ส่งผลโดยตรงต่อราชภรณ์ก็คือ การกำหนดให้ราชภรณ์ต้องเสียส่วยหรือภาษี โดยกำหนดให้ชายฉกรรจ์ อายุ 18 – 60 ปี ต้องเสียส่วยเป็นเงินปีละ 4 บาท ข้อกำหนดดังกล่าวส่งผลให้เกิดความเดือดร้อน ทั้งนี้เพราะราชภรณ์ในหัวเมืองเล็กๆ ในภาคอีสาน ดังเช่น “หมู่บ้านสะอาด” นั้น ยังคงทำการผลิตเพื่อยังชีพเท่านั้น และมีข้อบังคับให้ชาวบ้านต้องนำเงินเดินทางไปเสียส่วยถึงเมืองนครราชสีมา² ข้อกำหนดดังกล่าวก่อให้เกิดปฏิกิริยาและความไม่พอใจต่อชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อน

วิธีการ เหตุการณ์กบฏในครั้งนี้ไม่ปรากฏว่าผู้นำนั้นประกาศตัวเป็นผู้วิเศษหรือผู้มีบุญแต่อย่างใด เพียงแต่ใช้ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องการต้มว่านกินนั้นทำให้สุขภาพแข็งแรง นำมารวมกับความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ที่อยู่แล้วในท้องถิ่น เพื่อสร้างขวัญกำลังใจให้ชาวบ้านพร้อมต่อสู้กับอำนาจรัฐเท่านั้น ด้วยสาเหตุที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นทำให้นายหนู นายจวน และไม่ทราบชื่ออีกคนหนึ่งเกิดความไม่พอใจในอำนาจรัฐ จึงลุกขึ้นมาทำการชักชวนชาวบ้านไม่ให้ไปเสียส่วย อีกทั้งยังมีข้อเสนอว่า หากจะเสียส่วยไปเสียให้กับเวียงจันทน์จะดีกว่า เพราะการเสียส่วยให้กับเมืองเวียงจันทน์นั้น เป็นสิ่งของ เช่น แห หรือผ้าขาว ไม่ต้องเสียเป็นเงินซึ่งราชภรณ์ยังไม่คุ้นเคยตามแบบกรุงเทพฯ ผู้ก่อการทั้ง 3 คนได้ตั้งมั่นขึ้นในหมู่บ้านแล้วประกาศว่า จะไม่ยอมเสียส่วย ถ้าหากเจ้านายเข้ามาก็จะฆ่าเสียให้หมด ต่อจากนั้นก็ประกาศให้หมู่บ้านสะอาด เป็นหมู่บ้านอิสระปลอดจากอำนาจรัฐ การดำเนินการของทั้ง 3 คน โดยมีชาวบ้านเข้าร่วมด้วยสามารถรอดพ้นจากการเสียส่วยมาได้ถึง 3 ปี³ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2442-2444 เนื่องจากไม่ปรากฏข้อมูลที่ชัดเจนว่าเหตุใดชาวบ้านจึงรอดพ้นจากการเสียส่วยได้ถึง 3 ปี แต่สันนิษฐานว่า เนื่องจากการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ยังอยู่ในช่วงเริ่มต้น การเก็บส่วยในระบบใหม่อย่างระบบเทศาภิบาลก็ถือเป็นเรื่องใหม่ทั้งสำหรับราชภรณ์ในหัวเมืองอีสานและเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบในเรื่องการเสียส่วยของราชภรณ์ จึงอาจทำให้การควบคุมดูแลและการขึ้นทะเบียนของราชภรณ์

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 24 – 25.

²สายสกุล เดชานุตร. (2555). กบฏไพร่ หรือ ผิบุญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราชภรณ์กับอำนาจเหนือแผ่นดินสยาม. หน้า 110.

³สายสกุล เดชานุตร. (2555). เล่มเดียวกัน. หน้า 116.

ยังไม่มีประสิทธิภาพมากนัก ประกอบกับในขณะนั้นบ้านสะอาด ยังเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ในจังหวัดขอนแก่นอาจทำให้ในช่วงแรกทางการยังไม่ได้ใส่ใจในการตรวจสอบมากนัก พร้อมกันนั้นชาวบ้านยังต้องเดินทางไปเสียส่วยไกลถึงจังหวัดนครราชสีมา ด้วยระยะทางที่ห่างไกลเช่นนี้ จึงน่าจะเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านหมู่บ้านสะอาดรอดพ้นจากการตรวจสอบไปได้ถึง 3 ปี

การปราบปรามและผลกระทบ เมื่อทางการเห็นว่าเหตุการณ์อาจจะลุกลามมากขึ้น เนื่องจากราษฎรไม่ยอมมาเสียส่วยเป็นเวลานาน ทำให้ทางการก็ไม่อาจนิ่งเฉยได้ เพราะหากปล่อยเอาไว้อาจจะกลายเป็นแบบอย่างให้กับหมู่บ้านอื่นๆ คิดเลียนแบบและทำตามได้ ในปีพ.ศ. 2444 ทางกรจึงนำกำลังมาปราบปราม ทางหมู่บ้านสะอาดรู้ข่าวว่าทางการจะยกกำลังมา บรรดาผู้นำทั้ง 3 คนก็เริ่มทำการต้มวุ้นแจกจ่ายให้ชาวบ้านกินกับข้าว โดยบอกว่าเพื่อให้อยู่ยงคงกระพัน อีกทั้งยังมีคำสั่งให้ชาวบ้านร่วมกันทำข้าวตากแห้งใส่กระบอกเอาไว้กินระหว่างสู้รบ และให้ทำการขุดสนามเพลาะเพื่อเตรียมต่อสู้อย่างเต็มที่ โดยอาวุธที่ชาวบ้านมี คือ ปืนคาบศิลาเพียง 3 กระบอกและเครื่องมือทางการเกษตรกรรม เช่น มีด พร้า จอบ เสียม เป็นต้น¹ จากนั้นผู้นำทั้ง 3 ได้นำปืนทั้ง 3 กระบอกออกไปดักรอยิงเจ้าหน้าที่โดยให้ชาวบ้านเตรียมตัวรอเอาไว้ หากว่าทั้ง 3 ได้รับชัยชนะก็ให้เริ่มเข้ามาร่วมต่อสู้กันทันที แต่ปรากฏว่า เพียงแค่ไม่นาน ผู้นำทั้ง 3 ที่ออกไปดักรอก็ถูกเจ้าหน้าที่ยิงจนเสียชีวิตทั้ง 3 คน จึงทำให้ชาวบ้านต่างพากันหนีไปคนละทิศละทาง

กรณีกบฏศึกสามโบก แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายการปฏิรูปการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะมาตรการการเก็บภาษีของรัฐ จากนั้นในปีถัดมารัฐก็ต้องเผชิญกับกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นเกือบทุกพื้นที่ของภาคอีสาน อันเนื่องมาจากการสาเหตุของการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลกลางกรุงเทพฯ เช่นเดียวกัน

4.2 กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน

เกิดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นระหว่างเดือนมีนาคม พ.ศ. 2444 จนถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2445 กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว เกิดจากประชาชนรวมตัวกันในหลายพื้นที่ทั่วภาคอีสานทั้งในเขตมณฑลอุดรและมณฑลนครราชสีมา จนถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็มีผู้ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญอยู่ตามท้องที่ต่างๆ ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน โดยมีจุดเริ่มต้นจากหนังสือคำทำนายลายแทงในหัวเมืองอีสาน² ที่บรรยายถึงภัยอันตรายต่างๆ ที่จะกำลังจะเกิดขึ้นและวิธีการ

¹ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2546). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544. หน้า 504.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.2 18/3. เรื่อง ฝันบุญ – มณฑลอีสานหรืออุบลหรือลาวขาว – หนังสือไปมากระทรวงมหาดไทย. (27ก.พ. 2444 – 7 เม.ษ. 2445)

ป้องกัน ซึ่งผู้ที่ได้รับหนังสือนี้จะต้องคัดลอกส่งต่อไป จึงทำให้เกิดผู้มีบุญหลายกลุ่มในบริเวณหัวเมืองอีสาน

สาเหตุ สาเหตุของการเกิดกบฏผู้มีบุญครั้งนี้มีอยู่ 3 ประการ คือ สาเหตุทางการเมือง สาเหตุทางเศรษฐกิจ และสาเหตุทางสังคม¹

1. สาเหตุทางการเมือง

1.1 เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองในภาคอีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 ซึ่งเป็นปีที่รัฐสยามเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส ทำให้ฐานะความเป็นใหญ่ทางการเมืองของรัฐสยามที่เคยมีอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงลดน้อยลง ฝรั่งเศสกลายเป็นมหาอำนาจที่นำเกรงขามขึ้นมาแทนที่รัฐสยาม เมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองอยู่ในสภาพที่ไม่แน่นอนบุคคลบางคนจึงฉวยโอกาสก่อการจลาจล เช่น ท้าวติด ท้าวสุ กรมการเมืองขุขันธ์ ประจำอยู่ที่ด่านพระประทศ (จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน) แข็งข้อไม่ฟังบังคับบัญชาจากเจ้าเมืองขุขันธ์ โดยอ้างว่า ดินแดนแถบลุ่มเชิงเขานี้เป็นพื้นที่ของฝรั่งเศส และได้ยกกำลังเข้าปล้นเมืองมโนไพร (อำเภอหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน) และอีกกลุ่มหนึ่ง มีอ้ายมัน เป็นหัวหน้า ตั้งตัวอยู่ที่อำเภอโขงเจียม (อำเภอหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน) อ้ายมันได้ตั้งตัวเป็นองค์ปราสาททอง ก่อการจลาจลทางในพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยการยกพลเข้าปล้นและเผาเมืองเขมราฐในเขตจังหวัดอุบลราชธานี²

1.2 การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้นำเอาระบบเทศาภิบาลเข้าไปใช้แทนระบบอาญาสี่ และได้ยกเลิกระบบกินเมืองและจัดระเบียบการเก็บส่วยใหม่ในปีพ.ศ. 2442 (ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่เริ่มใช้ระบบใหม่นี้ช้ากว่าพื้นที่อื่น ๆ) ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในหัวเมืองอีสาน จากตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร ในระบบอาญาสี่ ให้เปลี่ยนเป็นตำแหน่งใหม่แทน คือ ผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมือง และผู้ช่วยราชการเมือง ทำให้กรมการเมืองของเมืองที่ไม่ได้รับแต่งตั้งก็แสดงความไม่พอใจ เช่น ที่เมืองขุขันธ์ ท้าวบุญจันทร์ เป็นน้องชายของพระยาขุขันธ์ภักดี ไม่ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองขุขันธ์ ทำให้ท้าวบุญจันทร์ตั้งตัวเป็นองค์บุญจันทร์ ผู้มีบุญในเมืองขุขันธ์³ เป็นต้น

2. สาเหตุทางเศรษฐกิจ

2.1 ในการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองอีสาน จำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมาก พระคลังไม่สามารถนำเงินจำนวนมากมาพัฒนาเฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งได้ ดังนั้น จึงให้งบประมาณพอสมควรเท่าที่รัฐบาลจะจัดสรรให้ได้ ซึ่งก็ไม่เพียงพอสำหรับการพัฒนาท้องถิ่นในภาคอีสาน

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2542). กบฏผู้มีบุญ ใน “สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน”. หน้า 27.

²ไพฑูรย์ มีกุล. (2542). เล่มเดียวกัน. หน้า 28.

³บุญช่วย อรรถการ. (2522). ประวัติศาสตร์อีสาน และเมืองมหาสารคาม. หน้า 92

2.2 ปัญหาการค้าค่าส่วยของราษฎรในภาคอีสาน รัฐบาลแก้ปัญหาโดยการเก็บภาษีเองและยกเลิกระบบกินเมือง โดยให้เงินเดือนข้าราชการแทนโดยมีอัตราที่ต่ำ เนื่องจากปัญหาความจำเป็นที่จะต้องนำเงินภาษีอากรไปใช้จ่ายเพื่อปฏิบัติการปกครอง ซึ่งการที่รัฐบาลเข้ามาจัดการเก็บภาษีเอง ทำให้ข้าราชการผู้ที่เคยได้รับผลประโยชน์จากระบบกินเมืองในระบบเก่าเกิดความไม่พอใจ ส่งผลให้ผู้ปกครองเก่าบางคนตั้งตัวเป็นผู้นำกบฏผู้มีบุญ

2.3 รัฐบาลได้ออกประกาศเป็นกฎหมายเก็บเงินค่าราชการเฉพาะชายฉกรรจ์ พ.ศ. 2442 เป็นจำนวนเงินคนละ 3 บาท และต่อมาได้เก็บเพิ่มเป็นปีละ 4 บาท ตามพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ พ.ศ. 2444¹ แต่จากสภาพลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานไม่เหมาะแก่การเกษตร และการทำนาที่ต้องขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติที่ผันแปรทุกปี ส่งผลให้ราษฎรในภาคอีสานส่วนใหญ่เดิมมีฐานะยากจนอยู่แล้ว ประกอบกับการเปลี่ยนวิธีการเก็บส่วยแบบใหม่มาเป็นเงินคนละ 4 บาท ได้สร้างความยากลำบากให้แก่ราษฎรมากยิ่งขึ้นไปอีก ในขณะที่กรมการเมืองก็ได้รับความเดือดร้อนจากการยกเลิกระบบกินเมือง จึงพยายามหารายได้เพิ่มขึ้นด้วยการคดโกงเงินของราษฎรที่นำมาเสียเป็นเงินค่าราชการให้แก่รัฐ ทำให้ราษฎรต้องเสียเงินค่าราชการปีละหลายครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองที่ห่างไกลจากข้าหลวง มีการโกงเงินค่าราชการของราษฎรเป็นจำนวนมาก²

2.4 การเปลี่ยนแปลงวิธีการพิมพ์รูปพรรณสัตว์พาหนะ อันเป็นวิธีการที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาการลักขโมยสัตว์ และมุ่งหวังส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น กลับกลายเป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรมากขึ้น เพราะการซื้อโคกระบือจะต้องทำเป็นตัวพิมพ์รูปพรรณต่อเจ้าหน้าที่ ในสถานที่ราชการ ไม่สามารถซื้อขายกันเองได้ สร้างความยุ่งยากและสับสนให้แก่ราษฎร และเมื่อได้เป็นเจ้าของแล้วก็ไม่สามารถเก็บรักษาไว้ได้ เนื่องจากกรมการเมืองบางคนใช้วิธีการฉ้อโกงสัตว์พาหนะของราษฎรด้วยการอ้างว่ารูปพรรณที่จดไว้ไม่ตรงกับความเป็นจริง ในกรณีที่สัตว์พาหนะพลัดจากเจ้าของ ถ้ามีผู้จับส่งเจ้าหน้าที่ก็จะถูกเก็บเข้าหลวงทันทีที่ไม่มีโอกาสได้คืนอีก³ จึงทำให้ราษฎรเกิดความไม่พอใจรัฐบาลมากยิ่งขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงวิธีการพิมพ์รูปพรรณสัตว์ที่มีความยุ่งยากมากขึ้นทำให้ประชาชนในภาคอีสานเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับกบฏผู้มีบุญแล้ว การที่รัฐหันมาจัดเก็บค่าธรรมเนียมการพิมพ์รูปพรรณสัตว์เองทำให้ผู้ปกครองเก่าเสียรายได้ ทำให้ผู้ปกครองเก่าบางคนตั้งตัวเป็นผู้นำกบฏผู้มีบุญ

¹พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ รัตนโกสินทรศก 120. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 18. วันที่ 26 มกราคม พ.ศ.2444.

²ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). **การปฏิบัติการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่**. หน้า 94 – 95.

³สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544**. หน้า 508.

3 สาเหตุทางสังคม

การที่รัฐบาลกลางดำเนินการปฏิรูปการปกครองด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ในขณะที่ราษฎรยังไม่มีความพร้อมและไม่มีความเข้าใจ ทำให้เกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างราษฎรกับข้าราชการในท้องถิ่น ประกอบกับข้าราชการในท้องถิ่นยังมีการฉ้อโกงเรียกเงินส่วยโดยไม่ชอบธรรม การซื้อขายสัตว์ก็ทำด้วยความยากลำบาก เพราะราษฎรต้องไปทำพิมพ์รูปพรรณกันที่อำเภอและที่กำนันก่อนจึงจะซื้อขายกันได้ พวกกรมการที่อยู่ไกลๆ จากข้าหลวงก็มีโอกาสเรียกค่าปรับเป็นเงินจากราษฎรกับข้าราชการได้อีกด้วย ความแตกต่างที่เกิดขึ้นย่อมส่งผลทางจิตใจในหมู่ราษฎร ทำให้ราษฎรอีสานที่แต่เดิมมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ยึดมั่นในประเพณีโบราณ และยังไม่พร้อมที่จะปฏิบัติตามระเบียบวิธีแบบใหม่ เกิดความเข้าใจและความคิดเห็นที่แตกต่างจากรัฐบาลจนนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด ประกอบกับการที่ชาวอีสานยังขาดการศึกษาและยึดถือในแนวคิดดั้งเดิม จึงคล้อยตามการชักจูงของผู้นาบฏผู้มีบุญได้โดยง่าย¹ ดังที่พระยา สุริยเดววิเศษฤทธิพิศพิศวิชัย ข้าหลวงพิเศษช่วยตรวจราชการมณฑลอีสาน รายงานไว้ว่า “...เพราะราษฎรในพื้นที่บ้านเมืองยังประกอบด้วยความโหดเหี้ยม ปราศจากการดำริไตร่ตรอง ไม่ใคร่ได้ยินฟังสรรพสำเนียงและศิลปวิทยาการใด ซึ่งเป็นที่บำรุงความฉลาดความรู้ของราษฎร”² สะท้อนให้เห็นว่า กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานในช่วงเวลานี้ เกิดจากความล้าหลังทางการศึกษาของราษฎรในอีสาน เมื่อผู้มีบุญมาปลุกกระดมและมีข่าวลือในเรื่องเหนือธรรมชาติ เช่น หมูและควายจะกลายเป็นยักษ์ กววดแร่จะกลายเป็นเงินทอง เงินตราจะกลายเป็นเหล็ก เป็นต้น จึงทำให้หลงเชื่อได้ง่าย

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าจากสภาพสังคมที่ล้าหลังของชาวอีสานและความยึดมั่นในแนวคิดเกี่ยวกับไสยศาสตร์และสิ่งเหนือธรรมชาติประกอบกับเมื่อชาวอีสานได้รับความเดือดร้อนจากการจัดการปกครองใหม่จากศูนย์กลางที่ส่งผลกระทบต่อการเมืองและเศรษฐกิจจึงทำให้มีผู้เข้าร่วมกับผู้มีบุญครั้งนี้เป็นจำนวนมาก

วิธีการ 1. ในขั้นแรกผู้มีบุญได้โฆษณาเรียกร้องและชักชวนให้ประชาชนเข้าเป็นสมัครพรรคพวกอยู่ปีกว่า โดยไม่ได้รับการต่อต้านจากฝ่ายรัฐบาล เพราะผู้มีบุญใช้พื้นที่ที่เป็นภูเขาหรือป่าลึก ที่ห่างไกลจากชุมชนหรือยากต่อการเดินทาง แล้วเกลี้ยกล่อม ชักชวนผู้คนมาเป็นพรรคพวกให้ได้มากที่สุด³ ต่อมาผู้มีบุญจึงออกลายแทงเป็นคำพยากรณ์ซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายฉบับ เช่น หนังสือพระยา

¹ประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรแตกตื่นในการเล่าลือต่างๆ . **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 19. วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ.2445. หน้า 382.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ม 2. 18/11. เรื่องพระยาสุริยเดววิเศษฤทธิพิศพิศวิชัย ข้าหลวงพิเศษช่วยตรวจราชการมณฑลอีสาน กราบทูลกรมดำรงราชานุภาพ**. หน้า 90 – 123.

³ไพฑูริย์ มีกุล. (2542). **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่**. หน้า 30.

อินทร์ หนังสือท้าวพระยาธรรมมิกราช หนังสือผู้มีบุญ และ ตำนานพื้นเมืองกรุง เป็นต้น¹ เนื้อหาในหนังสือส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น หนังสือพระยาอินทร์² เขียนขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2443 กล่าวถึง พุทธตำนาน ตักเตือนให้ประชาชนรีบทำบุญรักษาศีลเมตตาภาวนา ให้เคารพยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ ให้คัดลอกหนังสือนี้ไว้ในบ้านเรือน³ และให้เล่ากันสืบไปว่าเมื่อถึงเดือน 8 ขึ้น 8 ค่ำ เจ้าผู้มีบุญองค์ใหม่จะมาเกิด ขอให้คนทั้งหลายรีบทำบุญ ส่วนหนังสือพื้นเมืองกรุง⁴ เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญพระยาธรรมมิกราช ว่าแต่ก่อนพระยาธรรมมิกราชได้เสวยราชสมบัติในเมืองหนองโสน หรือ กรุงศรีอยุธยา แล้วจึงได้เสวยราชย์ในเมืองล้านช้าง เป็นต้น นอกจากหนังสือของผู้มีบุญที่กระจายไปทั่วภาคอีสานด้วยการคัดลอกต่อๆ กันไปแล้ว ยังมีข่าวลือในทำนองเป็นคำทำนายแพร่หลายอย่างรวดเร็วในภาคอีสาน สร้างความแตกตื่นให้แก่ราษฎรในภาคอีสาน ข่าวลือนั้นมี ดังนี้

“1 กรวดแร่ที่วัดบ้านหนองเลา หนองขำ แขวงเมืองเสลภูมินั้นถ้าใครนำมาเข้าพิธีก่อ พระเจดีย์ทราย ละถุกถึงผู้มีบุญบูชาไว้แล้ว ถึงวันอาทิตย์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีฉลู ตรีศักราช 1263 ตรงกับวันที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 120 กรวดแร่นั้นจะกลายเป็นเงินทอง

2 ชาวที่ลือว่าตัวไหม 1 หมู 1 กระบือเขาตุ้ 1 3 อย่างนี้ ถ้าแม้ว่าผู้ใดมีไว้ กรวดแร่ของผู้นั้นจะไม่กลายเป็นเงินทองให้ตามประสงค์ กับทั้งสิ่งของเหล่านั้นก็จะกลับกลายเป็นโทษด้วย กล่าวคือ ตัวไหมจะกลายเป็นงูและเงือกทอด เขี้ยวขบกัดเจ้าของ หมูและกระบือเขาตุ้จะกลายเป็นยักษ์เที่ยวกินคน

¹สุมิตรา อำนวยศิริสุข. **กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445**. หน้า 36.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ร.2. 18/10**. เรื่อง สำเนาคำแปลหนังสือพระอินทร์.

³ตามที่ทางการได้กล่าวว่า บุคคลที่ตั้งตัวเป็นผู้บุญนั้น เป็นพวกโง่เขลา เบาปัญญา นั้น ดูจะขัดแย้งกับวิธีการของผู้มีบุญที่มีให้คัดลอกหนังสือคำทำนายไว้บูชาต่อกันไป ซึ่งถ้าเป็นผู้ที่ไม่มีความรู้คงไม่สามารถคัดลอกเขียนหนังสือได้ จากหลักฐานเท่าที่ปรากฏในสำเนาคำให้การนายปู้ ณ ที่ว่าการมณฑลอุดร วันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2445 นายปู้ขณะนั้นอายุ 23 ปี อาศัยอยู่ที่ บ้านมาย แขวงเมืองสกลนคร ได้ให้การว่า

“...เดิมเมื่อจะเกิดผู้วิเศษที่วัดบ้านมายนั้น ข้าพเจ้าได้บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์อยู่ที่วัดบ้านมาย นายทิดเค็มก็บวชอยู่ด้วยกัน ครั้งวันที่ 18 เมษายน ศก 121 (พ.ศ.2445) ข้าพเจ้าได้เห็นทิดเค็มเมื่อยังบวชอยู่ด้วยกันนั้นไปเอาหนังสือมาจากบ้านหนองขำ แขวงมณฑลอุดร มาเที่ยวชี้แจงให้เพื่อนที่บวชอยู่ด้วยกันนั้นว่า ถ้าผู้ใดไม่สึกออกแล้วรักษะจะมากินทั้งพระทั้งเณร...ข้าพเจ้าได้ทราบความในหนังสือนั้นแล้วข้าพเจ้ามีความกลัวก็สึกออกจากพระ ทิดเค็มก็สึกออกจากพระ เลยตั้งตัวเป็นผู้วิเศษอยู่ที่วัดบ้านมายชื่อว่า วิศณุกรรมเทวบุตร...ตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นล่ามสำหรับแปลหนังสือผู้มีบุญ...”

จากคำให้การของนายปู้ ทำให้เห็นว่าหนังสือคำทำนายลายแทงที่ถูกคัดลอกและ แพร่กระจายไปนั้น อาจเกิดจากบุคคลที่มีความรู้และสามารถอ่านออกเขียนได้ ในสังคมอีสานอย่าง พระสงฆ์ ซึ่งในประเพณีของชาวอีสานเมื่อมีบุตรชายจะต้องให้บวชเรียนตั้งแต่วัยเด็ก จากคำให้การดังกล่าวจะเห็นว่าการแปลหนังสือผู้มีบุญ นั้นก็เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นและชาวบ้านสามารถเข้าถึงหนังสือผู้มีบุญนี้ได้มากขึ้นเช่นกัน ใน นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445**. หน้า 190.

⁴สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ร.2. 18/11**. เรื่อง สำเนาคำแปลหนังสือพื้นเมืองกรุง.

3 รากไม้ที่อยู่ตามฝั่งน้ำซึ่งเป็นฝอยเล็กละเอียด 1 ผักเขียว 1 ดอกจาน (คือ ดอกทองกวาว) 1 ของ 3 อย่างนี้ จะกลายเป็นของที่มีประโยชน์ กล่าวคือ รากไม้ที่อยู่ตามฝั่งน้ำซึ่งเป็นฝอยเล็กละเอียดนั้น จะกลายเป็นไหม ให้เก็บมาไว้จะได้ไม่ต้องลำบากเลี้ยงไหมใช้ต่อไป ผักเขียวนั้นจะกลายเป็นช้าง ราษฎรพากันตื่นตื่นซื้อมาเก็บรักษาไว้เป็นอันมาก ดอกจาน จะกลายเป็นครั้งสำหรับย้อมไหม ราษฎรได้พากันเก็บมาบูชาไว้แทบทุกบ้าน

4 ชาวลือว่าถึงวันอาทิตย์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีฉลู หรือ 23 มีนาคม ร.ศ. 120 จะเกิดพายุ อดจนตัวคนก็อาจปลิวไปกับลมได้ และจะมี 7 วัน 7 คืน ให้หาไม้ลั่นฟ้า (ไม้เพกา) มาไว้สำหรับใช้จุดไฟ อาศัยแสงในเวลาที่จะมี 7 วัน 7 คืน และให้ปลูกต้นสิ่งใด (กอตะไคร้) ไว้ที่บันไดเรือนเมื่อเวลาลมพายุพัดมาจะได้ยึดเหนี่ยวกอตะไคร้ ถ้าไม้นั้นตัวคนจะปลิวไปกับลมทั้งสิ้น

5 เงินของราษฎรที่มีอยู่จะกลายเป็นเหล็กให้พากันจัดแจงซื้อของเสียให้สิ้นเพื่อจะได้ไม่เป็นการเสียเปล่า

6 หญิงสาวที่ยังไม่มีสามีให้ไปเที่ยวหาสามีและให้คิดเอาสินสอดแก่ฝ่ายชายแต่เพียง 1 อัฐ 1 โสฬศเท่านั้น ถ้าหญิงคนใดจะหาชายที่ยังไม่มีภรรยาไม่ได้จะยอมเป็นภรรยาชายที่มีภรรยาแล้วก็ได้ แต่ต้องเสียอัฐให้แก่ภรรยาเดิม 4 อัฐ เป็นค่าซื้อสามีแก่กันถ้ามีฉนั้นนัยจะกินเสียทั้งสิ้น"¹

ชาวลือดังกล่าวได้กระจายไปอย่างรวดเร็วทั้งจากปากต่อปาก จากหมอลำ และการคัดลอกคำทำนาย สร้างความแตกตื่นให้ราษฎรทั่วทั้งภาคอีสาน เห็นได้จากในช่วงปลายปีพ.ศ. 2443 มีราษฎรตามหัวเมืองอีสานจำนวนมาก พากันไปเก็บหินแฮ่ (ก้อนกรวด) ที่วัดบ้านหนองเลา หนองซำ ในเมืองเสลภูมิ (อำเภอหนึ่งในจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน)² เพื่อนำไปบูชาโดยความเชื่อที่ว่า ถ้านำหินแฮ่ใส่หม้อผูกผ้าขาวเสกคาถาตั้งแต่มืดนี้ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 (เดือนมีนาคม) หินแฮ่จะกลายเป็นเงินทองเต็มหม้อ ราษฎรจึงพากันบูชาหินแฮ่ด้วยวิธีต่างกันไป บางท้องถิ่นก็ก่อเจดีย์ทรายบูชาหินแฮ่ บ้างก็นำหินแฮ่ใส่หม้อปิดฝาด้วยผ้าขาวแล้วทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น³ จากพฤติกรรมของราษฎรทำให้เห็นว่าการเริ่มต้นของเหตุการณ์ในครั้งนี้มาจากความเชื่อเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะแตกตื่นด้วยชาวลือหรือการเดินทางไปเสลภูมิเพื่อขุดหินแฮ่ แต่พฤติกรรมของราษฎรเหล่านี้ยังไม่ได้แสดงให้เห็นว่าจะทำให้เกิดความวุ่นวายหรือความรุนแรงแต่อย่างใด

2. ผู้มีบุญได้อาศัยแนวคิดเรื่องพระศรีอาริย์มาใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้กับตัวเอง โดยเรื่องพระศรีอาริย์ เชื่อว่าเป็นอนาคตพระพุทธเจ้าที่จะประสูติขึ้นเมื่อสิ้นยุคพระพุทธศาสนาในยุค

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5 ม.2. 18/11. ใบบอกที่ 249/3955 รายงานตอนที่ 1 พระยาสุริยเดชฯ กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. วันที่ 30 สิงหาคม ร.ศ. 121.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5 ม.2. 18/3. พระองค์เจ้าวัฒนากราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 121

³สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/7. เลขที่ 4 ลำเนาโทรเลขพระองค์เจ้าวัฒนา กราบทูลเสนาบดีมหาไทย.

ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระสมณโคดม (พระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน) เมื่อครบ 5,000 ปี นอกจากนั้นยังมีความเชื่อในโลกของพระศรีอารีย์นั้น เป็นโลกที่มีความสุขและพระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองกว่าในสมัยพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน ประชาชนจะมีความสุขไม่มีเรื่องทุกข์ใดๆ ไม่มีการเบียดเบียนกัน ทุกคนเป็นคนดี¹ เป็นต้น โดยความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ได้รับการสืบทอดมาเป็นระยะเวลานานแล้วในพื้นที่ภาคอีสาน ก่อนที่จะถูกนำมาเป็นเครื่องมือของผู้มีบุญในการชักชวนชาวอีสานให้ยอมรับในตัวผู้มีบุญและเข้าร่วมกลุ่มด้วย ซึ่งในระดับชาวบ้านความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ คือสิ่งที่จะทำให้ตัวเองและครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ด้วยการทำบุญทำทานในชาตินี้เพื่อจะได้พบกับยุคของพระศรีอารีย์ ซึ่งเชื่อกันว่ากำลังจะมาถึงในไม่ช้า ปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ ความสมบูรณ์พูนสุข ความเสมอภาคและความยุติธรรม สำหรับความเชื่อเรื่องผู้มีบุญนั้นเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ผู้มีบุญในทัศนะของชาวอีสาน คือ ผู้ที่มีบุญญาธิการ ผู้ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยบุญบารมีอันผลมาจากการสะสมบุญเมื่อชาติที่แล้ว และพร้อมที่จะแบ่งผลบุญที่มีอยู่ในชาตินี้ให้แก่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งความคิดเรื่องผู้มีบุญมีลักษณะคล้ายกับความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา²

ผู้มีบุญ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระโพธิสัตว์ ท้าวธรรมิกราช รวมไปถึงวีรบุรุษของชาวลาว และ ตัวเอกในวรรณกรรมที่แพร่หลายในภาคอีสานก็ถูกนำมาใช้เป็นชื่อเรียกของผู้นำกบฏในครั้งนี้ด้วย เมื่อผู้นำกบฏประกาศตัวเป็นผู้มีบุญแล้วก็ตั้งตัวเป็น “องค์” มีชื่อต่างๆ และตั้งคนที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นเป็นองค์ เพื่อให้ช่วยออกอุบายชักชวนให้ประชาชนเชื่อต่อๆ กันไป พวกที่ตั้งเป็นองค์ระดับหัวหน้าจะแต่งกายผิดแผกไปจากคนอื่นๆ คือ จะนุ่งห่มผ้าขาวจีบ ห่มครองอย่างพระหรือสามเณร แล้วมีเทียนชี้ฝั่งหนัก 1 บาท ถือว่าเป็นเทียน ชัน 5 ชัน 8 เป็นของสำหรับไหว้ครูอาจารย์ของผู้มีบุญ³ เช่น ในกรณีของ นายมันหรือองค์มัน ที่อ้างตัวเป็น เจ้าปราสาททอง หรือท้าวธรรมิกราช ผู้มีบุญจุติจากสวรรค์เพื่อลงมาโปรดมนุษย์ตั้งตัวอยู่บริเวณจังหวัดอุบลราชธานี หรือ นายแก้วหรือองค์แก้ว ก็ได้อ้างตัวเป็น ท้าวธรรมิกราช เช่นกัน ตั้งตัวอยู่บริเวณเมืองสรวง (ประเทศลาวในปัจจุบัน) นอกจากนี้ยังมี กลุ่มของพระครูอิน วัดหนองอีตุ้ม ตำบลสำราญ (จังหวัดยโสธรในปัจจุบัน) ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญผู้วิเศษ มีคาถา

¹ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2527). “ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์, ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย”. **ความเชื่อพระศรีอารีย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**. หน้า 76.

²รัตนกร จิตวิไล. (2553). **ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 กรณีศึกษา กลุ่มองค์มัน**. หน้า 77 -78.

³ไพฑูรย์ มีกุล. (2542). **กบฏผู้มีบุญ ใน “สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน”**. หน้า 29.

น้ำมนต์รักษาคน ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ให้ชาวบ้านมาเข้าพิธีตัดกรรมตัดเวร และประกาศคำพยากรณ์ไปทั่วเพื่อให้ชาวบ้านตื่นกลัว¹ เป็นต้น

3. เมื่อหาสมัครพรรคพวกโดยอาศัยความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์สร้างความชอบธรรมของผู้มีบุญขึ้นมาแล้ว ผู้นำกบฏก็ได้เริ่มการกระจายข่าวเรื่องการมาของผู้บุญ ในรูปแบบของหมอลำที่โดยจะร้องกลอนลำคำผญา เป็นข้อความกล่าวถึงผู้มีบุญว่าจะมาจากทิศตะวันออก ผู้ปกครองเดิมหมดอำนาจศาสนาก็สิ้นแล้ว ผู้มีบุญเริ่มต้นเดินทางมาจากทางตะวันออก ตั้งแต่เมืองสีทันดร นครจำปาศักดิ์ พิบูลมังสาหาร และเดชอุดม โดยแยกเป็นสายๆ คือ

สายที่ 1 ไปทางเดชอุดมและซุนันท์

สายที่ 2 ไปทางศรีสะเกษและสุรินทร์

สายที่ 3 ไปทางเขมรราช อำนาจเจริญ เกษมสีมา และ อุบลราชธานี

สายที่ 4 มาจากทางเหนือลงมาบ้านผาลิตอน กันทรวิชัย หนองเลา วาปีปทุม หนองขำ พยัคฆภูมิพิสัย กาฬสินธุ์ และ เสลภูมิ²

ผู้มีบุญได้กระจายไปตามท้องที่ต่างๆ ที่วมณฑลอีสาน ข้อความที่ผู้มีบุญร้องเป็นหมอลำนั้น เป็นการสรรเสริญผู้มีบุญว่าจะมาจากทิศตะวันออก ซึ่งหมายถึงองค์แก้ว ราชบุตรเมืองสาละวัน มีบรรดาศักดิ์เป็น พระภักดีอาษา ซึ่งพระภักดีอาษาไม่พอใจการปกครองของฝรั่งเศสที่ปกครองลาว จึงได้ออกไปเกลี้ยกล่อมพวกเข้าเป็นสมัครพรรคพวกตั้งแต่ปีพ.ศ. 2436 โดยผู้มีบุญได้เริ่มตั้งมั่นอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงแล้วยังได้กล่าวร้ายต่อคนฝั่งขวามือแม่น้ำโขง เป็นต้นว่า “ลือแซะแซงแซ่ลำโขง หนองขำเป็นเขตราชสีมา ผุ่งไทยใจฮ้าย ตายสิ้นบ่อหลอ”³ หมายความว่า ขาวลือทั่วลำน้ำโขงจนถึงหนองขำ เมื่อผู้มีบุญมาเกิดแล้ว ชาวไทยที่อยู่แถบนี้จะถึงแก่ความตายด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์ของผู้มีบุญ จากนั้นผู้มีบุญเริ่มเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน โดยผู้มีบุญเหล่านี้ได้แสดงตัวว่าเป็นผู้วิเศษสามารถบำบัดเปาความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรได้ ทั้งรักษาอาการเจ็บป่วยได้ด้วยเวทมนต์คาถา นอกจากนี้ ยังมีพระสงฆ์บางรูปได้ทำพิธีตัดกรรมวางเวร รตนน้ำมนต์ ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆ สร้างความน่าเชื่อถือศรัทธาให้แก่ราษฎรได้เป็นอย่างมาก

ในช่วงแรกของการขยายตัวของกลุ่มผู้มีบุญ เจ้าหน้าที่ปกครองไม่ได้ดำเนินการอะไรมากไปกว่าการกำชับกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านตลอดจนชาวบ้าน ไม่ให้เชื่อถือพวกที่อ้างตัวเป็นผู้มีบุญหรือขาวลือ

¹รัตนกร ชัตรวิไล. (2553). ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 กรณีศึกษา กลุ่มองค์มั่น. หน้า 80 – 82.

²นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445. หน้า 122.

³ไพฑูรย์ มีกุศล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 99.

ต่างๆ ซึ่งเป็นเพียงการควบคุมสถานการณ์ไม่ให้ชาวลื้อลุกลามใหญ่โต¹ ดังที่กรมขุนสรพสิทธิประสงค์ ทรงทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพว่า “ได้บอกให้ไปฟังเอาถ้อยคำข้อที่ตัวคนพูดอันซึ่ง เป็นผิดแท้มาได้ จึงจับได้หาไม่เหนี่ยวยเสียเวลา...ขอให้ฟังเอาแต่คำแสดงเป็นผิดมาเป็นโจทย์ให้ได้ เพราะตามเสียง อำเภอลำนั้น ยังไม่ได้เป็นคำอันผิดลงได้”² และทรงอธิบายเกี่ยวกับผู้วิเศษว่า “เป็นหมอลำหรือไม่ก็เป็น คนซึ่งเป็นบอเบาหรือผิดมนุษย์ธรรม หรือคนโง่งแลคนโกลนมักใหญ่”³ จะเห็นได้ว่ารัฐไม่ได้เข้าไป จับกุมหรือดำเนินการแต่อย่างใด ทั้งยังยึดหลักว่า “ถ้าห้ามไปกำลังตื่นคนนั้น ตำราว่าไม่ได้ จะ กลายเป็นยุบารุงไป”⁴ กรมขุนสรพสิทธิประสงค์น่าจะหมายถึงว่ายิ่งห้ามก็เหมือนยิ่งยุให้ชาวบ้านไป หลงเชื่อตามผู้มีบุญนั่นเอง

เมื่อใกล้จะเดือน 6 (เดือนพฤษภาคม) ที่ตรงกับค่านายว่า หมู ควายจะกลายเป็นยักษ์มากิน คนให้รีบฆ่าทิ้งให้หมด ดังนั้น ราษฎรจึงเตรียมที่จะฆ่าหมู ควายที่เลี้ยงไว้ ทำให้เจ้าหน้าที่ปกครองเกิด ความตกใจและเรียกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านให้ไปตักเตือนราษฎรว่า อย่าได้เชื่อตามคำทำนายลายแทง เพราะถ้าฆ่าสัตว์เลื้อยราษฎรก็จะยากจนลงไปอีก แต่ก็ไม่สามารถยับยั้งความเชื่อของราษฎรได้⁵

4. กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในครั้งนี้มีลักษณะแพร่กระจายอยู่ทั่วบริเวณภาคอีสาน ทำให้กบฏผู้ บุญนี้มีหลายกลุ่มและหลายระดับ มีเป้าหมายและวิธีการเคลื่อนไหวที่แตกต่างกันไป เช่น

- กลุ่มองค์มั่น ซึ่งเป็นกลุ่มที่สามารถรวบรวมผู้คนได้เป็นจำนวนมาก มีอิทธิพลอยู่ในพื้นที่ จังหวัดอุบลราชธานี อำนาจเจริญ และบางส่วนของมุกดาหารและลาวใต้ริมแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายในปัจจุบัน กลุ่มนี้มีเป้าหมาย คือ ขับไล่อำนาจของประเทศไทยออกไปโดยเฉพาะการยึดเมืองอุบลราชธานี ซึ่งศูนย์กลาง อำนาจของรัฐสยามในอีสาน แล้วจะตั้งรัฐขึ้นมาใหม่โดยจะให้องค์มั่นปกครองอยู่ที่เวียงจันทร์ สมเด็จ ลุนวัดบานไชยปกครองที่อุบลราชธานี องค์เล็ก (เหล็ก) บ้านหนองข้าปกครองที่หนองโสน (เมือง

¹ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. หน้า 433.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/11. แผนกปกครอง. กรมขุนสรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวง ดำรงราชานุภาพ. วันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 122.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/11. แผนกปกครอง. กรมขุนสรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวง ดำรงราชานุภาพ. วันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 122.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/11. แผนกปกครอง. กรมขุนสรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวง ดำรงราชานุภาพ. วันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ. 122.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/10. ใบบอกที่ 20/957 พระองค์เจ้าวัฒนา กราบทูลกรมหลวง ดำรงราชานุภาพ วันที่ 13 มีนาคม ร.ศ. 120.

อยุธยา) องค์พระบาทและองค์คู่อ ปกครองที่พระธาตุพนม (นครพนม) ส่วนลาวได้ด้านฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ถ้าขับไล่ฝรั่งเศสออกไปได้ องค์แก้วและองค์กมมะดำ (ผู้นำชาวข่า) จะเป็นผู้ปกครอง¹

- กลุ่มบุญจัน เดิมเป็นลูกเจ้าเมืองขุขันธ์คนก่อนและเป็นน้องชายพระยาขุขันธ์ภักดีศรีนครลำดวน เจ้าเมืองขุขันธ์ในขณะนั้น บุญจันมีเป้าหมายอยู่ที่การยึดเมืองขุขันธ์เพื่อตั้งตนจะได้เป็นเจ้าเมือง²

- ส่วนผู้นำกบฏกลุ่มอื่นๆ ซึ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ ไม่มีหลักฐานแสดงเป้าหมายที่ชัดเจน เช่น กบฏผู้มีบุญบ้านมาย เมืองสกลนคร กลุ่มอาจารย์เข้มตั้งตัวเป็น "ท้าววิษณุกรรมเทวบุตร" ไม่มีหลักฐานว่าจะล้มล้างหรือต่อต้านอำนาจรัฐ แต่บทบาทการเคลื่อนไหว คือ รดน้ำมนต์และรักษาคนป่วย กบฏผู้มีบุญเมืองกาฬสินธุ์ กลุ่มยายหย่า ยายหยอง อ้างตัวว่าเป็นพระศรีอริยเมตไตรยกลับชาติมาเกิด ก็ไม่มีหลักฐานว่าต่อต้านอำนาจรัฐ หรือเป้าหมายทางการเมืองแต่อย่างใด บทบาทการเคลื่อนไหว คือ ความสามารถในการทำพิธีเสี่ยงทายและให้โชคลาภแก่ผู้ที่มาขอเสี่ยงทายได้ เป็นต้น

หลังจากที่กลุ่มผู้มีบุญสะสมกำลังได้มากพอสมควรแล้วก็เริ่มแสดงการต่อต้านอำนาจรัฐ ด้วยการก่อความไม่สงบ เช่น ปล้น ฆ่าเจ้าหน้าที่บ้านเมือง และมีจุดประสงค์ในการยึดครองเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองของมณฑลอีสาน รัฐจึงเรียกกลุ่มผู้มีบุญว่าเป็น กบฏ จึงเป็นเหตุให้รัฐบาลใช้มาตรการรุนแรงในการปราบปรามผู้มีบุญกลุ่มต่างๆ

การปราบปรามและผลกระทบ รัฐบาลเริ่มปราบปรามกลุ่มผู้มีบุญ ตั้งแต่ปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2445 โดยส่งหน่วยลาดตระเวนซึ่งประกอบด้วยข้าราชการและทหาร ซึ่งประจำการอยู่ในพื้นที่ พร้อมกับทหารเกณฑ์ของท้องถิ่น เพื่อจับกุมผู้ก่อความไม่สงบ แต่เนื่องจากกำลังทหารในมณฑลอีสานมีจำนวนไม่มากพอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์จึงของกำลังจากกรุงเทพฯ แต่ในที่ประชุมเสนาบดีเห็นว่าหากส่งกำลังทหารมาจากกรุงเทพฯ อาจล่าช้าไม่ทันการ จึงให้ใช้กำลังทหารจากนครราชสีมาเพราะอยู่ใกล้กับสถานที่เกิดเหตุการณ์มากที่สุด จึงสั่งการให้เตรียมทหาร 200 คนพร้อมอาวุธครบมือ นอกนั้นเป็นทหารชาวพื้นเมืองที่ได้รับการฝึกหัดแล้วรวมกับทหารทั้งหมดไม่ถึง 500 คน³

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ได้โปรดให้ทหารออกไประงับและจับผู้วิเศษเป็น 5 สาย ดังนี้

¹รัตนกร ฉัตรวิไล. (2553). ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 กรณีศึกษา กลุ่มองค์มัน. หน้า 57 – 59.

²ดลนภา เพิ่มสมบัติ. (2549). กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445. หน้า 114 -115.

³สมเด็จพระตำบวรราชานุภาพ. (2539) เรื่อง ฝิบุญ ใน “นิทานโบราณคดี”. หน้า 339.

สายที่ 1 ให้ร้อยโทหวั่น ร้อยตรีเจริญ ร้อยตรีอิน ไปตรวจเมืองขุขันธ์ และนำกำลังที่เมือง ขุขันธ์ไปจับอ้ายบุญจัน

สายที่ 2 ให้ร้อยโทขุนบรรหาญยุทธกิจ นำพลทหาร 6 คน ไปตรวจเมืองสุวรรณภูมิ

สายที่ 3 ให้นายร้อยโทหม่อมราชวงศ์แปลก นำทหาร 12 คน ไปตรวจเมืองร้อยเอ็ด กุฉินารายณ์ ภูแล่นช้าง และกาฬสินธุ์

สายที่ 4 ให้นายร้อยตรีหิ่่นำทหาร 15 คน ไปตรวจทางอำเภอพนานิคม และอำเภอตระการพืชผล

สายที่ 5 ให้นายร้อยเอกหม่อมราชวงศ์ราย นำพลตระเวน 12 คน ไปตรวจทางอำเภออำนาจเจริญ และอำเภอประจิม แขวงเมืองเขมราฐ¹

นายร้อยโทหวั่นได้ร่วมกับกรมการเมืองขุขันธ์นำกำลังไปจับอ้ายบุญจัน เกิดการปะทะกันกับกองระวังหน้าของอ้ายบุญจัน เมื่อวันที่ 11 มีนาคม และวันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2444 เป็นผลให้อ้ายบุญจันตายในที่รบ กำลังส่วนใหญ่ของอ้ายบุญจันประกอบด้วยชาวบ้านที่ไม่ได้รับการฝึกแบบทหาร และมีแต่อาวุธสั้นเป็นส่วนใหญ่ จึงพ่ายแพ้แตกหนีไป กำลังของร้อยโทหวั่นได้ตรวจตลอดท้องที่เมืองขุขันธ์ เมืองศรีสะเกษ แต่ไม่พบผู้มีบุญและไม่ได้สู้กันอีกเลย ส่วนหน่วยตระเวนอื่นๆ ที่เกิดปะทะกับผู้มีบุญ เช่น หน่วยของร้อยตรีหิ่ ถูกพวกผู้มีบุญล้อมจับฆ่าตายถึง 11 คน นอกจากนี้ ผู้มีบุญยังได้จับตัวกรมช้าง นายอำเภอพนานิคมมาด้วย การได้รับชัยชนะในครั้งนี้ส่งผลให้ราษฎรมีความเลื่อมใสศรัทธาผู้มีบุญมากยิ่งขึ้น และพากันเข้าร่วมกับกลุ่มผู้มีบุญเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้เตรียมแผนการที่จะเข้าโจมตีเมืองอุบลราชธานี²

หลังจากได้รับชัยชนะแล้วกลุ่มผู้มีบุญภายใต้การนำของอ้ายมันและอ้ายเล็กได้เคลื่อนกองกำลังไปตั้งมั่นอยู่บริเวณบ้านสะพือ อำเภอตระการพืชผล เพื่อเตรียมเข้าตีเมืองอุบลราชธานี ก่อนที่กลุ่มผู้มีบุญจะเคลื่อนกองกำลังไปเมืองอุบลราชธานี กองกำลังฝ่ายรัฐบาล ประมาณ 2,000 คน ที่ระดมกำลังมาจากนครราชสีมาและกองกำลังจากที่ต่างๆ เกือบทั่วทั้งพื้นที่ภาคอีสาน กองกำลังของรัฐบาลมีอาวุธครบมือทั้งปืนเล็กยาว ปืนใหญ่ ฝายผู้มีบุญมีมีด ดาบ หอก และปืนดาบศิลาแบบเก่า เมื่อกลุ่มผู้มีบุญเห็นกองกำลังฝ่ายรัฐบาลเคลื่อนใกล้เข้ามาก็สั่งให้สมัครพรรคพวกนั่งภาวนาและห้ามยิงปืน หรือลุกขึ้นต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาล แต่ปรากฏว่าฝ่ายทหารได้เข้าโจมตีกลุ่มผู้มีบุญอย่างรุนแรง การต่อสู้ดำเนินไปประมาณ 4 ชั่วโมง อ้ายมัน อ้ายเล็ก ตลอดจนผู้นำคนอื่นๆ เห็นว่า ฝ่ายของตัวเองสู้ไม่ได้ จึงหนีไปในเวลาที่กำลังซุลมุน เมื่อการต่อสู้สิ้นสุดลงปรากฏว่า ฝ่ายผู้มีบุญส่วนใหญ่เป็นราษฎรนั้น ถูก

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 110.

²บำเพ็ญ ณ อุบล; และคณะ. (2535). อุบลราชธานี 200 ปี. หน้า 48.

ฆ่าตายมากกว่า 200 คน บาดเจ็บกว่า 500 คน ถูกจับได้อีก 120 คน ส่วนที่เหลือหนีไปได้ สำหรับฝ่ายทหารไม่มีผู้ใดได้รับบาดเจ็บเลย¹

หลังจากการปราบปรามกบฏผู้มีบุญที่ก่อความไม่สงบ ในหลายพื้นที่ของภาคอีสานแล้ว รัฐบาลจับตัวผู้มีบุญได้มากกว่า 400 คน มารวมกันไว้ที่เมืองอุบลราชธานี แต่เนื่องจากมีนักโทษเป็นจำนวนมาก จึงต้องล่านักโทษไว้กลางแจ้ง เป็นเหตุให้ผู้มีบุญที่ถูกจับล้มตายวันละ 5 – 6 คน² ในระหว่างที่มีการจัดตั้งคณะกรรมการตุลาการ³ในการพิจารณาโทษของผู้มีบุญในครั้งนี้ ดังนี้

1. พิจารณาตัดสินปล่อยและภาคทัณฑ์ ส่วนใหญ่เป็นราษฎรที่ยอมเป็นพวกและให้การสนับสนุนผู้มีบุญ เพราะความศรัทธาเลื่อมใส

2. พิจารณาตัดสินจำคุก ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษที่ไม่มีพฤติกรรมที่ส่อว่ามีเป้าหมายทางการเมือง หรือมีปฏิริยาต่อต้านรัฐบาล แต่เนื่องจากมีพรรคพวกมากทำให้รัฐบาลไม่ไว้วางใจจึงนำมากักขังไว้ เพื่อแยกตัวให้ไกลจากพรรคพวก การจำคุกเป็นไปตามโทษของแต่ละบุคคล

3. พิจารณาตัดสินประหารชีวิต ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ ที่มีพฤติกรรมทางการเมือง มีปฏิริยาต่อต้านรัฐบาล เป็นเหตุให้ราษฎรมีความกระด้างกระเดื่องต่อแผ่นดิน ฯลฯ ดังนั้น คณะกรรมการตุลาการ จึงตัดสินพิจารณาโทษในฐานะกบฏก่อการจลาจลภายใน โดยให้ประหารชีวิต

เมื่อคณะกรรมการตุลาการพิจารณาโทษกบฏผู้มีบุญเรียบร้อยแล้ว ได้นำความกราบทูลกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน เพื่อนำความขึ้นกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ ก็มีกระแสพระราชดำรัสว่า “ควรจะประหารชีวิตให้หลายๆ แห่งในที่ซึ่งมีผู้นิยมนับถือ เพื่อให้เป็นการปรากฏ จะได้สิ้นนับถือ”⁴ จะเห็นได้ว่าการปราบปรามกบฏผู้มีบุญของรัฐส่วนใหญ่จะมีมาตรการที่รุนแรงกับผู้นำกบฏผู้มีบุญ ไม่ใช่เพียงแต่กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในครั้งนี้นั่น แต่กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานก่อนหน้านี้ก็ถูกทางการตัดสินโทษด้วยการประหารชีวิตแทบทั้งสิ้นหรือไม่ก็ถูกฆ่าตายในที่เกิดเหตุเลยก็มี ทำให้เห็นว่าผู้มีบุญในมุมมองของรัฐนั้นเป็นบุคคลที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐจึงต้องปราบปรามให้หมดสิ้น

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 115 – 116.

²กระทรวงมหาดไทย. (2513). ประมวลพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย. หน้า 402.

³สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/7. หนังสือที่ 166/1914 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ. 121.

⁴สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/7. หนังสือที่ 87/244 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. วันที่ 3 พฤษภาคม ร.ศ. 121.

จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของความเชื่อถือศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อผู้มีบุญแล้ว ยังอาจจะเกิดจากปัญหาในการจัดการปกครองหัวเมืองอีสานของประเทศไทยที่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองและการเก็บภาษีอากร อันนำไปสู่การทุจริตของข้าราชการเดิมที่เสียผลประโยชน์ ทำให้ราษฎรในภาคอีสานได้รับความเดือดร้อนจากการปฏิรูปการปกครองและอัตราภาษีใหม่ที่เพิ่มขึ้นและต้องจ่ายเป็นเงินตราแทนการส่งส่วยที่เป็นสิ่งของ ทำให้กบฏผู้มีบุญในช่วงหลัง พ.ศ.2435 เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและแพร่กระจายในหลายพื้นที่ อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากราษฎรในภาคอีสานเป็นจำนวนมากอีกด้วย ซึ่งการเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญในลักษณะวงกว้าง ในสายตาของรัฐนั้นยังถือเป็นภัยต่อรัฐ รัฐจึงได้มีการปราบปรามอย่างจริงจัง ส่วนผลกระทบภายหลังจากการเกิดกบฏผู้มีบุญในครั้งนี้ จะนำไปอธิบายในหัวข้อต่อไป

4.3 กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว

เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในช่วง พ.ศ. 2467 มีผู้นำกบฏเป็นพระภิกษุ 3 รูป และสามเณร 1 รูป¹ คือ อาจารย์บุญมา จตุรัส หัวหน้า ภูมิลำเนาไม่ทราบแน่ชัด อาจารย์สายทอง อินทไชยศรี คนบ้านหนองคัญใกล้บ้านหนองหมากแก้ว และอาจารย์สังข์ ไม่ปรากฏนามสกุล เป็นชาวอุบลราชธานี กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว เกิดขึ้นที่บ้านหนองหมากแก้ว (ปัจจุบันอยู่ที่ตำบลปวนพ อำเภอกุกระดิง จังหวัดเลย)

สาเหตุ กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว มีปัจจัยหลักมาจากการต่อต้านอำนาจรัฐของชาวบ้านในเรื่องการเสียส่วยให้กับรัฐบาลปีละ 4 บาท และปัญหาความแตกต่างระหว่างเชื้อชาติไทย – ลาว² ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดกบฏในครั้งนี้ขึ้น โดยผู้มีบุญได้อ้างว่าไม่ต้องเสียส่วยเป็นเงินให้กับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ แต่ให้เสียส่วยเป็นผ้าขาวให้กับผู้มีบุญเหมือนครั้งที่เคยเสียให้กับเวียงจันทน์ และความต้องการฟื้นฟูเวียงจันทน์ให้กลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง ซึ่งในบทความของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม และเศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งได้ลงพื้นที่ไปพบกับชาวบ้านผู้ที่เคยร่วมเหตุการณ์ในครั้งนี้ โดยนางเวียง ผ่องแก้ว ชาวบ้านหนองหมากแก้วอายุ

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. หน้า 102.

²ชาวอีสานส่วนใหญ่มีความผูกพันกับเมืองเวียงจันทน์เป็นอย่างมาก เนื่องจากเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างกว่าร้อยปี จึงทำให้เวียงจันทน์เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและศูนย์รวมของชาติลาว ภายหลังการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ. 2372) รัฐสยามได้กวาดต้อนผู้คนมายังบริเวณภาคอีสานและเผาทำลายเมืองจันทน์ เพื่อต้องการทำลายศรัทธาและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวลาว และพยายามสร้างจิตสำนึกให้ชาวลาวจงรักภักดีต่อรัฐสยาม จากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ยังคงแพร่หลายอยู่ในภาคอีสาน ผ่านการอ่านวรรณกรรมเมื่อมีงานบุญต่างๆ นั้น ทำให้ชาวอีสานยังมีความรู้สึกที่ตัวเองเป็นลาวและมีความผูกพันกับผู้คนในฝั่งซ้ายแม่น้ำมากกว่า คนในภาคกลางนั่นเอง ใน ดลนภา เพิ่มสมบัติ. (2549). กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445. หน้า 67.

80 ปี (พ.ศ. 2522 ปีที่ทำการสัมภาษณ์) ได้ร้องคำกลอนที่ผู้มีบุญหนองหมากแก้วได้ร้องให้ชาวบ้านฟังว่า

...พอจะสิ้นเดือนสามให้คอยฟังเสียงโหยหวนของละมั่ง ในเดือนสี่จะมีสนุกสนานรื่นเริงเป่าแคนกัน
ทั่วไปหมด ผู้คนหลังไหลเข้าเวียงแก้ว (บ้านหนองหมากแก้ว) ทำให้เจริญรุ่งเรือง ให้กลับมาสร้างเมืองทอง
(เวียงจันทน์) ให้รุ่งเรือง เมื่อเมืองทองเจริญแล้วเมืองแก้วก็จะเจริญด้วย...เห็นเวียงจันทน์ร้างเสียบ้านเสีย
เมือง สาวเจ้าอย่าเพิ่งดูหมิ่นประณามกันเลย ในที่สุดเวียงจันทน์จะยิ่งใหญ่เหมือนแต่ครั้งลูกหลาน...¹

ฉัตรทิพย์ ได้กล่าวว่า ผู้มีบุญได้ใช้กลอนลำในลักษณะนี้ในการเตือนชาวบ้านให้ระลึกถึงเรื่อง
ที่กองทัพไทยทำลายนครเวียงจันทน์ในปีพ.ศ. 2371 ในช่วงที่เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ ซึ่งต่อไปบ้านหนอง
หมากแก้วจะเจริญรุ่งเรืองเป็นเมือง เวียงจันทน์ก็จะฟื้นคืนขึ้นมาใหม่ยิ่งใหญ่กว่าเดิม² แสดงให้เห็นว่า
การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญในครั้งนี้ มีประเด็นเรื่องความแตกต่างด้านเชื้อชาติของผู้คนในภาคอีสาน ทำ
ให้ “ชาวลาว” ส่วนหนึ่งไม่พอใจการปฏิบัติของรัฐบาลสยามและต้องการฟื้นฟูเวียงจันทน์

นอกจากจะทำให้เห็นว่าผู้มีบุญต้องการฟื้นฟูเวียงจันทน์แล้วยังทำให้เห็นว่าผู้มีบุญนั้น
ต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐบาลสยาม ซึ่งทำให้เห็นถึงความแตกต่างในด้านเชื้อชาติที่เกิดขึ้น
ในพื้นที่ภาคอีสานนั้น ยังเป็นปัญหาที่รัฐยังไม่สามารถแก้ไขได้ แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายที่ทำให้ราษฎร
อีสานรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับรัฐบาลกรุงเทพฯ ภายหลังเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญภาคอีสานในระหว่างปี
พ.ศ. 2444 – 2445 เช่น การกำชับให้ข้าราชการในท้องถิ่น ไม่เรียกชาวอีสานว่า “ลาว” เพราะเป็นคำ
สแลงและแสดงให้เห็นว่าไม่ใช่พวกหรือชาติเดียวกัน พร้อมทั้งอย่าใช้กริยาจาวาที่เป็นการข่มขู่ดูหมิ่น
หรือแสดงอาการว่าราษฎรเป็นลาวหรือเป็นคนชั้นต่ำกว่า และให้เร่งพัฒนาการศึกษาในภาคอีสานโดย
ให้ใช้ภาษาไทยในการเรียนการสอน³ เป็นต้น

อีกปัจจัยหนึ่ง สันนิษฐานว่า อาจมาจากการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านของผู้มีบุญ อาจจะทำให้
ให้คล้อยตามไปว่าตัวเองนั้นมีความสามารถพิเศษเหนือมนุษย์ธรรมดา นั้นก็เพราะภายหลังจากที่เหล่า
ผู้มีบุญได้ถูกควบคุมตัวแล้ว ก็ได้สารภาพกับเจ้าหน้าที่ว่า ที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ เนื่องจากพวกเขาได้อ่าน
วรรณกรรมพื้นบ้านที่ปรากฏอยู่ในใบลานต่างๆ เช่น เรื่องสังคิลปะชัย จำปาสีตัน เป็นต้น เลยทำให้
หลงใหลคิดไปว่า มนุษย์คงสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้⁴ จากคำสารภาพนี้ทำให้เห็นว่าวรรณกรรม

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). *เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 258 – 259.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 259.

³สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) *สร.0201.22/4 เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่กระทรวงกลาโหม
ตรวจราชการหัวเมือง*.

⁴เดิม วิชาคย์พจนกิจ. (2546). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. หน้า 453.

พื้นบ้านนั้นมีอิทธิพลต่อชาวอีสานอยู่บ้างไม่มากนักน้อย และอาจเป็นปัจจัยทำให้บุคคลเหล่านี้แสดงตนออกมาในลักษณะ “ผู้มีบุญ”

วิธีการ พระภิกษุทั้ง 3 รูป เดินจำพรรษาอยู่ด้วยกันที่ถ้ำวุดแดงใกล้บ้านหนองค้อ เป็นที่เล่ากันในหมู่บ้านว่า เมื่อพระภิกษุทั้ง 3 รูป กับสามเณรเดินมาถึงธารน้ำปวนพุริมหมู่บ้าน ก็ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่อหน้าชาวบ้าน คือ โยนผ้าพาดไหล่ข้ามธารน้ำแล้วเดินบนผ้าข้ามธารน้ำมาได้¹ ไม่มีข้อมูลปรากฏชัดเจนว่าชาวบ้านแตกตื่นกับข่าวนี้หรือไม่ จากนั้นคณะพระภิกษุได้เข้าจำพรรษาที่วัดโนนทรายวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จได้ 2 ปี คณะพระภิกษุได้สั่งสอนธรรมแก่ผู้ชายชาวบ้าน ในบรรดาชาวบ้านที่ไปรับการศึกษาธรรมมีติดถึงคนในหมู่บ้านหนองหมากแก้วด้วยคนหนึ่ง ติดถึงสนใจศึกษาธรรมมาก ใช้เวลาหลังจากเลิกทำนา ศึกษาทำสมาธิและศึกษาคาถาอาคมต่างๆ จากพระภิกษุ หลังจากศึกษาแล้วติดถึงมีอาภักดิ์เปลี่ยนไป คือแทบไม่พูดกับใคร เอาแต่ฟอนลำ แสดงอาการดีใจในความสำเร็จ แสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น เอาน้ำมันงาใส่ขวด แล้วเอาขวดขว้างใส่ก้อนหินขวดไม่แตก ขึ้นไปนอนบนกิ่งไม้เล็กๆ โดยที่กิ่งไม้ไม่หัก² ส่วนคณะพระภิกษุเองก็รับรักษาคนเจ็บป่วยปรากฏว่าสามารถรักษาให้หายได้หลายราย พร้อมกันนั้นก็สั่งสอนธรรม โดยเน้นว่าให้ถือศีล ให้สวดมนต์ให้พระทุกเช้าเย็นเป็นประจำ ไม่ให้กลัวผี ให้หมั่นทำบุญทำทาน ให้กินแต่ถั่ว งา ผลไม้ ผัก ข้าว ไม่ให้กินเนื้อสัตว์ ให้ระลึกถึงคุณบิดามารดา ให้เรียกพ่อแม่ว่าคุณพ่อคุณแม่ ไม่ให้ลักขโมย³ ปรากฏว่าชาวบ้านหนองหมากแก้วเลื่อมใสพระภิกษุกันทั้งหมู่บ้าน ถือว่าเป็นเจ้าผู้มีบุญตลอดถึงชาวบ้านหมู่บ้านข้างเคียงก็พากันมาแสดงความเคารพ

เมื่อมีชาวบ้านนับถือจำนวนมากขึ้น พระภิกษุทั้ง 3 รูป ก็สึกจากสมณเพศต่างได้ภรรยาเป็นคนในหมู่บ้านหนองหมากแก้ว ครั้นถึงประมาณเดือนเมษายน พ.ศ. 2467 เจ้าผู้มีบุญได้จัดให้มีการชุมนุมกันทั้งกลางวันและกลางคืน ทุกวันที่บริเวณลานวัดโนนทราย ส่วนผู้เข้าชุมนุมก็ว่ากลอนลำ บริเวณลานวัดสว่างไสวไปด้วยแสงเทียนที่ปักติดอยู่ตามต้นไม้รอบบริเวณ ส่วนตัวเจ้าผู้มีบุญก็นั่งในกุฏิมีลูกศิษย์คอยเอาน้ำหอมประพรม หากพอใจหญิงสาวคนใด ไม่ว่าจะภรรยาใครอยู่ก่อนแล้วหรือไม่ เจ้าผู้มีบุญก็เอามาลย์ใส่ปลายไม้ยาวส่งไปคล้องคอ ในคืนนั้นหญิงสาวผู้นั้นก็ต้องไปเข้าญาณร่วมกับเจ้าผู้มีบุญในกุฏิ ปรากฏว่าหญิงสาวลูกและเมียชาวบ้านที่หน้าตาดี ตกเป็นของเจ้าผู้มีบุญเป็นจำนวนมากด้วยความเต็มใจของพ่อแม่และสามี มีการชุมนุมเช่นนี้ทุกวันทุกคืน ชาวบ้านแห่กันมาเฝ้าเจ้าผู้มี

¹นางเวียงแก้ว ผองแก้ว ชาวบ้านหนองหมากแก้ว ที่เคยให้สัมภาษณ์กับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กล่าว กรณีการแสดงอิทธิฤทธิ์ในครั้งนี้ ไม่ได้เห็นเองเพียงแค่ว่าชาวบ้านเล่าต่อกันมา ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**. หน้า 268.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม**. หน้า 103.

³เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. หน้า 452.

บุญจากหมู่บ้านต่างๆ เป็นจำนวนไม่ต่ำกว่า 4000 คน¹ เอาดอกไม้และธูปเทียนมาบูชาเจ้าผู้มิบุญ มาปลุกกระตือรือร้นอยู่รอบบริเวณ ชาวบ้านในเขตอำเภอวังสะพุงเข้าชุมนุมกับเจ้าผู้มิบุญทั้งหมด ส่วนตำบลหนองหญ้าปล้องและตำบลทรายขาวเข้าชุมนุมครั้งหนึ่ง พระสงฆ์บางรูปก็สึกเข้าร่วมชุมนุมด้วย กิตติศัพท์ของเจ้าผู้มิบุญกระจายไปถึงชาวบ้านในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ หล่มสัก พิษณุโลก และชัยภูมิ²

การชุมนุมเป็นวิธีการปลุกเร้าอารมณ์ และจิตสำนึกของชาวบ้านให้เข้าร่วมขบวนการกับเจ้าผู้มิบุญ ทั้งพิธีกรรมและกลอนลำที่ใช้ร้องในการชุมนุมโน้มน้าวชาวบ้านให้เชื่อถือ และเข้าร่วมขบวนการกับเจ้าผู้มิบุญ ในด้านพิธีกรรม มีการให้ผู้เข้าร่วมชุมนุมดื่มดื่มน้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นการประกาศตัวเป็นสมาชิกของเจ้าผู้มิบุญแล้ว ยังมีการประกอบพิธีอันเชิญพระศรีอารียเมตไตรยมาเข้าเทียม (เข้าทรง) เจ้าผู้มิบุญคนใดคนหนึ่ง ซึ่งคณะผู้มิบุญได้ประกาศก่อนแล้วว่า พระศรีอารียเมตไตรยจะมาเกิดที่วัดโนนทรายขณะเวลานั้น จะเป็นยุคที่ “ไม่มีเจ้ามีนาย ไปไม้กลายเป็นเงินเป็นทอง แผ่นดินเป็นตาผ้า แผ่นฟ้าเป็นใยแมงมุม”³ เมื่อมีการชุมนุมก็มีการสวดวิงวอนร้องขอให้พระศรีอารียเมตไตรยลงมาบนพื้นพิภพในร่างของเจ้าผู้มิบุญ ซึ่งก็ปรากฏว่ามีการเข้าเทียมจริง ๆ ผู้ถูกเข้าเทียมก็ประกาศตัวว่า ตัวเองคือพระศรีอารียเมตไตรย ทิดเถิงเป็นผู้ถูกเข้าเทียมมากที่สุด⁴ การอัญเชิญพระศรีอารียเมตไตรยมา ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่ายุคพระศรีอารียะซึ่งเป็นยุคแห่งความสุขสมบูรณ์กำลังจะเกิดขึ้นแล้วผ่านทางพิธีการเข้าทรงของเจ้าผู้มิบุญ โดยกลอนลำที่ใช้ร้องมีความหมายทางการเมือง คือ ปลุกเร้าจิตสำนึกด้านชนชาติลาวของชาวบ้าน ดังนี้

พอจะสิ้นเดือนสามให้คอยฟังเสียงโหยหวนของละมั่ง ในเดือนสี่จะมีการสนุกสนานรื่นเริงเป่าแคนกันทั่วไปหมดผู้คนหลังไหลเข้าเวียงแก้วทำให้เจริญรุ่งเรือง ให้กลับมาสร้างเมืองทองให้รุ่งเรือง เมื่อเมืองทองเจริญแล้วเมืองแก้วก็จะเจริญด้วย กล่อมเอาช้างเอมมาให้กินหญ้าสามใบกับยอด คนไทยมักจะแสดงท่าทางเยอหยิง เอาข้าวใส่ครกกระเดื่องแล้วก็ไม่มีใครช่วยคนไทยดำข้าว ต่อไปนี้ทั้งวางเชือกที่คั่นไถและเชือกคล้องควายไว้ที่คั่นนา เห็นเวียงจันทน์ร้างเสียบ้านเสียเมือง สาวเจ้าอย่าเพิ่งดูหมิ่นประณามกันเลย ในที่สุดเวียงจันทน์จะยิ่งใหญ่เหมือนแตงร้านลูกหลังๆ เวลานี้เป็นข้าเขาเหมือนผักต้นเล็กๆ อย่าเพิ่งรีบด่วนเหยียบย่ำ ถ้ามีการทอดยอดแล้วมันจะโตขึ้นรวดเร็วจนต้องเอาไม้พาดจึงจะขึ้นถึง⁵

จากกลอนลำแสดงให้เห็นว่า เจ้าผู้มิบุญในกลอนลำเตือนให้ชาวบ้านระลึกถึงเรื่องที่กองทัพสยามทำลายนครเวียงจันทน์ใน พ.ศ. 2371 ในสมัยเจ้าอนุวงศ์ และเจ้าผู้มิบุญยังทำนายไว้ต่อไปว่า

¹สายสกุล เดชาบุตร. (2555). **กบฏไพร่ หรือ ผิบุญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจรัฐเหนือแผ่นดินสยาม** หน้า 208.

²สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544**. หน้า 529.

³ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). **เศรษฐกิจกับประวัติศาสตร์ไทย**. หน้า 257.

⁴ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 258.

⁵ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม**. หน้า 105.

บ้านหนองหมากแก้วจะเจริญรุ่งเรืองเป็นเมือง ทั้งเวียงจันทน์ก็จะฟื้นคืนมาใหม่ยิ่งใหญ่กว่าเดิม เมื่อพิจารณาพร้อมกับคำร้องขอให้พระศรีอาริย์จตุ ๖๓๓ ให้เห็นถึงอุดมการณ์ของผู้มีบุญที่ไฝ่ฝันถึงสังคมที่ทั้งสมบรูณ์พูนสุขทางวัตถุและเป็นอิสระจากการปกครองของไทย และได้ปลุกกระดมชาวบ้านให้มีความรู้สึกคล้อยตามไป ผ่านทางพิธีกรรมและการร้องกลอนลำ วิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการที่ประสบผลสำเร็จ ดังจะเห็นได้จากการที่มีผู้เข้าร่วมชุมนุมเป็นจำนวนมากทุกคืนพร้อมทั้งยังเต็มใจยกบุตรและภรรยาของตนให้ผู้มีบุญอีกด้วย

การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญกลุ่มนี้ในระยะต้นนั้นรัฐยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการจัดการแต่อย่างใด อาจจะเป็นเพราะเป็นการเคลื่อนไหวภายในชุมชนและยังไม่ส่งผลกระทบใดๆ ต่อความมั่นคงของรัฐ เมื่ออาจารย์สายทองมีความเห็นว่า เมื่อพระศรีอาริย์เมตไตรยจะลงมาเกิดแล้ว ก็จะต้องไม่ให้มีเจ้านายคือ ให้ล้มระบบเดิมเสียก่อน เป็นการเตรียมรับระบบใหม่ของพระศรีอาริย์ อาจารย์สายทองและพรรคพวกต่างป่าวร้องว่า “พระองค์จะมาเกิดแล้วบ่ให้มีเจ้านาย” ครั้นแล้วในวันที่ 23 พฤษภาคม 2467¹ หัวหน้าเจ้าผู้มีบุญที่พากันยกกำลังชาวบ้านประมาณ 50 – 60 คน มีอาวุธปืน 2 กระบอก ดาบ และซ้อง ตัวเจ้าผู้มีบุญขี่ม้า มาถึงบ้านนาอึเล็ดห่างจากตัวอำเภอวังสะพุงประมาณ 3 กิโลเมตร จุดหมายเพื่อขับไล่เจ้าหน้าที่ปกครองออกจากที่ว่าการอำเภอและยึดตัวอำเภอเป็นของเจ้าผู้มีบุญ ระหว่างทางเจ้าผู้มีบุญก็ป่าวประกาศให้ประชาชนมาขึ้นกับพวกเขาแทนที่จะขึ้นกับรัฐบาล ถ้ามาขึ้นกับเขาก็ไม่ต้องเสียส่วยให้รัฐบาลที่เก็บปีละ 4 บาท ให้ส่งผ้าขาวปีละหนึ่งวาแทน เหมือนสมัยที่เสียส่วยแก่เวียงจันทน์² รัฐจึงเห็นว่าไม่อาจปล่อยให้การเคลื่อนไหวดังกล่าวดำเนินการต่อไปได้ จึงได้เข้าไปดำเนินการปราบปราม

การปราบปรามและผลกระทบ ปลัดขวาอำเภอวังสะพุงทราบเหตุจึงเกณฑ์ราษฎรและเสมียนอำเภอประมาณ 40 คน ออกไปจะจับกุม ทางฝ่ายเจ้าผู้มีบุญไม่ยอมให้จับและได้ตะโกนกล่าวหาฝ่ายทางการว่า ขูดรีดภาษีส่วยจากคนยากคนจนปีละ 4 บาท ประชาชนไม่มีเงินจะเสีย ปลัดอำเภอวังสะพุงจึงส่งม้าเร็วขอกำลังตำรวจมาจากตัวจังหวัดเลย ตำรวจยกมา 24 คน มีอาวุธปืนครบมือ กองกำลังของเจ้าผู้มีบุญก็ยกกำลังกลับมาใหม่ ครั่งนี้ยกมา 400 – 500 คน มีทั้งชายและหญิง โดยฝ่ายหญิงเป็นกองเสบียงมาตั้งอยู่ที่หนองปลาแดก ห่างจากอำเภอวังสะพุงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 2 กิโลเมตร³

การที่ชาวบ้านยกกันมาจำนวนมากในครั้งนี้เพราะเจ้าผู้มีบุญป่าวร้องว่าในถ้ำที่หนองปลาแดกมีซ้องใหญ่มีเงิน 3 บาทตรพระ และทองคำอีก 3 บาทตรพระ ชาวบ้านอยากจะมาเอา ครั้นมาถึง

¹ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 453.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา; และคนอื่นๆ. (2524). เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. หน้า 260.

³ สุวิทย์ วีระศาสตร์. (2546). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544. หน้า 529.

อาจารย์บุญมากับภริยารมณต์อยู่ปากถ้ำ แล้วสมมติให้ผู้หญิงเป็นช้าง ผู้ชายเป็นควาญให้ผู้ชายขี่ผู้หญิงลงไปเอาเงินเอาทองในถ้ำแต่ก็ไม่พบ พวกเจ้าผู้มีบุญก็แก้ตัวว่าคนที่มายังไม่มีความเชื่อพร้อมกันจึงเอาสมบัติไม่ได้ หลังจากตั้งมั่นอยู่ 3 - 4 วัน เจ้าผู้มีบุญและชาวบ้านก็ลัดถอยกลับไปบ้านหนองหมากแก้ว เจ้าหน้าที่อำเภอและตำรวจได้ตามไปจับเจ้าผู้มีบุญได้ที่บ้านหนองหมากแก้วโดยปราศจากการต่อสู้จากเจ้าผู้มีบุญหรือจากชาวบ้าน (ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าเหตุใดเจ้าผู้มีบุญถึงไม่ขัดขืนการเข้าจับกุมของเจ้าหน้าที่รัฐ) หลังจากถูกจับเจ้าผู้มีบุญถูกทำทารุณตีจนสะบักสะบอมต่างๆ ที่ไม่ได้ต่อสู้หัวหน้าผู้มีบุญและชาวบ้านถูกจับประมาณ 100 คน ศาลพิพากษาจำคุกหัวหน้าเจ้าผู้มีบุญคนละ 3 ปี¹ ทิดเถิงเป็นโรคท้องร่วงถึงแก่กรรมในเรือนจำ ส่วนหัวหน้าคนอื่นเมื่อออกจากเรือนจำแล้วก็ปฏิบัติอาชีพตามปกติ อาจารย์สายทองนั้นออกบวชจำพรรษาอยู่วัดบ้านหนองค้อ ปัจจุบันนี้ทุกคนถึงแก่กรรมหมดแล้ว นอกจากอาจารย์บุญมาหัวหน้าเมื่อพ้นโทษแล้วได้เดินทางลงใต้แล้วหายสาบสูญไป อย่างไรก็ตามแม้กระทั่งทุกวันนี้อิทธิพลคำสอนของเจ้าผู้มีบุญก็ยังหลงเหลืออยู่ที่หมู่บ้านหนองหมากแก้ว และหมู่บ้านใกล้เคียงทุกเช้าเย็นจะได้ยินเสียงสวดมนต์ให้พระเจ้าตามบ้านเรือนเชิงแซ่ ลูกๆ เรียกบิดามารดาว่าคุณพ่อคุณแม่ และการลักเล็กขโมยน้อยในหมู่บ้านดังกล่าวมีน้อย² จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้วนั้น นอกจากการต่อต้านอำนาจรัฐเนื่องมาจากการเก็บภาษีของรัฐบาลแล้ว วรรณกรรมพื้นบ้านก็เป็นปัจจัยทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญได้ด้วยเช่นกัน

จากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญทั้งหมด ตั้งแต่ช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 และ หลังรัชกาลที่ 5 จะเห็นได้ว่า วิธีการจัดการกับผู้มีบุญจะมีความรุนแรงมากน้อยแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ ซึ่งเหตุการณ์ผู้มีบุญในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น ผู้มีบุญจะถูกตัดสินโทษโดยตรงจากพระมหากษัตริย์หรือมีคำสั่งให้ยกกองทัพไปปราบปรามอย่างเด็ดขาด และการสำเร็จโทษในช่วงนี้จะเป็นการประหารชีวิตแบบทั้งสิ้น ยกเว้นในกรณีของอ้ายสาเกียดโง้ง ที่ไม่ถูกประหารชีวิต เนื่องจากอ้ายสาเกียดโง้งมีเพศสถานะเป็นพระสงฆ์ แต่มีโทษให้จำคุกตลอดชีวิต ประกอบกับราษฎรที่ร่วมกับผู้มีบุญในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็นชนกลุ่มน้อยอย่าง พวกข่า หรือแม้แต่หัวหน้าผู้บุญก็มีเชื้อสายข่าด้วย จึงเป็นผลให้พวกข่าจากเดิมที่ถูกกดขี่จากชนชั้นปกครองอยู่แล้ว ยิ่งถูกกดขี่มากยิ่งขึ้น จากประเพณีการตีข่า เป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นนำท้องถิ่น ประเพณีดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังการปราบปรามกบฏอ้ายเชียงแก้ว จึงทำให้เห็นวิธีการจัดการผู้มีบุญของรัฐในช่วงเวลานี้จะมีความรุนแรงมากกว่าในช่วงหลัง คือ นอกจากตัวผู้นำจะถูกประหารชีวิตแล้ว สมัครพรรคพวกที่เข้าร่วมด้วยก็ถูกลงโทษอย่างหนักเช่นกัน เช่น ในกรณีอ้ายบุญกว้างที่ถูกประหารชีวิตทั้งหมดแล้ว ในกรณีของเชียงแก้วกับพระสาเกียดโง้งนั้น สมัครพรรคพวกที่เป็น ข่า ยังถูกกวาดต้อนให้มาทำงานอย่างหนักและยังถูกกดขี่ให้อยู่ในชนชั้นที่ต่ำที่สุดอีกด้วย ด้วยวิธีการที่รุนแรง

¹ เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. หน้า 454.

² เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (2546). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 452.

เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่ารัฐสยามนั้นมองว่า กบฏผู้มีบุญ เหล่านี้เป็นอันตรายต่อรัฐ จึงต้องจัดการอย่างเด็ดขาดเพื่อไม่ให้มีใครคิดกบฏได้อีก

ส่วนวิธีการจัดการผู้มีบุญในช่วงหลังรัชกาลที่ 5 นั้น การตัดสินโทษจะมีขั้นตอนมากขึ้น เนื่องจากการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 โดยการตัดสินโทษมีการตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาโทษตามความเหมาะสม แต่โทษสูงสุดก็ยังคงเป็นการประหารชีวิตนั่นเอง ซึ่งโทษประหารชีวิตสิ้นสุดในช่วงรัชกาลที่ 5 หลังจากนั้นรัฐก็ไม่ได้นำโทษประหารชีวิตมาใช้อีกจะเหลือเพียงโทษจำคุกเท่านั้น แต่ในที่สุดโทษประหารชีวิตก็กลับมาปรากฏอีกครั้งในช่วงปีพ.ศ. 2502 แต่ในช่วงรัชกาลที่ 5 การตัดสินโทษประหารชีวิตถูกใช้กับผู้มีบุญระดับแกนนำที่มีเป้าหมายในอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่สำหรับผู้มีบุญอื่นที่ไม่ได้มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อความมั่นคงก็จะมีโทษแค่จำคุก ส่วนผู้ที่มาเข้าร่วมก็จะถูกว่ากล่าวตักเตือนและปล่อยตัวไปรวมถึงกรณีของกบฏหนองหมากแก้ว ที่ตัวผู้มีบุญถูกจำคุกเพียง 3 ปีเท่านั้น โดยการประหารชีวิตในช่วงนี้นอกจากรัฐจะต้องการกำจัดบุคคลที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐแล้ว ยังต้องการใช้การประหารชีวิตเป็นการเตือนราษฎรให้รู้สึกเกรงกลัว จะได้ไม่กล้าคิดเป็นกบฏอีก โดยให้จัดการประหารชีวิตผู้มีบุญขึ้นตามพื้นที่ต่างๆ ที่มีผู้นับถือจำนวนมาก จึงทำให้เห็นว่า การพิจารณาโทษในช่วงหลังรัชกาลที่ 5 มีความรุนแรงน้อยกว่าในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 เนื่องด้วยลักษณะการปกครองเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยทำให้การพิจารณาโทษเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมของกรณีนั้นๆ แต่รัฐก็ยังมองว่ากบฏผู้มีบุญเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ มากกว่าที่จะคำนึงถึงความทุกข์ร้อนของชาวอีสานที่เป็นสาเหตุในเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป การเกิดกบฏผู้มีบุญในหัวเมืองอีสานในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผลกระทบมาจากการที่รัฐสยามได้เข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองอีสานจนถึงดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จากแต่เดิมที่รัฐสยามได้ปล่อยให้ชนชั้นปกครองเดิมปกครองต่อไปในระบบอาญาสี โดยมีข้อแม้ว่า หัวเมืองเหล่านี้จะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการแสดงความจงรักภักดีเป็นประจำทุกปีเท่านั้น และเจ้าเมืองยังได้รับอนุญาตจากรัฐสยามให้ “กินเมือง” คือ สามารถเก็บส่วยเอาไว้ใช้เองได้โดยไม่ได้จำกัดปริมาณการเก็บส่วย และเจ้าเมืองยังสามารถเกณฑ์แรงงานและระดมกำลังพลได้ ดังนั้น การปกครองของรัฐสยามต่อหัวเมืองอีสานในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น รัฐสยามจะไม่เข้าไปแทรกแซงกิจการภายในหากหัวเมืองอีสานยังส่งส่วยและไม่มีความวุ่นวายใดๆ ถึงแม้ว่ารัฐสยามจะปล่อยให้มีการปกครองตนเองภายในหัวเมือง ด้วยลักษณะการปกครองเช่นนี้ ผลกระทบจึงไปตกอยู่กับชนกลุ่มน้อยอย่าง พวกข่า ที่ถูกเกณฑ์มาใช้แรงงาน และเสียส่วยเป็นจำนวนมากทำให้ กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 มีปัจจัยสำคัญมาจากความต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐสยามโดยมีพวกข่า เป็นแกนนำให้ต่อต้านอำนาจรัฐ แต่ภายหลังจากที่รัฐสยามได้ทำการปราบปรามกบฏผู้มีบุญไปในช่วงรัชกาลที่ 2 (กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง พ.ศ. 2362) ก็ไม่มีหลักฐานว่าเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นในภาคอีสานอีกจนกระทั่งถึง

สมัยรัชกาลที่ 5 โดยรัฐได้ทำการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เนื่องจากรุกรานของฝรั่งเศสทำให้รัชกาลที่ 5 ต้องทำการปฏิรูปการปกครองเพื่อแสดงอำนาจเหนือดินแดน โดยเฉพาะในหัวเมืองอีสาน จึงทำให้การปกครองในหัวเมืองอีสานเกิดการเปลี่ยนแปลงไป จากการปกครองให้ระบบอาญาสีมาเป็นระบบเทศาภิบาล ซึ่งผลกระทบต่อหัวเมืองอีสาน ดังนี้

- ด้านการเมือง โดยหัวเมืองอีสานตกอยู่ภายใต้การปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาลที่แต่งตั้งโดยส่วนกลางและใช้ระบบข้าราชการแทนระบบเก่า ทำให้เจ้าเมืองหมดอำนาจลง และกลายเป็นข้าราชการที่กินเงินเดือนอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของรัฐไทย ทำให้ชนชั้นปกครองเดิมเสียผลประโยชน์เป็นอย่างมาก

- ด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากระบบกินเมือง ทำให้รัฐสยามต้องประสบปัญหาการค้างส่วยเป็นจำนวนมากและปัญหาการฉ้อโกงส่วยของข้าราชการในท้องถิ่น แต่เมื่อปฏิรูปการปกครองรัฐสยามจึงยกเลิกระบบกินเมือง โดยรัฐสยามจะเป็นผู้ควบคุมดูแลจัดเก็บภาษีเอง และได้ประกาศใช้กฎหมายเก็บภาษีอากรจากชาวนาเพิ่มขึ้นเป็น คนละ 4 บาท จากเดิมที่เก็บคนละ 3 บาท และการพิมพ์ตัวรูปพรรณสัตว์พาหนะที่รัฐนำมาใช้แก้ไขปัญหาราษฎรโมยสัตว์กลับสร้างปัญหาให้ราษฎรที่ไม่สามารถซื้อขายกันเองได้

- ด้านสังคม ด้วยลักษณะสภาพสังคมอีสาน ราษฎรทำมาหากินแบบเลี้ยงชีพมากกว่าเพื่อทำการค้าขาย รัฐจึงได้กระตุ้นให้ราษฎรอีสานทำงานเพื่อสร้างฐานะให้กับตัวเอง จึงประกาศยกเว้นการเก็บภาษีอากร จากผู้มียศ ครูอาจารย์ นักดนตรี ช่างต่างๆ ผู้มีตำแหน่งทางราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เพื่อเป็นการสนับสนุนให้คนทำมาหากิน ซึ่งวิธีการนี้ไม่สามารถกระตุ้นให้ราษฎรทำมาหากินแล้ว ยังสร้างความไม่พอใจให้แก่ราษฎร เนื่องจากราษฎรเกิดความรู้สึกไม่เป็นธรรมที่ตัวเองต้องเสียภาษีจำนวนมาก ในขณะที่ชนชั้นนำในสังคมได้รับการยกเว้นการเก็บภาษีอากรนั่นเอง

ด้วยผลกระทบที่กล่าวมาข้างต้นนี้ทำให้กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานกลับมาเกิดขึ้นอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2444 - 2445) ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายมีผู้เข้าร่วมเป็นจำนวนมากและมีรูปแบบวิธีการ ความเคลื่อนไหวและเป้าหมายที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น คือ ต้องการเป็นอิสระจากรัฐสยามเนื่องจากความไม่พอใจวิธีการปกครองในรูปแบบใหม่ของรัฐสยาม สะท้อนให้เห็นว่าการจัดการจากรัฐส่วนกลางเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ ในการกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญอีสานในช่วงเวลานี้ ยังทำให้เห็นถึงอุดมการณ์ของการเป็นผู้นับถือแบบเดิม ซึ่งจะแตกต่างจากการเคลื่อนไหวของผู้นับถือในช่วงหลังจากนี้ ด้วยปัจจัยและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

กล่าวคือ ภายหลังจากการเกิดกบฏผู้มีบุญครั้งสุดท้ายในปีพ.ศ.2467 แล้วรัฐสยามได้พยายามเข้าไปแก้ไขปัญหาระบบการปกครองในภาคอีสานที่เคยเป็นสาเหตุนำไปสู่การเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญ ซึ่งมีผลทำให้กบฏผู้มีบุญในภาคอีสานได้ยุติลงชั่วคราวในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่อาจจะ

มีส่วนทำให้การเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐ ในรูปแบบของผู้มีบุญในภาคอีสานได้ยุติลงชั่วคราว แต่เมื่อรัฐสยามได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทำให้มีการจัดการบริหารรัฐทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคในรูปแบบใหม่ รัฐส่วนกลางหลังได้เข้าไปจัดการการปกครองในหัวเมืองอีสานในด้านต่างๆ อีกครั้ง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับหัวเมืองอีสาน ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การเกิดกบฏในรูปแบบ “ผู้มีบุญ” ในภาคอีสานขึ้นมาอีกครั้ง ดังนั้น เพื่อที่จะทำให้เข้าใจถึงสถานการณ์ในภาคอีสานที่ทำให้เกิดการยุติการเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญ และการเกิดขึ้นมาอีกครั้งของกบฏผู้มีบุญภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงต้องทำความเข้าใจถึงสถานการณ์ทั้งส่วนกลางและในภาคอีสาน ภายหลังการเกิดกบฏผู้มีบุญช่วงสุดท้าย ในปีพ.ศ. 2467 และสถานการณ์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อันจะช่วยให้เข้าใจสาเหตุและปัจจัยของการเกิดกบฏผู้มีบุญครั้งใหม่ภายหลังพ.ศ. 2475 ได้ชัดเจนมากขึ้น

5 ภูมิหลังของภาคอีสานก่อนและหลัง พ.ศ. 2479

5.1 อีสานภายหลังเกิดกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445

จากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานนั้น จะเห็นได้ว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อผู้ปกครองจากทางกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทในการปกครองอีสานมากขึ้น การต่อต้านอำนาจรัฐของราษฎรในอีสานจึงเกิดขึ้น ดังจะได้เห็นชัดเจนในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบบเทศบาล สร้างผลกระทบต่อราษฎรอีสานที่ไม่สามารถปรับตัวได้ทัน ประกอบกับความกดดันจากสภาพภูมิประเทศของภาคอีสานที่แห้งแล้งทำให้ผลผลิตจากการเพาะปลูกตกต่ำอยู่เสมอมา ชาวอีสานจึงมีสภาพความเป็นอยู่ตามอัตภาพ เงินไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญของสังคมอีสาน แต่เมื่อรัฐต้องการเก็บเงินค่ารัชชูปการจากชาวอีสานปีละ 4 – 6 บาท นั้นจึงเป็นเหตุที่ทำให้ราษฎรอีสานลุกขึ้นมาต่อสู้กับอำนาจรัฐ อย่างที่เห็นในกบฏ ผู้มีบุญช่วงรัชกาลที่ 5 ซึ่งเกิดกบฏผู้มีบุญเกือบทุกพื้นที่ในภาคอีสาน โดยผ่านลักษณะกระบวนการปล่อยข่าวลือเป็นคำพยากรณ์ถึงเหตุการณ์ร้ายที่จะเกิดขึ้นในดินแดนอีสานและส่งจดหมายลูกโซ่ไปยังพื้นที่ต่างๆ ในภาคอีสาน และลักษณะร่วมกันของเหล่ากบฏผู้มีบุญคือการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญและใช้ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียเมตไตรย มาช่วยในการปลุกกระดมชาวอีสานให้มาร่วมขบวนการผู้มีบุญด้วย แต่ภายหลังจากที่รัฐปราบปรามกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 แล้ว รัฐมีความพยายามในการปรับปรุงและแก้ไขปัญหในภาคอีสานอย่างจริงจังและเข้มงวดมากขึ้น

ภายหลังเกิดกบฏผู้มีบุญในครั้ง พ.ศ. 2444 – 2445 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอีสาน ทรงพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขระเบียบ

แบบแผนการปกครองอีสานมาเป็นลำดับ แต่อีสานนั้นกว้างใหญ่และมีพลเมืองมากจึงไม่สามารถจัดการปกครองให้มีประสิทธิภาพในเวลาอันรวดเร็วได้¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์จึงทรงพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่จำเป็นตามลำดับ คือ การตั้งกองตำรวจภูธร การประกาศตักเตือนราษฎร การจัดการศึกษา การปรับปรุงการปกครองมณฑลอีสาน การจัดศาลยุติธรรม การภาษีอากร การคมนาคม เป็นต้น

1). การจัดตั้งกองตำรวจภูธร ขึ้นในภาคอีสานนั้นเพื่อรักษาการณ์และตรวจตราตามท้องที่ต่างๆ เพื่อป้องกันเหตุร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นอีก เมื่อกองตำรวจภูธรจากนครราชสีมาที่ไปช่วยปราบกบฏผู้มีบุญได้ถอนกลับไปแล้ว จำเป็นต้องจัดกำลังตำรวจไปรักษาการณ์ตามเมืองต่างๆ การจัดตั้งกองตำรวจภูธรขึ้นนับเป็นมาตรการสำคัญที่รัฐบาลมุ่งรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการปราบปรามโจรผู้ร้ายได้ดียิ่งขึ้น และเป็นครั้งแรกที่อีสานได้จัดตั้งกองตำรวจอยู่ประจำเมืองต่างๆ เช่น อุบลราชธานี สุรินทร์ ชุรินทร์ เป็นต้น² และในด้านการฝึกหัดตำรวจใหม่ รัชสมัยก็ได้อำนวยความสะดวกโดยการส่งนายตำรวจชาวเดนมาร์กไปกำกับการฝึกอย่างใกล้ชิดอีกด้วย การประกาศตักเตือนราษฎรตั้งแต่ปีพ.ศ. 2445 โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงใช้วิธีการประกาศตักเตือนให้ราษฎรปฏิบัติตามความต้องการของรัฐ โดยให้เจ้าหน้าที่นำไปประกาศให้ราษฎรตามแขวงและตามตำบลต่างๆ เข้าใจและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด คือ

“1 ให้ประกอบการทำงานหาเลี้ยงชีพของตนโดยชอบธรรม อย่าให้ขาดแคลนและอย่าให้ประพฤติตัวเป็นโจร เล่นการพนันหรือเสพของมีนเมาจนติด

2 ให้บำรุง สอน ไร่นา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ไว้สำหรับการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ และเพื่อบริโภค และสำหรับไว้เลี้ยงหล่อสัตว์น้ำและสัตว์พาหนะในฤดูแล้งชดเชยให้ถึงฤดูฝน ซึ่งเป็นสมบัติของมนุษยชาติจะต้องปฏิบัติเตรียมไว้ ถ้าขาดเงินน้ำแล้วแปลว่ามนุษย์และสัตว์ต่างๆ ก็จะต้องอันตรายจนแตกดับไป

3 ให้เตรียมหาเงิน 4 บาท สำหรับเสียส่วยช่วยราชการทุกคนทุกปีไปตามกฎหมาย

4 ให้เจ้าหน้าที่ปกครองที่ลงมือเก็บส่วยราชการแต่เดือนเมษายนทุกๆ ปี เป็นต้นไปจนถึงสิ้นเดือนมกราคมเป็นหมดเขต หากพ้นกำหนดนี้แล้ว ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ให้เก็บส่วย 8 บาท เดือนมีนาคมให้เก็บส่วย 12 บาท

5 ถ้าพ้นกำหนดในข้อ 4 นี้ไปแล้ว ต้องถือว่าเป็นคนหลีกเลี่ยงราชการ ก็จะต้องถูกปรับคนละ 30 บาท ถ้าไม่มีเงินเสียต้องให้ทำงานโยธา 1 เดือน คนจำพวกนี้เรียกว่าคนกองการ

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453). หน้า 124.

²ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). เล่มเดียวกัน. หน้า 126.

6 ถ้าผู้ใดต้องการรางวัลตามความในข้อ 5 ก็ให้ยื่นคำร้องต่อเจ้าหน้าที่ปกครองที่ตนสังกัดอยู่ว่า ผู้ใดไม่เสียเงินช่วยราชการในปีนั้น ศกนั้น เมื่อเจ้าหน้าที่สอบสวนพิจารณาได้ความจริง ทางการก็จะจ่ายเงินรางวัลให้เป็นรายตัวรายละ 20 บาท

7 เมื่อผู้ใดมีกิจธุระจะเดินทางไปมาค้าขายต่างท้องที่ อย่าลืมถือใบเสร็จช่วยราชการสำหรับตัว ในปีนั้นศกนั้นติดตัวไปด้วยเสมอ ใช้เป็นหนังสือเดินทางได้

8 ให้เจ้าหน้าที่ของแต่ละเมืองตรวจสอบพลเมืองของตนว่า ถ้าผู้ใดยังมิได้เสียเงินช่วยราชการ ก็ให้จับกุมดำเนินคดีส่งเมืองหรือส่งมณฑลสอบสวนต่อไป เมื่อได้ความจริงว่ามีได้เสียเงินช่วยราชการในศกนั้นๆ แล้ว ก็จะต้องถูกปรับหรือทำงานโยธา 1 เดือน

9 ถ้าผู้ใดมีกิจธุระไปมาค้าขายต่างๆ ให้พักอยู่ในที่มีหลักแหล่งและต้องไปแจ้งความต่อผู้ใหญ่บ้าน หรือกำนันเจ้าของบ้านเขาเสมอ เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ ถ้าสืบได้เป็นสัจย์ว่าหลีกเลี่ยงหนี เหตุการณ์อันผิดกฎหมายของบ้านเมือง ก็ให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นจับกุมตัวส่งเมืองสอบสวนโดยเร็ว”¹

ประกาศตกเตือนทั้ง 9 ข้อนี้ เปรียบเหมือนกฎหมายที่ใช้ในอีสานโดยเฉพาะ ให้ราษฎรปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง เช่น ข้อที่ประกาศให้เสียเงินช่วยราชการ ถ้าพ้นกำหนดสองเดือนแล้วจะถูกปรับเป็นเงิน 30 บาท หรือถ้าใครไม่มีเงินค่าปรับต้องถูกเกณฑ์ใช้งานโยธาเป็นเวลาหนึ่งเดือน นอกจากนี้แล้วพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเห็นว่าประชาชนในอีสานมีความเชื่อเรื่องผีสงและไสยศาสตร์ต่างๆ จนเป็นเหตุให้พวกกบฏผู้มีบุญชักชวนราษฎรเข้าเป็นสมัครพรรคพวกได้เป็นจำนวนมาก โดยแอบอ้างเอาธรรมเนียมความเชื่อเหล่านั้นเป็นข้ออ้าง จึงทรงออกประกาศไม่ให้ราษฎรนับถือผีสงต่างๆ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีกฎหมายเรื่องผีสงขึ้นเมื่อ พ.ศ.2448 “...ห้ามมิให้ราษฎรนับถือผีสงใดๆ อีกเป็นอันขาด เช่น เข้าทรงลงเจ้า สุนผี มี ผีให้ ผีฟ้า ผีมหาดดีหลักเมือง ฯลฯ ต่างๆ ด้วยอาการใดๆ กิตี...”² ให้เจ้าหน้าที่หัวเมืองจับตัวผู้ลงผีนั้นไปทำการไต่สวนพิจารณาถ้าได้ความจริงให้ปรับคนละ 12 บาท ถ้าไม่มีเงินค่าปรับต้องถูกจำคุก 1 เดือน

2). ด้านการศึกษา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์และเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ในมณฑลอีสานทราบดีว่าประชาชนส่วนใหญ่ในภาคอีสานไม่รู้หนังสือและความไม่รู้หนังสือนี้เอง เป็นอุปสรรคสำคัญในการปรับปรุงประเทศตามแบบแผนใหม่³ ดังนั้นตามที่ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติ

¹ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 410 – 411.

² ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453). หน้า 128.

³ สมโชติ อ๋องสกุล. (2524). มณฑลเทศาภิบาล. หน้า 147.

ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121¹ พระเถระที่เป็นเจ้าคณะมณฑลก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลด้วย สำหรับภาคอีสานได้แต่งตั้งให้พระญาณรักขิตแห่งวัดสุปัฏนาราม ในเมืองอุบลราชธานีเป็นผู้อำนวยการศึกษา² และได้อนุญาตให้วัดที่สามารถจัดตั้งโรงเรียนเป็นการถาวรจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดนั้นได้ ดังนั้นการศึกษาของพลเมืองจึงเริ่มเป็นแบบแผนขึ้นเรื่อยๆ เมื่อปลายรัชกาลที่ 5

3). ด้านการปกครอง ในปีพ.ศ.2450 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เห็นสมควรที่จะปรับปรุงการปกครองภายในภาคอีสานให้เป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ³ โดยในช่วงแรกให้เปลี่ยนชื่อมณฑล ทั้ง 4 มณฑล⁴ เป็นจังหวัดในปีพ.ศ.2450 คือ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดขุขันธ์ใน 4 จังหวัดนี้ทางกระทรวงมหาดไทยจะเลือกข้าราชการระดับผู้ว่าราชการเมืองที่มีอธยาศัยดีและชำนาญในการปกครองหัวเมืองชั้นในลงมาเป็นปลัดมณฑลประจำจังหวัดละ 1 คน จึงกล่าวได้ว่าภาคอีสานได้ปกครองแบบเทศาภิบาล ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2451 เป็นต้นมา คืออำนาจการปกครองรวมอยู่ที่รัฐบาลกลาง โดยมีข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลเป็นข้าราชการสูงสุด ทำหน้าที่ปกครองราชการส่วนภูมิภาคต่างพระเนตรพระกรรณ เมืองต่างๆที่ขึ้นกับจังหวัดทั้ง 4 ก็ถูกยุบลงเป็นอำเภอ ผู้ปกครองเรียกว่านายอำเภอ ถ้าเมืองใดมีประชากรเป็นจำนวนมากก็ให้แบ่งออกเป็นหลายอำเภอตามความเหมาะสม⁵

4). เรื่องภาษีอากร รัฐบาลยังเห็นว่าประชาชนในภาคอีสานมีความขัดสนกว่าภูมิภาคอื่นๆ เนื่องจากการทำนาของชาวอีสานได้ผลผลิตน้อย รัฐบาลจึงเห็นว่ายังไม่ควรเปลี่ยนแปลงการเก็บส่วย โดยให้เป็นตามพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ปี พ.ศ. 2440 ซึ่งกำหนดการเก็บเงินค่าราชการคนละ 6 บาทต่อปี ไม่ให้เกินกว่านั้น และให้ปรับลดลงได้ตามพื้นที่ ตามที่เสนาบดีเห็นสมควร โดยให้เก็บจากชายฉกรรจ์อายุ 18 – 60 ปี⁶ เฉลี่ยแล้วในพื้นที่หัวเมืองอีสานราษฎรส่วนใหญ่จะต้องเสียเงินภาษี

¹พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 29 วันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ. 121. หน้า 193.

²ไพฑูริย์ มีกุล. (2515). **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453)**. หน้า 130.

³เดช บุญนาถ. (2524). **ขบถ ร.ศ. 121**. หน้า 13.

⁴มณฑลทั้ง 4 ในภาคอีสานประกอบด้วย 1 มณฑลบุรพา 2 มณฑลอิสาน 3 มณฑลอุดร และ 4 มณฑลพายัพ

⁵เดช บุญนาถ. (2548). **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458**. หน้า 241 – 243.

⁶พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชูปการ พุทธศักราช 2463. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 35. วันที่ 30 มีนาคม 2461. หน้า 426.

คนละ 4 บาท¹ ซึ่งเป็นการเกิดภาษีที่มากกว่าบริเวณอื่นๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการเกิดกบฏผู้มีบุญส่งผลให้รัฐตระหนักว่านโยบายด้านเศรษฐกิจของรัฐได้ส่งผลให้ชาวอีสานเกิดความเดือดร้อน จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญ รัฐจึงได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีให้เหมาะสมกับชาวอีสานมากยิ่งขึ้น แต่เพื่อให้การเก็บภาษีอากรและค่าธรรมเนียมต่างๆ มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น ทางกระทรวงมหาดไทย จึงได้ส่งข้าหลวงสรรพากรออกไปประจำภาคอีสานในปี พ.ศ. 2451² โดยในการเก็บเงินค่าธรรมเนียมก็ยังคงใช้แบบเก่า เช่น การทำพิมพ์รูปพรรณสัตว์พาหนะต่างๆ จะต้องเสียค่าธรรมเนียมดังนี้ ช้างเชือกละ 5 บาท ม้า โค กระบือ ตัวละ 16 อัฐ นอกจากนี้เป็นค่าธรรมเนียมต่างๆ เช่น ค่าธรรมเนียมฟ้องศาล ผู้แพ้จะต้องเสียค่าธรรมเนียมให้ศาลเป็นเงิน 3 บาท³ เป็นต้น

5). การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคอีสาน ก่อนมีทางรถไฟนั้นเป็นไปอย่างยากลำบาก ถ้าหากต้องการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปภาคอีสานนั้นไปได้ 2 เส้นทาง คือ ไปทางปราจีนบุรี ศรีโสมภูรี แล้วเดินทางต่อไปยังเมืองอุบลราชธานี อีกเส้นทางนั้นมีระยะทางไกลกว่าสายแรก คือ จากกรุงเทพฯ สระบุรี ผ่านเทือกเขาแดงพระยาเย็น นครราชสีมา สุรินทร์ และอุบลราชธานี⁴ แต่การเดินทางของเจ้านายและข้าราชการส่วนใหญ่จะเดินทางสายปราจีนบุรี เพราะปลอดภัยจากไข้ป่ามากกว่าไปทางดงพระยาเย็นและสามารถนำอาวุธหรือสัมภาระหนักๆ ไปได้สะดวก ดังนั้นเพื่อให้การเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ ถึงอีสานเป็นไปได้โดยสะดวกมากขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์ทั้งการเดินทางของประชาชน และการตรวจราชการในหัวเมืองอีสาน จึงจะทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างอีสานกับกรุงเทพฯ รัฐจึงได้ดำเนินการสร้างทางรถไฟระหว่างกรุงเทพฯ ถึงอีสาน ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2434 จึงได้เปิดใช้เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2443⁵ การสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาที่ใช้งานได้⁶ ทำให้การ

¹ สุวิทย์ อธิราชสวัสดิ์; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 54.

² นิติ กสิโกศล. (2525). การเก็บค่าภาษีในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482. หน้า 97 – 98.

³ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 411 – 412.

⁴ ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453). หน้า 138.

⁵ สุวิทย์ อธิราชสวัสดิ์. (2546). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544. หน้า 428.

⁶ ทางรถไฟสายอีสานนั้น เมื่อสร้างทางรถไฟมาถึงนครราชสีมาในปี พ.ศ. 2443 แล้ว ก็ต้องหยุดการก่อสร้างเส้นทางสายอุบลราชธานีและหนองคาย ไป 20 ปีเศษ เนื่องจากรัฐบาลได้ใช้งบประมาณซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดในการสร้างทางรถไฟสายเหนือแล้วสายใต้ และกลับมาเริ่มก่อสร้างสายอีสานอีกครั้งให้ปลายรัชกาลที่ 6 โดยสายวารินชำราบ อุบลราชธานี สร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2473 สายขอนแก่น สร้างเสร็จในปีพ.ศ. 2476 และสายหนองคายสร้างเสร็จในปีพ.ศ. 2499 รวมเวลาเริ่มก่อสร้างจากกรุงเทพฯ จนเสร็จสมบูรณ์ที่สถานีหนองคายกินเวลาถึง 65 ปี สำหรับการ

เดินทางไปยังหัวเมืองทางภาคอีสานมีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น โดยเฉพาะการขนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ ไปยังนครราชสีมา และจากนครราชสีมาสามารถขนส่งสินค้าทางเรือตามแม่น้ำมูลเพื่อไปยังอุบลราชธานีได้ ต่อจากนั้นก็มีการสร้างทางคมนาคมทางบกขึ้นเพื่อเชื่อมต่อเมืองต่างๆ ภายในภาคอีสาน ให้การค้าขายภายในภาคอีสานสะดวกยิ่งขึ้นไปด้วย

แม้ว่าการคมนาคมทางรถไฟจะมาถึงภาคอีสานแล้ว แต่สภาพสังคมของภาคอีสานส่วนใหญ่ยังเป็นพื้นที่ที่ทุรกันดารกว่าภาคอื่น ประชาชนมีฐานะความเป็นอยู่ไม่ดีเท่าที่ควร ฐานะทางเศรษฐกิจโดยรวมของภาคอีสานเป็นลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ โดยมีอาชีพการเกษตร ทำนา ทำไร่เป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ส่งผลต่อการค้าการเก็บภาษีในลักษณะที่เป็นเงินให้กับรัฐบาลจึงมีจำนวนน้อยลงเรื่อยๆ ในบางปีเกิดภาวะฝนแล้งและประสบปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ หรือในยามปกติฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนก็อยู่ในสภาพยากจนเป็นส่วนใหญ่ นั่นเอง ซึ่งน่าจะมีผลให้ชาวอีสานรู้สึกที่รัฐส่วนกลางไม่ให้ความสนใจในการพัฒนาภูมิภาคของตน ซึ่งมีส่วนที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญในช่วงหลัง (พ.ศ. 2479)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การเกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสานในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผลมาจากรัฐสยามเปลี่ยนแปลงการปกครองในภาคอีสาน ในขณะที่รัฐส่วนกลางเข้าไปสามารถควบคุมหัวเมืองอีสานได้อย่างใกล้ชิด ได้เกิดการทุจริตของข้าราชการและความไม่พอใจของราษฎร รัฐจึงได้พยายามเข้าไปจัดการดูแลหัวเมืองอีสานอย่างใกล้ชิดและทำความเข้าใจกับปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรในภาคอีสานมากยิ่งขึ้น ซึ่งอาจจะมีการทำให้ราษฎรในภาคอีสานรู้สึกถึงความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐส่วนกลางมากขึ้น ส่งผลให้ไม่มีความเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางในรูปแบบของ “ผู้มีบุญ” ในช่วงเวลานี้ แต่สถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ที่รัฐในส่วนกลางได้เข้าไปควบคุม ดูแล หัวเมืองในภาคอีสานเพิ่มมากยิ่งขึ้น

บทที่ 3

บริบททางการเมืองและกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2479 - 2502

1. ลักษณะการปกครองแบบประชาธิปไตยภายหลังการปกครอง พ.ศ. 2475

ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในเมืองไทย ภายใต้การนำของ คณะราษฎร ที่ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด หลังจากที่คณะราษฎรยึดอำนาจแล้ว คณะราษฎรได้ประกาศแต่งตั้ง คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารขึ้น โดยมีพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พันเอกพระยาทรงสุรเดช และพันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ เป็นผู้บัญชาการและเป็นผู้ใช้อำนาจชั่วคราว¹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครแล้ว คณะราษฎรได้นำพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ซึ่งเชื่อกันว่านายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ร่าง ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธย และทรงพระราชทานคืนมาในวันที่ 27 มิถุนายน 2475 ตามรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินชั่วคราว กำหนดให้พระมหากษัตริย์ สถาปนาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล เป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร และกำหนดให้อำนาจ นิติบัญญัติอำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ เป็นอำนาจสูงสุดของประเทศ ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับกฎหมายเลือกตั้งรัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดไว้เป็น 3 สมัย² ดังนี้

สมัยที่ 1 นับแต่วันที่ใช้รัฐธรรมนูญนี้เป็นต้นไป จนกว่าจะถึงเวลาที่สมาชิกในสมัยที่ 2 จะเข้ารับตำแหน่ง ให้คณะราษฎรซึ่งมีคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร เป็นผู้ใช้อำนาจแทน จัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้น เป็นจำนวน 70 นาย เป็นสมาชิกในสภา

สมัยที่ 2 ภายในเวลา 6 เดือน หรือจนกว่าจะจัดประเทศเป็นปกติเรียบร้อย สมาชิกในสภาจะต้องเป็นบุคคล 2 ประเภททำกิจกรรมร่วมกัน คือ

ประเภทที่ 1 ผู้แทนซึ่งราษฎรได้เลือกขึ้นจังหวัดละ 1 นาย ต่อราษฎรจำนวน 1 แสนคน

¹ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. หน้า 187

² การดี มหาพันธ์. (2526). *ประวัติศาสตร์สมัยใหม่*. หน้า 213.

ประเภทที่ 2 ผู้ที่เป็นสมาชิกอยู่ในสมัยที่ 1 มีจำนวนเท่ากับสมาชิกประเภทที่ 1 ถ้าจำนวนเกินให้เลือกกันเองว่าผู้ใดจะยังเป็นสมาชิกต่อไป ถ้าจำนวนขาดให้ผู้ที่มีตัวอยู่เลือกบุคคลใดๆ เข้าแทนจนครบ

สมัยที่ 3 เมื่อจำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักรได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนกว่าครึ่ง และอย่างน้อยต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันที่ใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ 2 เป็นอันไม่มีอีกต่อไป¹

ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2475 พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ในขณะนั้นเป็นหัวหน้าคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ได้เสนอให้พระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรี กับคณะรัฐมนตรีรวม 15 นาย ต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ปรากฏว่าที่ประชุมรับรองเป็นเอกฉันท์ หลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2475 แล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สภาผู้แทนราษฎรร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ในที่สุดก็ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรขึ้นในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 และได้มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป²

หลักการของรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 มีสาระสำคัญดังนี้

อำนาจอธิปไตย คือ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยโดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎรทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี และทรงใช้อำนาจตุลาการทางศาลที่ได้ตั้งขึ้นตามกฎหมาย

สถาบันนิติบัญญัติ ประกอบด้วย สภาผู้แทนราษฎรเป็นสภาเดียวมีสมาชิก 2 ประเภท จำนวนเท่ากัน คือ ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งทางอ้อมและผู้ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้น อยู่ในตำแหน่งครั้งละ 4 ปี จำนวน 156 คน (ประเภทละ 78 คน)

ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจอธิปไตยกับอำนาจบริหาร บรรดาพระราชบัญญัติทั้งหลายจะตราขึ้นเป็นกฎหมายได้แต่โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้น งบประมาณแผ่นดินประจำปีต้องตราขึ้นเป็นพระราชบัญญัติ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจควบคุมราชการแผ่นดินการประชุม

¹ เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. (2514). ปฏิวัติ 2475. หน้า 134 – 135.

² ณรงค์ พ่วงพิศ. (2530). การเมืองไทย : ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน. หน้า 274.

สภา สมาชิกทุกคนมีสิทธิตั้งกระทู้ถามรัฐมนตรีได้ในข้อความใดๆ อันเกี่ยวกับการงานในหน้าที่ แต่รัฐมนตรีย่อมทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะไม่ตอบ เมื่อเห็นว่าข้อความนั้นๆ ยังไม่ควรเปิดเผยเพราะเกี่ยวกับความปลอดภัยหรือประโยชน์สำคัญของแผ่นดิน สภาทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะลงมติไม่ไว้วางใจในรัฐมนตรีเป็นรายบุคคลหรือทั้งคณะ

การประชุมของสภาผู้แทนราษฎรย่อมเป็นการเปิดเผยตามลักษณะที่ได้กำหนดไว้ในข้อบังคับสภา แต่การประชุมลับก็ย่อมมีได้ เมื่อคณะรัฐมนตรีขอร้อง หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรรวมกันไม่ต่ำกว่า 15 คน ร้องขอ

หลักการเกี่ยวกับรัฐมนตรี คือ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีคนหนึ่ง และรัฐมนตรีอีกอย่างน้อย 14 นาย อย่างมาก 20 นาย ในการตั้งนายกรัฐมนตรีประธานสภาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ไม่มีบทบัญญัติที่ให้พระราชอำนาจในการถอดถอนนายกรัฐมนตรี ความเป็นรัฐมนตรีสิ้นสุดลงในกรณีที่ตาย ลาออก ขาดคุณสมบัติตามมาตรา 21(4) และสภาผู้แทนราษฎรลงมติไม่ไว้วางใจเท่านั้น

หลักการเกี่ยวกับอำนาจฝ่ายบริหารในกิจการต่างประเทศ คือ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการประกาศสงคราม ทำหนังสือสัญญาสันติภาพสงบศึก และทำหนังสือสัญญาอื่นๆ กับนานาประเทศ การประกาศสงครามนั้นจะทรงทำต่อเมื่อไม่ขัดกับบทบัญญัติแห่งกติกาสันนิบาตชาติ หนังสือสัญญาใดๆ มีบทเปลี่ยนแปลงอาณาเขตสยาม หรือจะต้องออกพระราชบัญญัติเพื่อให้การเป็นไปตามสัญญา ต้องได้รับความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

การยับยั้งร่างพระราชบัญญัติ คือ ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเห็นชอบด้วยร่างพระราชบัญญัติ จะได้พระราชทานคืนมายังสภาภายในหนึ่งเดือน นับแต่วันที่นายกรัฐมนตรีนำทูลเกล้าถวายก็ดี หรือไม่ได้พระราชทานคืนมายังสภาภายในหนึ่งเดือนนั้น สภาจะต้องปรึกษากันใหม่ และออกเสียงลงคะแนนลับโดยวิธีเรียกชื่อ ถ้าสภาลงมติตามเดิมให้นำร่างพระราชบัญญัตินั้นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยพระราชทานคืนมาภายใน 15 วัน แล้วให้ประกาศพระราชบัญญัติใช้เป็นกฎหมายได้¹

¹ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523). การเมือง – การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411 – 2475.

ในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 อันเป็นวันพระราชทานรัฐธรรมนูญนั้น คณะกรรมการราษฎร ได้กราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง เพื่อให้เป็นไปตามวิถีทางที่รัฐธรรมนูญกำหนด ดังนั้น ในวันเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดแรกของประเทศไทยขึ้นมีจำนวน 20 นาย โดยมีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี คณะราษฎรได้ส่งบุคคลสำคัญๆ ของคณะทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเข้าร่วมในคณะรัฐบาล ในฐานะรัฐมนตรีลอยในคณะรัฐบาลด้วยหลายท่าน เช่น พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ พระยาประมวลิชาพล พันโทพระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงประดิษฐมนูธรรม¹ เป็นต้น

ภายหลังการยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 การเมืองไทยก็เข้าสู่สมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง 5 ปี ทำให้การเมืองไทยในช่วงพ.ศ. 2476 – 2481 มีความเข้มแข็งและมีเสถียรภาพในระดับหนึ่ง ส่วนประกอบที่สำคัญของการปกครองแบบใหม่ได้แก่ รัฐธรรมนูญ คณะรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และสภาผู้แทนราษฎร ได้ร่วมกันมีบทบาทในการจัดการปกครองและบริหารประเทศ จากการตรากฎหมายเป็นจำนวนมาก² และยังยึดหลัง 6 ประการ³ พร้อมทั้งมีนโยบายที่จะส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ได้แก่ การเผยแพร่ความรู้เรื่องการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้กับประชาชน โดยรัฐบาลได้จัดอบรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั่วประเทศ เพื่อให้เข้าใจรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยและให้บุคคลเหล่านี้นำความรู้ที่ได้ไปเผยแพร่ให้ประชาชนเข้าใจอีกต่อหนึ่ง

¹ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2543). 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ. หน้า 202.

² ในปี พ.ศ. 2477 มีการพิจารณาเห็นชอบและประกาศใช้พระราชบัญญัติต่างๆ รวม 55 ฉบับ ปี พ.ศ. 2478 จำนวน 99 ฉบับ และปี พ.ศ. 2479 จำนวน 87 ฉบับ เป็นต้น ใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). การเมืองสองฝั่งโขง. หน้า 189.

³ หลัก 6 ประการ ของคณะราษฎร มีดังนี้ 1) จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในการเมือง ทางศาล และทางเศรษฐกิจของประเทศไว้ให้มั่นคง 2) จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันน้อยลงให้มาก 3) จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจโดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนที่จะว่างโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก 4) จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน 5) จะต้องให้ราษฎรมีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น 6) จะต้องให้การศึกษาเต็มที่แก่ราษฎร ใน ณรงค์ พ่วงพิศ. (2530). การเมืองไทย : ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. หน้า 272 - 273.

นอกจากนี้รัฐบาลสมัยนี้ยังมีนโยบายกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นโดยได้ออกพระราชบัญญัติเทศบาล เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบำรุงท้องถิ่นของตนเองด้วย

2. ภาพรวมสถานการณ์ทางสังคมการเมืองในช่วง พ.ศ. 2470 – 2479

สถานการณ์ทางสังคมการเมืองไทยนับตั้งแต่ความทันสมัยแบบตะวันตกเข้ามาพร้อมกับลัทธิล่าอาณานิคมในช่วงก่อนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ส่งผลให้ความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยแพร่หลายอยู่ในหมู่ของชนชั้นนำหรือชนชั้นผู้ปกครอง แนวความคิดทางสังคมการเมืองนี้มาพร้อมกับอิทธิพลของตะวันตกและลัทธิล่าอาณานิคมเป็นแนวความคิดของกลุ่มหัวก้าวหน้าที่ต้องการเอามาใช้กับสังคมการเมืองไทย การเกิดความรู้สึกราชาตินิยมขึ้นมาในหมู่ของคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ และเห็นว่าระบอบการปกครองแบบเก่าทำให้ประเทศไม่เจริญ เพราะฉะนั้นจึงคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียใหม่เพื่อให้ชาติก้าวหน้า ประกอบกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่ตกต่ำของประเทศนับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ด้วยเช่นกัน อันสืบเนื่องมาจากการขาดดุลของงบประมาณตั้งแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 6 และเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกอีกในช่วงรัชกาลที่ 7 ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง และยังส่งผลต่อการปลดข้าราชการออกเป็นจำนวนมากอันก่อให้เกิดความไม่พอใจในกลุ่มข้าราชการ ทหารและพลเรือนอีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เกิดขึ้นจากคณะราษฎร ซึ่งในหมู่ผู้นำของกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนทุนที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ และมีความคิดหัวก้าวหน้าแต่เมื่อกลับมารับราชการก็เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มข้าราชการที่มีอำนาจรูปแบบดั้งเดิมให้การสนับสนุน คณะผู้ก่อการไม่ได้มีกำลังทหารอยู่ในมือแต่อย่างใด หากแต่ได้อาศัยสถานการณ์ที่พร้อมก่อการลงมือประกาศยึดอำนาจ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อันเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองที่สำคัญ เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ดึงเอาอำนาจของพระมหากษัตริย์มาอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ

โดยหลักการ รัฐประชาธิปไตยที่กำหนดให้อำนาจสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนนั้น เป็นหลักการสำคัญที่ต้องการยืนยันว่ารัฐหรือประเทศชาติหรือบ้านเมืองนั้นๆ มีประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของ ดังนั้น การขับเคลื่อนบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าไปในทิศทางใดจึงไม่ใช่เป็นเรื่องของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของประชาชนทุกคนที่เป็นเจ้าของประเทศ ในอดีตที่ผ่านมาไม่ว่า

จะเป็นรัฐไทยในยุคใดๆ ก่อนพ.ศ. 2475 เจ้าของอำนาจสูงสุดของรัฐก็คือ พระมหากษัตริย์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของรัฐและรัฐเป็นพระมหากษัตริย์ ที่จะกำหนดทิศทางความเป็นไปของรัฐไปในทิศทางใดก็ได้ แต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แนวคิดนี้เปลี่ยนไปสู่รัฐที่เป็นของประชาชน ประชาชนจะเป็นผู้รับผิดชอบความเป็นไปของบ้านเมืองโดยตรงด้วยตัวของประชาชนเอง หรือโดยอ้อมผ่านตัวแทนของประชาชน ที่ประชาชนได้ให้ความยินยอมเป็นวาระๆ ไป ลักษณะเด่นของ “รัฐชาติยุคใหม่” ก็คือ การมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองนั่นเอง¹

แต่ในทางปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ก็ยังคงต้องอาศัยระบบราชการที่เป็นกลไกเก่าและเริ่มจะเป็นปัญหาหนึ่งที่ทำให้อำนาจการเมืองตามระบอบใหม่ที่ยังไม่มีประสิทธิภาพที่จะพัฒนาได้ การมีรัฐธรรมนูญเป็นกรอบความสัมพันธ์อำนาจแบบใหม่ แต่กรอบทางการเมืองยังคงอยู่บนรากฐานอำนาจรัฐแบบเดิม ดังจะเห็นจาก พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ซึ่งใช้บังคับมาจน พ.ศ. 2486 คณะราษฎรมิได้มีปัญหากับรัฐธรรมนูญเลย แต่กลับประสบปัญหาอย่างมากใน “การประสานอำนาจทางการเมืองกับอำนาจรัฐราชการ” จนต้องมีการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติว่าด้วยธรรมนูญการบริหารราชการฝ่ายพลเรือนในช่วง 10 ปีแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง²

ส่วนระบอบรัฐสภาที่ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2476 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือ ส.ส. ที่มาจากทั้งการเลือกตั้งและการแต่งตั้ง (รายละเอียดในส่วนนี้จะอธิบายในหัวข้อต่อไป) ซึ่งในภาคอีสานนั้น กลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานถือว่าเป็นกลุ่มการเมืองที่มีบทบาทเป็นตัวแทนของคนอีสาน โดยเหล่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน ได้ใช้รัฐสภาเป็นเวทีในการคัดค้านการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจที่กรุงเทพฯ โดยพวกเขาไม่เห็นด้วยกับการปฏิบัติของกรุงเทพฯ ที่มีต่ออีสาน ซึ่งตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 กรุงเทพฯ ถือว่าอีสานเป็นเมืองประเทศราชและดูแลคนลาวว่าด้อยกว่า เนื่องจากกรุงเทพฯ สามารถควบคุมผู้นำและเศรษฐกิจของอีสานได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษ 2360 ในกระบวนการการปฏิรูประบบเทศบาล สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนนางท้องถิ่นของอีสานไม่ได้รับการปฏิบัติและให้เกียรติเท่ากับเจ้าเมืองล้านนาและเจ้าเมืองภาคใต้ บางคนได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการระดับชั้นผู้น้อย ส่วนใหญ่ถูกแทนที่โดยข้าราชการที่

¹ลิขิต ธีรเวคิน. (2545). การเมืองการปกครองของไทย. หน้า 74.

²ลิขิต ธีรเวคิน. (2545). เล่มเดียวกัน. หน้า 77.

แต่ตั้งมาจากกรุงเทพฯ ภาคอีสานกลายเป็นภาคที่ยากจนที่สุดของรัฐสยาม ในระบบเศรษฐกิจที่พึ่งการค้าของป่าในอดีต อีสานเป็นแหล่งสินค้าป่าที่มีค่าในระบบเศรษฐกิจ แต่ผู้นำอีสานรู้สึกว่ามันไม่ได้รับการปฏิบัติที่สมฐานะ ซึ่งในพ.ศ. 2479 นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (ส.ส.อุบลราชธานี) ได้อภิปรายในรัฐสภาว่า “ประชาชนอีสานเหมือนกับลูกเมียน้อย ถ้าเปรียบกับภาคใต้และภาคเหนือ ทั้งสองภาคได้รับงบประมาณสร้างทางและสาธารณูปโภค”¹ ในความเป็นจริงแล้ว ในเขตต่างจังหวัดได้รับเงินพัฒนาน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับกรุงเทพฯ² ในขณะที่ส.ส.อีสานกำลังเคลื่อนไหวเพื่อราษฎรอีสานในสภาอยู่นั้น นอกสภาก็เกิดการเคลื่อนไหวขึ้นเช่นกัน โดยราษฎรที่อยู่ในหัวเมืองต่างเรียกร้องให้รัฐบาลให้ความสนใจมาเป็นเวลานานแต่รัฐส่วนกลางฯ ก็ไม่ได้เหลียวแลอย่างเต็มที่ โดยขบวนการผู้มีบุญถือเป็นสัญลักษณ์แห่งการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นอีสาน ที่มีผู้นำเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถในท้องถิ่นแสดงให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในภาคอีสานซึ่งรอการแก้ไขจากรัฐมาเป็นเวลานาน อย่างเช่นในกรณีของกบฏหมอลำน้อยชาดา (พ.ศ. 2479) ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว โดยเหตุการณ์นี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของภาคอีสานที่ไม่ได้รับการแก้ไข เห็นได้จากสาเหตุที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว ส่วนหนึ่งมาจากการเก็บภาษีอากรที่สร้างภาระให้กับชาวอีสานมาเป็นเวลานาน และยังเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญหลายครั้งในภาคอีสาน การมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดีนักและราษฎรส่วนใหญ่ยากจนทำให้การเรียกเก็บภาษีอากรของรัฐ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรเป็นอย่างมาก จนนำมาสู่การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด (รายละเอียดในกรณีของหมอลำน้อยชาดาจะกล่าวในหัวข้อต่อไป)

3. สภาพเศรษฐกิจภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2475

โครงสร้างเศรษฐกิจในภาคอีสานในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 เป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ แม้ว่าการขยายทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาในปีพ.ศ. 2443 จะมีจุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันภัยจากการคุกคามของฝรั่งเศสในภูมิภาคนี้แล้ว ยังมุ่งหมายเพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจอีกด้วย ซึ่งทางรถไฟที่ขยายมาเข้าสู่ภาคอีสานนั้น ทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณเมืองนครราชสีมาเป็นจำนวนมาก แล้วจึงเริ่มขยายตัวไปยังจังหวัดต่างในภาคอีสานในช่วงหลังพ.ศ. 2473 เมื่อทางรถไฟที่

¹ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย. หน้า 336.

² คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). เล่มเดียวกัน. หน้า 337

เชื่อมระหว่างจังหวัดนครราชสีมากับจังหวัดอุบลราชธานีสร้างแล้วเสร็จ พ่อค้าชาวจีนได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางรถไฟ เช่น จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ เป็นต้น ซึ่งในระยะแรกชาวจีนไปตั้งจวนรับซื้อข้าวอยู่ตามริมทางรถไฟ เมื่อชาวจีนซื้อข้าวเปลือกจากราษฎรแล้วก็จะสีเป็นข้าวสารขายให้ชาวบ้านหรือส่งไปขายยังเมืองอื่นๆ ซึ่งผลจากการสร้างทางรถไฟเข้ามาสู่ภาคอีสานนั้น ทำให้การขนส่งสินค้าระหว่างภาคกลางกับภาคอีสานได้สะดวกยิ่งขึ้น จากแต่เดิมที่ประชาชนจะใช้ขนวนช้าง ม้า หรือกองคาราวานเกวียนในการขนส่งสินค้ามายังภาคกลาง นอกจากนี้แล้วการขนส่งสินค้าระหว่างเมืองในภาคอีสานยังคงใช้ทางเกวียนกันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ที่ไม่มีทางรถไฟผ่าน โดยจะบรรทุกสินค้าโดยเกวียนจากจังหวัดต่างๆ ไปสู่ศูนย์กลางการค้าที่จังหวัดนครราชสีมา

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ภาคอีสานมีการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบยังชีพมาสู่การค้าจากภายนอกมากขึ้น ถือได้ว่าการคมนาคมโดยรถไฟ มีบทบาทสำคัญในการขนส่งทั้งคนและสินค้าระหว่างภาคอีสานกับภาคกลาง ดังนั้นรถไฟจึงเป็นตัวกระตุ้นเศรษฐกิจในภาคอีสานให้ชาวนาที่อยู่บริเวณที่ทางรถไฟผ่าน ได้ปลูกข้าวเพื่อขายเป็นครั้งแรกและยังนำสินค้าอื่นๆ ไปขายที่ตลาดบริเวณสถานีรถไฟ แต่อย่างไรก็ตามการเข้ามาของรถไฟก็ไม่ได้มีผลต่อหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากสถานีรถไฟ เพราะการขนส่งระหว่างหมู่บ้านกับสถานีรถไฟยังคงล่าช้าอยู่มาก จึงทำให้สภาพเศรษฐกิจระดับหมู่บ้านในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นแบบยังชีพและยังคงไม่ขยายตัวไปสู่การผลิตแบบการค้าเท่าใดนัก นอกจากปัญหาเรื่องการคมนาคมที่มีเพียงเส้นทางรถไฟและการขนส่งทางน้ำในฤดูฝนเป็นหลักแล้ว สภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีสภาวะแห้งแล้งในฤดูแล้ง และสภาวะน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนจึงไม่เอื้อในประชาชนเพิ่มกำลังในการผลิตเพื่อค้าขายมากนัก

การดำเนินการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและผลผลิตในภาคอีสาน ทำให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในการเป็นพ่อค้าคนกลางในการขยายการผลิตและการค้าให้เพิ่มขึ้น โดยในช่วงพ.ศ. 2470 – 2477 ที่เกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ผลกระทบจากวิกฤติการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ราคาข้าว ไม้สัก ดีบุก ยางพาราของไทยตกต่ำและขายในตลาดต่างประเทศไม่ได้ ผลกระทบดังกล่าวทำให้รัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มศึกษาสภาพเศรษฐกิจในชนบทของสยาม ซึ่งเป็นหลักสำคัญของเศรษฐกิจของประเทศ ดังนั้นรัฐจึงได้เชิญคาร์ล ซี ชินเมอร์แมน เข้ามาสำรวจเศรษฐกิจชนบทสยาม และภาคอีสานก็เป็นเป้าหมายหนึ่งในการสำรวจ¹

¹ คาร์ล ซี ชินเมอร์แมน. (2525). การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทสยาม. 2 – 3.

คาร์ล ซี ชินเมอร์แมน ได้เสนอให้รัฐบาลไทยพัฒนาพันธุ์พืชอื่นๆ แทนการปลูกข้าว ซึ่งไม่เหมาะสมกับที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นที่ราบสูง ดินมีลักษณะเป็นดินเค็มปนทราย และยังเสนอให้สร้างสถานีทดลองปลูกฝ้าย ยาสูบ และต้นหญ้า ซึ่งใช้เป็นอาหารสัตว์และการเลี้ยงไหมให้แพร่หลายมากขึ้น นอกจากนี้ยังเสนอให้รัฐบาลจัดทำเส้นทางคมนาคมและพัฒนากิจการสาธารณสุขในด้านการกำจัดโรคคุดทะราด¹ และการสร้างระบบชลประทานในเขตจังหวัดชายแดนที่ติดกับแม่น้ำโขง การเข้าไปสำรวจเศรษฐกิจในภาคอีสานเช่นนี้ ทำให้เห็นถึงการขยายตัวของรัฐและนโยบายของรัฐบาลในภาคอีสานมากขึ้นแล้ว รัฐบาลยังได้เชิญเยมส์ เอ็น แอนดรูส์ มาสำรวจเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทอีกครั้งในปี พ.ศ. 2476 โดย เยมส์ เอ็น แอนดรูส์ ได้รายงานผลการสำรวจภาคอีสานในด้านต่างๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะทางการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยในด้านกสิกรรม เยมส์ เอ็น แอนดรูส์ ได้รายงานว่า

ในภาคอีสาน กระจายในการทำนาไม่ปรากฏว่า แตกต่างกันมากมายระหว่างหมู่บ้านต่างๆ แต่ดูสูงขึ้นในตำบลต่างๆ ไกลนครราชสีมา อุบลราชธานี และขอนแก่นกว่าตำบลอื่นๆ ทั้งนี้เหตุผลคงจะเป็นเพราะสามตำบลตามลำดับนี้ แห่งหนึ่งเป็นสถานีชุมทาง อีกสองแห่งเป็นจุดปลายทางของรถไฟสายอีสาน และเนื่องด้วยผลการค้าขายและความเจริญอย่างมากขึ้นในศูนย์กลางของสามจังหวัดนี้ การกสิกรรมจึงได้ดำเนินไปทางการค้ามากกว่าตำบลอื่นๆ ที่อยู่ไกลออกไปกว่านั้น

นอกจากตำบลไถลนครราชสีมาแล้ว รายได้จากพืชผลส่วนมากได้จากข้าวเหนียว หมู่บ้านในนครราชสีมาได้มาจากพืชผลเมื่อเฉลี่ยแล้วสูงเกือบสองเท่าของส่วนเฉลี่ยที่เป็นรายได้ที่สูงที่สุดของภาคอีสาน และส่วนเฉลี่ยสูงนี้ได้จากข้าวเจ้า...ซึ่งเหมาะสำหรับส่วนเป็นสินค้าออก...ข้าวเจ้า ข้าวซึ่งขายกันในท้องตลาดนั้น อาจปลูกเป็นสินค้าและส่งออกเป็นสินค้าออกได้ ขณะเดียวกันข้าวเหนียวกลับเป็นสินค้าและส่งออกเป็นสินค้าออกไม่ได้ เพราะตลาดสำหรับข้าวเหนียวมีจำกัดเฉพาะภาค คือ ภาคอีสาน พื้นดินและบริเวณใดที่ปลูกข้าวเหนียวขึ้นได้ ตามธรรมชาติก็ปลูกข้าวเจ้าขึ้นเหมือนกัน ฉะนั้น ราษฎรภาคอีสาน

¹ เป็นโรคติดต่อเรื้อรัง มีอาการเป็นแผลตามผิวหนัง พบได้ทั่วร่างกาย เป็น ๆ หาย ๆ เกิดจากเชื้อแบคทีเรียที่มีชื่อว่า *Treponema pallidum pertenue* ระยะฟักตัวนานประมาณ 2 สัปดาห์ถึง 3 เดือน เชื้อโรคคุดทะราด จะพบอยู่ตามบาดแผลที่ผิวหนัง หรืออยู่ที่เยื่อช่องปากและจมูกติดต่อได้โดยการสัมผัสกับน้ำเหลือง น้ำหนองที่บาดแผลคุดทะราดโดยตรง หรือติดจากของใช้ที่แปดเปื้อนเชื้อหรืออาจติดโดยแมลงนำเชื้อโรคมาเข้าสู่ร่างกายทางรอยถลอกหรือบาดแผล ผู้ป่วยที่มีบาดแผลเป็น ๆ หาย ๆ จะแพร่เชื้ออยู่ได้นานหลายปี การป้องกันและควบคุมโรคทำได้โดยให้การศึกษาแก่ประชาชน ให้คำแนะนำเกี่ยวกับอนามัยส่วนบุคคล มีการเฝ้าระวังโรคอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งให้การรักษาผู้ป่วยและผู้สัมผัสโรค

ของประเทศสยาม ก็สามารถปลูกข้าวธรรมดาได้และเขาควรปลูก ถ้าจะให้การปลูกข้าวในภาคมีกำไร
ในทางโภคกิจ...¹

จากผลการสำรวจของ เยมส์ เอ็ม แอนดรูส์ ทำให้เห็นว่าสภาพเศรษฐกิจในภาคอีสานเริ่ม
เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการค้ามากขึ้น แต่ก็ยังเป็นเพียงแค่พื้นที่จังหวัดที่มีทางรถไฟผ่าน
เท่านั้น ซึ่งไม่ได้ครอบคลุมทุกพื้นที่ในภาคอีสาน และยังเห็นว่าข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญที่จะสร้าง
รายได้ให้กับประเทศ แต่ราษฎรอีสานส่วนใหญ่ยังนิยมปลูกข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้าที่มีราคาสูงกว่า
และสามารถเป็นสินค้าส่งออกได้ จึงต้องให้รัฐสนับสนุนให้ราษฎรหันมาปลูกข้าวเจ้าให้มากขึ้นแล้ว
นอกจากการปลูกข้าวเจ้าเพื่อการส่งออกจะแพร่หลายในเขตจังหวัดนครราชสีมาแล้วการปลูกข้าวเจ้า
ได้ขยายไปยังจังหวัดขอนแก่นและสุรินทร์โดยไม่ได้เป็นเหตุผลมาจากการสร้างทางรถไฟ แต่เป็นเหตุผล
มาจากการมีถนนหลวงเชื่อมต่อระหว่างขอนแก่นกับนครราชสีมา และได้มีการตั้งโรงสีข้าวในอำเภอ
ต่างๆ การขนส่งข้าวเจ้าเพื่อขายนั้นได้ใช้รถยนต์บรรทุกไปตามถนนหลวงที่เชื่อมต่อ ซึ่งทำให้เห็นถึงการ
เชื่อมต่อระหว่างภาคอีสานกับภาคกลางไม่ได้มีแค่เส้นทางรถไฟอย่างเดียวที่สามารถขนส่งสินค้าได้
สะดวกและรวดเร็ว แต่ยังมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางถนนให้รถยนต์สามารถวิ่งได้ ซึ่งส่งผลให้
การค้าขายและการขนส่งสินค้ามีความรวดเร็วมากขึ้น และยังช่วยกระตุ้นให้ประชาชนเร่งหันมาปลูก
พืชผลเพื่อการค้าขายมากขึ้น เยมส์ เอ็ม แอนดรูส์ จึงเสนอให้รัฐบาลเร่งพัฒนาปรับปรุงถนนที่ใช้ได้ทุก
ฤดูกาลในภาคอีสาน จะเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการขยายการถือกรรมให้ดำเนินไปในการค้าขายและยัง
ใช้งบประมาณน้อยกว่าการขยายเส้นทางรถไฟอีกด้วย²

อย่างไรก็ตามเส้นทางรถไฟที่เชื่อมระหว่างภาคอีสานกับภาคกลางก็เป็นทำให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในภาคอีสานเป็นอย่างมาก โดยทำให้ปริมาณสินค้าที่บรรทุกเข้า ออกภาค
อีสานเพิ่มขึ้นเป็นสิบเท่าในแต่ละปี การผลิตสินค้าทางการเกษตรเพิ่มขึ้น เช่น ข้าว เพิ่มขึ้นร้อยละ 14
ต่อปี³ โดยภายใน 5 ปีแรกหลังมีทางรถไฟมีผู้โดยสารด้วยรถไฟในภาคอีสานประมาณปีละ 111,520 –
199,020 คน⁴ ทางรถไฟก่อให้เกิดชุมชนการค้าหรือชุมชนขึ้นเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะตามสถานี

¹เยมส์ เอ็ม แอนดรูส์. (2480). รายงานการสำรวจโภคกิจตามชนบทสยามครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477. หน้า 33

²เยมส์ เอ็ม แอนดรูส์. (2480). เล่มเดียวกัน. หน้า 41

³เยมส์ เอ็ม แอนดรูส์. (2480). เล่มเดียวกัน. หน้า 39.

⁴สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2549). ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 - 2488. หน้า 605.

รถไฟใหญ่ๆ มีร้านค้า โกดังสินค้า โรงสีไฟฟ้าขนาดใหญ่ โรงงานฟอกหนัง โรงแรม โรงโสมณี โรงภาพยนตร์ สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ขึ้นในภาคอีสาน ทั้งกรรมกรแบกของขึ้น ลง ในรถไฟ กรรมกรโรงสี โสมณี ผู้ให้บริการที่พัก ผู้ให้เช่าเกวียน ผู้ประกอบกิจการเดินรถ เจ้าของโรงยาฝิ่น ผู้ประกอบการอุตสาหกรรม ช่างซ่อมรถและเครื่องยนต์ เป็นต้น¹ ทางรถไฟนอกจากจะนำคนจีนเข้ามาทำการค้าและกิจการธุรกิจดังกล่าวแล้ว ยังมีชาวจีนบางส่วนเข้าไปตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านเพื่อทำการค้าระหว่างชนบทกับเมืองด้วย แม้ว่ารถไฟจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นเศรษฐกิจในภาคอีสาน แต่ก็ส่งผลกระทบด้วย โดยทำให้งานหัตถกรรม เช่น การทอผ้า การผลิตเครื่องปั้นดินเผา และการผลิตเครื่องมือเหล็กลดลง แล้วค่อยๆ หายไปจากหมู่บ้าน โดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่บริเวณเส้นทางรถไฟ เนื่องจากราษฎรเริ่มให้มาใช้สินค้าสำเร็จรูปจากต่างประเทศมากขึ้น เช่น สบู่ ไม้ขีดไฟ กระຈก น้ำตาลทราย ยารักษาโรค อาหารกระป๋อง สีย้อมผ้า เป็นต้น²

โดยในภาพรวมแล้วจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจแบบการค้าในภาคอีสานเกิดขึ้นเฉพาะในบริเวณเส้นทางรถไฟและถนนสายหลักเท่านั้น แต่เศรษฐกิจในระดับหมู่บ้านที่ห่างไกลจากเส้นทางคมนาคมสายหลัก ก็ยังคงเป็นการเกษตรเพื่อยังชีพเท่านั้น โดยปัญหาที่ส่งผลให้ราษฎรอีสานไม่สามารถเพิ่มปริมาณการผลิตได้ เนื่องจากปัญหาเรื่องน้ำทำนาไม่เพียงพอ ซึ่งปัญหาดังกล่าวปรากฏว่าราษฎรอีสานที่อาศัยอยู่บริเวณทางรถไฟจะสามารถแก้ไขปัญหาน้ำโดยไม่ต้องของความช่วยเหลือจากรัฐบาล ด้วยราคาข้าวในบริเวณดังกล่าวจะมีราคาสูงกว่าพื้นที่อื่น ประกอบกับความต้องการเงินตราเพื่อซื้อของสำเร็จรูป ทำให้ราษฎรที่อยู่ใกล้ทางรถไฟจะผลิตข้าวเพื่อบริโภคแล้วยังปลูกข้าวจำวเพื่อขายด้วย จึงเกิดการรวมตัวของราษฎรเพื่อหาวิธีแก้ไข จึงช่วยกันสร้างทำนบและคลองระบายน้ำเพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ซึ่งจะแตกต่างจากราษฎรในพื้นที่ที่ห่างไกลทางรถไฟ เช่น บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ที่ต้องรอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่รัฐในการเกณฑ์ราษฎรในพื้นที่มาช่วยกันสร้างทำนบขนาดเล็ก เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและน้ำแล้งแล้ว ยังมีปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นทุ่งนาอีกด้วย จึงทำให้ราษฎรมีความต้องการน้ำมากขึ้นจนเกิดปัญหาการแย่งน้ำทำนาระหว่างราษฎรที่อยู่เหนือทำนบและใต้ทำนบ เป็นต้น³

¹วิลาส โพธิสาร. (2536). **รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่างระหว่างปี พ.ศ. 2469 – 2468**. หน้า 377 – 378.

²สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). **ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 – 2488**. หน้า 442.

³สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 473.

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าเศรษฐกิจในภาคอีสานช่วงก่อนพ.ศ. 2500 ส่วนใหญ่จะยังคงเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ มีความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจ แต่ก็มีเกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างชุมชนหมู่บ้านในชนบทอยู่บ้าง เพราะเมื่อเกิดสภาวะฝนแล้งในบางปีทำให้ข้าวที่ผลิตได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค การแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็นจึงเกิดขึ้นเสมอมา นอกจากมีการแลกเปลี่ยนแล้วยังมีการเพิ่มการผลิตให้มีส่วนเกิน เพื่อเอาไปขาย หรือเอาของที่มีอยู่ในธรรมชาติเก็บเอาไปขายด้วย สาเหตุที่ทำเช่นนั้นนั้นก็เพราะราษฎรอีสานถูกรัฐบังคับทางอ้อมให้หาเงิน เนื่องจาก รัฐเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีส่วยจากสิ่งของมาเป็นเงินตรา ซึ่งมีทั้งเงินรัชชูปการที่เก็บจากชายฉกรรจ์คนละ 4 บาท เงินศึกษาพลีคนละ 2 บาท และภาษีที่ดิน เป็นต้น และการขยายตัวของทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับทางรถไฟและคนจีนก็ล้วนเป็นแรงขับเคลื่อนให้ราษฎรอีสานต้องขยายการผลิตให้มีส่วนเกินเพิ่มมากขึ้น เพื่อเอาไปขายด้วย ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างอีสานกับรัฐส่วนกลาง จึงเป็นเรื่องของผลประโยชน์ที่รัฐเข้ามาเก็บเกี่ยวเอาในภาคอีสานทั้งในรูปแบบให้การเก็บเงินรัชชูปการ เงินศึกษาพลี ภาษีที่ดิน ซึ่งเมื่อภาษีเหล่านี้ถูกยกเลิกก็มีการกำหนดให้เก็บภาษีบำรุงท้องที่แทน และภาษีทางอ้อมต่างๆ นอกจากนั้นยังมีเกณฑ์แรงงานไปสร้างถนน สนามบิน สิ่งสาธารณะต่างๆ พร้อมทั้งเกณฑ์แรงงานชายไปเป็นทหารอีกด้วย สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบให้กับราษฎรอีสานทั้งทางตรงและทางอ้อม ด้วยลักษณะการเกณฑ์แรงงานของรัฐทำให้ราษฎรอีสานเสียโอกาสในการขยายและเพิ่มประสิทธิภาพให้กับผลผลิตทางการเกษตร เมื่อเทียบกับชาวจีนที่มีโอกาสในการทำมาหากินมากกว่าเพราะไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานนั่นเอง ด้วยลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างภาคอีสานกับรัฐบาลดังกล่าวทำให้ราษฎรอีสานบางส่วนเกิดความรู้สึกว่าถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ และครอบงำจากอำนาจของรัฐมากเกินไป จึงได้รวมตัวกันเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบของ “ผู้มีบุญ” ขึ้นในภาคอีสาน

4. “ท้องถิ่นนิยม” ในภาคอีสานกับบทบาทของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน

ในงานของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ เรื่อง การเมืองสองฝั่งโขง ได้กล่าวถึง ความเป็นท้องถิ่นนิยมในภาคอีสานนั้น มีพื้นฐานมาจากความเป็นลาว จากการอพยพของชาวลาวจากเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคอีสาน โดยลักษณะการอพยพจะมีการรวมกลุ่มกัน ซึ่งในแต่ละกลุ่มก็จะมีผู้นำของตัวเองเป็นหลักสำคัญในการเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานแล้ว ตัวผู้นำกลุ่มยัง

ได้สร้างความผูกพันและเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ในกลุ่มของตัวเอง จึงทำให้เกิดการยึดติดกับตัวผู้นำกลุ่ม ด้วยลักษณะเช่นนี้ อาจจะสามารถได้นี้คือจุดเริ่มต้นของแนวคิดท้องถิ่นนิยมในอีสาน¹

ภายหลังปีพ.ศ. 2435 ความเป็นท้องถิ่นนิยมในอีสานมีความเด่นชัดขึ้น เมื่อลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในขณะที่ยังอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลสยาม ประกอบกับเป็นช่วงที่รัฐบาลสยามมีการปฏิรูปการปกครองมาเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยการแบ่งพื้นที่การปกครองเป็นมณฑลจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ด้วยลักษณะการปกครองดังกล่าวทำให้เกิดสำนึกในท้องถิ่นนิยมเชิงพื้นที่ขึ้น และถูกทำให้ชัดเจนขึ้นอีก ในช่วงพ.ศ. 2465 เมื่อรัฐบาลสยามได้รวมเอามณฑลต่างๆ ในอีสานเข้าไว้ด้วยกัน และเรียกรวมกันว่า “ภาคอีสาน หรือ อีสาน” เป็นความหมายใหม่ที่รัฐบาลสร้างขึ้นและพยายามลดความเป็นลาวของราษฎรในภาคอีสานลง จึงทำให้ความเป็นท้องถิ่นนิยมในภาคอีสานมีความชัดเจนขึ้น โดยรัฐมีส่วนช่วยให้สำนึกความเป็นท้องถิ่นนิยมเกิดขึ้นด้วยการจัดการปกครอง ที่แบ่งพื้นที่การปกครองเป็นหน่วยย่อยจึงทำให้แนวคิดท้องถิ่นนิยมในภาคอีสานในช่วงก่อน พ.ศ. 2475 มีลักษณะเป็นท้องถิ่นนิยมในเชิงพื้นที่²

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า ท้องถิ่นนิยมในภาคอีสาน ได้เริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ก่อนปีพ.ศ. 2475 ซึ่งในเวลาต่อมาแนวคิดนี้ได้ถูกกระตุ้นขึ้นอีกโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ที่มาจากระบบการเมืองสมัยใหม่จาก “การเลือกตั้ง” ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ประกอบกับการที่รัฐได้ปลูกฝังประชาชนเกี่ยวกับการเลือกผู้แทนราษฎรนั้นเป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนแล้ว ยังเน้นให้เห็นถึงหน้าที่ของผู้แทนราษฎรว่า นอกจากจะมีหน้าที่ในการออกกฎหมายและการปกครองบ้านเมืองแล้ว ยังมีหน้าที่ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับประชาชนในพื้นที่ จึงทำให้ตั้งแต่การเลือกตั้งครั้งแรก (พ.ศ. 2476 - 2480) แนวคิดเรื่องท้องถิ่นนิยมในเชิงพื้นที่ชัดเจนขึ้น

โดยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองประชาธิปไตย ทำให้ระบบการเมืองภายในประเทศเปิดกว้างมากขึ้น ผ่านกระบวนการ “การเลือกตั้ง” ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น นอกจากกลุ่มข้าราชการที่เข้ามามีบทบาททางการเมืองแล้ว กลุ่มพ่อค้าและชาวนาก็ยังเข้ามามีสิทธิและมีส่วนร่วมกับการเมืองขึ้นพื้นฐานด้วย นอกจากนี้รัฐยังได้ทำการปลูกฝังประชาชนในเรื่องการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งนอกจากจะมีหน้าที่ออก

¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). การเมืองสองฝั่งโขง. หน้า 51-52.

² ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). เล่มเดียวกัน หน้า 92.

กฎหมายและปกครองบ้านเมืองแล้วยังมีหน้าที่จัดการระบับทุกข์และบำรุงสุขในพื้นที่อีกด้วย ซึ่งเป็น การปลูกฝังแนวคิดเรื่อง “ท้องถิ่นนิยม” ในเชิงพื้นที่ให้ชัดเจนมากขึ้น เนื่องจาก กระบวนการเลือกตั้งที่ รัฐกำหนดขึ้นนั้นได้ผูกติดกับภูมิลำเนา ถิ่นที่อยู่หรือเกิด โดยแนวคิดเรื่องท้องถิ่นนิยมนั้นจะเห็นได้ เด่นชัด ผ่านการดำเนินการของผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นการเลือกตั้งจากบุคคลใน ท้องถิ่น จึงได้แยก คนในท้องถิ่น ออกจาก คนนอกท้องถิ่น ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนจากระบบหัวคะแนนและ ฐานเสียง นอกจากนี้ระบบการเลือกตั้งส่วนกลางกับการเมืองท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กัน อันเกิดจาก เขตเลือกตั้งหรือพื้นที่ทางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นพื้นที่หรือเขตเลือกตั้งเดียวกับ สมาชิกสภาเมืองและสภาจังหวัด จึงทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ได้เริ่มเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่หรือ ท้องที่ทางการเมืองของตนเอง ด้วยการส่งเครือข่ายติลงสมัครรับเลือกตั้งทางการเมืองในระดับท้องถิ่น

โดยกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เข้ามามีบทบาทภายใต้การเลือกตั้งครั้งแรกในพ.ศ. 2476 ส่วนหนึ่งมีเชื้อสายเจ้าเมืองเดิม ส่วนหนึ่งมีพื้นฐานมาจากครอบครัวชาวนา ส่วนหนึ่งเป็นปัญญาชนที่ ผ่านการศึกษาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่จัดตั้งใน พ.ศ. 2477 และอีกส่วนหนึ่ง ประกอบอาชีพที่เป็นที่ยอมรับ ได้แก่ ครู และทนายความ¹ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานก็เริ่ม เข้ามามีบทบาทในรัฐสภามากขึ้น ตั้งแต่สมัยที่พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2476² ซึ่ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานในช่วงเวลานี้หากแบ่งตาม

¹สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). **ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน**. หน้า 33.

²พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นหนึ่งในคณะราษฎรฝ่ายทหารชั้นผู้ใหญ่ เป็น 1 ใน 4 ทหารเสือ (อีก 3 คน ได้แก่ พระยาฤทธิอัคเนย์ พระยาทรงสุรเดช และพระประศาสน์พิทยายุทธ) ซึ่งภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง พ.ศ. 2475 พระยาพหลพลพยุหเสนาก็รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นคนี่ 2 ของประเทศ แทนที่พระยามโน ปกรณนิติธาดา ที่ถูกรัฐประหารไปเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 การทำหน้าที่ของพระยาพหลพลพยุหเสนาไม่ราบรื่นนัก เนื่องด้วยประสบกับปัญหาหลายด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งการสงครามที่กำลังจะเกิด สงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น ทำให้พระยาพหลพลพยุหเสนาต้องดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีติดต่อกันถึง 3 สมัย จากนั้น ก็ลงจากตำแหน่ง แล้วเข้ามาเป็นรัฐมนตรีอีก 2 กระทรวง คือ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ในปี พ.ศ. 2477 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในปี พ.ศ. 2478 จากนั้นเมื่อมีเหตุการณ์ ผันผวนทางการเมือง ทำให้พระยาพหลพลพยุหเสนาต้องกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่ 4 โดยนั่งควบตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงเกษตรธิการ หลังจากนั้น ก่อนจะเข้าดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 5 วันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2480 และลาออกจากตำแหน่ง เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2481และยุติบทบาททางการเมืองไป ซึ่ง

ที่มาจะมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มาจากครอบครัวของอดีตชนชั้นนำในท้องถิ่นและกลุ่มที่มาจากครอบครัวที่ยากจน โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานกลุ่มแรกจะมีอุดมการณ์ทางการเมืองเป็นไปในลักษณะอนุรักษนิยม เนื่องจากวิถีชีวิตถูกผูกอยู่กับขนบธรรมเนียมดั้งเดิม ส่วนกลุ่มที่สอง เป็นผู้ที่เรียกร้องปกป้องผลประโยชน์ของภูมิภาค เพื่อต้องการเพิ่มคะแนนนิยมในชนบทและดึงดูดความสนใจของผู้นำในกรุงเทพ แต่ก็มีอีกแง่มุมหนึ่งที่เห็นว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานที่มาจากชนชั้นสูงต่างหากที่ทำการคัดค้านการครอบงำของกรุงเทพ¹ ดังนั้นอาจจะพอสรุปได้ว่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานสามารถแบ่งแยกตามอุดมการณ์ได้เป็น 2 กลุ่มคือ 1. สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ที่ขอขอยกโอกาสจากเหล่านักการเมืองอีสานที่คัดค้านนโยบายรัฐเพียงเพื่อการหาเสียง 2. พวกนักการเมืองอีสานที่เป็นผู้ใกล้ชิดต่อสู้เพื่อภูมิภาคโดยแท้จริง จนทำให้หลายคนถูกจับกุมและต้องสละชีวิตในการต่อสู้ทางการเมืองอีกด้วย²

การที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานกลุ่มที่อุทิศตัวเองเพื่อภูมิภาค ได้แสดงบทบาทเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของภูมิภาคตัวเองอย่างชัดเจนจึงทำให้เกิดความขัดแย้งกับรัฐบาลที่กรุงเทพฯ อาจจะเห็นได้จากการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการจัดสรรงบประมาณของรัฐบาล ขณะที่รัฐบาลได้รับการสนับสนุนจากทหารและพวกอนุรักษนิยมต้องการขยายและพัฒนากองทัพให้ทันสมัย แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานกลับเรียกร้องให้จัดสรรงบประมาณให้การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมให้มากขึ้น รัฐบาลทุ่มงบประมาณให้กับการพัฒนากองทัพนั้นทำให้ประเทศไม่มีโอกาสที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ด้วยเหตุนี้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานจึงมีบทบาทในการคัดค้านงบประมาณด้านความมั่นคงอยู่เสมอ พร้อมกับเรียกร้องงบประมาณเพื่อการพัฒนาชนบทอย่างแข็งขัน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานยังมีบทบาทในการคัดค้านเผด็จการทหารอีกด้วย³

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อมา ก็คือ หลวงพิบูลสงคราม (แปลก พิบูลสงคราม) นายทหารรุ่นน้องนั่นเอง ใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. หน้า 107 - 115.

¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. หน้า 284.

² สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน*. หน้า 34.

³ สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 34.

บทบาทการคัดค้านนโยบายรัฐบาลของ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานจะเห็นได้จาก ในระหว่างปีพ.ศ. 2476 – 2490 ผู้นำทางการเมืองของอีสาน ได้แก่ นายเตียง ศิริขันธ์ (ส.ส.สกลนคร) นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (ส.ส.อุบลราชธานี) จำลอง ดาวเรือง (ส.ส.มหาสารคาม) และนายกวิล อุดล (ส.ส.ร้อยเอ็ด) เป็นต้น โดยความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกรุงเทพฯ กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน เห็นได้จากการประชุมสภาในหลายๆ ครั้ง เช่น ในการประชุมสภาครั้งที่ 2 (พ.ศ.2476) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแบ่งสรรและกระจายทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมกับภูมิภาคอื่น คือ กระทรวงเศรษฐกิจได้กำหนดแผนงานใน 4 ปี เกี่ยวกับการประมง โดยเห็นว่าควรทำงานที่ค้างให้เสร็จตามแผนการที่สำรวจเอาไว้แล้วและจะดำเนินการแล้วเสร็จภายใน 4 ปี เช่น โครงการก่อสร้างจังหวัดนครนายก โครงการก่อสร้างสุพรรณ โครงการก่อสร้างพายัพ เป็นต้น ส่วนภาคอีสานนั้น รัฐบาลมีแผนงาน คือ “สก็มนี้ยังอยู่ในขั้นตอนการสำรวจโดยทั่วไป ยังไม่มีแผนงานที่แน่นอน แต่สิ่งที่ต้องทำในภาคอีสานคือ การสร้างเขื่อนและทำนบเล็ก กันลำนํ้าต่างๆ”¹ จากข้อเสนอดังกล่าว ทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานได้แสดงความคิดเห็น ว่า

...ภูมิภาคในแถบอีสานนั้น เป็นภูมิภาคที่อยู่ในที่ราบ ซึ่งสามารถทำการเพาะปลูกพืชพันธุ์ได้ดี แต่ว่าแถบนั้นอดีตคือนํ้า เวลาฝนตกลงมานํ้าจะไหลลงสู่ที่ต่ำ การทำนาของราษฎรยังคงต้องอาศัยนํ้าฝน เป็นสำคัญ ทำให้ถ้าปีไหนฝนแล้ง ทำให้การทำนาไม่ได้ผลเท่าที่ควร ราษฎรก็จะตกอยู่ในสภาวะอดอยาก ...เห็นควรให้กระทรวงเศรษฐกิจควรที่จะระลึกถึงอีสานบ้าง ที่จริงแล้วทางภาคอีสานมีลำนํ้าสำคัญอยู่หลายสาย เช่น แม่นํ้ามูล แม่นํ้าชี แม่นํ้าโขง เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงขอถามรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจว่าเหตุใด จึงไม่ได้ดำริในเรื่องนี้บ้าง...²

จากการแสดงความคิดเห็น ทำให้เห็นว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานพยายามเรียกร้องความเท่าเทียมจากรัฐบาลในการแบ่งสรรและกระจายทรัพยากรลงสู่ภูมิภาคต่างๆ ด้วยความเสมอภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอีสานที่ได้รับความเดือดร้อน เป็นอย่างมากเนื่องจากสภาพภูมิประเทศมีความแห้งแล้งมากกว่าภูมิภาคอื่น ทำให้ความช่วยเหลือในเรื่องของนํ้า เป็นที่สำคัญ ที่ส.ส.อีสานมีความรู้สึกที่ต้องเร่งผลักดันให้ภาคอีสานได้รับความช่วยเหลือในเรื่องนี้ให้เร็วที่สุด

¹รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 สมัยสามัญ สมัยที่สอง วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2476. หน้า 28 – 30.

²รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 สมัยสามัญ สมัยที่สอง วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2476. หน้า 31 – 47.

นอกจากนี้ ในการประชุมสภาครั้งที่ 19 ปีพ.ศ.2476 เรื่อง การพิจารณาร่างพระราชบัญญัติลดพิกัดเก็บเงินอากรค่านา พ.ศ. 2477 รัฐบาลเป็นฝ่ายเสนอ “ลดอัตราที่เก็บอยู่แล้ว ในปีพ.ศ.2476 คือปีนี้ เพราะอัตราเดิมสูงกว่านี้ จะลดลงมาเก็บครั้งเดียว...เพราะเหตุว่าราคาสินค้าในปี พ.ศ.2476 ตกต่ำกว่าแต่ก่อนมาก...”¹ จึงได้ออกพระราชบัญญัติเหมือนกับพระราชบัญญัติได้ออกในปีพ.ศ.2476 ในพระราชบัญญัติดังกล่าว สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งสภาต่างเห็นด้วย รวมถึงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานด้วย แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานก็ได้ร่วมอภิปรายเกี่ยวกับเรื่องนี้ โดยต้องการให้รัฐบาลลดอากรค่านาให้มากกว่าเดิม โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานมองว่ารัฐไม่น่าจะเก็บภาษีนี้ด้วยซ้ำ และยังเสนอว่ารัฐน่าจะมีหนทางอื่นที่จะไม่เก็บภาษีจากชาวนา โดยเฉพาะชาวนาในภาคอีสาน “...เรื่องอากรค่านาข้าพเจ้าเคยกราบเรียนไปยังนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีการคลังว่า ทางอีสานเดือดร้อน บางคนทำนาไม่ได้ก็ต้องเสียอากรค่านาและลดจากฐานะคนทำนามาเป็นคนขอทาน...”² เป็นคำพูดของนายเลียง ไชยกาล ที่ได้กล่าวอภิปรายในครั้งนี้ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความลำบากของชาวนาอีสานที่จะต้องเสียภาษีอากรค่านาแล้ว ยังทำให้เห็นอีกว่าสภาพสังคมของภาคอีสาน ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีฐานะความเป็นอยู่ที่ยากจน และในเรื่องการเสียภาษีอากร ก็ยังเป็นปัญหาสำหรับชาวอีสานมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมากแล้ว ดังที่ได้เห็นมาแล้วจากกรณีการกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน โดยส่วนใหญ่แล้วปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญก็มาจากการเรียกเก็บภาษีอากรของรัฐนั่นเอง

จากบทบาทของ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานกลุ่มนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานกลุ่มนี้เคลื่อนไหวโดยคำนึงถึงความสำคัญของชาวอีสานและท้องถิ่นอีสาน จึงต้องการให้รัฐบาลหันมาเห็นความสำคัญของภาคอีสานและมีนโยบายที่เป็นประโยชน์และช่วยเหลือชาวอีสานให้มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จากการเคลื่อนไหวของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของ “ท้องถิ่นนิยม” ได้เข้ามามีบทบาทเป็นอย่างมาก ต่อทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานและน่าจะรวมถึงประชาชนชาวอีสานในช่วงนี้ว่าคนในท้องถิ่นด้วยกันต้องให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

¹รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 สมัยสามัญ สมัยที่สอง วันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2476. หน้า 1147

²รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 19/2476 สมัยสามัญ สมัยที่หนึ่ง วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2476. หน้า 1158.

ดังนั้น ภาพรวมของ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานในช่วง 2476 – 2481 ส.ส.อีสาน ได้วิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องการทุ่มเงินงบประมาณไปกับการทหารและคัดค้านนโยบายด้านเศรษฐกิจ และนโยบายทางการเงินในการพัฒนาและตอบสนองความต้องการอันเร่งด่วนของประชาชนในชนบท โดยนายทองอินทร์ ภูริพันธุ์ ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินจำนวนมหาศาลในกิจการด้านการป้องกันประเทศและความมั่นคงว่า “เราควรจะเริ่มป้องกันประเทศของเราจากที่ใด เราควรจะเริ่มจากการสร้างบ้านหรือเริ่มจากการสร้างรั้ว”¹ ทำให้เห็นว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานไม่ได้ให้การสนับสนุนอำนาจเผด็จการทหารแล้ว สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานยังเป็นแกนนำของกลุ่มในการคัดค้านความพยายามรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองของกลุ่มทหารที่กรุงเทพฯ และพยายามผลักดันให้รัฐบาลผันเงินงบประมาณมาหัวเมืองให้มากขึ้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานยังไม่เห็นด้วยกับพระราชบัญญัติการพิมพ์ที่ออกในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ความควบคุมหนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวด รวมถึงกฎหมายฉบับอื่นๆ ซึ่งให้อำนาจนายกรัฐมนตรีอย่างไม่มีขอบเขต พร้อมทั้งยังให้อำนาจขยายอายุของสมาชิกที่ได้รับการแต่งตั้งในรัฐสภา โดยเหล่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานได้เรียกร้องในรัฐบาลพิมพ์รายละเอียดเกี่ยวกับงบประมาณของรัฐบาล ซึ่งวิจารณ์รัฐบาลที่จัดสรรงบประมาณให้กับกองทัพมากขึ้น พ.ศ. 2481 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานได้ประท้วงการในงบประมาณที่ไม่สมควร พวกเขาไม่เห็นด้วยที่รัฐบาลเก็บงบประมาณทหารเป็นการลับ นอกจากนี้ ยังเปิดเผยการคอร์รัปชันโดยนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่หากำไรจากการขายที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พวกเขาร่วมมือกันล้มรัฐบาลในประเด็นงบประมาณ เมื่อจอมพล ป. มีปฏิกริยาโดยยุบสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานหันไปสร้างขบวนการต่อต้านในระดับท้องถิ่น²

¹สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน. หน้า 36.

²ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. หน้า 337.

5. ท้องถิ่นนิยมในภาคอีสาน ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ภายหลังจากที่พระยาพหลพลพยุหเสนาลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2481¹ ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม (ขณะนั้นมียศเป็น พันเอกหลวงพิบูลสงคราม) ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงปี 2481 – 2487 ภายหลังการเลือกตั้งครั้งแรก (พ.ศ. 2476 – 2480) แนวคิดเรื่องท้องถิ่นนิยมมีส่วนสำคัญ ทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน รวมกลุ่มกันเพื่อต่อรองกับรัฐบาลในการช่วยเหลือราษฎรในภาคอีสาน จนถึงการเลือกตั้งครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2481 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานมีพัฒนาการยิ่งขึ้นและมีการรวมตัวกันมากขึ้น เนื่องจากความคิดเห็นทางการเมืองที่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะเรื่องของชนชั้นล่างและเรื่องของท้องถิ่น และภูมิภาคอีสาน โดยมีนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานี) และนายเตียง ศิริขันธ์ (ส.ส.จังหวัดสกลนคร) เป็นแกนนำคนสำคัญของกลุ่ม

ภายหลังการเลือกตั้งครั้งที่ 3 พ.ศ. 2481 ความคิดเห็นของส.ส.อีสานเริ่มแตกต่างกัน เนื่องด้วยสถานการณ์บ้านเมืองที่กำลังเข้าสู่ภาวะสงคราม เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เริ่มขึ้นในทวีปยุโรปและขยายสมรภูมิการรบมายังทวีปเอเชียโดยมีญี่ปุ่นเป็นประเทศสำคัญที่ทำสงครามต่อสู้กับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร และญี่ปุ่นได้ขอใช้ดินแดนประเทศไทยเพื่อเคลื่อนกองทัพโจมตีกองกำลังของประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอื่นๆ ในท้ายที่สุดวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2484 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ประกาศยอมให้ญี่ปุ่นใช้ดินแดนประเทศไทยเป็นทางผ่านในการเคลื่อนกำลังพล เนื่องจากไทยไม่สามารถต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นได้และในขณะนั้นญี่ปุ่นเริ่มเข้ายึดครองประเทศต่างๆ ในเอเชียและเริ่มส่งกองทหารเข้าประเทศไทย² จึงทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ได้ร่วมมือกับนายปรีดี พนมยงค์ จัดตั้งขบวนการเสรีไทยเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น และกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกับขบวนการเสรีไทย แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลุ่มนี้ก็ไม่ได้มี

¹พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึง 3 ครั้งด้วยกัน โดยครั้งแรกมีสาเหตุมาจากสัญญาจำกัดยาง ครั้งที่สามเกิดจากการกล่าวหากรณีทุจริตการซื้อขายที่ดินของพระคลังข้างที่ ครั้งที่สามมีสาเหตุมาจากการเปิดเผยรายละเอียดงบประมาณโดยเฉพาะกิจการทหาร พระยาพหลพลพยุหเสนาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างวันที่ 20 มิถุนายน 2476 ถึง 11 กันยายน 2481 ใน สมบัติ อารังธัญวงศ์. (2547). **การเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 1762 – 2500**. หน้า 619.

²ณรงค์ พ่วงพิศ. (2530). **การเมืองไทย : ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน**. หน้า 293.

บทบาทมากนัก เมื่อเทียบกับกลุ่มที่เข้าร่วมกับขบวนการเสรีไทย โดยเสรีไทยในอีสานไม่เพียงแต่เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นแล้ว ยังเป็นโรงเรียนทางการเมืองของชาวนาอีกด้วย¹

ด้วยความสำเร็จของขบวนการเสรีไทยทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้สงครามในสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายหลังสงครามสิ้นสุดลง ในพ.ศ. 2488 แม้จะต้องคืนดินแดนให้กับอังกฤษและฝรั่งเศส ขณะเดียวกันก่อให้เกิดสายสัมพันธ์ระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสรีไทยสายอีสานที่เป็นไปอย่างแนบแน่น แม้ขบวนการเสรีไทยจะสลายตัวภายหลังสงคราม แม้ว่าจะเป็นช่วงที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม แต่ก็ไม่ได้ทำให้แนวคิดท้องถิ่นนิยมในอีสานเลือนหายไปแต่อย่างใด เห็นได้จากการที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน รวมกลุ่มกันทั้งในและนอกสภา เช่น ในกรณีการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ พ.ศ. 2487 มีผลให้ร่างพระราชบัญญัติไม่ผ่านสภา² และส่งผลให้ จอมพล ป. พิบูลสงครามลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2487 หรือการรวมกลุ่มนอกสภาก่อตั้งสมาคมอีสานในเมืองหลวง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานเป็นแกนนำในการจัดตั้งสมาคมขึ้น เป็นต้น จากบทบาทของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นว่าการรวมกลุ่มของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้นภายหลังจากการจัดตั้งสมาคมอีสานขึ้น ซึ่งส่งผลให้เกิดพรรคการเมืองขึ้นในเวลาต่อมา และการคัดค้านร่างพระราชบัญญัติพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ ก็เพราะชาวอีสานได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมากจากพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว เนื่องจากชาวอีสานถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานที่เพชรบูรณ์เป็นจำนวนหลายพันคน และในการไปแต่ละครั้งจะเกณฑ์คนประมาณ 50 – 60 คน ขึ้นรถตู้ไป ทั้งที่รถตู้ที่กำหนดให้บรรทุกได้เพียง 35 คน จึงทำให้มีสภาพแออัดมากและต้องยืนเป็นเวลา 4 – 5 ชั่วโมง (จากวารินทร์ถึงแก่งคอย) แล้วยังต้องเดินเท้าอีกเป็นเวลา 10 วัน กว่าที่จะถึงเพชรบูรณ์ ผู้คนที่ถูกเกณฑ์ไปทำงานยังล้มตายเป็นจำนวนมากด้วยไข้มาลาเรีย³ ซึ่งส่วนมากเป็นชาวอีสานเพราะเป็นภูมิภาคที่ถูกเกณฑ์แรงงานมากที่สุด ทำให้เหล่า สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานรวมพลังกันคัดค้านพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว เพื่อปกป้องประชาชนในภูมิภาคของตนเองไม่ให้ต้องล้มตายไป

¹ สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). **ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน**. หน้า 46.

² ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). **การเมืองสองฝั่งโขง**. หน้า 302.

³ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 303 – 305.

มากกว่านี้ จึงทำให้เห็นว่าแนวคิดท้องถิ่นนิยมอีสานยังคงมีพลังอยู่มาก จากบทบาทของส.ส.อีสานที่ต่อสู้เพื่อประโยชน์ของภูมิภาคของตนเอง แม้ว่าจะช่วงที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานเริ่มมีความคิดที่แตกต่างกันก็ตาม

เมื่อประเทศกลับสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยระหว่าง พ.ศ. 2487 – 2490 ระบบการเมืองที่เปิดกว้าง ทำให้กระแสท้องถิ่นนิยมในภาคอีสานชัดเจนมากขึ้น¹ โดยสำนักนี้ถูกกระตุ้นจากเหล่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ที่เข้ามามีบทบาทเพื่อก่อให้เกิดการแยก “เขา” และ “เรา” ออกจากกันในอีสาน² ซึ่งแนวคิดการแยก “เขา” และ “เรา” เริ่มเห็นชัดเจนขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อชาวอีสานเริ่มอพยพออกจากถิ่นฐานมาหางานทำในกรุงเทพฯ ในช่วงฤดูแล้งที่ว่างเว้นจากการทำนา แผนการอพยพเข้ามาทำงานแบบชั่วคราวในกรุงเทพฯ ของชาวอีสานได้สร้างกระแสและพัฒนาสำนักในเรื่อง “เขา” และ “เรา” ให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวอีสาน และคำว่า “เรา” ยังได้เริ่มที่จะมีลักษณะที่เชื่อมโยงกับภูมิภาคมากยิ่งขึ้น³ ในช่วงเวลาเดียวกันนี้สถานการณ์ของประเทศเพื่อนบ้านอย่าง ลาว และเวียดนาม ก็มีการเรียกร้องเอกราช เป็นช่วงที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีนโยบายสนับสนุนการเรียกร้องเอกราชของประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ประเทศไทยกลายเป็นศูนย์กลางที่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนความคิดชาตินิยม ก่อกำเนิดเป็นความร่วมมือระหว่างสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรภาคอีสานกับขบวนการกู้ชาติลาว ขณะที่นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี เสนอความคิดเห็นเกี่ยวข้องกับการจัดตั้งสหภาพแห่งเอเชียอาคเนย์ เพื่อนำไปสู่การจัดตั้งสันนิบาตแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นในเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2490⁴ สันนิบาตแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ตั้งอยู่ได้ไม่นาน เนื่องจากการทำรัฐประหารของทหาร เป็นผลให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับคืนสู่อำนาจอีกครั้งในปี พ.ศ. 2490

¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. หน้า 442.

² ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 92.

³ ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*. หน้า 103 – 104.

⁴ สันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia League) คือ การร่วมมือประสานงานและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันในระหว่างประเทศภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อนำไปสู่สันติภาพในภูมิภาคนี้ โดยมีคำขวัญว่า Unity In Southeast Asia วัตถุประสงค์ คือ การผนึกกำลังกันเพื่อต่อต้านการกลับคืนมาของลัทธิอาณานิคม นับว่าเป็นครั้งแรกในการพยายามรวมกลุ่มกันของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 439.

ดังนั้น สำหรับอีสาน การเปลี่ยนแปลงไปสู่การรวมอำนาจปกครองไว้ที่ส่วนกลาง เป็นสาเหตุให้เกิดแนวความคิดท้องถิ่นนิยมขึ้น ซึ่งภายหลังที่หัวเมืองอีสานเปลี่ยนฐานะมาเป็นเพียงจังหวัดหรืออำเภอหนึ่งของระบบการบริหารส่วนกลาง เจ้าเมืองตามประเพณีดั้งเดิมของอีสาน ผู้มีรากเหง้าและฐานอำนาจอยู่ในท้องถิ่น ถูกเจ้าหน้าที่ที่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลางเข้ามาแทน เมื่อเป็นเช่นนี้ราษฎรในอีสานตั้งแต่เริ่มแรกก็จำต้องยอมรับว่าผลประโยชน์ทางการเมืองของท้องถิ่น ต้องขึ้นกับผลประโยชน์ของส่วนกลาง เมื่อเข้าสู่สมัยประชาธิปไตย ลูกหลานของผู้ปกครองเดิมที่ถูกกีดกันออกไปจากอำนาจทางการเมือง พยายามที่จะเข้ามาสู่อำนาจโดยอาศัยวิธีการเลือกตั้งในระบบรัฐสภา ซึ่งสะท้อนถึงความทะเยอทะยานของผู้นำในท้องถิ่นของอีสานและมีความไม่พอใจทางการเมือง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่ย้ายฐานอำนาจที่สำคัญทั้งหมดของหัวเมืองรอบนอกเข้าสู่ส่วนกลาง เจ้าหน้าที่ในจังหวัดหรืออำเภอไม่ว่าจะเป็นคนอีสานหรือจากกรุงเทพฯ จะต้องขึ้นกับระเบียบข้อบังคับขององค์การบริหารส่วนกลาง ในฐานะเป็นข้าราชการย่อมมีความรับผิดชอบและขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มากกว่าท้องถิ่น ระบบการรวมอำนาจทางการเมืองไว้ที่ส่วนกลาง จึงก่อให้เกิดการแบ่งแยกระหว่างชนชั้นปกครองที่เป็นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลางและผู้อยู่ภายใต้การปกครอง โดยอาศัยความแตกต่างทางชาติพันธุ์เป็นพื้นฐาน ทำให้คนอีสานเริ่มสำนึกว่าอำนาจทางการเมืองที่แท้จริงเป็นของคนที่อยู่ในส่วนกลางมากกว่าพวกตนที่อยู่ในท้องถิ่น การลิดรอนอำนาจของผู้นำทางการเมืองท้องถิ่น ก่อให้เกิดการคัดค้านต่อต้านในรูปแบบต่างๆ ของท้องถิ่นในภาคอีสานมากขึ้นในช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในส่วนกลางและได้ส่งผลกระทบต่อภาคอีสาน ปฏิบัติการและการต่อต้านจากท้องถิ่นจึงเกิดขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่เสียอำนาจและผลประโยชน์ กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในภาคอีสานทั้งในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นการต่อต้านของผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งจากด้านการเมืองและเศรษฐกิจ อันเป็นผลมาจากการรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง โดยคนในท้องถิ่นอาศัยความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมในรวบรวมผู้คนเพื่อเข้าร่วมในการต่อต้านอำนาจรัฐ เช่น ในกรณีของหมอลำโสภา พลตรี (พ.ศ.2482) ที่เคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านนโยบายบางนโยบายที่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพวกตนและเป็นการปกป้องผลประโยชน์ของทุกคนในหมู่บ้าน ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นพลังของท้องถิ่นนิยมที่กำลังต่อสู้กับอำนาจของรัฐส่วนกลางที่พยายามจะครอบงำท้องถิ่นต่างๆ ในกลายเป็นอย่างหนึ่งอันเดียวกับรัฐส่วนกลางในที่สุด

6. การเมืองในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2490 – 2500

ภายหลังการรัฐประหาร ทหารได้ทำการกวาดล้างทำลายฐานกำลังของปรีดี เป็นผลให้ ส.ส. อีสานตกเป็นเป้าหมายของความรุนแรงทางการเมือง โดยถูกกล่าวหาจากรัฐบาลว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และพวกแบ่งแยกดินแดน¹

โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากภาคอีสานได้แสดงบทบาทที่สะท้อนให้เห็น เรื่องท้องถิ่น อีสานนิยมเพื่อกระตุ้นรัฐบาลกลางให้หันมาเอาใจใส่ภาคอีสานยิ่งขึ้น โดยการพยายามขจัดอคติความลำเอียงที่รัฐบาลกลางมีต่อภาคอีสานออกไป แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานเหล่านี้ก็ยังเห็นว่า รัฐบาลยังไม่ได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะพัฒนาภูมิภาคอีสาน เพื่อให้คนในภูมิภาคนี้ได้รับการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจให้ทัดเทียมกับภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ยังระบุอีกว่า รัฐบาลกลางและคนไทยภาคกลางได้ปฏิบัติต่อชาวอีสานในฐานะที่เป็นผู้ด้อยกว่า ในทางวัฒนธรรมและชนชั้น² ดังนั้น ด้วยสภาพสังคมและเศรษฐกิจภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้พัฒนาเข้าสู่วงจรเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ยิ่งขึ้น นั่นสิ่งที่กระตุ้นสำนึกในเรื่องท้องถิ่นอีสานนิยมของคนในภูมิภาคนี้ขึ้น เนื่องจากภาคอีสานยังมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับความลำบากในด้านการผลิตทางการเกษตรกรรมอันเนื่องมาจากการขาดแคลนน้ำ ทำให้ชาวอีสานไม่สามารถขยายพื้นที่การเพาะปลูกและเศรษฐกิจในภูมิภาคได้มากนัก จึงส่งผลให้ชาวอีสานต้องอพยพออกไปหางานทำชั่วคราวในกรุงเทพฯ และในพื้นที่ต่างๆ นอกภาคอีสาน ด้วยความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจและการอพยพไปขายแรงงานชั่วคราวในกรุงเทพฯ ก่อให้เกิดกระตุ้นความรู้สึกร่วมกันของชาวอีสานในการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นภาคอีสานนิยมขึ้นอย่างชัดเจน

ภายหลังการรัฐประหารในปีพ.ศ. 2490 ก็เกิดการเลือกตั้งขึ้นในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2491 และมีการเลือกตั้งเพิ่มเติมในวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2492 นั้นทำให้เกิดนักการเมืองอีสานรุ่นใหม่เข้ามาแทนนักการเมืองรุ่นเก่า แล้วความเป็นท้องถิ่นนิยมในภาคอีสานก็ยังคงมีพลังอยู่ จากในกรณีการเรียกร้องให้รัฐบาลแบ่งแยกรัฐ โดยกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ภายใต้การนำของนายเลียง ไชยกาล (หัวหน้าพรรคประชาชนที่ได้แยกตัวออกมาจากพรรคประชาธิปัตย์) ที่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อสนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้เป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 2 ภายใต้แนวคิดและ

¹สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน. หน้า 40.

²ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย. หน้า 104.

ผลประโยชน์ร่วมกัน ด้วยการสนับสนุนนี้ได้ส่งผลให้ได้รับตำแหน่งรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานกลุ่มนี้ได้ดำเนินการเคลื่อนไหวให้มีการแบ่งแยกรัฐออกเป็น 6 รัฐบาล ซึ่งมีสาเหตุมาจากความไม่เป็นธรรมของการเก็บภาษี ค่าใช้จ่ายบำรุงท้องถื่นตลอดจนกฎหมายที่ใช้บังคับเกี่ยวกับประเพณี เนื่องจากมีกฎหมายบางอย่างขัดกับภูมิประเทศและขนบธรรมเนียม ประเพณีของประชาชนบางภาค เช่น เรื่องอากรค่าน้ำ เมื่อประชาชนต้องการจะทอดแหจะต้องมาขอ อนุญาตที่อำเภอ ซึ่งจะต้องเดินทางมาเป็นเวลาถึง 2 วัน เป็นต้น¹ จึงทำให้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรใน ภาคอีสานกลุ่มนี้เรียกร้องให้รัฐบาลแบ่งแยกรัฐเป็น 6 รัฐ โดยไม่มีประธานาธิบดีแต่มีกษัตริย์เป็น ประมุขจัดตั้งรัฐบาล เหนือ กลาง ตะวันออก อีสาน ภาคใต้ มี 2 รัฐบาล (ตั้งแต่นครปฐมไปจนถึง ประจวบคีรีขันธ์รัฐบาลหนึ่ง และตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์ลงไปเป็นอีกรัฐบาลหนึ่ง)² วิธีการของ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน คือ ผลักดันเคลื่อนไหวให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยเสนอว่า การปกครองของแต่ละรัฐนั้นจะแยกจากกันเป็นอิสระโดยเด็ดขาด จะมีส่วนร่วมกันอยู่เฉพาะการทหาร การเศรษฐกิจ และการต่างประเทศเท่านั้น ส่วนเรื่องงบประมาณนั้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาค อีสาน เสนอว่า “...เพื่อให้แต่ละรัฐแข่งขันในด้านความเจริญและเงินที่เก็บได้จากภาษีอากรของรัฐได้ก็ จะใช้ทะนุบำรุงเฉพาะรัฐนั้นๆ จะได้ไม่เป็นที่น้อยเนื้อต่ำใจ เช่น ในขณะนี้ กล่าวคือ เงินที่เก็บมาได้ ส่วนมากรัฐบาลก็นำมาบำรุงส่วนกลางเสียเกือบทั้งหมด...”³ จากข้อเสนอของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในภาคอีสาน ทำให้เห็นว่ารัฐบาลมีการจัดสรรงบประมาณที่ไปเท่าเทียมกันระหว่างส่วนกลางกับส่วน ภูมิภาค หากให้แต่ละรัฐจัดการเรื่องเงินด้วยตัวเอง น่าจะทำให้ทุกภูมิภาคมีการพัฒนาและความเจริญ ไปพร้อมกัน จึงทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ออกมาเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ ซึ่งการเรียกร้องของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ในครั้งนี้ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เรื่องจบลง

¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. หน้า 467.

² ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ประชากร วันที่ 4 ธันวาคม 2492 เรื่อง ร้องว่ารัฐบาลในเงินบำรุงไม่เป็นธรรม จะ แบ่งแยกรัฐรวม 6 รัฐ ใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 467.

³ ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ประชากร วันที่ 4 ธันวาคม 2492 เรื่อง ร้องว่ารัฐบาลในเงินบำรุงไม่เป็นธรรม จะ แบ่งแยกรัฐรวม 6 รัฐ ใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *เล่มเดียวกัน*. หน้า 468.

ภายอาทิตยเดี่ยว เนื่องจากต่างเกรงกลัวว่าตัวเองจะถูกฆ่าตายแล้ว ยังอ้างว่าเป็นการผิดรัฐธรรมนูญ¹ จากกรณีดังกล่าวจะทำให้เห็นว่าพลังของท้องถิ่นนิยมในอีสานนั้นยังคงมีอยู่เสมอมา

หลังจากการสิ้นสุดอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงครามในปีพ.ศ. 2491 ก็ได้ทำการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศ โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบรักษาความสัมพันธ์กับทุกฝ่าย และนโยบายสนับสนุนญี่ปุ่นตามลำดับ แต่ที่โดดเด่นคือ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำเนินนโยบายเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา ด้วยเหตุผลทั้งปัจจัยภายในและภายนอกประเทศ กล่าวคือ ปัจจัยภายใน เนื่องจากในสมัยรัฐบาลนายปรีดี ได้ยกเลิกกฎหมายคอมมิวนิสต์และนโยบายของไทยต่อสันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สร้างความหวาดกลัวให้กับเหล่าทหาร และกลุ่มอนุรักษ์นิยม ส่วนปัจจัยภายนอก จากการได้รับชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน และความขัดแย้งในอินโดจีน เริ่มมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามมีนโยบายที่ใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา²

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นจะเป็นการดำเนินความสัมพันธ์ในแบบการค้า มิชชันนารี และที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน แต่เมื่อภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาคือความสัมพันธ์แบบรัฐบาลต่อรัฐบาล³ โดยมีผลประโยชน์ด้านการเมืองและความมั่นคงเป็นสำคัญ เนื่องจากภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โลกได้แบ่งออกเป็นสองฝ่ายคือ ฝ่ายประชาธิปไตยนำโดยสหรัฐอเมริกา และฝ่ายคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียต โดยสหภาพ โซเวียตพยายามขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ไปทั่วโลก รวมถึงภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ทำให้สหรัฐอเมริกาเริ่มดำเนินการนโยบายสกัดกั้นการรุกรานจากคอมมิวนิสต์โดยร่วมมือกับฝ่ายพันธมิตร พร้อมทั้งให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยภายใต้รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็มีความคิดต่อต้านคอมมิวนิสต์เช่นกัน จึงทำให้ประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกามีนโยบายที่สอดคล้องในการร่วมมือกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ จึงทำให้สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยในรูปแบบของการช่วยเหลือเพื่อสนองวัตถุประสงค์ด้าน

¹ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ วันที่ 9 ธันวาคม 2492 เรื่อง ส.ส.คิดแบ่งไทยกลัวถูกยิงทิ้งนอนกลิ้งเป็นศพเหมือน 4 รัฐมนตรี ใน ดารารัตน์ เมตดาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. หน้า 469.

²สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน*. หน้า 41.

³บุญศรี ใจศิริ. (2548). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2518 - 2544)*. หน้า 12.

ความมั่นคง โดยที่สหรัฐอเมริกาสร้างถนนให้กับประเทศไทย เพื่อเชื่อมกรุงเทพฯ กับพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของประเทศ เพื่อให้การลำเลียงกำลังพลจากสหรัฐอเมริกาไปยังที่ต่างๆ สะดวกและรวดเร็วขึ้น และเพื่อป้องกันภัยจากคอมมิวนิสต์ อย่างเช่น ถนนมิตรภาพที่สร้างจากสระบุรีไปยังนครราชสีมา ถือเป็นการกระจายความเจริญจากเมืองสู่ชนบท โดยสหรัฐอเมริกาเชื่อว่าความเจริญไปถึงปัญหาคอมมิวนิสต์ในภาคอีสานก็จะลดลงและส่งผลให้คอมมิวนิสต์ในประเทศลาวลดลงด้วย นอกจากนั้นสหรัฐอเมริกา ยังให้งบประมาณปรับปรุงการขนส่งทางอากาศและทางรถไฟแก่ประเทศไทยด้วย¹

จากความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลสหรัฐอเมริกาดังกล่าว ได้นำมาสู่ความช่วยเหลือประเทศไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2493 – 2495 ซึ่งมักจะเป็นความช่วยเหลือด้านเทคนิคและวิชาการมากกว่า โดยเฉพาะโครงการพัฒนาการเกษตร มุ่งเน้นโดยตรงต่อการบูรณะภาคอีสาน ผ่านสถานีกลสิกรรมในภาคต่างๆ ศูนย์ส่งเสริมการกลสิกรรม สถานีทดลองข้าว สถานีบำรุงพันธุ์สัตว์ อ่างเก็บน้ำ ด้วยความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจของรัฐบาลสหรัฐอเมริกานั้นก็เพื่อให้รัฐบาลสามารถดำเนินการช่วยเหลือเกษตรกรในการขยายผลผลิตที่กำลังขยายตัวมากขึ้น

ในพ.ศ. 2496 สถานการณ์ในภูมิภาคอินโดจีนได้เข้าสู่ภาวะวิกฤตอีกครั้งหลังจากมีการก่อตั้งองค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEATO)² ขึ้น อย่างรีบร้อนเพื่อเป็นการสกัดกั้นการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้ รัฐบาลไทยได้เข้าดำเนินการกับสหรัฐอเมริกาด้วยความกระตือรือร้นผลกระทบที่สำคัญต่อภาคอีสานก็คือ การเร่งดำเนินโครงการบูรณะภาคอีสานฉุกเฉิน³ ดังนี้

1. บูรณะทาง ทางสายต่างๆ ทางภาคอีสานซึ่งยังสร้างไม่เสร็จก็ให้เร่งสร้างให้เสร็จ เช่น หนองคายไปนครพนม ฯลฯ ส่วนทางที่มีอยู่แล้วก็ให้เร่งบูรณะให้เป็นทางชั้น 1
2. การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำและกั้นลำน้ำ ให้น้ำขังไว้ใช้ประโยชน์นั้น จะต้องรีบดำเนินการโดยด่วน

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) สร. 0201.37/1. เรื่อง การขอความช่วยเหลือจาก MSA ในการบูรณะและทะนุบำรุงจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสาน.

²ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. หน้า 349.

³สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494 – 2519. หน้า 91.

3. การศึกษาในภาคนี้ให้มุ่งส่งเสริมวัฒนธรรม การอนามัย การครองชีพและการกินอยู่ ซึ่งจำเป็นต้องเพิ่มและขยายโรงเรียนในภาคนี้และเปลี่ยนแปลงวิธีการสอนใหม่ให้เหมาะสมเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

4. การป่าไม้ ปรากฏว่าได้ถูกทำลายไปเสียเป็นส่วนมาก จึงควรจะได้รับหาทางป้องกันการทำลาย โดยจัดสร้างถนนผ่านป่าไม้เพื่อให้เจ้าหน้าที่ได้เข้าไปตรวจดูแลรักษาป่าไม้ไว้เป็นประโยชน์ต่อไป

5. การกสิกรรม ควรจะได้ส่งเสริมให้มีการปลูกผัก เลี้ยงปลา และปศุสัตว์ให้มากยิ่งขึ้น

6. การอุตสาหกรรม ควรจะส่งเสริมให้เปิดการอุตสาหกรรมที่ใช้วัตถุดิบที่มีสมบูรณ์ในภาคนี้

7. การทหาร ให้กระทรวงกลาโหมทำบันทึกในการเจรจาว่าจะสมควรขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอเมริกาอย่างใดต่อไปอีกบ้าง ทั้งอาวุธและเงิน เพื่อให้มีกำลังรบสมบูรณ์ตามโครงการ¹

ดังนั้น ระหว่าง พ.ศ. 2479 – 2503 การลงทุนของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทยส่วนใหญ่จึงดำเนินการเพื่อสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานทางทหาร เช่น การสร้างค่ายทหาร เรดาร์ การสื่อสาร และอื่นๆ² รวมถึงการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการขนส่ง ซึ่งเป็นการเพิ่มโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ทำให้เห็นว่าที่รัฐบาลไทยได้กำหนดนโยบายการพัฒนาภาคอีสานนั้น มาจากปัจจัยของสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในขณะนั้นเป็นสำคัญ

จากความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกากับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้ภาคอีสานได้รับงบประมาณเพื่อพัฒนาภูมิภาคทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษา อุตสาหกรรม ฯลฯ แล้วรัฐบาลก็พยายามแก้ไขภาพลักษณ์ของตัวเองในเรื่องต่างๆ ที่ผลมาจากในกรณีการเรียกร้องให้แบ่งแยกรัฐของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน ทำให้รัฐบาลเห็นว่าควรจัดคนออกไปโฆษณาในที่ต่างๆ ตามชนบท โดยให้หน่วยงานกรมโฆษณา กรมมหาดไทย กรมตำรวจ กระทรวงศึกษาธิการ กรมสาธารณสุข รวมทั้งพรรคการเมือง ไปดำเนินการโฆษณาสร้างความเข้าใจกับประชาชนในภาคอีสานมากขึ้นแล้ว รัฐบาลยังได้เพิ่มความเข้มงวดในการตรวจสอบความเคลื่อนไหวในภาคอีสานมากยิ่งขึ้น และยังสามารถให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานผ่านรัฐบาลรวมทั้งรัฐมนตรีอีสานไปสำรวจและตรวจราชการใน

¹สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494 – 2519. หน้า 92.

²บุญศรี ใจมศิริ. (2548). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2518 - 2544). หน้า 17.

ภาคอีสาน เพื่อรายงานความเคลื่อนไหวต่างๆ ให้รัฐบาลทราบ ทำให้เห็นว่ารัฐบาลเริ่มให้ความสนใจภาคอีสานมากขึ้น เนื่องจากในแต่ละครั้งที่เกิดการเคลื่อนไหวต่างๆ ขึ้นในภาคอีสาน ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐบาล แต่การเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในภาคอีสานปัจจัยส่วนหนึ่งมาจากนโยบายของรัฐที่ไม่อาจตอบสนองความต้องการของชาวอีสานได้แล้ว ยังมีความไม่เป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรเพื่อพัฒนาท้องถิ่นที่ไม่เท่าเทียมกับส่วนกลาง แล้วยังถูกแบ่งให้เป็นคนละชนชั้นกันกับคนในภาคกลางอีกด้วย ทำให้ชาวอีสานยังคงมีความรู้สึกถูกกดขี่ข่มเหงเสมอมา จึงเกิดการรวมกลุ่มกันต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของคนในภูมิภาค โดยเหล่าส.ส.อีสาน ภายใต้แนวคิดท้องถิ่นนิยมที่ปรากฏให้เห็นมาโดยตลอด

นอกจากการต่อสู้เพื่อภาคอีสานผ่านการเคลื่อนไหวของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานแล้ว ยังคงมีการเคลื่อนไหวของคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ลุกขึ้นมาต่อสู้กับอำนาจรัฐเพื่อผลประโยชน์ของตัวเองและกลุ่มของตัวเอง อันเป็น "การเคลื่อนไหวผ่านขบวนการผู้มีบุญ" เช่น ในกรณีกบฏหมอลำน้อยชาดา กบฏหมอลำโสภะ พลตรี กบฏนายศิลา วงศ์สิน (ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อต่อไป) เป็นการเคลื่อนไหวในระดับภาคประชาชนที่ไม่ได้มีอำนาจทางการเมือง ซึ่งเกิดขึ้นในภาคอีสานเรื่อยมาเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนของชาวอีสานที่ไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาคือความที่ควรนั่นเอง

การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 ได้ส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างมากแล้ว วิกฤตการณ์ความแห้งแล้งในภาคอีสานส่งผลให้ประชาชนอีสานอพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คณะรัฐประหารเห็นว่ารัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม บริหารประเทศไม่มีประสิทธิภาพ ภายหลังการรัฐประหารการเลือกตั้งทั่วไปได้จัดขึ้นอีกครั้ง ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2500 ในการเลือกตั้งครั้งนี้ทำให้ พล.ท.ถนอม กิตติขจร ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี โดย พล.ท.ถนอม กิตติขจร ได้ดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาภาคอีสานเป็นอย่างแรก¹ เนื่องจากปัญหาภาคอีสานเป็นปัญหาสำคัญและกระทบต่อความมั่นคงทางการเมือง เนื่องจากสถานการณ์ระหว่างประเทศในวิกฤตการณ์ในลาวและเวียดนามเนื่องจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ส่งผลให้สหรัฐอเมริกาสนใจในการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ การแก้ไขปัญหาจึงน่าจะนำไปสู่การเจรจาขอเงินงบประมาณมาช่วยเหลือในด้านการพัฒนาประเทศ เพื่อให้มีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและทำให้คอมมิวนิสต์ไม่สามารถเข้าครอบงำได้ง่าย ถึงแม้ว่ารัฐบาลพลเอกถนอม กิตติขจร

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2501. เรื่อง นายกรัฐมนตรีกับภาคอีสาน.

จะดำเนินตามนโยบายของคณะรัฐประหารจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่สภาพบ้านเมืองก็ไม่ได้ต่างจากช่วงก่อนรัฐประหาร จึงส่งผลให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหารอีกครั้งในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 โดยเหตุผลของการปฏิวัติ คือ ปัญหาคอมมิวนิสต์และสภาพความขัดแย้งทางการเมืองภายใน และเหตุการณ์ภายนอกประเทศ คือเหตุการณ์ในประเทศเวียดนามและลาว¹ ภายหลังการปฏิวัติ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เร่งรัดพัฒนาประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และการดำเนินงานเพื่อวางแผนพัฒนาภาคอีสานควบคู่ไปกับการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1²

7. เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญตั้งแต่ พ.ศ.2479

แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตย แต่โครงสร้างการบริหารราชการยังคงให้ความสำคัญแก่ระบบราชการในฐานะสถาบันการเมืองและกลไกรัฐไปพร้อมๆ กัน ดังปรากฏว่าคณะราษฎรได้ขยายบทบาทของรัฐที่มีต่อสังคมออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษา ซึ่งขัดแย้งกับหลักการของประชาธิปไตยที่จะต้องให้สิทธิในการปกครองตัวเองแก่ประชาชน และจำกัดบทบาทรัฐให้น้อยที่สุดในกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนหรือประชาชนในท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเปรียบเสมือนการเปลี่ยนแปลงการควบคุมคนโดยจัดลำดับชั้นตามชาติกำเนิดที่มีแต่เดิมมาเป็นการควบคุมคนโดยอาศัยตำแหน่งหน้าที่ในระบบราชการ เมื่อกลไกรัฐหรือระบบราชการซึ่งเป็นหน่วยงานที่ใกล้ชิดชุมชนท้องถิ่นยังคงเป็นกลไกรัฐที่ถูกสร้างขึ้นและออกแบบเพื่อตอบสนองโครงสร้างสังคมการเมืองและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นระบบที่ส่งผลกระทบต่อ

¹เนื่องด้วยภาคอีสานมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศลาวและเวียดนาม ที่เป็นคอมมิวนิสต์ ผู้ที่นำแนวคิดคอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหวในภาคอีสานคือ โฮจิมินห์ โดยมีเป้าหมายเพื่อหากำลังสนับสนุนในการกู้ชาติจากกลุ่มชาวเวียดนามในภาคอีสานที่มีเป็นจำนวนมากให้เข้าร่วมพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ในระหว่าง พ.ศ. 2474 - 2476 โฮจิมินห์ ได้ย้ายที่ตั้งพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนมาอยู่ในภาคอีสานของประเทศไทยเป็นการชั่วคราวเพื่อหลบการปราบปรามอย่างรุนแรงของทางการฝรั่งเศสที่ปกครองอาณานิคมในอินโดจีน ในพ.ศ. 2477 การเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์เริ่มชัดเจนขึ้น มีการทิ้งระเบิดในภาคอีสาน ในนามของ คณะไทยหนุ่ม ต่อมาในปี 2479 มีการเดินขบวนครั้งแรกของกลุ่มชาวเวียดนามในภาคอีสานที่จังหวัดขอนแก่น การเดินขบวนของกลุ่มชาวเวียดนามในครั้งนี้ นำไปสู่การปราบปรามโดยรัฐบาลอย่างรุนแรง ใน สมศรี ชัยวณิชยา. (2548). **นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ.2494 – 2519**. หน้า 99 – 100.

²สมศรี ชัยวณิชยา. (2548). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 104.

ท้องถิ่นดังกล่าวแล้วในตอนต้น สถานการณ์เช่นนี้จึงเป็นปัจจัยของการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลในลักษณะของ “กบฏผู้มีบุญ” เช่นที่เคยมีมาในอดีต โดยตั้งแต่ พ.ศ. 2479 – 2502 ได้เกิดกบฏผู้มีบุญทั้งหมด 3 ครั้ง ได้แก่ กบฏหมอลำน้อยชาดา กบฏหมอลำโสภณพลตรี และกบฏนายศิลา วงศ์สิน ซึ่งมีรูปแบบและวิธีการเคลื่อนไหว ดังนี้

7.1 กบฏหมอลำน้อยชาดา

กบฏหมอลำน้อยชาดา เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ในช่วง พ.ศ. 2479¹ ผู้นำกบฏในครั้งนี้ คือ นายคำสา สุมังกะเศษ มีอาชีพเป็นหมอลำ นายคำสา มีรูปร่างเล็กชาวบ้านจึงเรียกว่า หมอลำน้อย ได้อ้างตัวเป็น พระชาดา ผู้มีบุญในครั้งกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 กลับชาติมาเกิด หมอลำน้อยชาดาได้ออกแสดงหมอลำและสั่งสอนคำทำนายไปตามตำบลต่างๆ เหตุการณ์ในครั้งนี้เกิดขึ้นที่ บ้านเชียงเหียน หรือ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน²

7.1.1 ลักษณะของกบฏหมอลำน้อยชาดา

นายคำสาเป็นหมอลำและได้อ้างตัวเป็น พระชาดา ผู้มีบุญในเหตุการณ์เมื่อ 2444 – 2445 กลับชาติมาเกิด ด้วยลักษณะของนายคำสาที่มีรูปร่างเล็ก ชาวบ้านจึงเรียกนายคำสาว่า หมอลำน้อยชาดา โดยหมอลำน้อยชาดาได้ออกแสดงหมอลำในลักษณะเป็นคำสั่งสอนให้ชาวบ้านถือศีล ไม่เบียดเบียน สามัคคีกัน ลักษณะเด่นอีกอย่างของหมอลำน้อยชาดาคือจะนุ่งขาว ห่มขาว และใส่รองเท้าสีขาว ซึ่งเป็นสีของความบริสุทธิ์ ทำให้ลูกศิษย์พากันแต่งตัวตามแบบผู้มีบุญ ทำให้รองเท้าสีขาวที่เมืองมหาสารคามขายดีมากในช่วงนั้น³

7.1.2 ปัจจัยทำให้เกิดกบฏหมอลำน้อยชาดา

โดยเหตุการณ์หมอลำน้อยชาดานั้นมีลักษณะคล้ายกับกบฏผู้มีบุญภาคอีสานที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2444 – 2445 เช่น การอ้างตัวเป็นผู้มีบุญกลับชาติมาเกิด รวมไปถึงการเคลื่อนไหวที่เริ่มจากการ

¹บุญช่วย อุตถากร และไพฑูรย์ มีกุล. (2542). “กบฏผู้มีบุญเมืองมหาสารคาม” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. หน้า 53.

²บุญช่วย อุตถากร และไพฑูรย์ มีกุล. (2542). “กบฏผู้มีบุญเมืองมหาสารคาม” ใน เล่มเดียวกัน. หน้า 54.

³บุญช่วย อุตถากร และไพฑูรย์ มีกุล. (2542). “กบฏผู้มีบุญเมืองมหาสารคาม” ใน เล่มเดียวกัน. หน้า 53.

ทำนายอนาคตว่าจะเกิดเหตุร้ายต่างๆ จากนั้นพระศรีอารียะมาจุติเพื่อปกป้องให้ราษฎรรอดพ้นมาก ภัยอันตรายที่จะเกิดขึ้น เป็นต้น สันนิฐานว่าathomol้าน้อยชาดาน่าจะได้รับการศึกษาหรือการบอกเล่า ถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้นมาเป็นอย่างดี และยังเป็นวิธีการที่ใช้ได้ในยุคนี้สมัยนี้เป็นเช่นกัน เห็นได้จากมี ชาวบ้านจำนวนมากที่มาให้ความเคารพ และศรัทธาให้athomol้าน้อยชาดาที่อ้างตัวเป็นผู้วิเศษ สะท้อนให้เห็นว่า แม้จะมีการพยายามสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับภาคอีสานทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมภายหลังเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญพ.ศ. 2444 - 2445 ก็ตามแต่ก็ยังไม่สามารถ เปลี่ยนแปลงความเชื่อพื้นฐานของสังคมดั้งเดิมในภาคอีสานได้ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานถึงความ เคลื่อนไหวของathomol้าน้อยชาดา ได้แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวของathomol้าน้อยชาดา ได้แก่ เรื่องภาษี การศึกษา ศาสนา และเชื้อชาติเป็นสำคัญ ในการเรียกร้องให้ชาวบ้านลุกขึ้นมา ต่อต้านอำนาจรัฐด้วยกัน ดังนี้

1). เรื่องภาษีส่วย หรือ เงินค่าราชการ หรือ เงินรัชูปการ

ภาษีส่วยนั้นเป็นปัญหาที่อยู่กับชาวอีสานมาเป็นเวลานาน เห็นได้จากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานส่วนใหญ่มีปัจจัยสำคัญมาจากการเรียกเก็บภาษีส่วยของรัฐ ที่เรียกเก็บมาเป็น เวลานานและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นกัน ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจปัญหาในการจัดเก็บภาษีอากร ที่ส่งผลกระทบต่อราษฎรในภาคอีสาน จึง ควรพิจารณาถึงรูปแบบการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ระบบการเรียกเก็บส่วยในภาค อีสานยังมีปัญหาและไม่เป็นระบบเท่าที่ควร เนื่องจากรัฐบาลพบว่าเก็บส่วยได้น้อยลง มีจำนวนส่วย ค้างอยู่มาก ส่วนหนึ่งที่เป็นเช่นนี้เพราะ ไพร่หนีไปอยู่เมืองอื่น หรือไปแต่งงานเป็นเชยสุเมืองอื่น อีกส่วน หนึ่งเป็นเพราะเจ้าเมืองส่งส่วยไม่ครบตามจำนวน โดยเอาส่วยที่เก็บได้ส่วนหนึ่งไว้ใช้เอง และถูกเมือง ที่ตั้งใหม่แย่งไพร่ไป และอ้างว่ามีจำนวนไพร่ชรา ตาย พิกار และหนีไปอยู่เมืองอื่นมากขึ้น ทำให้เก็บ ส่วยได้น้อยลง ซึ่งทางรัฐไทยก็พยายามแก้ไขปัญหาลหลายวิธีแต่ก็ไม่ค่อยได้ผลมากนัก เนื่องจากรัฐบาล ไม่ทราบว่ามีไพร่ที่แท้จริงในแต่ละเมืองจำนวนเท่าใด จึงมีการสำรวจทำทะเบียนไพร่ส่วยและสักเลก

เป็นระยะๆ ทำให้เก็บส่วยได้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการสักระเลศครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2402 – 2407 ได้ไพร่ส่วยเพิ่มขึ้นมาก¹

ภายหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2435) รัฐได้แบ่งส่วยออกเป็นสองประเภท คือ เงินส่วยที่ค้างอยู่เดิม เนื่องจากนายกองที่เก็บส่วยมาได้แล้วนำไปใช้เองก็ให้นำมาชดใช้ในภายหลังและส่วยที่ค้างอยู่กับไพร่ก็ให้เร่งรัดเก็บมาได้ เงินส่วยอีกประเภทคือ เงินที่เก็บใหม่ในปี พ.ศ. 2435 แต่จะเก็บก็ต่อเมื่อมีการควบคุมและจัดราชการเป็นเขต แขวงแน่นอนแล้ว เนื่องจากบัญชีที่ใช้กันมานั้นจำนวนเลกไม่แน่นอน เมื่อรัฐเรียกเก็บเงินส่วยในแต่ละปี พนักงานที่จัดเก็บก็แย่งกันเก็บ แต่ไม่ได้ส่งเงินส่วยนั้นให้กับรัฐ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2435 การเก็บเงินส่วยอยู่ในระหว่างชำระบัญชีเก่า ซึ่งต้องใช้เวลานานกว่าจะแล้วเสร็จ รัฐจึงประกาศงดเก็บเงินส่วยจากราษฎรในปี พ.ศ. 2434 – 2435 และประกาศให้มีการเก็บเงินส่วยอีกครั้งในปีต่อมา²

จากนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศลักษณะการเก็บเงินค่าราชการของแผ่นดินให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ตามพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ปีพ.ศ. 2440 ได้กำหนดการเก็บเงินค่าราชการคนละ 6 บาทต่อปี ไม่ให้เกินกว่านั้น และให้ปรับลดลงได้ตามพื้นที่ ตามที่เสนาบดีเห็นสมควร โดยให้เก็บจากชายฉกรรจ์อายุ 18 – 60 ปี ส่วนคนที่ได้รับการยกเว้นคือ ราชินิกุล ข้าราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสภาวัดรังกำนัน ทหารบก ทหารเรือ ที่ประจำการอยู่และปลดประจำการแล้ว พระภิกษุ สามเณร เป็นต้น³ ถ้าหากชายฉกรรจ์คนใดเป็นคนอนาถาไม่มีเงินเสียค่าราชการให้เทศบาล ก็จัดให้ผู้อนาถานั้นไปทำงานให้หลวงเป็นเวลา 30 วัน โดยให้หลวงเป็นผู้จัดอาหารมาเลี้ยง แต่ถ้าผู้ผู้นั้นนำอาหารมากินเองไม่ได้กินของหลวงให้ทำงานเพียง 15 วัน แต่ก่อนที่จะให้ผู้อนาถามาทำงานหลวงนั้น ต้องให้เทศบาลตรวจสอบว่าเป็นผู้อนาถาจริงหรือไม่ การเก็บเงินค่าราชการนั้นให้เริ่มเก็บตั้งแต่เดือนเมษายน เป็นต้นไป ถ้าผู้ใดไม่มาเสียเงินตามกำหนด ให้ทางอำเภอจับ

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์. (2527). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. 2484**. หน้า 88 - 89

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม. 62.1/35. เรื่อง กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงประกาศห้ามไม่ให้เก็บเงินภาษีอากรแก่ราษฎร.

³เพิ่มเติมผู้ที่ได้รับการยกเว้นเงินค่าราชการ คือ ผู้บริจาคทรัพย์เกินกว่าอัตราค่าราชการ นักเรียนที่สอบชั้นประโยคที่ 1 ได้ยกเว้น 1 ปี ชั้นที่ 2 ได้ยกเว้น 2 ปี ผู้ที่มีบุตรเสียค่าราชการแล้ว 3 คน ผู้ที่อพยพมาตั้งภูมิลำเนาในปีแรก คนพิการ คนอื่นๆ ที่ทรงพระกรุณาให้ยกเว้น จินและบุตรหลายคนที่เสียค่าผูกปี ใน พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ พ.ศ. 2444 **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 18 วันที่ 26 มกราคม 2444. หน้า 822

ตัวมาบังคับให้เสียเงินค่าราชการ ตามวิธีดังนี้ ให้ยึดทรัพย์ขายทอดตลาดเท่าจำนวนเงินที่ค้างอยู่ หรือให้เอาตัวผู้นั้นไปทำงานโยธาแทนค่าราชการ¹

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปรับเปลี่ยนพระราชบัญญัติการเก็บเงินรัชชูปการนี้อีกหลายครั้งเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมของประเทศในแต่ละช่วงเวลา และกำลังการชำระเงินรัชชูปการของราษฎรที่ค้างอยู่ ซึ่งเป็นปัญหามาโดยตลอด โดยเฉพาะในภาคอีสานการเก็บเงินรัชชูปการ คือปัญหาใหญ่สำหรับราษฎรอีสานเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านได้เรียกเงินรัชชูปการว่า เงินเสียหัว² หากไม่มีเงินเสียหัวหรือไม่ยอมเสียตามกำหนดจะถูกทำโทษ โดยให้ทำงานโยธา ชาวบ้านมักเรียกว่า งานอนาถา³ ซึ่งแล้วแต่นายอำเภอจะสั่งให้ทำอะไร บางคนไปตายหย่าที่ศาลหรือศาลากลางจังหวัด บางคนไปทำถนน สร้างเหมืองฝายคุน้ำ ขุดคลองน้ำ 5 – 7 วัน โดยผู้ที่ถูกทำโทษต้องนำอาหารมารับประทานเองระหว่างทำงาน ทางกรมไม่ได้เลี้ยงอาหารแต่ประการใด

อีกประการหนึ่งที่ทำให้ราษฎรอีสานไม่สามารถประกอบอาชีพได้อย่างเต็มที่ ซึ่งส่งผลให้หาเงินไปเสียค่ารัชชูปการได้ไม่เพียงพอ เนื่องจากการเกณฑ์แรงงาน แรงงานตามหมู่บ้านต่างๆ อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐโดยระบบไพร่และได้ใช้แรงงานเหล่านั้นด้วยวิธีการเกณฑ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำงานให้กับรัฐหรือขุนนาง เช่น การก่อสร้างวัง วัด ทำสงคราม หาบสิ่งของ เป็นต้น⁴ การเกณฑ์แรงงานโดยมากจะเกณฑ์ในฤดูแล้ง เป็นช่วงที่ราษฎรทำนาเสร็จแล้ว แต่ในทางปฏิบัติบางครั้งรัฐต้องการแรงงานเพื่อทำงานเร่งด่วน จึงทำให้ราษฎรทำนาไม่ทันตามฤดูกาล จึงต้องประสบกับความอดยาก แม้แต่การเกณฑ์แรงงานในฤดูแล้งก็ทำให้ราษฎรไม่มีโอกาสประกอบอาชีพอื่นนอกเหนือจากการทำนา การเกณฑ์แรงงานยังก่อให้เกิดปัญหาในการพัฒนาวิธีการผลิต คือไม่มีใครกล้าคิดค้นหรือแสดง

¹ในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ประชาชนจะเรียกเงินที่นำมาเสียให้กับรัฐว่า เงินส่วย และเปลี่ยนมาเรียกว่า เงินค่าราชการในช่วงรัชกาลที่ 5 และ ในรัชกาลที่ 6 ก็เปลี่ยนมาเรียกว่า เงินรัชชูปการ แทน ใน พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2463. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 35. วันที่ 30 มีนาคม 2461. หน้า 426.

²สุวิทย์ วีระศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ**. หน้า 54.

³สุวิทย์ วีระศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 55.

⁴ประนุช ทรัพย์สาร. (2527). “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน”. **อีสานศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม**. นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา. หน้า 19

ความสามารถเพราะกลัวถูกเกณฑ์เข้าเป็นคนของหลวงต้องห่างจากครอบครัว¹ ดังนั้น การเกณฑ์แรงงานเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านไม่มีอิสระภาพและไม่สามารถประกอบอาชีพได้อย่างสะดวก ส่วนช่างหรือนักประดิษฐ์พื้นเมืองก็ถูกเกณฑ์ไปทำงานในราชสำนักจึงทำให้บุคคลเหล่านี้ไม่มีโอกาสทำงานได้อย่างอิสระและเป็นช่างฝีมือที่พัฒนาชุมชนหมู่บ้าน จึงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับชุมชนที่มีลักษณะผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้าขายได้ ด้วยลักษณะเช่นนี้ ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของราษฎร รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎร โดยความสัมพันธ์ของราษฎรอีสานที่มีต่อรัฐ จะเป็นไปในรูปแบบของการเสียสละ การเกณฑ์แรงงานและการเสียภาษี สำหรับชุมชนที่มีพื้นฐานการผลิตเพื่อยังชีพทำให้ความสัมพันธ์ที่มีต่อรัฐของชาวอีสานเป็นภาวะที่หนักหนายิ่งส่วนเกินที่เหลือจากการผลิตถูกส่งเข้าสู่ท้องพระคลังทำให้ไม่มีโอกาสได้นำส่วนเกินเหล่านั้นมาเปลี่ยนเป็นทุนในหมู่บ้านได้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงประสิทธิภาพในการผลิต ชาวบ้านไม่มีโอกาสและอิสระในการประกอบอาชีพอย่างแท้จริง การควบคุมแรงงานเป็นอำนาจที่รัฐใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของรัฐ แม้ว่าการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานสาธารณะต่างๆ แต่ก็ไม่ได้ตอบสนองความต้องการในระดับหมู่บ้านเท่าใดนัก² ทำให้การเจริญเติบโตของหมู่บ้านเป็นไปได้ช้า

ดังนั้น จากการเข้ามาควบคุมอำนาจของรัฐในระดับหมู่บ้าน และหัวเมืองอีสานทำให้ขุนนางท้องถิ่นไม่สามารถสะสมอำนาจได้สำเร็จ เมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่ได้มาจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ แต่เป็นการขยายเมืองเพื่ออำนาจด้านการปกครองเท่านั้น ส่งผลให้เมืองที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ไม่มีการพัฒนาทางด้านการค้า หัตถกรรม อุตสาหกรรมในภาคอีสานมากนัก การผลิตในด้านการเกษตรและหัตถกรรมของหมู่บ้านยังคงเป็นการผลิตเพื่อยังชีพและมีวิธีการผลิตแบบง่าย ๆ ขึ้นอยู่กับธรรมชาติทั้งการทำนาข้าว นาเกลือ บันท่มื่อ ตลอดจนการทำงานหัตถกรรมอื่นๆ ซึ่งจะทำเป็นครั้งคราวเมื่อว่างจากการทำนาแล้ว ภาวะของราษฎรมีมากยิ่งขึ้นสำหรับสังคมที่ผลิตเพื่อยังชีพ มีการค้าขายบ้างเล็กน้อย แต่เมื่อรัฐเปลี่ยนวิธีการเสียสละจากสิ่งของเป็นเงินตรา เนื่องจากนโยบายการ

¹ ความหวาดกลัวของชาวบ้านนั้นเห็นได้จาก เมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ห้า ได้ส่งนางช่างใหม่มาที่นครราชสีมาเพื่อสอนชาวบ้านวิธีปลูกหม่อน ไหม ทอผ้าให้ได้คุณภาพดีมากขึ้น แต่ปรากฏว่า ไม่มีผู้มาสมัครเรียนเนื่องจากมีข่าวลือว่าต้องตกเป็นคนหลวง และผ้าที่ผลิตได้ก็ต้องตกเป็นของหลวงด้วย ใน ประมุข ทรัพย์สาร. (2527). “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน”. อีสานศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม. นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา. หน้า 20.

² ชุมพล แนวจำปา. (2527). “ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2443 - 2468”. อีสานศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม. นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา. หน้า 1 - 2.

ค้าขายกับตะวันตก ปัญหาจึงไปตกอยู่กับชาวบ้านเพราะไม่มีเงินเสียต้องขอทำงานโยธาเป็นจำนวนมาก แม้จะมีการเลิกไพรและทาสแล้วแต่ราษฎรก็ยังคงเสียเงินรัชูปการให้กับรัฐอยู่¹

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปีพ.ศ. 2475 รัฐยังคงเก็บเงินรัชูปการอยู่ เนื่องจากเป็นรายได้ที่สำคัญส่วนหนึ่งที่รัฐจะนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศ ในขณะที่รัฐยังไม่สามารถหารายได้ด้านอื่นๆ มาชดเชยได้ อย่างไรก็ตามรัฐหลังพ.ศ. 2475 ก็ได้แสดงให้เห็นว่า ความเข้าใจถึงปัญหาทางด้านเศรษฐกิจในภาคอีสานมากขึ้น โดยได้มีการลดการเก็บเงินรัชูปการ จากปีละ 4 บาท เหลือปีละ 2 บาท และ 1 บาท² ตามลำดับ เนื่องจากราษฎรภาคอีสานประสบภัยพิบัติแห้งแล้งเป็นอย่างมาก ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำอย่างมาก จนรัฐต้องออกไปแจกจ่ายข้าวให้กับราษฎรอีสานที่ประสบภัยพิบัติอยู่หลายปีติดต่อกัน³

นอกจากนั้น ภายหลังพ.ศ. 2475 ยังได้พยายามแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของราษฎรในภาพรวมโดยการวางเค้าโครงเศรษฐกิจ เพื่อการปฏิรูประบบเศรษฐกิจและการจัดเก็บภาษีอากรต่างๆ แต่ก็ยังไม่สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้จริง เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองและจากสถานะทางเศรษฐกิจภายในและภายนอกประเทศ จนกระทั่งเมื่อรายได้จากการเก็บภาษีอากรด้านอื่นๆ ของรัฐมีการขยายตัวมากขึ้น ความคิดในการยกเลิกการเก็บเงินรัชูปการจึงเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2482⁴ โดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม นั้นเอง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า จากการที่รัฐหลังพ.ศ. 2475 ยังคงเก็บภาษีรัชูปการและได้เริ่มเก็บภาษีเงินเดือนเพิ่มเติม ในขณะที่ชาวอีสานยังคงมีสภาพวิถีชีวิตในรูปแบบเดิม มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ยากจน จึงมีความไม่พอใจต่อภาครัฐที่เหมือนกับเอาไรต์เอาเปรียบพวกตน โดยรายงานการสำรวจชนบทในประเทศไทยของ เจมส์ เอ็ม แอนดรูส์ ในปีพ.ศ. 2477 ได้รายงานถึงความยากจนของราษฎรอีสานว่า

¹ชาลิต วายุภักตร์. (2527). “ปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย 2475 – 2485”. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง 2488**. หน้า 578.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.4.8/1. เรื่อง ทางกรเก็บเงินรัชูปการ พ.ศ.2475.

³สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.4.8/1. เรื่อง ทางกรเก็บเงินรัชูปการ พ.ศ.2475.

⁴ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**. หน้า 38.

...ในหมู่บ้านที่ยากจน...รายเฉลี่ยใช้จ่ายของครัวเรือนยังต่ำกว่าเงินรัชชูปการตามพระราชบัญญัติ...มีหลายครัวที่ไม่สามารถเสียเงินรัชชูปการได้...ครัวเรือนใดที่สามารถเสียเงินรัชชูปการได้ ครัวนั้นนับว่าเคราะห์ดี...บางหมู่บ้านทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ... แม้แต่การรัชชูปการก็ยังไม่เสียใน พ.ศ. 2476...

...หมู่บ้านที่ยากจนหนักหนา และเงินที่ต้องการเก็บเพื่อเสียรัชชูปการ 4 บาท...ต้องกู้ยืมเงินจำนวนเล็กน้อยตั้งแต่สองถึงสิบบาท เพื่อเสียภาษีอากร...¹

จากรายงานจะเห็นได้ว่าราษฎรอีสานได้รับความเดือดร้อนจากการเก็บเงินรัชชูปการ เนื่องจากรายได้ในครอบครัวน้อยกว่าเงินที่ต้องจ่ายให้กับรัฐแล้ว ยังส่งผลให้เกิดภาระหนี้สินกับราษฎรที่ไม่สามารถหาเงินมาชำระได้ ต้องไปหากู้ยืมเงินมาเพื่อชำระเงินรัชชูปการ จึงทำให้ราษฎรมีภาระหนี้สินมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการเก็บเงินรัชชูปการ จึงส่งผลโดยตรงกับปัญหาความยากจนของราษฎรทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับราษฎรในภาคอีสานที่มีฐานะยากจนกว่าราษฎรในภูมิภาคอื่น นอกจากนี้ราษฎรในภาคอีสานยังมีความรู้สึกว่าการเก็บภาษีนี้ไม่เป็นธรรมแล้วยังเป็นกดขี่ ขูดรีด ไม่ว่าจะเป็นทางด้านทรัพย์สินและร่างกาย และทำให้พวกเขาขาดโอกาสในการพัฒนาอาชีพ เกษตรกรรมหรือหัตถกรรมให้มีคุณภาพและสร้างรายได้ให้มากกว่าเดิม ความเดือดร้อนนี้เห็นได้จากหนังสือร้องทุกข์ที่ประชาชนส่งถึงรัฐบาล เช่น หนังสือร้องทุกข์ของ นายนิรันทร ภาษิต ที่ยื่นต่อพระยาพลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้น ได้กล่าวถึง ความเดือดร้อนของราษฎรจากการเก็บเงินรัชชูปการ ว่า

...ความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงของคนจน เนื่องจากผู้ปกครองมีใจเหี้ยมโหด ร้ายยิ่งกว่าอ้ายพวกมหาโจร เพราะอ้ายมหาโจรมันเห็นคนจนๆ ที่ไม่มีเงิน มันก็ยกเว้นให้...นี่เป็นความจริงยิ่งกว่าจริง เช่นรัฐบาลไม่ยกเว้นการเก็บเงินรัชชูปการแก่คนจนจริงๆ...แล้วยังไม่มีเมตตากรุณา เพียงจับตัวมาใช้งานโยธาแทนเงินจนได้...²

จากหนังสือร้องทุกข์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเก็บเงินรัชชูปการได้สร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนที่มีฐานะยากจน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่ค่อยดีนัก ประชาชนมีความรู้สึกกับทางราชการในแง่ลบมากกว่า โดยการกล่าวว่าผู้ปกครองนั้นโหดร้ายยิ่งกว่า

¹แอนดรูส์, เจมส์ เอ็ม. (2480). รายงานสำรวจโรคภัยตามชนบทสยามครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477. หน้า 290 – 292.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.7 สร.0201.8/52. เรื่อง นายกลิ่ง (นิรันทร ภาษิต) กับพวก (พ.ศ.2475 - 2489).

ใจร นั้นก็แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านอำนาจรัฐให้อย่างชัดเจน จากราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนจากการเก็บเงินรัชูปการ นอกจากนี้ยังมีหนังสือร้องทุกข์ของราษฎรส่งถึงรัฐ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนจากการเก็บรัชูปการอีก เช่น หนังสือร้องทุกข์ของ นายไม้ เทียนชัย กับราษฎรอีกประมาณ 250 คน (พ.ศ. 2475) ในจังหวัดอุตรดิตถ์ ร้องขอผ่อนผันและขอลดหย่อนอัตราการเก็บเงินรัชูปการว่า

...ด้วยความทุกข์ของราษฎร...นั่นก็คือการเสียเงินรัชูปการคนละ 6 บาท...เวลานี้ราษฎรต้องรับความยากจนมาตลอดล่วง 3 - 4 ปี มาแล้วจนเครื่องแต่งกายก็สิ้นเนื้อประดาตัว ยังเหลือแต่เรือนกระท่อมและดินตามฐาน มาเดิมกับสัตว์พาหนะไว้เป็นเครื่องประกอบอาชีพ การทำนาก็เป็นฝนแล้ง...และทุกข์ทรมานการเมืองจะปรับ มีการยึดทรัพย์ หรือทำการโยธา ซึ่งเป็นทางเสียเวลาทำมาหากินในสมัยยากจน...ขอความเมตตากรุณาดำริให้การลดหย่อน...เช่น รัชูปการก็ขอดำริลด 2 บาท ขอคงเก็บแต่คนละ 4 บาท...ต่อเมื่อเห็นว่าราษฎรมั่งคั่งบริบูรณ์แล้วก็ควรแก้ไขพระราชบัญญัติเก็บภาษี และเงินรัชูปการนั้นตามเดิม...¹

จากหนังสือร้องเรียนดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ในช่วงก่อนที่รัฐจะประกาศลดจำนวนเงินรัชูปการลงนั้น ทางกรได้เรียกเก็บเงินรัชูปการในภาคอีสานเป็นจำนวนสูงถึง 6 บาท ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากเมื่อเทียบกับรายได้ของประชาชนในบริเวณนี้ ดังนั้น การเก็บเงินรัชูปการจึงเป็นปัญหาสำหรับประชาชนที่ไม่สามารถหาเงินมาจ่ายให้กับทางการได้ และยังสามารถสร้างภาระหนี้สินของราษฎรอีกเป็นจำนวนมากจากการกู้ยืมเงินมาเพื่อจ่ายค่ารัชูปการนั่นเอง ราษฎรจึงเกิดความรู้สึกว่าการเก็บเงินรัชูปการของรัฐนั้น ไม่เป็นธรรมและเป็นการเอาเปรียบประชาชนที่มีฐานะยากจน จนทำให้ประชาชนบางส่วนทำการต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด แม้ว่าภายหลังจากนั้นรัฐจะมีนโยบายลดและผ่อนผันการเก็บเงินรัชูปการลงแล้ว แต่ก็ยังคงสร้างความเดือดร้อนให้ชาวอีสานที่อยู่กับเศรษฐกิจแบบยังชีพ จึงทำให้ประชาชนต้องการแสดงออกถึงการต่อต้านอำนาจรัฐ โดยอาศัยการเคลื่อนไหวในรูปแบบของขบวนการกบฏผู้มีบุญ อันเป็นวิธีการที่ราษฎรในภาคอีสานได้ยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องมาในภาคอีสาน การเก็บเงินรัชูปการจึงเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่สร้างแรงผลักดันให้หมอลำน้อยชาดาต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร7 สร.0201.40/372. เรื่อง นายไม้ เทียนชัย กับราษฎร พยาแมน ขอให้ลดภาษีไร่ยาสูบและเงินรัชูปการ ฯลฯ พ.ศ. 2475.

2). การต่อต้านพระสงฆ์

ในเหตุการณ์กบฏหมอล้าน้อยชาดานั้น มีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านพระสงฆ์จากกบฏหมอล้าน้อยชาดาได้เรียกร้องให้ชาวบ้านไม่ต้องกราบไหว้พระสงฆ์ โดยให้เหตุผลว่า “พระสงฆ์ทุกวันนี้ไม่ใช่พระ เป็นเพียงแต่ผู้หมกมุ่นหาเงินเท่านั้น”¹ สะท้อนให้เห็น เรื่องบทบาทของพระสงฆ์น่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของหมอล้าน้อยชาดา ซึ่งคงจะสืบเนื่องมาจากกรณีของรัฐส่วนกลางให้พระสงฆ์เป็นสื่อกลางในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางผ่านการศึกษาและศาสนา นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้วก็ไม่ปรากฏว่ามีข้อมูลเพิ่มเติมอื่นๆ เกี่ยวกับการต่อต้านพระสงฆ์ของหมอล้าน้อยชาดา ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจสาเหตุที่ทำให้หมอล้าน้อยชาดา ต่อต้านพระสงฆ์ จึงได้ทำการรวบรวมข้อมูลที่เป็นปัจจัยแวดล้อมเกี่ยวกับคณะสงฆ์ในภาคอีสานในช่วงเวลาดังกล่าว ที่จะสามารถสร้างแรงผลักดันให้หมอล้าน้อยชาดาออกมาต่อต้านพระสงฆ์

ชาวอีสานมีความผูกพันกับพุทธศาสนามาเป็นเวลานานแล้ว ในสมัยก่อนวัดมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของชุมชนในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านจารีต การศึกษา แหล่งธรรมะ และศาลาประชาคม เป็นต้น ประชาชนส่วนมากจึงยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กัน และหาความรื่นเริงในบางโอกาส ถือได้ว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอีสาน โดยลักษณะของพุทธศาสนาในอีสานจะมีการผสมผสานกันระหว่างนิกายมหายานกับหินยานหรือเถรวาท เป็นอิทธิพลที่รับมาจากอาณาจักรล้านช้าง รวมทั้งลักษณะของศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่ด้วย² จึงทำให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435 ส่วนใหญ่ได้รับธรรมเนียมปฏิบัติมาจากอาณาจักรล้านช้าง เรียกโดยรวมว่าลัทธิพระครองลาวหรือพระครองลาว ส่วนใหญ่เป็นการรับแบบแผนจารีตมาจากนครเวียงจันทน์ ซึ่งถือการครองผ้าแบบนครเวียงจันทน์เป็นเกณฑ์ ลักษณะของพระครองลาวส่วนใหญ่จะไม่ค่อยเคร่งต่อระเบียบวินัยเท่าใดนัก เนื่องจากมีสัมพันธกับวิถีชีวิตของราษฎรอยู่ตลอดเวลา เพราะพระสงฆ์จะต้องเข้าไปร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และบางครั้งพระสงฆ์จะกลายเป็นผู้นำใน

¹บุญช่วย อุตถากร และ ไพฑูรย์ มีกุล. (2542). “กบฏผู้มีบุญเมืองมหาสารคาม”. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. หน้า 53.

²วิโรจน์ หีบแก้ว. (2529). ประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2443. หน้า

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีต่างๆ ที่ชาวอีสานเรียกว่า ฮิตสิบสอง หรือประเพณีทำบุญ 12 เดือน¹ กิจกรรมที่พระสงฆ์มีส่วนร่วมกับชาวบ้าน เช่น การแข่งเรือ บุญบั้งไฟ เป็นต้น นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่าพระสงฆ์ได้เล่นกิจกรรมแบบชาวบ้านทั่วไป เช่น เล่นว่าว เป็นต้น การที่พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ทำให้พระครองลาวมีชีวิตความเป็นอยู่เสมือนสามัญชนที่พอใจจะสืบทอดพระพุทธศาสนาตามจารีตที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา

¹ฮิตสิบสองของชาวอีสานเป็นฮิตที่บริสุทธิ์ เป็นเรื่องของความเชื่อ ในพระพุทธศาสนา โดยประเพณีอีสานส่วนใหญ่จะมีเอกลักษณ์แตกต่างจากประเพณีภาคอื่นๆ โดยประเพณีอีสานได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง ซึ่งชาวอีสานมีการนับถือประเพณีอย่างเคร่งครัดมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยฮิตสิบสองนั้น ประกอบด้วยประเพณีต่างๆ ดังนี้ **ฮิตที่ 1 บุญเข้ากรรมหรือบุญเดือนอ้าย** มีงานบุญดอกผ้อ (นำผ้าห่มกันหนาวไปถวายสงฆ์) ประเพณีเส็งกลอง ทำลานตี (ลานนวดข้าว) ทำปลาแดก (ทำปลาร้าไว้เป็นอาหาร) เกี่ยวข้าวในนา เล่นว่าว ชักว่าวสนุก นิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรมตามประเพณี **ฮิตที่ 2 บุญคูณลานหรือบุญเดือนยี่** พระสงฆ์เทศน์เรื่องแม่โพสพ ทำพิธีปลงข้าวในลอมและฟาดข้าวในลาน ชนข้าวขึ้นเล้า (ยุ้งฉาง) นับเป็นความเชื่อในการบำรุงขวัญและสิริมงคลทางเกษตรกรรม มีทั้งทำบุญที่วัดและบางครั้งทำบุญที่ลานนวดข้าว **ฮิตที่ 3 บุญข้าวจีหรือบุญเดือนสาม** มีพิธีเลี้ยงลาตาแฮก (พระภูมินา) เพราะชนข้าวขึ้นยุ้งแล้ว งานเรียกขวัญข้าวหรือกู่ขวัญข้าว เพื่อบูชาข้าวทำบุญข้าวจีตอนเย็นทำมาฆบูชา ลงขันฝ่ายหาหัวฟืน (ไม้เชื้อเพลิงถ้าไม้ไผ่ตายหัว กิ่งไม้แห้ง-ฟืน) ตามประเพณีหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวได้ยุ้งแล้ว **ฮิตที่ 4 บุญผะเหวดหรือบุญเดือนสี่** (อ่านออกเสียงพระ-เหวด) มีงานบุญพระเวส (ฟังเทศน์มหาชาติ) แห่งพระอุปัฏฐากตั้งศาลเพียงตา ทำบุญแจกข้าวอุทิศให้ผู้ตาย (บุญเปตพลี) ประเพณีเทศน์มหาชาติ เหมือนกับประเพณีภาคอื่นๆ ด้วย **ฮิตที่ 5 บุญสงกรานต์หรือบุญเดือนห้า** บุญสงกรานต์ หรือเทศกาลสงกรานต์ กำหนดมีการทำบุญถวายเป็นพุทธบูชาหรือถวายเป็นพระ-พลีตลอดเทศกาล ตอนบ่ายมีสงกรานต์ รดน้ำผู้ใหญ่นักบวชอย่างเอิกเกริก **ฮิตที่ 6 บุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก** งานบุญบั้งไฟ (บุญขอฝน) บุญวิสาขบูชา วันเพ็ญเดือนหกเกือบตลอดเดือนหกนี้ ชาวอีสานจัดงานบุญบั้งไฟ จัดวันใดแล้วแต่คณะกรรมการหมู่บ้านกำหนดถือเป็นการทำบุญบูชาแด่ (เทพดา) เพื่อขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล **ฮิตที่ 7 บุญข้าสัหรือบุญเดือนเจ็ด** มีพิธีเลี้ยงตาแฮก ปูตา หลักเมือง งานบุญเบิกบ้านเบิกเมือง งานเข้านาคนเพื่อบวชนาคตามคติความเชื่อหลังจากหว่านข้าวกล้าดำนาเสร็จ มีการทำพิธีเช่นสงกรานต์ที่นา เพื่อความเป็นสิริมงคลให้ข้าวกล้าในนางอกงาม **ฮิตที่ 8 บุญเข้าพรรษาหรือบุญเดือนแปด** มีพิธีหล่อเทียนพรรษางานบุญเทศกาลเข้าพรรษาแต่ละหมู่บ้านช่วยกันหล่อเทียนพรรษาประดับให้สวยงาม จัดขบวนแห่เพื่อนำไปถวายเป็นพุทธบูชา มีการทำบุญถวายเป็นพุทธบูชา เครื่องไทยทานและผ้าอาบน้ำฝน **ฮิตที่ 9 บุญข้าวประดับดินหรือบุญเดือนเก้า** ชาวบ้านจัดอาหารคาวหวาน หมากพลูหรือใส่กระพวงเล็กๆ นำไปวางไว้ตามลานบ้าน ใต้ต้นไม้ ข้างพระอุโบสถ เพื่อเป็นการให้ทานแก่เปรตหรือวิญญาณที่ตกทุกข์ได้ยาก **ฮิตที่ 10 บุญข้าวสากหรือบุญเดือนสิบ** ข้าวสากหมายถึงการกวณกระยาสารท คล้ายงานบุญสลากภัตในภาคกลาง จัดงานวันเพ็ญเดือน 10 นำสาคาวหวานพร้อมกับข้าวสาก(กระยาสารท) ไปทำบุญที่วัดถวายผ้าอาบน้ำฝนและเครื่องไทยทาน **ฮิตที่ 11 บุญออกพรรษาหรือบุญเดือนสิบเอ็ด** มีพิธีถวายเป็นพุทธบูชาในวันเพ็ญ ทำบุญตักบาตรเทโว พิธีกวนข้าวทิพย์ พิธีลอยเรือไฟมีการถวายผ้าห่มกันหนาวแด่พระพุทธรูปพระสงฆ์ ในวันเพ็ญมีงานแห่ปราสาทผึ้ง พิธีไหลเรือไฟ **ฮิตที่ 12 บุญกฐินหรือบุญเดือนสิบสอง** ทำบุญข้าวเม่าพิธีถวายกฐินเมื่อถึงวันเพ็ญจัดทำข้าวเม่า(ข้าวใหม่)นำไปถวายพระเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา มีทั้งงานบุญกุศลและสนุกสนานรื่นเริง ใน พระสุชี ชาติธรรมโม (ศรีมาตย์). (2553). **ศึกษาวิเคราะห์ การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮิตสิบสอง : ศึกษา ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. หน้า 38 – 49.**

นอกจากพระครองลาวจะต้องอยู่ภายใต้สายบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างแล้ว พระครองลาวจะต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมที่เป็นกรอบวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ที่สืบทอดกันมา เป็นระยะเวลายาวนานที่เรียกว่า คอง 14¹ ของพระสงฆ์อีกด้วย ถือเป็นแบบแผนอย่างหนึ่งที่ใช้ควบคุมพระสงฆ์โดยทั่วไป อย่างไรก็ตามพระครองลาว เป็นคณะสงฆ์ที่ได้รับความนิยมจากประชาชนในหัวเมืองอีสานก่อนปีพ.ศ. 2435 เป็นอย่างมาก เนื่องจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่ก่อนหน้านี้เป็นพระลัทธิพระครองลาวเป็นจำนวนมาก ต่อมาก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระสงฆ์ไทยดังที่รัฐจากส่วนกลางเรียกว่า “มหานิกาย” ในปัจจุบัน²

นอกจากพระสงฆ์จะทำหน้าที่เผยแพร่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว พระสงฆ์ยังทำหน้าที่ในสังคม จนก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับประชาชนและด้วยความใกล้ชิดนี้ทำให้รัฐเห็นประโยชน์ในการใช้พุทธศาสนาเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ในหัวเมือง

¹ คองสิบสี่ เป็นข้อปฏิบัติคู่กับฮีตสิบสอง คอง แปลว่า แนวทาง หรือ ครรลอง ซึ่งหมายถึง ธรรมเนียม ประเพณี หรือแนวทาง และ สิบสี่ หมายถึง ข้อวัตรหรือแนวทางปฏิบัติสิบสี่ข้อ ดังนั้นคองสิบสี่จึงหมายถึง ข้อวัตรหรือแนวทางที่ประชาชนทุกระดับ นับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง พระสงฆ์ และคนธรรมดาสามัญพึงปฏิบัติคนละสิบสี่ข้อ เช่น คองสิบสี่สำหรับประชาชน คือ 1.เมื่อเข้ากล้าหมากเป็นสวอง เป็นหมากแล้ว อย่าฟ้าวกินก่อน ให้เอาทำบุญให้ทาน แก่ผู้มีศีลกินก่อน แล้วจึงกินภายหลัง 2.อย่าโลภตาสาย อย่าจ่ายเงินแดง แปะเงินคว้าง และอย่ากล่าวคำหยาบชากกล้าแข็ง ต่อกัน 3.ให้พร้อมกันเห็ดฮั่วต้าย และกำแพงอ้อมวัดวา อาฮาม และบ้านเฮือน 4.เมื่อเข้าขึ้นเฮือนนั้น ให้สว่ายกล้างดิน เสียก่อนจึงขึ้น 5.เมื่อถึงวันศีล 7-8-14-15 คำ ให้สมมา (ขอขมา) ก้อนเกล้า แม่ศรีไฟหัวคันไค และ ประตุที่ตนอาศัยซู้คำคั้น 6.เมื่อจักนอนให้เอาน้ำส่วนล้างดินก่อน จึงนอน 7.ถึงวันศีล ให้เอาดอกไม้รูปเทียน สมมาผัวแห่งตน และถึงวันอุโบสถให้แต่งดอกไม้ รูปเทียนไปเคนพระสังฆเจ้า 8.ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็งมานั้น ให้นิมนต์พระสังฆเจ้ามาสูตรมุงคูลเฮือน และทำบุญ ใส่บาตรถวายทาน 9.เมื่อพระภิกษุมานินทบาตรนั้น อย่าให้เพิ่นคอยถ้ำ และเวลาใส่บาตรก็อย่าชุนบาตร และยามใส่บาตรนั้นอย่าใส่เกิบ (รองเท้า) กั้มผัวปากหัว อุ่มหลาน หรือถือเครื่อง ศาสดราอาวุธ 10.เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรม ซ้ำสะเบียงตันแล้ว ให้แต่งขันดอกไม้รูปเทียนและ เครื่องอรรถบริหารไปถวายทาน 11.เมื่อเห็นพระภิกษุสังฆะเจ้ากายมา ให้นั่งลงยอมมือไหว้ก่อน และจั่งค่อยเจรจา 12.อย่าเหยียบย่ำเงาเจ้าพระภิกษุตนมีศีลบริสุทธิ์ 13.อย่าเอาอาหารเงือกินตนแล้วไปทานให้แก่พระสังฆะเจ้า และเอาไว้ให้ผัวกินจะ ภายเป็นบาปได้ อันใดในชาติหน้าก็มีแต่แนวบ่ดี 14.อย่าเสพเมณูณ กามคุณ ในวันศีล วันเข้าวัสสา ออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ ถ้ำดื้อ เห็ดได้ลูกได้หลานมา จะบอกยากสอนยาก เป็นต้น ใน พระสุธิ ชาติกรรมโม (ศรีมัตถ์). (2553). **ศึกษาวิเคราะห์ การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีตสิบสอง : ศึกษา ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น.** หน้า 60 - 63.

²วิโรจน์ หีบแก้ว. (2529). **ประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2443.** หน้า

อีสาน¹ ที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนนโยบายของรัฐด้านการปกครอง กล่าวคือ นับตั้งแต่รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปฏิรูปการปกครองประเทศ ในปีพ.ศ. 2435 ทำให้เกิดการ สร้าง “รัฐชาติ” และรวมอำนาจการปกครองแผ่นดินมาไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งเป็นความพยายามของรัฐบาล ที่จะทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นภายในชาติขึ้น จากนั้นนโยบายดังกล่าว รัฐซึ่งเห็นความสำคัญของศาสนา ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน จึงได้ใช้ศาสนาเป็นตัวช่วยในการขับเคลื่อน เพื่อสร้างให้คนในชาติมีความรู้สึกรวมเป็น “ชาติเดียวกัน”² ทำให้บทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปของพระสงฆ์ส่งผลกระทบต่อภาค อีสานใน 2 ด้าน คือ 1. บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาของประชาชนและพระสงฆ์ด้วยกัน และ 2. บทบาทคณะสงฆ์ส่วนกลางที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพระสงฆ์ในอีสาน

1). บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาของประชาชนและพระสงฆ์ด้วยกัน

เนื่องจากการศึกษาของอีสานส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะของการบวชเรียน ซึ่งถือเป็นประเพณี ที่สืบทอดมาเป็นเวลายาวนาน โดยรับอิทธิมาจากอาณาจักรล้านช้าง ดังนั้นผู้ที่บวชเรียนจะต้องศึกษา พระธรรมวินัยในพุทธศาสนา ผ่านอักษรต่างๆ เช่น อักษรขอม อักษรธรรมไทยใหญ่ อักษรลาวไทยน้อย เป็นต้น³ จากการศึกษาอักษรต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว ผู้บวชเรียนจะต้องเรียนพระธรรมวินัยด้วย นอกจาก เรียนทางธรรมแล้ว ผู้ที่บวชเรียนยังนิยมสนใจเรียนทางโลกด้วย เช่น เรียนเลขหางหมา (ยังไม่สามารถ ค้นพบวิธีการเรียน) เป็นต้น ส่วนผู้หญิงจะได้การศึกษาแบบสืบทอด เช่น การเลี้ยงไหม การทอผ้า เย็บ ปักถักร้อย เป็นต้น การศึกษาของผู้หญิงส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาที่เตรียมพร้อมสำหรับการสร้าง ครอบครัวใหม่⁴ จากการศึกษาผ่านอักษรต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการศึกษาของ พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรล้านช้าง แต่เมื่ออาณาจักรล้านช้างแตกออกเป็น

¹นาฏนภา บัจจกะโต. (2536). **บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการ ปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2505**. หน้า 54.

²นาฏนภา บัจจกะโต. (2536). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 55.

³อักษรขอม คือ อักษรเก่าแก่นำมาพร้อมกับพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแพร่ในสุวรรณภูมิ อักษรขอมจะใช้เขียน ลงบนใบลานเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาเท่านั้น อักษรธรรมไทยใหญ่ ชาวอีสานนิยมเรียกว่า อักษรธรรม ใช้ เขียนบนใบลานเกี่ยวกับพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ส่วนอักษรลาวไทยน้อย เป็นอักษรเก่าแก่ที่ชาวอีสานได้ รับมาจากอาณาจักรล้านช้าง โดยอักษรลาวไทยน้อยนิยมเขียนเกี่ยวกับ พงศาวดารในรูปภาพย์ กลอน โคลงฉันท์ และ ตำรายา เป็นต้น ใน ธวัช ปุณณทก. (2540). **อักษรโบราณอีสาน : อักษรวิทยุอักษรตัวธรรมและไทยน้อย**. หน้า 54.

⁴นาฏนภา บัจจกะโต. (2536). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 59 - 60.

3 อาณาจักร (พ.ศ. 2321) ซึ่งรัฐสยามได้ยึดครองนครเวียงจันทน์ ที่เป็นต้นแบบของพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสาน รัฐสยามได้นำพระพุทธรูปประจำเมืองนครเวียงจันทน์ คือ พระแก้วมรกต และพระบาง มาประดิษฐานในราชอาณาจักรสยาม จากนั้นพระสงฆ์จากล้านช้างเริ่มอพยพมายังหัวเมืองอีสาน ทำให้นครเวียงจันทน์เริ่มเสื่อมลง ความเสื่อมของนครเวียงจันทน์ทำให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเริ่มให้ความสนใจพุทธศาสนาแบบกรุงเทพฯ มากขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเดินทางเข้าสู่กรุงเทพเพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม เมื่อพระสงฆ์รุ่นแรกสำเร็จการศึกษาและเดินทางกลับภูมิลำเนา ได้ตั้งสำนักสอนพระปริยัติธรรมแห่งแรกขึ้นที่วัดสุปฏิหาราม¹ (พ.ศ. 2396 ในสมัยรัชกาลที่ 4) ที่ได้รับแบบอย่างมาจากกรุงเทพ ทำให้พระสงฆ์พื้นเมืองเริ่มสนใจและเดินทางมาศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพเรื่อยมา พระสงฆ์เหล่านี้ต่างรับเอาวัฒนธรรมต่างๆ ของเมืองหลวงมาด้วย และเมื่อกลับไปยังภูมิลำเนา ก็ได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมต่างๆ และความเจริญของกรุงเทพให้พระสงฆ์รุ่นหลังได้ฟัง และกลายเป็นกลุ่มที่สนับสนุนการศึกษาพุทธศาสนาแบบภาคกลางมากขึ้น และอีกปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเดินทางไปศึกษาที่กรุงเทพฯ คือ การประกาศใช้พระราชบัญญัติจัดการศึกษา พ.ศ. 2441 ทำให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการให้การศึกษาของชาติแล้ว ยังทำให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานทำหน้าที่จัดการศึกษา เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลและเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ทำให้พระสงฆ์ต้องรับผิดชอบในเรื่องการศึกษาอย่างเต็มที่ การทำหน้าที่ให้การศึกษาของพระสงฆ์นี้ ได้เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้เข้ามาเป็นหลักสำคัญในการจัดการศึกษาของชาติและในหัวเมืองอีสานอีกด้วย

การที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองอีสานได้รับการส่งเสริมให้เป็นแกนนำสำคัญในด้านการศึกษา ก็เนื่องมาจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นพระธรรมยุติกนิกายและเป็นผู้ที่ได้พยายามผลักดันพระสงฆ์ในท้องถิ่นให้มามีบทบาททางด้านการศึกษา คือ การเสนอให้พระครูวิจิตรธรรมภาณ (จันทร์ สิริจันโท) หรือพระญาณรักขิต² เป็น

¹วัดสุปฏิหาราม เป็นวัดของธรรมยุติกนิกายแห่งแรกในหัวเมืองอีสานและได้รับการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือได้ว่าเป็นวัดที่มีความใกล้ชิดกับรัฐบาลมากที่สุด เนื่องจากเจ้าอาวาส คือ ท่านพนธุโล (ดี) เป็นสหรัชมิกของพระวชิรญาณ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ใน เต็ม วิชาคย์พจนกิจ. (2530). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. หน้า 541 – 542.

²เป็นพระภิกษุฝ่ายเถรวาท คณะธรรมยุติกนิกาย ชาวจังหวัดอุบลราชธานี อดีตเจ้าคณะใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าคณะมณฑลอีสาน มณฑลจันทบุรี มณฑลราชบุรี และมณฑลกรุงเทพฯ อดีตเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง

ผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน การได้รับการสนับสนุนจากพระผู้ใหญ่จากส่วนกลางนี้ ทำให้บทบาททางด้านการศึกษาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีอิทธิพลอย่างกว้างขวางในหัวเมืองอีสาน และยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันระหว่างพระธรรมยุติกนิกายจากส่วนกลางกับพระธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองอีสาน

ด้วยประสบการณ์ทางด้านการศึกษาของพระญาณรักขิตที่เคยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสภามหาจุฬาราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2437) ในช่วงที่รัฐกำลังเริ่มจัดการศึกษา พระญาณรักขิตมีความต้องการให้ชาวอีสานรู้ภาษาไทย จึงได้นำคณะศิษย์ 6 รูป¹ มาสอนที่วัดสุปฏิหาราม จากนั้นก็ได้จัดตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคม (พ.ศ. 2440) เพื่อจัดการสอนภาษาไทยสำหรับนักเรียน และภาษาบาลีสำหรับพระภิกษุ ซึ่งโรงเรียนอุบลวิทยาคมก็ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อยมาจากจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น² ทำให้กรมหมื่นวชิรญาณ วโรส ผู้ดำเนินการจัดการศึกษาในหัวเมืองและทั่วทั้งพระราชอาณาจักร โดยมีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ช่วย ซึ่งกรมหมื่นวชิรญาณวโรส ได้แต่งตั้งตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑลขึ้นเพื่อรับผิดชอบตรวจสอบสภาพทั่วไปในมณฑล ทำบัญชีพระสงฆ์ในแต่ละวัด และจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยในท้องที่หรือตำบลที่พอจะสามารถจัดตั้งโรงเรียนได้ และมีหน้าที่พิจารณาคัดเลือก จัดส่งพระสงฆ์ สามเณรที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ เพื่อจะได้กลับไปเป็นครูในภูมิภาคของตนเอง ด้วยความพยายามของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในการจัดการศึกษาในหัวเมืองอีสานทั้งการสอนภาษาไทยให้กับชาวอีสานและผลิตบุคคลกรทางการศึกษา โดยการส่งเสริมให้พระสงฆ์ที่มีความสามารถให้มาศึกษาที่กรุงเทพฯ

วรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ และวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร ท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาสมัยใหม่ ทั้งในฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ท่านเป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคมที่วัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี และเป็นผู้สอนธรรมะให้แก่พระเถระองค์สำคัญในธรรมยุติกนิกายหลายรูป ซึ่งรวมถึงพระครูวินัยธร (มัน ภุทธิพิโต) พระอาจารย์ใหญ่แห่งพระกรรมฐานสายวัดป่าด้วย ใน นานวนา ปัจจกะโต. (2536). **บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2505**. หน้า 65.

¹คณะศิษย์ที่ร่วมเดินทางไปกับพระญาณรักขิตทั้ง 6 รูปคือ พระเปรียญ 3 รูป ได้แก่ พระพรหมณี (ติสโส อ้วน) พระมหาอินทวงแก้ว พระมหาสุธิตาโก ล้อม พระฐานานุกรม 2 รูป คือ พระปลัดหรั่ง พระใบฎีกาสา และพระเทียบ

²นานวนา ปัจจกะโต. (2536). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 67.

ดังนั้น การที่ทำให้พระสงฆ์ในภาคอีสานมีความใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ มากเกินไปจนกลายเป็น “เครื่องมือ” ของรัฐในการพยายามถ่ายทอดสำนึก “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” กับรัฐส่วนกลาง อันน่าจะส่งผลให้ชาวอีสานส่วนหนึ่งที่มีความรู้สึกผูกพัน ยึดมั่นใน “ความเป็นอีสาน” รู้สึกไม่พอใจบทบาทของพระสงฆ์ดังกล่าว จึงทำให้เกิดการต่อต้านพระสงฆ์ในภาคอีสานขึ้น

2). บทบาทคณะสงฆ์ส่วนกลางที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพระสงฆ์ในอีสาน

จากบทบาทของพระสงฆ์สายธรรมยุติกนิกายที่เข้าไปมีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษาของชาติ ส่งผลให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานจำนวนไม่น้อยได้เดินทางมาศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ และได้นำเอาพุทธศาสนาแบบกรุงเทพฯ เข้ามาเผยแพร่ในหัวเมืองอีสานอีกด้วย นอกจากการที่พระธรรมยุติกนิกายที่เข้ามามีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานจะนำการศึกษาในรูปแบบใหม่เข้ามาแล้ว ยังได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์พื้นเมืองให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระสงฆ์จากส่วนกลาง เนื่องจากคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน (มณฑลอีสาน มณฑลนครราชสีมา และมณฑลอุดร) ต่างก็มีข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันถึง 3 ลัทธิ หรือที่เรียกกันตามภาษาพื้นเมืองว่า “ครอง”¹ คือ 1. พระครองลาว ได้แก่ พระสงฆ์ที่สืบทอดลัทธิธรรมเนียมมาจากอาณาจักรล้านช้าง 2. พระครองไทย ได้แก่ พระสงฆ์ที่สืบทอดลัทธิธรรมเนียมตามแบบอย่างพระมหานิกายในกรุงเทพฯ และ 3. พระครองมอญ ได้แก่ พระสงฆ์ที่สืบทอดลัทธิธรรมเนียมจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย ซึ่งลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ในช่วงก่อนมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 จึงเป็นการปกครองกันเองตามธรรมเนียมของล้านช้างเป็นส่วนใหญ่

ดังนั้น บทบาทการเข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมของสงฆ์ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะของพระสงฆ์ในภาคอีสาน ทำให้พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามแบบพระสงฆ์ในกรุงเทพฯ มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเห็นได้อย่างชัดเจน จากการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์อีสานบางจังหวัดได้เข้าร่วมกับคณะปฏิสังขรณ์ เพื่อเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองพระสงฆ์ พ.ศ. 2445 เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการจัดการปกครองของพระญาณรักขิต (จันทร์ สิริจันโท)²

¹ครอง หมายถึง ธรรมเนียม ประเพณี มักใช้คู่กับฮึด ซึ่งหมายถึง แบบอย่าง แบบแผน ใน วรยาสูตร สายทอง. (2547). การปกครองคณะสงฆ์ไทยภายใต้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121. หน้า 47.

²เป็นพระภิกษุฝ่ายเถรวาท คณะธรรมยุติกนิกาย ชาวจังหวัดอุบลราชธานี อดีตเจ้าคณะใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าคณะมณฑลอีสาน มณฑลจันทบุรี มณฑลราชบุรี และมณฑลกรุงเทพฯ อดีตเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ และวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา

ผู้อำนวยการศึกษา ในขณะนั้น สาเหตุที่ทำให้พระสงฆ์พื้นเมืองไม่พอใจนั้นเกิดจากการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่ในอีสานให้เป็นแบบส่วนกลาง คือ การที่พระญาณรักขิต นำรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์จากส่วนกลางมาใช้ โดยการแต่งตั้งเจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และพระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งจะได้เป็นพระครู ซึ่งจะพิเศษกว่าพระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งจากธรรมเนียมปฏิบัติเดิมโดยพระสงฆ์รูปอื่นๆ จะที่เป็นยอมรับและยกย่องจากทางส่วนกลาง การที่พระญาณรักขิตนำรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์จากส่วนกลางมาใช้จึงเป็นสาเหตุให้พระสงฆ์พื้นเมืองบางกลุ่มเกิดความไม่พอใจ และนอกจากนี้การกวตั้นระเบียบวินัยของพระญาณรักขิต โดยการประกาศข้อห้ามต่างๆ ที่พระสงฆ์ไม่ควรปฏิบัติ เช่น ห้ามสูบบุหรี่ ห้ามเล่นการพนัน ห้ามเข้าผี ห้ามเล่นหนัง เป็นต้น ข้อห้ามต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่ขัดกับสภาพความเป็นอยู่ของพระสงฆ์พื้นเมืองในขณะนั้น ด้วยสาเหตุดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้กับพระสงฆ์บางรูป จึงได้ใช้โอกาสเช่นนี้ในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ซึ่งการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 พระสงฆ์เข้าร่วม เช่น พระเบญจจันทรวัดขอนแก่น เป็นต้น การเข้าร่วมของพระสงฆ์เป็นการลงชื่อ เพื่อยื่นต่อสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ให้ปรับปรุงพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 แม้ว่าจะเป็นพระสงฆ์กลุ่มน้อยที่เข้าร่วมกับคณะปฏิสังขรณ์ แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามเรียกร้องความเป็นธรรมของคณะสงฆ์ เหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ความไม่พอใจของคณะสงฆ์ในภาคอีสานที่มีต่อการจัดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของคณะสงฆ์จากส่วนกลางยังคงดำรงอยู่ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เนื่องจากการปกครองของคณะสงฆ์ยังคงเป็นไปตามพระราชบัญญัติการปกครอง พ.ศ. 2445 ซึ่งมีศูนย์กลางการบริหารคณะสงฆ์ที่มหาเถรสมาคม อันมีสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณเป็นประมุขของคณะสงฆ์ในขณะนั้น¹

ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในภาคอีสานที่ต่อต้านบทบาทของคณะสงฆ์จากส่วนกลาง จากการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สามารถแบ่งได้เป็นหลายลักษณะด้วยกัน อันได้แก่ การเคลื่อนไหวของพระภิกษุที่มีความขัดแย้งกับเจ้า

สมัยใหม่ ทั้งในฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคมที่วัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี และเป็นผู้สอนธรรมะให้แก่พระเถระองค์สำคัญในธรรมยุติกนิกายหลายรูป ซึ่งรวมถึงพระครูวินัยธร (มั่น ภูริทตฺโต) พระอาจารย์ใหญ่แห่งพระกรรมฐานสายวัดป่าด้วย

¹ คณินันต์ จันทบุตร. (2528). การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484. หน้า 65.

อาวาส¹ และการเคลื่อนไหวกของพระสงฆ์มหานิกายที่เรียกร้องให้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวกของคณะปฏิสังขรณ์ โดยเริ่มต้นเคลื่อนไหวกตั้งแต่วันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2477 พระสงฆ์มหานิกายจากวัดต่างๆ เช่นวันมหาธาตุ วัดเบญจมบพิตร วัดสุทัศนเทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดเชตุพนวิมลมังคลาราม² เป็นต้น มีการนัดประชุมกันเป็นครั้งแรกและเรียกคณะผู้ก่อการในครั้งนี้ว่า “คณะปฏิสังขรณ์”³ มีจุดมุ่งหมายดังนี้ 1. การปกครองคณะสงฆ์ไม่มีความเสมอภาค เท่าเทียมกัน คือ เจ้าคณะธรรมยุติกนิกายปกครองคณะสงฆ์มหานิกายได้ แต่เจ้าคณะมหานิกายปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายไม่ได้ จึงขอให้รัฐบาลและมหาเถรสมาคมแก้ไขเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ให้มีการปกครองที่มีความเสมอภาคกัน 2. เพื่อให้มีการร่วมสมานสังวาสในระหว่างคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย 3. ตำแหน่งหน้าที่ทั้งในการศึกษาและการปกครอง หรืออำนาจสูงสุดในการปกครองสังฆมณฑล พระสงฆ์ในลัทธิมหานิกายต้องมีสิทธิในตำแหน่งนี้ด้วย⁴ แต่การเคลื่อนไหวกของคณะปฏิสังขรณ์ก็ประสบอุปสรรคหลายประการ เช่น ถูกขัดขวางจากฝ่ายบริหารในคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ประกอบกับคณะปฏิสังขรณ์นั้นขาดเอกภาพในคณะ แต่ด้วยอุดมการณ์ที่มั่นคงและความช่วยเหลือจากคณะรัฐบาลและ

¹ โดยในกรณีของพระลูกวัดเกิดความขัดแย้งกับเจ้าอาวาส อย่างในกรณีของวัดปทุมคงคา พระสงฆ์ 30 รูป คิดล้มเลิกระเบียบการสอบคัดเลือกนักเรียนธรรมและบาลีสนาทหลวง แต่เจ้าอาวาสในขณะนั้นคือ พระปรารภมุนีไม่ยินยอม ทำให้มหาเถรสมาคมลงโทษให้สึกในที่สุด และอีกกรณีหนึ่งเกิดขึ้นที่วัดดวงแข เป็นความยุ่งยากสืบเนื่องมาจากกรณีวัดปทุมวนาราม โดยพระหล้า โสภโฑ ซึ่งเคยก่อเหตุความวุ่นวายที่วัดปทุมวนาราม กลับมาบวชที่วัดดวงแขอีกครั้ง แต่ได้ก่อความวุ่นวายขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ทำให้มหาเถรสมาคมสั่งให้พระหล้าสึก แต่พระหล้าไม่ยอมสึก คณะธรรมยุติกนิกายพิจารณาว่าพระในวัดดวงแขซึ่งเป็นวันธรรมยุติกนิกายได้ก่อให้เกิดความยุ่งยาก ไม่อาจปกครองให้เรียบร้อยได้ ประกอบกับพระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นชาวอีสาน จึงสั่งให้ยุบวัดดวงแขและขับไล่พระสงฆ์ สามเณรทั้งหมดออกจากวัดดวงแข ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10.1.13 เรื่อง พระปรารภมุนีเจ้าอาวาสวัดปทุมคงคาขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาส. วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2475. และ แดลงการณคณะสงฆ์. (2478). เล่ม 23. หน้า 110 – 113.

² วัดมหาธาตุและวัดเบญจมบพิตร เป็นวัดสำคัญของพระสงฆ์มหานิกายในขณะนั้น เนื่องจากเป็นสถานศึกษาชั้นสูงของฝ่ายมหานิกาย ส่วนวัดพระวัดสุทัศนเทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นกลุ่มมหานิกายเดิม ใน คณินนิตย จันทรบุตร. (2528). การเคลื่อนไหวกของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484. หน้า 69 – 70.

³ คณินนิตย จันทรบุตร. (2528). เล่มเดียวกัน. หน้า 69.

⁴ รายงานการประชุมคณะปฏิสังขรณ์ ครั้งที่ 1/2477 วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2477 อ้างใน คณินนิตย จันทรบุตร. (2528). การเคลื่อนไหวกของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484. หน้า 71 - 72.

ประชาชนบางกลุ่มที่เห็นความสำคัญของปัญหา ที่จำเป็นต้องมีการแก้ไขการปกครองในคณะสงฆ์ขึ้น จึงเป็นผลให้คณะปฏิสังขรณ์สามารถนำปัญหาของคณะสงฆ์ยื่นต่อรัฐสภา และผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ให้ได้สำเร็จ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฐานอำนาจการบริหารคณะสงฆ์จากธรรมยุติกนิกายมาเป็นคณะสงฆ์มหานิกายชั่วคราวหนึ่ง การเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลนั้น ทำให้มีการประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 และตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงประเพณีการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆปริณายก จากธรรมยุติกนิกายมาเป็นการแต่งตั้งพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิและวัยวุฒิรูปใดรูปหนึ่งโดยไม่สังกัดนิกาย รวมทั้งรัฐบาลได้วางนโยบายการรวมนิกายสงฆ์โดยสร้างวัดพระศรีมหาธาตุให้เป็นวัดรวมนิกายสงฆ์ขึ้น อย่างไรก็ตามปัญหาต่างๆ ในวงการคณะสงฆ์ก็ไม่ได้ลดลง แม้ว่าจะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับใหม่ ความขัดแย้งระหว่างนิกายของคณะสงฆ์จะมีแต่เพิ่มความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ความคิดในการเรื่องการรวมนิกายสงฆ์กลายเป็นเรื่องล้มเหลว แม้แต่วัดพระศรีมหาธาตุซึ่งรัฐบาลมุ่งหวังให้เป็นวัดรวมนิกายสงฆ์ก็กลับเป็นวัดธรรมยุติกนิกายไปในเวลาต่อมา¹

จากความพยายามในการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์ แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของคณะสงฆ์ที่มีหน้าที่ร่างพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 จากส่วนกลาง เพื่อต้องการให้เกิดความเสมอภาคเท่าเทียมกันในแต่ละนิกายของพระสงฆ์ในท้องถิ่น ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระสงฆ์ในกรุงเทพฯ กับพระสงฆ์ในท้องถิ่นแต่ความพยายามดังกล่าวก็ดำรงอยู่ได้ไม่นาน ซึ่งน่าจะส่งผลให้ความไม่พอใจบทบาทของพระสงฆ์จากส่วนกลางยังคงดำรงอยู่ โดยเฉพาะในภาคอีสาน ที่มีพื้นฐานของพระสงฆ์มีความแตกต่างเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้หมอล้านน้อยชาดายังคงใช้ประเด็นการต่อต้านพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งในการปลุกระดมให้ราษฎรในภาคอีสานเข้าร่วมการเคลื่อนไหว

3). การปฏิรูปการศึกษาในภาคอีสาน

จุดมุ่งหมายในการปฏิรูปการศึกษาของชาตินั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปการปกครองของพระสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 คือ เพื่อตอบสนองความต้องการของบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการ เนื่องจากเป็นช่วงที่รัฐบาลกำลังปฏิรูประบบราชการทั้งหมด โดย

¹ คณินันต์ จันทบุตร. (2528). เล่มเดียวกัน. หน้า 228 - 229.

การปฏิรูประบบราชการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ต้องตั้งหน่วยราชการขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากและต้องให้ข้าราชการเป็นจำนวนมากมาปฏิบัติงาน ซึ่งในระยะแรกต้องจ้างชาวต่างประเทศมาทำงานในระบบราชการที่ตั้งขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก แต่ด้วยค่าจ้างชาวต่างชาติมีราคาแพงการเร่งผลิตบุคคลภายในประเทศจึงเป็นเรื่องที่รัฐต้องดำเนินการอย่างเร่งด่วน¹

ในมณฑลอีสานนั้น รัฐเริ่มให้ความสนใจในเรื่องการศึกษาอย่างจริงจัง ก็ภายหลังจากที่เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญไปเกือบทุกพื้นที่ในอีสาน ในปีพ.ศ. 2444 - 2445 ทำให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลอีสาน และเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ในอีสานตระหนักว่าประชาชนส่วนใหญ่ในอีสานไม่รู้หนังสือ และความรู้หนังสือนี้เป็นอุปสรรคสำคัญในการปรับปรุงประเทศตามแบบแผนใหม่² ดังนั้นในปี พ.ศ. 2445 ภายหลังจากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ รัฐได้ประกาศตั้งพระราชอาณัติ เจ้าคณะมณฑล 14 รูป³ เท่ากับจำนวนมณฑลที่มีในขณะนั้น ให้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการศึกษาในแต่ละมณฑล ส่วนมณฑลอีสานแต่งตั้งพระญาณรักจิต แห่งวัดสุปัฏนาราม ในเมืองอุบลราชธานีเป็นผู้อำนวยการศึกษา ต่อมามีการจัดตั้งโรงเรียนการปกครองขึ้นในมณฑลอีสานเพื่อฝึกหัดลูกหลานของข้าราชการตามเมืองต่างๆ เข้ารับราชการ วิชาที่ต้องเรียน ได้แก่ หน้าที่การปกครอง สอบสวนคดีแพ่ง คดีอาญา ฝึกหัดให้แต่งคำร้องต่างๆ เป็นต้น⁴

อย่างไรก็ตามการศึกษาของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว ก็ถือว่ายังไม่มีระบบเท่าที่ควรประกอบกับงบประมาณที่จะสนับสนุนการศึกษาของประเทศก็มีไม่เพียงพอ ในปี พ.ศ. 2455 มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติการจัดการศึกษา ซึ่งมีจุดประสงค์ ต้องการให้จัดการศึกษาวิสามัญศึกษาควบคู่ไปกับสามัญศึกษา และแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระดับ คือรับระดับต่ำและสูง มุ่งให้ราษฎรทุกคนได้รับการศึกษาขั้นต่ำก่อน จัดเป็นการศึกษาภาคบังคับให้ราษฎรมีความรู้เพียงพอปกติของคนที่จำเป็นต้องรู้ เช่น การอ่านหนังสือออกและคิดเลขได้ เพื่อให้มีความรู้รอบตัว รู้จักรักษาชีวิตและทรัพย์สินได้ แต่กว่าร่างการจัดการศึกษานี้จะได้ใช้ก็ในปี พ.ศ. 2464 รัฐได้ประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.

¹ สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2549). ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 - 2488. หน้า 542.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2 18/11. เรื่อง พระยาสุริยเดโชพิเศษฤทธิพิศวิทยไชยกราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. 30 สิงหาคม ร.ศ.121.

³ ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. หน้า 130.

⁴ ภูมิชัย มูลศิลป์. (2516). การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. หน้า 71 - 72

2464¹ โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐมีความจำเป็นต้องประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เนื่องจากรัฐต้องการยกระดับการศึกษาของประชาชนให้สูงขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสที่ว่า “...การศึกษาย่อมเป็นการสำคัญยิ่งและเป็นต้นเหตุแห่งความเจริญของชาติบ้านเมือง ผู้ใดอุดหนุนการศึกษา ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าอุดหนุนชาติบ้านเมืองด้วย เราตั้งใจที่จะทำนุบำรุงการศึกษาของบ้านเมืองเรา อยู่เสมอ...ประเทศทั้งหลายย่อมเจริญด้วยการศึกษา ประเทศใดปราศจากการศึกษาประเทศนั้นต้อง ป่าเถื่อน...”² จากพระราชดำรัสข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นความสำคัญของการศึกษาที่จะช่วยให้การพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมกับประเทศอื่น และยังเห็นว่าถ้าหากประเทศขาดการศึกษาก็จะไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความเจริญได้คงมีแต่ความป่าเถื่อนเท่านั้น จึงทำให้รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 และบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464³ จากนั้นนโยบายและการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจของรัฐที่จะพัฒนาระบบการศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และต้องการ

¹พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 38 วันที่ 23 กันยายน 2464. หน้า 246.

²จมีนอมรตรณารักษ์. (2513). การศึกษาของชาติ. หน้า 131.

³โดยมีสาระสำคัญดังนี้ 1. พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับนี้ไม่ประสงค์จะประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักรในคราวเดียวกัน แต่ให้ประกาศใช้เฉพาะอำเภอ หรือตำบลที่เหมาะสมต้องคำนึงถึง 1.1 สถานที่เรียนต้องเพียงพอกับจำนวนเด็กที่จะบังคับเรียน 1.2 มีครูเพียงพอที่จะสอน 1.3 สามารถเก็บเงินบำรุงการศึกษาสำหรับท้องถิ่นนั้นๆ ได้พอ

2. โรงเรียนซึ่งให้การศึกษาภาคบังคับนี้มี 3 ประเภท คือ 2.1 โรงเรียนรัฐบาลกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ตั้งและจัดดำเนินการ 2.2 โรงเรียนประชาบาลอยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งขึ้นโดยประชาชนร่วมกันออกทุนทรัพย์ของตนเอง หรือนายอำเภอจัดตั้งขึ้นและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชน 2.3 โรงเรียนราษฎร์ คือโรงเรียนที่บุคคลคนเดียวหรือหลายคนตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติในโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2464

3. การเรียนในโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนประชาบาลนั้น ไม่เก็บค่าธรรมเนียมแต่อย่างใด ยกเว้นโรงเรียนประถมของรัฐบาลที่จัดเป็นพิเศษ เช่น มีเครื่องมือในการสอนและสถานที่เรียนเพียงพอ มีจำนวนครูหนึ่งคนต่อนักเรียน 30 – 40 คน เป็นต้น โรงเรียนพิเศษดังกล่าวนี้ต้องเก็บค่าเล่าเรียนให้เหมาะสมกับท้องที่เป็นแห่งไปทั้งนี้เพื่อขอให้ยกเลิกค่าใช้จ่ายการศึกษาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

4. เด็กชายหญิงทุกคนอายุตั้งแต่ 7 ถึง 14 ปี ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา และถ้ายังอ่านเขียนไม่ได้ก็ต้องเรียนต่อไปจนกว่าจะอ่านออกเขียนได้ สำหรับบางอำเภอหรือบางตำบล อาจมีการเพิ่มอายุบังคับขึ้นไปจาก 7 ปี

ขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ประชาชนทุกพื้นที่ได้รับการศึกษาเท่าเทียมกันในทุกเพศ ยกเว้นก็แต่คนพิการหรือคนพิการจิตเท่านั้น โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในช่วงแรกของการดำเนินการนั้น รัฐยังไม่สามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาพร้อมกันได้ทั้งพระราชอาณาจักร แต่เป็นการประกาศใช้เฉพาะท้องที่อำเภอหรือตำบลที่สามารถบังคับได้เท่านั้น ส่วนการจัดตั้งโรงเรียนในท้องถิ่นต่างๆ นั้น กระทรวงศึกษาธิการก็มีความประสงค์ที่จะให้ประชาชนเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษา โดยการให้ประชาชนร่วมมือกันออกเงินจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นเอง โดยมีคณะกรรมการดำเนินงานในโรงเรียนประชาบาลที่ได้จัดตั้งขึ้น แต่ในท้องถิ่นที่ประชาชนไม่สมัครใจหรือไม่สามารถจะจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นได้ก็ให้นายอำเภอดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นในท้องถิ่นนั้น¹

โดยในภาคอีสานก็ต้องดำเนินการเช่นเดียวกัน โดยก่อนที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในแต่ละตำบล จะต้องคำนวณจำนวนเด็กและทุนทรัพย์ก่อน โดยให้ศึกษาธิการอำเภอเป็นผู้สำรวจทำบัญชีเด็กตามเกณฑ์ที่จะต้องเข้าโรงเรียนทุกคนแล้ว ส่งบัญชีนี้ไปตามโรงเรียนเพื่อแจ้งให้ทราบพร้อมทั้งส่งหมายเกณฑ์ไปยังบิดา มารดา หรือผู้ปกครองเด็กด้วย นอกจากนี้ยังมีสารวัตรศึกษาช่วยตรวจตราว่าผู้ปกครองปฏิบัติตามคำสั่งหรือไม่ และช่วยศึกษาธิการอำเภอสำรวจเด็กที่อยู่ใน

เป็น 8 ปี 9 ปี หรือ 10 ปี ก็ได้ตามที่กระทรวงศึกษาธิการเห็นสมควร เช่น ในกรณีหาครูไม่ได้ หรือไม่มีทุนทรัพย์พอจะตั้งโรงเรียน

5. เมื่อเด็กเข้าเรียนแล้วต้องมีเวลาเรียนอย่างน้อย 800 ชั่วโมง ใน 1 ปี และขาดโรงเรียนโดยไม่มีเหตุผลเพียงพอเกิน 30 วัน ติดต่อกันไม่ได้เพื่อเป็นการป้องกัน

6. นายอำเภอต้องทำบัญชีเด็กที่มีอายุถึงเกณฑ์บังคับจะเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาส่งให้ผู้ปกครองและครูใหญ่ทราบก่อน

7. เมื่อเด็กอายุครบตามกำหนด บิดามารดาหรือผู้ปกครองที่รับผิดชอบต้องไปจดทะเบียนชื่อเด็กไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกปรับไม่เกิน 12 บาท ถ้าผู้ปกครองไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียน เมื่อได้รับหมายเตือนจะต้องถูกปรับไม่เกิน 50 บาท เมื่อถูกปรับแล้วยังไม่ส่งเด็กเข้าโรงเรียนอีกจะต้องถูกปรับไม่เกิน 100 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 10 วัน หรือทั้งจำทั้งปรับ แต่ถ้าผู้ปกครองได้พิสูจน์ให้เห็นว่าได้พยายามแล้วทุกวิถีทางด้วยสาเหตุอันสมควร แต่เด็กก็ไม่ยอมไปเรียนเช่นนั้นไม่ถือว่ามีความผิด แต่เด็กอาจถูกส่งตัวไปเข้าโรงเรียนอาชีพได้

8. การหาเงินมาจัดการศึกษาภาคบังคับนั้น ชายฉกรรจ์ทุกคนเมื่อมีอายุ 16 ถึง 60 ปี ต้องเสียเงินศึกษาพลีคนละไม่ต่ำกว่า 1 บาท และไม่เกิน 3 บาท ใน พิรุฬห์ สวัสดิ์ธรรมย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2444 – 2475. หน้า 97 – 100.

¹ระลึก ธานี. (2522). นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503). หน้า 58.

เกณฑ์บังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาทุกปี รวมทั้งจะต้องจัดตั้งโรงเรียนขึ้นให้เพียงพอกับจำนวนเด็กที่ถูกบังคับให้เข้าเรียนด้วย โดยกระทรวงศึกษาธิการมีความประสงค์ให้ประชาชนเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษา และได้มีส่วนร่วมในการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นพร้อมด้วยคณะกรรมการดำเนินงานกันเอง แต่ถ้าประชาชนไม่นิยมวิธีการนี้ให้สมุหเทศาภิบาลจัดทำตามที่เห็นสมควรโดยจะเก็บเงินศึกษาพลีหรือเก็บด้วยวิธีอื่นใด ซึ่งสมุหเทศาภิบาลกำหนดขึ้นด้วยความเห็นของกำนันผู้ใหญ่บ้านก็ได้ และถ้าทำไม่สำเร็จอีกนายอำเภอจะต้องจัดการเก็บศึกษาพลีจากราษฎรเท่าๆ กัน เพื่อจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นให้สำเร็จ โดยจะออกเงินอุดหนุนให้อีกจำนวนหนึ่งด้วย¹

เมื่อตำบลใดมีการสำรวจจำนวนเด็กที่ถูกเกณฑ์แล้ว มีการตั้งโรงเรียนซึ่งเป็นสถานที่สำหรับการเรียนแล้ว จึงทำการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาโดยระบุชื่อตำบลนั้นๆ ในราชกิจจานุเบกษาและบังคับเป็นกฎหมายต่อไป ในการจัดการศึกษาระยะแรกนี้รัฐได้คำนึงถึงปริมาณก่อนคุณภาพ คือ ควรมีที่เรียนให้เพียงพอกับจำนวนเด็กก่อน จึงค่อยเริ่มปรับปรุงสถานที่เรียนและคุณภาพของนักเรียนให้สูงขึ้นภายหลัง โดยลักษณะในการเรียน คือ จัดให้เด็กหญิงและเด็กชายเรียนรวมกัน ซึ่งเป็นวิธีประหยัดงบประมาณอีกวิธีหนึ่ง เพื่อจะได้ขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนได้รวดเร็วขึ้น เพราะไม่ต้องหาสถานที่เรียนและครูสอนเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้รัฐบาลยังให้ประชาชนได้เรียนฟรี สำหรับนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนรัฐบาลหรือประชาบาลด้วย²

การจัดการศึกษาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น เป้าหมายในการจัดการศึกษาและการวางแผนการศึกษาของชาตินั้น มีความมุ่งหมายที่จะแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาที่ผ่านมา ส่วนการวางแผนการศึกษาชาติครั้งนี้ คณะกรรมการสภาศึกษาก็พยายามที่จะวางแผนทางในการจัดการศึกษาให้ได้ผลตามเป้าหมายของคณะราษฎร คือ “จะให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร”³ โดยแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 มีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้พลเมืองไม่เลือกเพศชาติ ศาสนาได้รับการศึกษาเหมาะสมกับอัตรา ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพและเพื่อความสมบูรณ์ของประชาชน⁴ โดยแนวทางในการจัดการศึกษาจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ จริย

¹จารุวรรณ ไวยเจตน์. การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อนพ.ศ. 2475. หน้า 68.

²จารุวรรณ ไวยเจตน์. เล่มเดียวกัน. หน้า 68.

³ระลึก ธาณี. (2522). นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503). หน้า 89.

⁴ระลึก ธาณี. (2522). เล่มเดียวกัน. หน้า 105.

ศึกษาอบรมให้มีศีลธรรม พุทธิศึกษาให้มีปัญญาความรู้ พลศึกษาให้เป็นผู้มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ส่วนวิสามัญหรือวิชาชีพจะจัดให้เหมาะสมในแต่ละภูมิภาค¹ ดังนั้นแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 เป็นการปรับปรุงการศึกษาของชาติให้มีความครอบคลุมในทุกด้าน และมีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าสมัยก่อน ที่รัฐมุ่งเน้นที่จะขยายการศึกษาไปทั่วทุกภูมิภาคมากกว่าคุณภาพของการศึกษานั้นเอง

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเพื่อให้ได้ครบทุกตำบลทั่วพระราชอาณาจักร รัฐบาลที่เข้ามาบริหารราชการแผ่นดินภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้พยายามที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี แต่รัฐก็ต้องประสบกับปัญหามากมายในส่งเสริมการศึกษาภาคบังคับ เห็นได้จาก ภายหลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทน ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2476 เป็นรัฐบาลชุดที่ห้า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการครอง นโยบายในการดำเนินการศึกษาภาคบังคับที่สำคัญของรัฐบาล คือ การขยายการศึกษาภาคบังคับให้แพร่หลาย เพื่อให้ประสบผลสำเร็จตามที่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งในภาคอีสานเองก็มีการตื่นตัวกับนโยบายนี้เช่นกัน โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานอย่าง นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (จ.อุบลราชธานี) ได้ตั้งกระทู้ถามกระทรวงศึกษาธิการ เกี่ยวกับปัญหาเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับ ในวันที่ 25 มกราคม 2476 โดยมีใจความสำคัญที่ว่า

“รัฐบาลนี้ได้แถลงนโยบายไว้แล้วว่า จะขยายการประถมศึกษาให้แพร่หลาย แต่การศึกษาตามหัวเมืองได้จัดให้มีโรงเรียนส่วนมากตำบลละ 1 โรงเท่านั้น ถ้าตำบลไหนใหญ่โตกว้างขวางมีพลเมืองมาก ก็มี 2 โรง บางตำบลมีถึง 30 หมู่บ้าน เด็กจึงได้รับการศึกษาไม่ถึงครึ่งจำนวน เด็กได้รับโอกาสศึกษาเล่าเรียนเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ใกล้โรงเรียนเท่านั้น...ปัญหาที่จะบรรลุจุดหมายในการที่รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้ นั้น การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นมาก เพราะอยู่ในหลัก 6 ประการ...ขอให้รัฐบาลใจป้ำ คือ ให้เอาการศึกษาเป็นสำคัญและจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลให้เพียงพอไม่ดีหรือ...”²

จากข้อความข้างต้นจะเห็นถึง ปัญหาเรื่องงบประมาณที่ไม่เพียงพอในการพัฒนาการศึกษา ขึ้นพื้นฐานให้ก้าวหน้าและขยายไปในพื้นที่ต่าง ด้วยปัญหาความไม่เพียงพอของโรงเรียนประชาบาลนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อเด็กที่อยู่ห่างไกลโรงเรียน ซึ่งมีความลำบากในการเดินทางไปโรงเรียน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การศึกษาไม่เป็นที่นิยมสำหรับราษฎรเท่าใดนัก ด้วยสถานการณ์เช่นนี้ความต้องการของรัฐ

¹ ระลึก ธาณี. (2522). เล่มเดียวกัน. หน้า 105 - 106.

² สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 1 พ.ศ. 2476 หน้า 401. อ้างใน ระลึก ธาณี. (2522). นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503). หน้า 119 – 120.

ที่จะขยายการศึกษาระดับประถมศึกษาให้ทั่วทุกพื้นที่นั้นดูจะเป็นเรื่องยาก เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านงบประมาณที่รัฐยังไม่กล้าทุ่มให้กับการศึกษาเท่าที่ควร

ในขณะที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกำลังเร่งรัดให้รัฐบาลขยายการศึกษาในระดับประถมศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้ได้ผลตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ โดย สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคนก็เห็นว่า ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของการดำเนินงานการศึกษาภาคบังคับก็คือ พระราชบัญญัติประถมศึกษา เพราะพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 นั้นใช้มาเป็นเวลานานแล้ว ย่อมมีข้อบกพร่องและไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย ควรจะต้องแก้ไขปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี ได้นำร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2476 เสนอต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 7 มีนาคม 2476 เพื่อให้ที่ประชุมพิจารณา โดยมีหลักการสำคัญคือ “จะให้การศึกษาของกุลบุตร กุลธิดาตามชนบทที่ยังไม่ได้รับการศึกษาดีพอให้ได้รับการศึกษาก้าวหน้าขึ้นไป ทั้งยังเป็นการส่งเสริมหลักนโยบายของรัฐบาลที่จะขยายการศึกษาให้แพร่หลาย”¹ โดยในร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแก้ไขเพิ่มเติมนี้ ต้องการแก้ไขข้อบกพร่องของพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในเรื่อง การขยายอายุในการเกณฑ์เด็กเข้าเรียน จากเดิมมีการขยายอายุเด็กไปจนถึงอายุ 10 ปี โดยเปลี่ยนให้เกณฑ์เด็กที่มีอายุถึง 8 ปี ไม่ให้เกินอายุ 10 ปี อย่างแต่เดิม และอีกเรื่องที่ต้องแก้ไข คือ การกำหนดให้นักเรียนขาดเรียนได้ไม่เกิน 30 วันติดกันนั้น ให้ปรับเป็นให้ขาดเรียนได้ไม่เกิน 15 วัน หรือขาดเรียนไม่เกินครึ่งของเวลาเรียนในหนึ่งปี²

ในที่สุดพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการด้วยในขณะนั้น ได้ยอมรับเอาร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแก้ไขเพิ่มเติมของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ไปปรับปรุงแก้ไขรวมกับพระราชบัญญัติประถมศึกษาที่กระทรวงธรรมการจะยกร่างขึ้นใหม่ ซึ่งรัฐบาลได้ใช้เวลาในการยกร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นเวลา 1 ปี จึงจะสำเร็จซึ่งนโยบายในการการศึกษาภาคบังคับที่สำคัญก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 คือ ต้องประกาศให้พระราชบัญญัติให้ได้ครบทุกตำบลทั่วพระราชอาณาจักรและให้จัดตั้ง

¹สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 1 พ.ศ. 2476 หน้า 1389. อ้างใน ระลึก ธานี. (2522). เล่มเดียวกัน. หน้า 119.

²ระลึก ธานี. (2522). นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503). หน้า 119.

โรงเรียนประชาบาลให้ดัดได้ครบทุกตำบล ตำบลละ 1 โรงเรียนเป็นอย่างน้อย และปรับปรุงการศึกษาในระดับประถมศึกษาอันเป็นการศึกษาภาคบังคับให้ดีขึ้นทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ซึ่งในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2477 ที่ประชุมกลุ่มนิติรับหลักการแห่งพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 โดยสาระสำคัญของพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวมี ดังนี้

...1) ยกเลิกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 และพระราชบัญญัติประถมศึกษาแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2473 และให้ยกเลิกเงินศึกษาพลีตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ที่ค้างชำระอยู่ด้วย

2) การกำหนดอายุในการเกณฑ์เด็กเข้าเรียน เด็กทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 8 ปี จนถึง 15 ปี ต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา ยกเว้น เด็กที่มีความรู้สามารถสอบไล่ได้ตามหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ หรือหลักสูตรอื่นที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการเห็นว่าเท่าเทียมกัน แต่ถ้ามีสาเหตุจำเป็นในแต่ละท้องที่จนทำให้ต้องขยายอายุการเกณฑ์เด็กเข้าเรียนจาก 8 ปี เป็น 9 ปี หรือ 10 ปี ก็ได้ตามที่รัฐมนตรีได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา

3) การกำหนดเวลาเรียน โดยนักเรียนจะต้องมีเวลาเรียนในแต่ละปีไม่น้อยกว่า 320 วัน หรือ 800 ชั่วโมงและจะขาดเรียนเกิน 7 วันในหนึ่งเดือนไม่ได้ ถ้าไม่ได้รับอนุญาตหรือไม่มีเหตุผลที่สมควร

4) วิธีการเกณฑ์เด็กเข้าเรียน ภายในเดือนมกราคมและเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ให้นายอำเภอประกาศแก่ราษฎรในท้องที่ตัวเอง ให้บิดามารดา หรือผู้ปกครองของเด็ก ที่มีอายุถึงเกณฑ์ที่จะต้องเข้าโรงเรียนประถมศึกษาต่อไป ไปแจ้งความตามรายการสำรวจต่อเจ้าหน้าที่อำเภอ หลักจากนั้นนายอำเภอแจ้งความเป็นลายลักษณ์อักษรแก่บิดา มารดา หรือผู้ปกครองของเด็ก ที่ได้รับการสำรวจแล้วให้ส่งเด็กเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาในวันเปิดภาคเรียนในปีต่อไป

5) บทลงโทษ บิดา มารดาหรือผู้ปกครองคนใดไม่ไปแจ้งความตามรายการสำรวจเด็ก จะมีความผิดโทษปรับไม่เกิน 12 บาท และถ้าบิดา มารดาหรือผู้ปกครองคนใดไม่ส่งเด็กเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาตามที่นายอำเภอได้ส่งหนังสือไปแจ้งแล้วจะมีความผิดและมีโทษปรับไม่เกิน 50 บาท หรือถ้าบิดา มารดา ผู้ปกครองเด็กคนใดต้องโทษดังกล่าวแล้วยังขัดขืนอยู่ก็จะมีผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน 10 วัน หรือปรับไม่เกิน 100 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ...¹

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478 นั้นจะเห็นได้ว่า รัฐต้องการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ของพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับก่อนหน้านี้ ให้รัดกุมและเหมาะสมทันสมัย

¹พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2478. (2478). ราชกิจจานุเบกษา. วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478. เล่ม 52. หน้า 1595 – 1599.

มากขึ้น เช่น เรื่องการขาดเรียนของเด็ก ซึ่งก่อนหน้านี้ได้กำหนดให้ขาดเรียนได้ไม่เกิน 30 วันติดกัน โดยที่ไม่ต้องขออนุญาต ให้เปลี่ยนเป็น ในหนึ่งเดือนให้ขาดเรียนได้ไม่เกิน 7 วัน ซึ่งข้อบกพร่องในเรื่องนี้ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอุบลราชธานี ได้เคยเสนอให้แก้ไขแล้วครั้งหนึ่ง (พ.ศ. 2476) โดยให้เหตุผลว่า

...โดยมากมักจะมีบิดา มารดา หรือผู้ปกครองเด็กที่ไม่เอาใจใส่ในการศึกษาของบุตรหลานของตน จึงไม่ช่วยเหลือให้เด็กได้รับการศึกษาพอควร เพราะฉะนั้นจึงปล่อยให้เด็กขาดโรงเรียน เมื่อกำหนดให้เด็กขาดเรียนไม่เกิน 30 วันติดๆ กันเช่นนี้ เด็กก็จะมีการบิดพลิ้ว คือ ขาดเรียนตั้ง 29 วัน แล้วมาเรียนวันหนึ่ง เพราะฉะนั้นเวลาเรียนของเด็กในปีหนึ่งอาจจะมีเพียง 12 วัน โดยที่พระราชบัญญัติจะเอาโทษไม่ได้...¹

จากความคิดเห็นข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความไม่นิยมในการศึกษาของประชาชน เนื่องจากเมื่อเด็กขาดเรียนโดยไม่มีเหตุผล จึงทำให้เด็กมีเวลาเรียนไม่เป็นไปตามที่กระทรวงกำหนดไว้ ซึ่งมีผลเสียต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างมาก ดังนั้น เมื่อนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ได้เป็นกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา จึงได้มีการแก้ไขให้เป็นในหนึ่งเดือนขาดเรียนได้ไม่เกิน 7 วัน ซึ่งเป็นผลดีต่อการเรียนของนักเรียนมากขึ้น

นอกจากข้อบกพร่องของพระราชบัญญัติประถมศึกษาที่รัฐบาลพยายามแก้ไขแล้ว รัฐบาลยังต้องประสบปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการขยายการศึกษาไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ทั่วพระราชอาณาจักร ซึ่งปัญหาที่รัฐบาลต้องแก้ไข ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นในภาคอีสาน ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาเกี่ยวกับความไม่นิยมในการศึกษาของราษฎรในภูมิภาคนี้ ซึ่งความไม่นิยมในการศึกษาของราษฎรนับเป็นอุปสรรคที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการดำเนินงานการศึกษาภาคบังคับ ไม่ว่าจะเป็นช่วงก่อนหรือหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งอุปสรรคในเรื่องนี้ก็มีอยู่อีกมาก เช่น “...ผู้ปกครองส่วนมากไม่เข้าใจหน้าที่ของครู จึงไม่รู้ว่าตนมีส่วนช่วยเหลือการเรียนทางบ้านของเด็กอย่างไรบ้าง จึงปัดความรับผิดชอบทั้งหลายได้แก่โรงเรียนแต่ผู้เดียว...”² โดยในรายงานการศึกษาในระยะ 10 ปี ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะกล่าวถึงอุปสรรคและปัญหาในการจัดการศึกษาภาคบังคับว่า เนื่องมาจากความไม่นิยมในการศึกษาของประชาชนไว้เป็นอย่างมาก เช่น “...ผู้ปกครองเด็กยังไม่นิยมในการศึกษา ยังมีอยู่บ้างที่

¹ระลึก ธาณี. (2522). นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503). หน้า 212.

²กระทรวงธรรมการ. (2475). รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2475. หน้า 48.

พยายามหาทางไม่ส่งเด็กเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาที่ทางการบังคับ...”¹ ปัญหาเกี่ยวกับการที่ประชาชนไม่นิยมในการศึกษาแล้วไม่ส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาที่ทางราชการจัดตั้งขึ้นนี้ จะพบมากในจังหวัดที่อยู่ห่างไกล

ความไม่นิยมในการศึกษาของประชาชนนี้ นอกจากจะพยายามหลีกเลี่ยงและฝ่าฝืนไม่ส่งเด็กเข้าเรียนในโรงเรียนที่ทางฝ่ายรัฐบาลจัดตั้งขึ้นแล้ว ยังไม่สนับสนุนการเรียนของเด็กโดยใช้ให้เด็กอยู่ช่วยงานทางบ้าน เด็กจึงมาเรียนไม่สม่ำเสมอซึ่งก็นับว่าเป็นผลกระทบกระเทือนต่อการเรียนของเด็กเช่นเดียวกัน เพราะเป็นสาเหตุให้เด็กเรียนหนังสือล่าช้า มีความรู้ไม่เหมาะสมกับหลักสูตร ปัญหาเช่นนี้ก็จะมีย่อยมากในท้องที่ที่ห่างไกล ดังที่ปรากฏในรายงานการตรวจราชการของข้าหลวงตรวจราชการกระทรวงธรรมการที่ว่า “...การเรียนของนักเรียนในโรงเรียนประชาบาล กล่าวโดยทั่วไปแล้วยังไม่ดี เด็กขาดเรียนวันละหลายๆ แทบทุกแห่ง...”² หรือรายงานที่ว่า “...โรงเรียนส่วนมากอาศัยศาลาวัด จำนวนครูไม่เพียงพอ จำเป็นต้องเพิ่มครูอีกเป็นจำนวนมาก นักเรียนโรงเรียนประชาบาลขาดเรียนวันละหลายๆ...”³

การแก้ปัญหาเกี่ยวกับความไม่นิยมในการศึกษาของประชาชนนี้ กระทรวงธรรมการก็ได้มีนโยบายให้จังหวัดต่างๆ ใช้วิธีการเกลี้ยกล่อมทั้งผู้ปกครองและเด็กตลอดจนขอร้องกำนันผู้ใหญ่บ้านให้เอาใจใส่ตักเตือนบิดา มารดาหรือผู้ปกครองของเด็กเองให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการศึกษา แม้ว่าวิธีการนี้จะปรากฏผลดีอยู่บ้างเพราะจำนวนเด็กที่หลีกเลี่ยงและฝ่าฝืนลดลง แต่การขาดเรียนของเด็กยังไม่สามารถแก้ไขได้มากนัก เพราะในประชุมศึกษาธิการจังหวัด พ.ศ. 2482 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการก็ยังได้กล่าวถึงปัญหานี้ว่า

...เด็กที่เหลวไหลหรือเด็กที่ผู้ปกครองไม่เอาใจใส่ปิดบังไว้ไม่ให้เข้าเรียนยังมีอีกมาก ต้องขบขันให้ได้เข้าเรียนทั่วกัน...อีกประการหนึ่งเด็กขาดเรียนมากมาเรียนไม่สม่ำเสมอทำให้มีเวลาเรียนน้อย ซึ่งปรากฏตามบัญชีเรียกชื่อที่ได้ไปตรวจตามท้องที่ต่างๆ นั้นยังมีอยู่ แต่ในบางจังหวัดก็มีน้อยบางจังหวัดก็มีมาก...การช่วยกวาดขันให้เด็กเข้าเรียนนี้เป็นเรื่องสำคัญ การปล่อยให้เด็กหลีกเลี่ยง เด็กก็มีเวลาขาดเรียน

¹ กระทรวงธรรมการ. (2478). รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2478. หน้า 8.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 42/2 เรื่อง ขุนพจนกิจประสานข้าหลวงตรวจการแผนกธรรมการ รายงานการตรวจราชการ จังหวัดอุดรธานี หนองคายและเลย. วันที่ 4 เมษายน 2481

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 43/65 เรื่อง ปลัดกระทรวงธรรมการเสนอรายงานตรวจราชการจังหวัดทางภาคอีสาน (อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร เลย ขอนแก่น) วันที่ 11 มีนาคม 2482

มาก ถึงคราวสอบไล่ก็สอบไม่ได้หรือสอบไล่ตก จะเห็นได้จากเด็กเรียนอยู่ในชั้นต่ำๆ บางจังหวัดเรียนซ้ำ
ชั้นอยู่ตั้ง 5 ปีก็มี ไม่ควรปล่อยเช่นนั้น...¹

จากรายงานการประชุมจะเห็นได้ว่า การไม่ใส่ใจด้านการศึกษาของประชาชนนั้นมีมาเป็น
เวลานานตั้งแต่รัฐบาลเริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งกำหนดให้เป็นการศึกษาภาค
บังคับสำหรับประชาชน จนกระทั่งถึงปีพ.ศ. 2482 ก็ยังปรากฏปัญหานี้อยู่ในรายงานการประชุม แสดง
ให้เห็นว่าปัญหาการไม่ใส่ใจด้านการศึกษาของประชาชนเป็นปัญหาที่รัฐบาลยังต้องพยายามแก้ไข
ต่อไป ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ครบถ้วนพระราชอาณาจักร
(พ.ศ. 2478) แล้วก็ตาม นอกจากปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การดำเนินงาน
การศึกษาภาคบังคับภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ยังมีปัญหาอื่นๆ อีก เช่น ปัญหาเรื่องการ
คมนาคม เพราะการคมนาคมไม่สะดวก เด็กได้รับความลำบากในการเดินทางระหว่างบ้านกับโรงเรียน
หรือบางทีก็เป็นอันตรายต่อตัวเด็กด้วย ซึ่งกระทรวงธรรมการก็ได้กล่าวถึงปัญหาเช่นนี้อยู่เสมอเช่น “...
อุปสรรคสำคัญที่มีอยู่ก็คงมีอยู่ตามเดิมคือ ในบางส่วนแห่งพระราชอาณาจักร การไปมาของนักเรียน
กว่าจะถึงโรงเรียน มีระยะทางไกลมากและยังไม่เป็นการปลอดภัยแก่เด็ก...”² หรือในรายงานการศึกษา
ประจำปีพ.ศ. 2478 ว่า “...ยังไม่มีถนนหนทางติดต่อทั่วถึงกัน หมู่บ้านของราษฎรอยู่ห่างไกลกันอย่าง
หนึ่ง จึงไม่เป็นการสะดวกที่นักเรียนจะเดินทางไปโรงเรียน...”³ และในรายงานการศึกษาของกรมสามัญ
ศึกษาประจำปีพ.ศ. 2484 ว่า “...เนื่องจากท้องที่ตามชนบทยังไม่มีถนนหนทางทั่วถึงกัน จึงไม่สะดวกที่
นักเรียนจะเดินทางไปโรงเรียน...”⁴ จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึง การดำเนินงานตาม
นโยบายของรัฐบาลที่พยายามขยายการศึกษาขั้นพื้นฐานให้ทั่วพระราชอาณาจักรนั้น แต่มีอุปสรรค
สำคัญอย่างหนึ่งคือ ปัญหาเรื่องการคมนาคมสำหรับเด็กที่อยู่ห่างไกลและไม่สะดวกในการเดินทางไป
โรงเรียน ทำให้เด็กส่วนหนึ่งไม่สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาของรัฐ และประชาชนจำนวนหนึ่งไม่ใส่ใจ
ด้านการศึกษา โดยเฉพาะราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ห่างไกลอย่างในภาคอีสานนั่นเอง นอกจาก

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 0701/19 เรื่อง นโยบายการศึกษาของรัฐมนตรีกว่าการ
กระทรวงศึกษาธิการ 22 กันยายน 2484

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 39/8 เรื่อง รายงานการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479 ครั้งที่ 6 วันอังคาร ที่ 12 พ.ค. 2479

³ กระทรวงธรรมการ. (2480). รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2478. หน้า 8.

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ. (2499). รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2484. หน้า 25.

ปัญหาทางการเดินทางที่สะดวกแล้ว ยังมีปัญหาเกี่ยวกับแบบเรียนด้วย ดังปรากฏว่า ภาคอีสานอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ จึงประสบปัญหาขาดแคลนหนังสือแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการที่กำหนดให้เรียนจึงมีราคาแพงกว่าผู้เรียนในหัวเมืองส่วนกลาง เช่น ราคาเดิมเล่มละ 20 สตางค์ ผู้จำหน่ายจะขายในราคา 50 สตางค์ ซึ่งเป็นการค้าเกินราคาและมีกำไรมากกว่า 75%¹ ซึ่งเป็นการเอาเปรียบประชาชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะภายหลังจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ ทำให้จำนวนนักเรียนมากขึ้น จึงทำให้หนังสือแบบเรียนเกิดการขาดแคลน หนังสือแบบเรียนทุกชนิดไม่พอต่อความต้องการของนักเรียน ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้มีประกาศและวิธีการดำเนินการแก้ไข ดังนี้

...เมื่อก่อนนี้แบบเรียนบางอย่างแม้เป็นแบบเรียนอย่างดียิ่งจริง แต่ราคาแพงมากจนทำให้บิดา มารดา หรือผู้ปกครองเด็กหนักใจไม่น้อย ไม่เป็นการยุติธรรมแก่เด็กที่ถูกบังคับให้เล่าเรียนตามพระราชบัญญัติ มีหน้าซำยังต้องซื้อแบบเรียนด้วยราคาแพงอีก ฉะนั้นกระทรวงศึกษาธิการจึงได้ออกระเบียบการขายแบบเรียนดังนี้คือ

- ก. ร้านที่ขายแบบเรียนทุกร้านต้องจดทะเบียนอย่างถูกต้อง
- ข. กำหนดขายแบบเรียนให้แก่ ร้านที่จัดจำหน่ายในแต่ละท้องที่
- ค. สำหรับตำบลที่ไม่มีร้านขายหนังสือก็อนุญาตให้เจ้าหน้าที่รับแบบเรียนจากกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายเองได้ตามระเบียบเช่นเดียวกับร้านทั่วๆ ไป...²

วิธีดังกล่าวเป็นการจัดระเบียบและควบคุมราคาของแบบเรียนในเบื้องต้น ซึ่งในเวลาต่อมาทางกระทรวงธรรมการ ได้แก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยมีนโยบายในการผลิตแบบเรียน 2 วิธี คือให้เจ้าหน้าที่กรมศึกษาธิการเรียบเรียงขึ้น เรียกว่า แบบเรียนหลวง และอีกวิธีหนึ่ง ให้เอกชนเรียบเรียงขึ้น แล้วส่งให้กระทรวงธรรมการพิจารณาก่อน³ แต่วิธีการดังกล่าวก็ไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาเรื่องแบบเรียนที่มีราคาสูงให้ถูกลงได้เท่าที่ควรนัก โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกลอย่างในหัวเมืองอีสาน ดังจะเห็นได้จากในที่ประชุมของข้าหลวงจังหวัดมหาสารคาม ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2479 ที่ว่า

¹พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475. หน้า 131.

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ศ10/51. เรื่อง ความเห็นจากการจัดการศึกษาหัวเมือง (29 กันยายน – 28 ธันวาคม 2453)

³กระทรวงธรรมการ. (2476). รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการประจำปี พ.ศ. 2476. หน้า 24 – 25.

...นักเรียนต้องซื้อแบบเรียนแพงกว่าราคาปกและราคาที่ควรซื้อ ทั้งนี้เพราะขาดการควบคุมช่วยเหลือ
ปล่อยให้เป็นสินค้าชนิดหนึ่ง ทำให้นักเรียนต้องซื้อในราคาแพง ควรที่กระทรวงธรรมการจะต้องรับให้มีการ
ควบคุม ให้นักเรียนได้ซื้อตามราคาในใบปก (แบบเรียน) และซื้อในราคาถูก (เครื่องเขียน)...¹

จากรายงานดังกล่าว ทำให้เห็นว่ามาตรการที่รัฐจัดทำขึ้นก่อนหน้านี้ ไม่สามารถแก้ไขปัญหา
เรื่องแบบเรียนที่มีราคาสูงกว่าปกได้ โดยรัฐได้ให้เหตุผลเกี่ยวเรื่องนี้ว่า เป็นการยากที่จะควบคุมราคา
ของแบบเรียนให้มีราคาถูกและมีอัตราเท่ากับในภาคกลาง เนื่องการคมนาคมขนส่งนั้นมีราคาแพง
จึงทำให้จำเป็นต้องขายแบบเรียนแพงตามไปด้วย ด้วยสถานการณ์เช่นนี้ทางกระทรวงธรรมการก็ไม่ได้
นิ่งเฉย ต่างก็พยายามแก้ไขปัญหาด้วยการให้เจ้าหน้าที่ในจังหวัดต่างๆ รับแบบเรียนไปแจกจ่ายให้แก่
โรงเรียนแล้วให้โรงเรียนจำหน่ายให้กับนักเรียนในราคาถูกต่อไป ซึ่งวิธีการดังกล่าวก็สามารถแก้ไข
ปัญหาเรื่องแบบเรียนราคาแพง ลดน้อยลงเรื่อยๆ เห็นได้จากในเวลาต่อมาไม่พบข้อร้องเรียนเกี่ยวกับ
เรื่องนี้บ่อยลงเรื่อยมา แต่กว่าที่รัฐจะแก้ปัญหาให้เรื่องนี้ได้ก็กินเวลานาน ทำให้ประชาชนโดยเฉพาะใน
อีสานได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ในภูมิภาคที่มีฐานะยากจน
ได้รับผลกระทบกันหลายครอบครัวที่ไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอในการส่งบุตรหลานเข้าเรียน ตามนโยบาย
ของรัฐ จึงพยายามหลีกเลี่ยงและฝ่าฝืนพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นตั้งแต่ที่
รัฐบาลเริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาซึ่งเป็นการภาคบังคับ จนทำให้เกิดปัญหาการ
เกณฑ์เด็กเข้าเรียนเป็นไปด้วยความล่าช้าและไม่ทั่วถึง จึงทำให้มีเด็กที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์บังคับเป็น
จำนวนมากไม่ได้เข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา

ดังนั้น จากการปฏิรูปการศึกษาของรัฐภายหลังการเปลี่ยนการปกครอง น่าจะส่งผลกระทบ
ต่อความรู้สึกรวมของราษฎรในอีสาน และอาจเป็นสาเหตุที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญ ดังเห็นได้จาก
การที่หมอลำน้อยชาดาได้เรียกร้องไม่ให้ส่งบุตรหลานไปเรียน อันสะท้อนให้เห็นว่า หมอลำน้อยชาดา
ตระหนักดีถึงความไม่พอใจของราษฎรในภาคอีสาน ที่มีต่อการปฏิรูปการศึกษาของรัฐส่วนกลาง เนื่อง
การจัดระบบการศึกษาของรัฐที่มีการกำหนดเวลาเรียนที่ตายตัว จึงทำให้เด็กไม่สามารถไปช่วยงาน
ทางบ้านได้อย่างเต็มที่ จึงทำให้ราษฎรหลายครอบครัวได้รับผลกระทบเพราะขาดแรงงานที่จะมาช่วย
จนเจือครอบครัวแล้ว แม้ว่ารัฐจะประกาศให้เด็กที่เข้าเรียนในโรงเรียนรัฐและโรงเรียนประชาบาลเรียน

¹สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (2478). เรื่อง การประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479 และข้อ
ประชุม. เลขที่ 38 แฟ้มที่ 2.

ฟรี แต่ราษฎรก็ยังต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในด้านอื่นๆ อีก ทั้งค่าเดินทางสำหรับเด็กที่บ้านห่างไกลจากโรงเรียน ค่าแบบเรียนที่มีราคาแพง เป็นต้น การจัดการศึกษาของรัฐได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดั้งเดิมของราษฎร ที่ต้องใช้เวลาในการทำมาหากินเป็นส่วนใหญ่ โดยรายได้เกือบทั้งหมดจะต้องนำมาจ่ายภาษีอากรให้กับรัฐแล้ว ราษฎรยังต้องรับภาระเพิ่มขึ้นจากการจัดการศึกษาแบบใหม่ของรัฐ จากปัญหาดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้หมอลำน้อยชาดาให้เห็นเหตุผลหนึ่งในการต่อต้านการศึกษาของรัฐ พร้อมทั้งได้นำเรื่องนี้มาใช้ในการกระตุ้นและชักชวนราษฎรให้เข้าร่วมขบวนการเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ

7.1.3 การเคลื่อนไหวของหมอลำน้อยชาดา

หมอลำน้อยชาดาได้สร้างความศรัทธาให้กับชาวบ้าน ผ่านพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นความเชื่อเดิมของชาวบ้าน ดังเช่น พิธีสู่ขวัญ หรือ พิธีเข้าทรงขณะที่ทำพิธีก็จะมีการฟ้อนรำและแห่ไปตามหมู่บ้านต่างๆเป็นเวลาหลายคืนติดต่อกัน นอกจากพิธีกรรมต่างๆ แล้ว หมอลำน้อยชาดายังทำนายอนาคตว่า “ต่อไปจะเดือดร้อน ไฟจะไหม้ แผ่นดินจะไหว คนจะตาย นอกจากผู้ที่ปฏิบัติธรรม จะมีศาสนาใหม่เกิดขึ้น คือ ศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย ทุกคนจะมีความเสมอภาคกัน บ้านเมืองจะอุดมสมบูรณ์จะมีต้นกล้วยพฤษภเกิดขึ้น เมื่อขอสิ่งใดก็จะได้ โดยหมอลำน้อยชาดานั้นเป็นผู้นำข่าวมาบอกก่อนที่พระศรีอริยเมตไตรยจะมาจุติหลังจากนี้อีก 2 – 3 ปี และหมอลำน้อยชาดายังทำนายอีกว่า ภาษีอากรส่วยจะลดลงเหลือ 2 บาท”¹ จากนั้นจึงชักชวนให้ชาวบ้านไม่ต้องเสียภาษีให้กับรัฐ และยังห้ามไม่ให้ส่งเด็กเข้าเรียนในโรงเรียนรัฐ เพราะจะทำให้เสียเวลาทำมาหากิน และไม่ใหกราบไหว้พระสงฆ์ โดยให้เหตุผลว่า พระสงฆ์ทุกวันนี้ไม่ใช่พระที่นำเราพ้นทุกข์อีกต่อไป เพียงแค่เอาผ้าเหลืองไม่มุ่งหมั่นเพียร นอกจากนี้นี่ยังทำนายว่าเวียงจันทน์จะกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง และต่อไปหมอลำน้อยชาดาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้นครองเมืองเวียงจันทน์ หม่อมราชวงศ์สนธิจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองนครราชสีมา จะเกิดสงครามระหว่างคนไทยภาคอีสานกับคนไทยภาคกลาง เมื่อรบชนะหมอลำน้อยชาดาจะเป็นผู้มีอำนาจลึทธิวิชา²

โดยลักษณะความเคลื่อนไหวของหมอลำน้อยชาดานั้น จะมีลักษณะคล้ายคลึงและเชื่อมโยงกับกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากที่หมอลำน้อยชาดาได้อ้างตัวเป็น พระชาดา (ผู้มี

¹ สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 - 2488. หน้า 530.

² บุญช่วย อุตการ และไพฑูรย์ มีกุล. (2542). “กบฏผู้มีบุญเมืองมหาสารคาม” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. หน้า 54.

บุญในครั้งกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445) กลับชาติมาเกิดอีกครั้ง นอกจากการอ้างตัวแล้ววิธีที่คัดล้ายคลึงกันโดยมีการทำนายอนาคตว่าจะเกิดภัยอันตรายต่างๆ เกิดขึ้น และพระศรีอารียเมตไตรยจะมาจุติเพื่อป้องกันภัยอันตรายที่กำลังจะเกิดขึ้น ซึ่งเหตุการณ์ในลักษณะเช่นนี้เคยเกิดขึ้นแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความเชื่อพระศรีอารียเป็นพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งของการสร้างอุดมการณ์ให้แก่ขบวนการผู้มีบุญ ที่เกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้ง นับตั้งแต่อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ขบวนการผู้มีบุญเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดในภาคอีสานแทบทั้งสิ้น ซึ่งผู้นำขบวนการได้นำความเชื่อดังกล่าวมาใช้ โดยได้เปลี่ยนจากรูปแบบทางความคิดที่ผู้คนส่วนใหญ่ยึดถือไปสู่ความเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นล่าง ทั้งนี้ เนื่องจากความเชื่อพระศรีอารียได้ถูกเผยแพร่และมีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวอีสานผ่านทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งมีบทบาทสำคัญสูงสุดในการเผยแพร่ความเชื่อนี้โดยตรงผ่านทางวรรณกรรมศาสนา คือ มาลัยสูตร เฉพาะภายในสังคมอีสานนั้นพบว่าวรรณกรรมที่ว่าด้วยเรื่องพระมาลัย ถูกแต่งเป็นสำนวนอีสานเพิ่มเติมอีกหลายฉบับด้วยกัน¹ เช่น มาลัยหมื่นมาลัยแสน มาลัยเลียบโลก มาลัยเทวบุตร และมาลัยโจทย์ วรรณกรรมดังกล่าวถูกถ่ายทอดไปสู่ชาวบ้านโดยผ่านพระสงฆ์ ซึ่งนำไปเทศน์ในเทศกาลงานบุญ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการแพร่กระจายความเชื่อพระศรีอารียที่เห็นได้อย่างชัดเจน² และส่งผลทำให้ชาวอีสานยึดถือในความเชื่อดังกล่าวอย่างมั่นคง

งานบุญที่สำคัญสำหรับคนอีสานที่มาลัยสูตรถูกนำมาใช้เทศน์ ก็คือ “ฮีตเดือน 4” หรือที่เรียกว่า “งานบุญพระเวส” ซึ่งถูกกำหนดไว้ในฮีต 12 ของชาวอีสาน โดยฮีต 12 นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ชาวอีสานทุกคนพึงปฏิบัติ เพราะเปรียบเสมือนกับบรรทัดฐานทางสังคมอย่างหนึ่ง การจัดงานบุญพระเวสแตกต่างจากงานบุญในเดือนอื่นๆ ของฮีต 12 เป็นเพราะว่า บุญพระเวสเป็นการทำบุญเพื่อพึ่งเทศน์มหาชาติ จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีและถือได้ว่าเป็นงานบุญครั้งใหญ่ของแต่ละหมู่บ้านในอีสาน จาก

¹วรรณกรรมเรื่องพระมาลัย ในเชิงวรรณคดีมีทั้งเป็นฉบับภาษาบาลี ฉบับคำหลวง และฉบับท้องถิ่น ซึ่งทำให้เห็นถึงความแพร่หลาย ลักษณะร่วมและลักษณะที่แตกต่างของวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยในสังคมไทย โดยวรรณกรรมเรื่องพระมาลัยฉบับท้องถิ่น ถูกจารด้วยอักษรขอม โดยเรื่องพระมาลัยเป็นเรื่องเก่าแก่ที่พระภิกษุชาวพม่าแต่งขึ้นเป็นครั้งแรก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 และเรื่องราวของพระมาลัยได้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในประเทศต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา ได้แก่ พม่า เขมร ลาว และไทย เป็นต้น ซึ่งในประเทศไทยเรื่องพระมาลัยแพร่หลายทั่วทุกภาค โดยเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาและมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมไทยและจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยเหตุนี้ เรื่องพระมาลัยจึงมีหลายสำนวนและจารไว้ด้วยตัวอักษรของแต่ละท้องถิ่น ในปรมณท์ จารุวรรณ. (2556). **มาลัยศรัทธา : พลวัตของการสวดพระมาลัยจากต่างสนามวิจัย**. หน้า 29 – 30.

²สุนทรี อาสะวะโย. (2525). **จากอุดมการณ์พระศรีอารียถึงขบวนการผู้มีบุญภาคอีสาน**. หน้า 2.

งานบุญประจำปีของชาวอีสานนี้ ทำให้มาลัยสูตรสำนวนเฉพาะ เช่น มาลัยหมื่นมาลัยแสน ถูกนำมาเทศน์ให้ชาวบ้านฟัง ในแง่หนึ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะ เริ่มมีบทบาทและแพร่หลายต่อระบบความเชื่อของชาวบ้านเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น พบว่าการนำมาลัยสูตรมาเทศน์นั้น มีเพียงภาคอีสานและประเพณีทางล้านนาที่ปฏิบัติเช่นเดียวกัน แต่ทางภาคกลางจะนำมาลัยคำหลวงมาสวดในงานแต่งงานหรืองานศพเท่านั้น¹ ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะผ่านการเทศน์มาลัยสูตร จึงมีอิทธิพลต่อชาวอีสานมากกว่าพื้นที่อื่นนั้น เนื่องมาจากการนำเอามาลัยสูตรมาใช้ในพิธีกรรมของฮีต 12 ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมากของชาวอีสานและเป็นพิธีกรรมอันสะท้อนให้เห็นถึงการยึดมั่นในพุทธศาสนาเป็นอย่างมากของชาวอีสาน ดังนั้น เมื่อมาลัยสูตรเป็นส่วนหนึ่งในพุทธศาสนาและถูกนำมาใช้ในพิธีกรรม จึงทำให้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าหมอลำน้อยชาดาคาได้ใช้แนวความคิดเรื่องพระศรีอารียะ ดังเช่นที่กบฏผู้มีบุญก่อนหน้านี้ได้เคยนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในความเสมอภาคเท่าเทียมกันสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดนี้ยังคงเป็นแนวคิดที่ฝังรากลึกอยู่ในอีสาน แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ไปจากเดิมมากแต่แนวคิดนี้ก็ยังคงเป็นสิ่งที่ราษฎรในอีสานยังคงยึดมั่นเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้มีบุญอาศัยเรื่องนี้เป็นข้ออ้างในการเคลื่อนไหวได้และยังอาจจะสะท้อนให้เห็นได้ว่าชาวอีสานเห็นว่าตัวเองนั้นถูกเอารัดเอาเปรียบอยู่ตลอด จึงมีความหวังที่จะต่อสู้เพื่อให้ได้พบกับสังคมใหม่ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน แนวคิดนี้จึงถูกนำมาใช้เรียกร้องกระแสดความไม่พอใจจากราษฎรในอีสานได้อยู่เสมอมา และจากลักษณะการเคลื่อนไหวที่คล้ายคลึงและสืบเนื่องจากกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 สะท้อนให้เห็นว่า เรื่องราวของผู้มีบุญที่เคยเกิดขึ้นนั้นไม่ได้จบลงเมื่อผู้มีบุญถูกปราบปรามลงเท่านั้น ความเชื่อและความศรัทธาในแนวคิดเรื่องผู้มีบุญยังคงฝังรากลึกอยู่ในดินแดนอีสาน และยังแสดงให้เห็นว่าการรับรู้เกี่ยวกับผู้มีบุญได้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งหมอลำน้อยชาดาอาจจะเคยประสบกับเหตุการณ์โดยตรงหรือเคยได้ฟังคำเล่าขานจากคนรุ่นก่อนมาอีกครั้งหนึ่งก็ตาม การรับรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เห็นว่าแนวความคิด ความเชื่อหรือวิถีชีวิตของชาวบ้านอีสานไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมมากนัก ชาวบ้านยังต้องพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อสร้างแรงใจให้ต่อสู้กับความยากลำบาก แค้นแค้นนี้แล้ว แม้ว่ารัฐจะพยายามขยายความทันสมัยจากเมืองไปยังหัวเมืองต่างๆ แต่ก็ยังไม่ได้ตอบสนองความต้องการของชาวบ้านเท่าใดนัก ทำให้หมอลำน้อย

¹ สุนทรี อาสะโวทย์. (2525). เล่มเดียวกัน. หน้า 10.

ชาดาเล็งเห็นช่องทางในการเรียกร้องให้ชาวบ้านมาร่วมกับตัวเองเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด โดยอาศัยแนวความคิดดั้งเดิม คือ พระศรีอาริย์ ประกอบกับปัญหาที่ชาวอีสานต้องประสบจากการดำเนินการของรัฐสยามส่วนกลาง ทั้งเรื่องภาษี บทบาทพระสงฆ์ที่เปลี่ยนแปลงไป และการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาของรัฐ ส่งผลกระทบในการดำเนินชีวิตประจำวันของราษฎรในภาคอีสาน

7.1.4 การปราบปราม

ด้วยพฤติกรรมของหมอลำน้อยชาดาที่อ้างตัวเป็นพระศรีอาริย์และใช้คำกลอนในการรวบรวมชาวบ้านให้มาชุมนุมที่บ้านเชียงเหียน (ตำบลเขวา อำเภอเมือง จ.มหาสารคาม ในปัจจุบัน) ครึ่งละ 2 – 3 เดือน แม้ว่าจะไม่พบว่าหมอลำน้อยชาดาจะมีการสะสมอาวุธแต่อย่างใด¹ แต่เมื่อทางการได้ทราบข่าวเกี่ยวกับพฤติกรรมของหมอลำน้อยชาดา ทางกรมได้ตั้งข้อสงสัยและหวาดระแวงในการเคลื่อนไหวของกลุ่มหมอลำน้อยชาดา เกือบว่าจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ จึงได้ส่งกำลังเข้าไปจับตัวหมอลำน้อยชาดาและผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ในปีพ.ศ. 2479 ที่บ้านเชียงเหียน

เมื่อทางการจับตัวหมอลำน้อยชาดาแล้วได้นำตัวไปขึ้นศาล โดยศาลตัดสินว่าหมอลำน้อยชาดาเป็นกบฏ และพิพากษาให้จำคุกหมอลำน้อยชาดา 4 ปี² การที่หมอลำน้อยชาดาถูกจับกุมได้โดยง่าย อาจเป็นเพราะการเคลื่อนไหวของขบวนการผู้มิญญในช่วงนี้มีความแตกต่างจากช่วงแรก ไม่ได้มีการแพร่หลายไปในวงกว้าง จึงทำให้ผู้เข้าร่วมไม่มากนักเมื่อเทียบกับเหตุการณ์ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และการเคลื่อนไหวไม่ได้มีจุดประสงค์ที่จะต่อต้านอำนาจรัฐโดยใช้กำลัง จึงไม่มีการสะสมอาวุธทำให้ง่ายต่อการจับกุม แต่การเคลื่อนไหวก็ไม่ได้จบลงเพียงแค่การจับกุมหมอลำน้อยชาดา ลูกศิษย์คนสำคัญของหมอลำน้อยชาดา คือ นายชาติ มหาวงษ์ นายบั้ง ช่ายเพชร ก็ได้ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษขอตัวอ้างว่าเหาะเหินเดินอากาศได้ และนำลูกศิษย์ที่เหลืออีก 15 คน ส่งสอนธรรมและขยายคำทำนายของหมอลำน้อยชาดาต่อไป โดยลูกศิษย์ของหมอลำน้อยชาดาทุกคนก็ยังรักษาเอกลักษณ์ของหมอลำน้อยชาดาไว้ คือ การนุ่งขาว ห่มขาว สวมรองเท้าสีขาว ชาวบ้านที่นับถือต่างพากันไปซื้อรองเท้าผ้าใบขาวมาสวมใส่เป็นจำนวนมาก ในเวลากลางคืนก็พากันออกมาให้ร้องเสมอๆ และปรึกษารื้อกันถึงวิธีจะไปช่วยหมอลำน้อยชาดาออกมาจากเรือนจำ ตำรวจเมื่อรับทราบข่าวจึงเข้าจับกุมผู้ก่อการฟ้องศาล ศาลพิจารณา

¹สายสกุล เดชาบุตร. (2555). กบฏไพร่ หรือ ฝิญญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจเหนือแผ่นดินสยาม. หน้า 216.

²สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2542). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. หน้า 53.

พิพากษาให้จำคุกนายชาลี มหาวงษ์ นายสีสมุด แกนนำน คนละ 6 เดือน และลูกศิษย์ที่เหลือ ถูกปรับคนละ 6 บาท¹ ต่อมาลูกศิษย์ของหมอลำน้อยชาดา คือ นายอำ และบั้ง ซึ่งหนีการจับกุมไปได้ ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษอีกครั้ง และทำการสั่งสอนธรรม และลัทธิเศรษฐกิจการเมืองแบบเดียวกับหมอลำน้อยชาดาและนายชาลี เป็นการชักชวนให้ชาวบ้านกระด้างกระเดื่องก่อความไม่สงบ เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ แต่ในที่สุดก็ต้องถูกตำรวจจับ และศาลพิพากษาให้จำคุกแกนนำคนละ 1 ปี ส่วนชาวบ้านที่เหลือไม่มีหลักฐานเอาผิดจึงให้ปล่อยตัวไป² จากเหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการจับกุมตัวหมอลำน้อยชาดานั้นไม่ได้ทำลายแรงศรัทธา รูปแบบ วิธีการได้ ความเชื่อเรื่องผู้มีบุญยังหยั่งรากลึกในอีสาน และสามารถนำกลับมาใช้ให้การปลุกกระดมชาวบ้านเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐได้เสมอ สะท้อนให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวของผู้มีบุญในช่วงนี้ การยึดมั่นศรัทธาได้อยู่ที่ตัวผู้นำหากแต่อยู่กับความศรัทธา ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ ความเท่าเทียมกัน และความไม่พอใจอำนาจรัฐที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาคอีสานมากกว่า

เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญหมอลำน้อยชาดาในพ.ศ. 2479 เกิดขึ้นหลังจากที่การเคลื่อนไหวในลักษณะของผู้มีบุญในภาคอีสานได้หายไปช่วงหนึ่งแล้ว ภายหลังการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 สะท้อนให้เห็นว่ารูปแบบและวิธีการที่รัชกาลที่ 5 ใช้ในการปกครองภูมิภาคอีสาน ทั้งการส่งข้าราชการจากส่วนกลางไปปกครอง การสอนหนังสือภาษาไทยให้กับชาวอีสานและพยายามเข้าใจลักษณะโดยทั่วไปของชาวอีสานและภาคอีสาน น่าจะเป็นวิธีการที่ได้ผลพอสมควร จึงทำให้การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญได้หยุดชะงักไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง

นอกจากนี้การเกิดกบฏหมอลำน้อยชาดา ยังสะท้อนให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบบประชาธิปไตย อาจจะมีส่วนทำให้ผู้มีบุญที่รอโอกาสที่เหมาะสมที่จะทำการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง โดยการรวบรวมผู้คนเพื่อฟื้นฟูดินแดนเวียงจันทน์แยกออกจากศูนย์กลางการปกครองของกรุงเทพฯ ทั้งนี้อาจจะเกิดจากการที่ผู้นำกบฏคงจะคิดว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่กรุงเทพฯ ในรูปแบบใหม่ มีผู้นำกลุ่มใหม่น่าจะ

¹ สายสกุล เดชาบุตร. (2555). **กบฏไพร่ หรือ ฝิบุญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจเหนือแผ่นดินสยาม**. หน้า 218.

² สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2542). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. หน้า 54.

ส่งผลให้สยามมีความอ่อนแอและมีช่องว่างทางการเมือง จึงลุกขึ้นและใช้ได้ผลมาตลอดมาในภาคอีสาน

ที่น่าสนใจ คือ การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญที่เกิดขึ้นอีกครั้งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้นอาจจะเป็นผลมาจากรูปแบบการปกครองแบบใหม่ ที่เน้นความเท่าเทียมกันของคนในสังคมสอดคล้องกับแนวความเชื่อดั้งเดิม และยังมีสิ่งกระตุ้นให้คนทั่วไปมีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ โดยอาศัยหลักความเชื่อดั้งเดิมเรื่องพระศรีอารีย์ อาจจะได้เห็นได้จากผู้นำคนเดิมถูกจับ ก็ยังคงมีการเคลื่อนไหวต่อไปเพียงแค่ว่ามีการเปลี่ยนแปลง “ผู้นำ” เท่านั้น

นอกจากนี้ รัฐก็มิได้มีการลงโทษกบฏอย่างรุนแรงแต่อย่างใด สะท้อนให้เห็นว่า รัฐภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นรัฐที่อาศัยแนวคิดทางการเมืองการปกครองใน “รูปแบบใหม่” ที่เชื่อมั่นในเรื่อง “ความเป็นมนุษย์และโลกปัจจุบัน” มากกว่าเรื่องเหนือธรรมชาติและโลกในอุดมคติ ดังนั้น จึงอาจจะมองได้ว่าลักษณะการเคลื่อนไหวของกบฏในลักษณะผู้มีบุญนั้น เป็นเพียงการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านที่อาศัยแนวคิด “แบบโบราณ” ยึดมั่นในรูปแบบประเพณี พุทธศาสนา และรูปแบบวิธีการเก่าในการรวบรวมผู้คน ซึ่งมีได้เป็นอันตรายต่อ “รัฐแบบใหม่” และอาจจะประกอบกับการเคลื่อนไหวในครั้งนี้ได้มีการสะสมอาวุธที่จะแสดงให้เห็นถึงการต่อต้านที่เป็นอันตราย รัฐจึงมิได้มีการลงโทษด้วยวิธีการที่รุนแรงและเด็ดขาด ซึ่งจะแตกต่างจากรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเหตุการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะมองสังคมและการเมืองในรูปแบบใหม่ แต่สภาพชีวิตของชาวอีสานนั้นยังคงยึดมั่นในรูปแบบและความเชื่อแบบเดิม ที่ยังคงหยั่งรากลึก ดังนั้น ชาวอีสานจึงยังคงใช้รูปแบบและวิธีการแบบเดิมในการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง จึงได้เกิดการเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญขึ้นอีกครั้งในปีพ.ศ. 2482

7.2 กบฏไสยา พลตรี

เหตุการณ์กบฏไสยา พลตรี เกิดขึ้นในพ.ศ. 2482 ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8 โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ผู้นำในครั้งนี้คือ นายไสยา พลตรี มีอาชีพเป็นหมอลำและชาวนา เกิดที่บ้านโนนรัง ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น หมอลำไสยาเป็นคนที่มีความดี หน้าตาดี ผิวคล้ำ พันธุ์เขี้ยวดังปีกแมลงทับ กล่าวพูดกล้าทำ

ไม่กลัวคน พุดเก่ง มีเหตุมีผล ทำให้ชาวบ้านในแถบนั้นชื่นชมในความสามารถของหมอลำโสภา พลตรี¹ อย่างไรก็ตามกฎหมายหมอลำโสภานี้มีวิธีการที่แตกต่างจากกฎหมายหมอลำน้อยชาดา คือ หมอลำโสภา พลตรี ไม่ได้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษ แต่ใช้การแสดงหมอลำในการเชิญชวนชาวบ้านเข้ามาเป็นพวกของตัวเอง

7.2.1 ลักษณะการเคลื่อนไหวของหมอลำโสภา พลตรี

หมอลำโสภา เกิดในปีพ.ศ. 2425 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้รับการศึกษาจากที่วัดโดยมีพระภิกษุเป็นผู้สั่งสอน (ที่จังหวัดขอนแก่น) จึงสามารถอ่านอักษรธรรมและขอมได้ หมอลำโสภาเป็นคนที่มีความจำดี จึงสามารถจำคัมภีร์ต่างๆ ได้มากมาย รู้พิธีกรรมบวงสรวงต่างๆ เรียนวิชาหมอลำ เป็นหมอลำที่มีชื่อเสียงในแถบตำบลสาวะถีและในตำบลอื่นๆ ใกล้เคียง หมอลำโสภามีภรรยา 3 คน จาก 3 หมู่บ้าน คือ บ้านป่าหวาย บ้านหนองตะไก่อ และบ้านสาวะถี² เป็นคนมีฐานะดี มีที่นาที่บ้านป่าหวายประมาณ 70 – 100 ไร่

ในขณะที่รัฐไทยในช่วงทศวรรษ 2460 – 2480 ได้พยายามรวมศูนย์อำนาจจากหัวเมืองต่างๆ ไว้ที่ส่วนกลางโดยเฉพาะในภาคอีสาน รัฐได้พยายามอย่างหนักโดยใช้วิธีการ “ครอบงำทางวัฒนธรรม” โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 โดยการบังคับให้ราษฎรทุกคนที่อายุถึงเกณฑ์ต้องเรียนหนังสือไทย เพื่อเป็นการทำให้ราษฎรในหัวเมืองเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงทำให้หมอลำโสภาได้ตระหนักถึงความไม่พอใจที่ชาวอีสานมีต่อการกระทำของรัฐส่วนกลาง ดังนั้นหมอลำโสภาได้นำเรื่องการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง และการกดขี่ของข้าราชการไปร้องหมอลำให้ชาวบ้านฟังเป็นประจำ เพื่อที่จะปลุกกระดมให้ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธาในตนเอง และเข้าร่วมกลุ่มเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง การเคลื่อนไหวของหมอลำโสภาสะท้อนให้เห็นว่าหมอลำโสภายังคงเชื่อมั่นในระบบการปกครองตามระบบเดิม อาจจะได้จากวิธีการที่หมอลำโสภาได้แสดงถึงการต่อต้านและไม่พอใจระบบใหม่ ก็คือการขอเข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวอนันตมหิตล รัชกาลที่ 8 เพื่อร้องเรียนเรื่องระบบการศึกษา กฎหมายป่าไม้ และภาษีที่ดินของระบบการปกครองแบบใหม่ ในปีพ.ศ. 2481 – 2482 แต่ก็ไม่สามารถเข้าเฝ้าได้เนื่องจากพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในต่างประเทศ³ อย่างไรก็ตาม

¹สมาน ทองบ้านพุ่ม. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์. ขณะที่สัมภาษณ์อายุ 85 ปี นายสมาน ทองบ้านพุ่มเป็นผู้ร่วมเหตุการณ์ที่เหลืออยู่เพียงคนเดียว ในขณะนี้ ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์อายุ 11 ปี

²สมาน ทองบ้านพุ่ม. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์.

³สุวิทย์ วีระศาสวัต และชอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 59.

ตามทัศนะที่เห็นให้เห็นว่าหมอลำโสภายังคงยึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์ว่าจะสามารถช่วยแก้ไข ปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านได้ และจากการที่ตัวหมอลำโสภาเป็นคนมีฐานะร่ำรวยและมีความ การศึกษาส่งผลให้หมอลำโสภาสามารถสั่งสอนชาวบ้านตามความรู้ที่ตัวเองได้ศึกษามา จนสร้างความ น่าเชื่อถือให้กับตัวเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นว่าแม้ว่าสังคม อีสานจะยังคงยึดมั่นใน “ระบบความเชื่อเดิม” แต่ก็ได้มีการพัฒนาก้าวหน้าไปอีกขั้นตามการ เปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม จากนโยบายของรัฐส่วนกลาง จึงทำให้ชาวอีสานได้เกิด ความเชื่อมั่น และศรัทธาผู้นำจากความรู้ความสามารถ และสภาพเศรษฐกิจแทนความเชื่อมั่นในการ เป็นผู้มีบุญแต่เพียงอย่างเดียวเช่นในอดีต

7.2.2 ปัจจัยทำให้เกิดกบฏหมอลำโสภาพลตรี

จากสถานการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น ประกอบกับคำร้องที่หมอลำโสภา พลตรี ได้นำไปร้องให้ ชาวบ้านฟัง จึงสันนิษฐานได้ว่าปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้หมอลำโสภาพลตรีออกมาเรียกร้องและต่อต้าน อำนาจรัฐนั้นมาจากการที่รัฐส่วนกลางได้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อราษฎรใน ภาคอีสาน 3 เรื่อง ได้แก่ เรื่องระบบการศึกษา กฎหมายป่าไม้ และภาษีที่ดิน จึงเป็นสาเหตุให้หมอลำ โดยมียาละเอียดดังนี้

1). การต่อต้านระบบการศึกษา

การศึกษาในภาคอีสานก่อนที่รัฐจะประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 ซึ่ง เป็นการศึกษาระดับบังคับนั้น การศึกษาในภาคอีสานมีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญ 2 ประการ ดังนี้ 1. การศึกษาจากสถาบันสงฆ์และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ วัดนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่น และ 2. การศึกษาโดยอาศัยวัด ซึ่งมีพระภิกษุเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับราษฎรอีสานมาเป็นเวลานาน

ด้วยประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็นเวลานานของชาวอีสาน ที่เชื่อว่าการศึกษาที่ดีที่สุด คือ การ ได้รับการศึกษาจากวัด จึงเป็นเหตุให้ผู้ที่ต้องการศึกษาหาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมนิยมบวช เรียน หรือนำบุตรหลานไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัด โดยผู้ที่บวชเรียนจะต้องเรียนธรรมะขั้นต้น เรียนอ่าน เรียนจารหนังสือใบลาน¹ หรือบนสมุดข่อย ซึ่งจารึกเป็นอักษรขอม หรือที่เรียกว่า อักษรธรรม ซึ่งผู้ที่บวช

¹การจารหนังสือ คือ การใช้เหล็กแหลมคมขีดตัวหนังสือจารึกให้เป็นรอยลงไปบนใบลาน ใน พิรุฬห์ สวัสดิ์ รัญย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475. หน้า 34.

เรียนเมื่อสึกออกมาแล้วมักจะได้รับการยกย่องเป็น เชียง คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ที่น่านับถือ¹ การบวชเรียนในภาคอีสานนั้นสามารถสึกได้ ตามความจำเป็น เช่น ในฤดูเก็บเกี่ยวข้าวถ้ามีญาติมาขอให้ผู้ที่บวชไปช่วย พระอุปัชฌาย์ก็อนุญาตให้ไปช่วยงานเกี่ยวข้าวได้ เป็นต้น ซึ่งการสึกในแต่ละครั้งจะไม่มีกำหนดเวลาที่ชัดเจน ด้วยลักษณะที่อิสระในการศึกษาแล้วยังสามารถกลับไปช่วยงานทางบ้านได้เช่นนี้ จึงทำให้การบวชเรียนเป็นที่นิยมมากในอีสาน โดยเฉพาะผู้ที่มีความเป็นอยู่ยากจน หรือเป็นลูกกำพร้า แม้แต่เด็กที่มีผู้ปกครองและไม่ต้องการบวช ผู้ปกครองก็จะนำเด็กไปฝากตัวเพื่อเป็นศิษย์วัด เพื่อให้พระช่วยอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี ในขณะที่เด็กผู้หญิงที่ไม่มีโอกาสได้เรียนที่วัด ก็จะมีความสามารถในทางศิลปหัตถกรรม งานฝีมือ เช่น ทำบายศรี ทำกระทง ทำอาหาร รวมไปถึงการสอนนาฏศิลป์พื้นบ้าน เพื่อสนับสนุนหรือประกอบพิธีกรรมและเทศกาลต่างๆ ซึ่งการศึกษาเหล่านี้จะมีอยู่ในท้องถิ่นโดยทั่วไป และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง

ด้วยลักษณะการศึกษาในหัวเมืองอีสานมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรม ประเพณี เฉพาะตัวที่โดดเด่นทำให้แต่ละพื้นที่ทั่วภูมิภาคอีสานก็มีภาษาเฉพาะท้องถิ่นที่เข้มแข็ง กล่าวคือ ในหัวเมืองอีสานนั้นมีภาษาถิ่นใหญ่ๆ ใช้อยู่ 4 ภาษาคือ ภาษาอีสาน ลาว เขมร และส่วย ซึ่งเจ้าของภาษาเหล่านี้ได้มาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่บริเวณจังหวัดต่างๆ ในหัวเมืองอีสาน จึงทำให้อีสานมีปัญหาในเรื่องการใช้ภาษาถิ่นแทนภาษาไทย เห็นได้จากรายงานของกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ.2458 ว่า

“แต่เดิมในมณฑลนี้เรียนหนังสือสำหรับประเทศกันหรือที่เรียกว่าหนังสือลาวหรือหนังสือธรรมและหนังสือไทยน้อย ถึงเวลาเดี๋ยวนี้ก็ยังนิยมเรียนกันอยู่ ตามธรรมดาอย่างน้อยผู้ที่บวชเป็นภิกษุหรือสามเณร (หรือเด็กที่เป็นศิษย์พระ) จำเป็นต้องเรียนหนังสือธรรม(ลาว) ก่อนนั้นเพราะคนในมณฑลนี้เขานับถือว่าเป็นหนังสือบรรจธรรมคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า และผู้ที่บวชเป็นภิกษุหรือสามเณรถ้าไม่รู้หนังสือธรรม(ลาว) ก็ไปแสดงธรรมไม่ได้”²

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นว่าบุคคลที่มีความรู้และเป็นผู้นำชุมชนอย่างพระสงฆ์นั้นก็ยังใช้อักษรธรรมหรือภาษาลาวในการศึกษาหาความรู้แล้วภาษาที่ประชาชนใช้ในการสื่อสารก็ย่อมเป็นภาษาถิ่นมากกว่าภาษาไทยกลาง จึงทำให้เกิดปัญหาการไม่ใช้ภาษาไทยกลางในทั่วทุกพื้นที่ของภูมิภาคอีสานและการใช้ภาษายังเป็นปัญหาในเรื่องของชาตินิยมของราษฎรที่ไม่คิดว่าตัวเองเป็นไทย

¹พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). เล่มเดียวกัน. หน้า 35.

²กระทรวงธรรมการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2458. หน้า 66.

อีกด้วย แม้ในสมัยกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงมณฑลอีสาน ก็ได้ทรงตระหนักถึงอันตรายในเรื่องนี้ ดังจะเห็นได้จากการให้มีตราสั่งเป็นทางการโดยทั่วไป ให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนการทุกหัวเมือง เมื่อมีการสำรวจสำมะโนครัวหรือเมื่อมีราษฎรมาติดต่อจะต้องใช้แบบพิมพ์ของทางราชการให้ปฏิบัติใหม่หมด โดยให้เขียนในช่องสัญญาติว่า “ชาติไทยบังคับสยามทั้งสิ้น”¹ ห้ามมิให้เขียนในช่องสัญญาติว่า ชาติลาว เขมร ส่วย ญไท ฯลฯ เป็นอันขาดทั้งนี้เพราะคนในท้องถิ่นพูดภาษาอะไรก็มักจะคิดว่าตัวเองเป็นคนชาตินั้น หากไม่รีบดำเนินการแก้ไขก็อาจเป็นอันตรายต่อการเมืองของประเทศในขณะนั้นได้²

ด้วยความหลากหลายทั้งด้านภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่นในภาคอีสาน จึงทำให้รัฐสยามเห็นว่าการปรับปรุงระบบการศึกษาที่ล้าหลังของหัวเมืองอีสานให้มีความทันสมัยมากขึ้น เนื่องจากภายหลังที่รัฐมีนโยบายให้การปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2458 เพื่อแก้ไขปัญหาปัญหาการขาดแคลนบุคลากรในการพัฒนาประเทศแล้ว ยังเป็นการแก้ไขปัญหาความรู้ในการอ่านเขียนภาษาไทย เพื่อสร้างและปลูกฝังค่านิยมของการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันผ่านการบรรจุหลักสูตรลูกเสือ ในปีพ.ศ. 2458 ให้กับโรงเรียนประจำมณฑลต่างๆ และขยายออกไปตามหัวเมืองต่างๆ เพื่อสร้างสำนึกให้แก่เยาวชนในเรื่องของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ลักษณะของกิจกรรมนี้จะช่วยส่งเสริมให้ประชาชนในอีสานมีความรู้สึกเป็นไทยเช่นเดียวกันในทุกภูมิภาค นอกจากนี้ ผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาได้สร้างแบบเรียนที่สอดคล้องกันโดยเน้นในเรื่องของชาตินิยม ความเป็นไทย ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษาของรัฐอีกแนวทางหนึ่ง โดยได้รับความร่วมมือจากพระภิกษุสงฆ์ ข้าราชการ และประชาชนที่ได้ให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นต้นมา รัฐไทยได้ดำเนินการควบคุมการจัดการศึกษาในดินแดนแถบอีสานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมทั้งยังเปิดโอกาสให้มณฑลอีสานมีส่วนในการกำหนดช่วงเวลาของการเปิดเรียนให้เหมาะสมและกำหนดวิชาที่ต้องการจะสอนซึ่งจะเป็นส่วนที่ทำให้การศึกษาในอีสานมีพัฒนาการมากขึ้นด้วย³

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6. ศ.13/3. เรื่อง รายงานข้าหลวงตรวจการศึกษามณฑลนครราชสีมา (3 ตุลาคม 2458).

²สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6. ศ.13/3. เรื่อง รายงานข้าหลวงตรวจการศึกษามณฑลนครราชสีมา (3 ตุลาคม 2458).

³พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475. หน้า 139.

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็น การศึกษาภาคบังคับ โดยรัฐมีความพยายามที่จะทำให้การมีความสอดคล้องกับการปกครองตาม ระบบประชาธิปไตย เมื่อรัฐได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 แล้ว กระทรวงธรรมการก็ได้ จัดตั้งคณะกรรมการชำระหลักสูตรขึ้น เพื่อจัดทำหลักสูตรชั้นประถมและมัธยมศึกษาให้สอดคล้องกับ ความต้องการของแผนการศึกษาชาติ แต่การปรับปรุงหลักสูตรนี้ก็ต้องใช้เวลาในการปรับปรุง จึง จำเป็นต้องใช้หลักสูตรเก่าไปก่อน ในที่สุดการกระทรวงธรรมการก็ได้กำหนดหลักสูตรและประมวลการ สอนออกบังคับใช้ในปี พ.ศ. 2480¹ โดยหลักสูตรชั้นประถมศึกษาพ.ศ. 2480 มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหา ในรายวิชาที่สอนออกไป ทั้งนี้ก็เพื่อให้สอดคล้องและเป็นการส่งเสริมการปกครองตามระบบ ประชาธิปไตย เช่น การกำหนดวิชาหน้าที่พลเมืองไว้ในหลักสูตรประถมศึกษาด้วยและเนื้อหาในวิชา หน้าที่พลเมืองที่กำหนดไว้ในหลักสูตรประถมศึกษานั้น ก็เพื่อที่จะให้เป็นการส่งเสริมการปกครองตาม ระบบประชาธิปไตยโดยแท้จริง ซึ่งเนื้อหาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร มีดังนี้

- ...1) หน้าที่พลเมือง ให้รู้หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ
- 2) ระบบรัฐธรรมนูญ ให้รู้จักสิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยามต่อบทบัญญัติรัฐธรรมนูญเป็น ต้นว่า มีความเคารพกฎหมาย ป้องกันประเทศชาติ ช่วยเหลือราชการและการเลือกตั้ง
- 3) การปกครองท้องถิ่น ให้รู้จักการปกครองส่วนภูมิภาคและเทศบาล
- 4) วันสำคัญ ให้รู้จักวันสำคัญต่างๆ และหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อวันนั้นๆ เช่น วันฉลอง รัฐธรรมนูญ ฯลฯ²

จากเนื้อหาในหลักสูตรที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการมุ่งเน้นให้นักเรียนได้รู้จักกับระบบ ประชาธิปไตย แล้วยังเป็นการส่งเสริมการปกครองระบบประชาธิปไตยอีกด้วย เพื่อให้เด็กได้ซาบซึ้งใน ระบบประชาธิปไตยและเกิดความรู้สึกอันหนึ่งอันเดียวกันใน “ความเป็นชาติไทย” อีกด้วย ดังจะเห็น จากในรายงานการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479 ว่า

¹ระลึก ธาณี. (2522). นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง (พ.ศ. 2475 - 2503). หน้า 134.

²กระทรวงธรรมการ ประมวลศึกษาภาค 2 หลักสูตรชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2480. หน้า 8 – 9. ใน ระลึก ธาณี. (2522). เล่มเดียวกัน. หน้า 135.

...1. ให้มีแบบเรียนต่างๆ ที่ใช้สอนในโรงเรียน เช่น แบบสอนอ่านหนังสือเกี่ยวกับวิชาจรรยา ความรู้เรื่องเมืองไทย แต่งกายไทย ฯลฯ ให้มีเนื้อเรื่องประกอบไปด้วยประวัติของผู้กล้าหาญของประเทศไทย ทั้งบุรุษและสตรี ให้มีคุณธรรมอันเป็นเครื่องส่งเสริมให้เกิดความรักชาติ เช่นการยอมเสียสละ ความสามัคคีในหมู่คณะ เหล่านี้

2. พานักเรียนไปดูสถานที่สำคัญต่างๆ ให้เห็นไปในทางกอบกู้และทรงไว้ซึ่งอิสรภาพของไทย การถูกทำลายหรือถูกข่มเหงจากศัตรู เพื่อให้รู้สึกค่าของความเป็นไทย...

พาไปดูศิลปของชาติ เช่น โบราณสถาน ให้นักเรียนได้สำนึกว่า บรรพบุรุษของเราก็มีความสามารถที่จะประดิษฐ์สถานที่และวัตถุขึ้นได้ เป็นสิ่งที่พวกเราควรพึงพอใจ เป็นการแสดงว่าเรามีรากมาเช่นชาติที่เจริญทั้งหลาย ไม่ใช่เป็นป่าเถื่อนเลย...การพานักเรียนไปชมสถานที่เหล่านี้ ผู้พาจะต้องทราบความมุ่งหมายและพยายามกล่อมเกลานักเรียนเห็นซึ่งไปถึงความมุ่งหมายนั้น มิใช่แต่เพียงพาไปดูของอิฐหัก กากปูนเครื่องจักรอันพิสดาร หรือวัตถุที่สวยงามเท่านั้น และต้องพยายามที่จะทำกันอย่างจริงจังเสมอๆ ไป ไม่เพียงแต่ฮือกันพักเดียวเท่านั้นแล้วก็เสียบหาย...¹

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นว่า รัฐบาลต้องการปลูกฝังความรู้สึกรัก “ชาติไทย” และสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นชาติเดียวกัน ผ่านแบบเรียนและการพานักเรียนออกไปทัศนศึกษาตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการทำให้นักเรียนตามหัวเมืองต่างๆ โดยเฉพาะในอีสานเกิดความรู้สึกเป็น “ไทย” มากกว่าชาติอื่นๆ อย่าง เช่น ชาติลาว เป็นต้น เนื่องจากลักษณะที่ภูมิประเทศที่ติดกัน แล้วยังมีภาษาพูด และวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน จึงอาจจะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นลาวมากกว่าไทยก็เป็นได้ ตามหลักสูตรและประมวลการสอน พ.ศ. 2480 นี้รัฐต้องการให้นักเรียนในระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับ ได้เรียนรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตย และเป็นการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยให้เจริญรุ่งเรืองผ่านระบบการศึกษาของชาติ

ดังนั้นจากการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของรัฐบาลที่ต้องการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย และความพยายามในการสร้างความเป็นไทยให้กับเด็กนักเรียน ผ่านแบบเรียน ด้วยการพาไปทัศนศึกษาเพื่อสร้างสำนึกในเด็กรักชาติไทย ภูมิใจในความเป็นไทย โดยเฉพาะการสอนภาษาไทยให้นักเรียนทุก พูด อ่าน เขียนเป็นภาษาไทยได้ เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันผ่านภาษาพูด ดัง

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 39/8 เรื่อง รายงานการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479 ครั้งที่ 6 วันอังคาร ที่ 12 พ.ค. 2479.

จะเห็นได้จากรายงานการตรวจราชการของข้าราชการกระทรวงโฆษณาการที่ได้เดินทางไปตรวจราชการบริเวณภาคเหนือและภาคอีสาน พ.ศ. 2482 ว่า

...เรื่องการอบรมนักเรียนให้พูดภาษาไทยกลาง ทั้งในโรงเรียนและที่บ้าน เพื่อช่วยให้ผู้ที่ไม่เคยเข้าเรียน ได้ชินต่อการใช้ภาษานี้ยิ่งขึ้น นอกจากนี้การพูดภาษาเดียวกันยังแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งขึ้น ควรให้กระทรวงธรรมการร่วมมือกับกรมโฆษณาการในการที่จะช่วยให้ภาษาไทยใช้ได้ทั่วราชอาณาจักร ภายในเวลาอันควร...¹

จากรายงานการตรวจราชการข้างต้น ทำให้เห็นว่ารัฐบาลต้องการให้เด็กนักเรียนในหัวเมืองอีสานได้ใช้ภาษาไทยกลางเป็นประจำเพื่อให้เกิดความเคยชินกับภาษา และยังเป็นการถ่ายทอดภาษาไทยกลางนี้ให้กับราษฎรทั่วไปที่ไม่ได้เข้าเรียนได้รู้จักและมีการนำภาษาไทยไปใช้อย่างแพร่หลายมากขึ้น ซึ่งเป็นวิธีการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้เป็นอย่างดี แต่ด้วยลักษณะดังกล่าวมาน่าจะส่งผลให้เกิดความไม่พอใจให้กับราษฎรบางส่วนที่ไม่เห็นด้วยกับการที่ต้องเปลี่ยนไปใช้ภาษาไทยกลาง และต้องทอดทิ้งภาษาถิ่นที่ใช้กันมาเป็นเวลานาน

ด้วยลักษณะการครอบงำทางวัฒนธรรมของรัฐบาลเช่นนี้ ประกอบกับการที่น่าจะมีชาวอีสานส่วนหนึ่งไม่พอใจวิธีการดังกล่าวของรัฐบาล เป็นแรงผลักดันหมอลำโสภาก็ใช้กระแสการต่อต้านระบบการศึกษาของรัฐ เป็นส่วนหนึ่งของการปลุกระดมราษฎรในเข้าร่วมกลุ่มด้วย เนื่องจากหมอลำโสภามีความคิดเห็นว่า การศึกษาจะทำให้เด็กอีสานกลายเป็นคนไทย หมอลำโสภาก็ต้องการให้เด็กอีสานเรียนที่วัดเช่นเดียวกับที่ตัวเองเคยศึกษาเล่าเรียนมาก หมอลำโสภาก็ให้เหตุผลอีกว่า “อยากให้เด็กได้เรียนภาษาธรรมเพราะภาษาไทยกินเด็ก แต่ภาษาธรรมเป็นภาษาที่สอนให้คนเป็นคนดีอยู่ในศีลธรรม”² หมอลำโสภาก็ยังแสดงความไม่พอใจต่อครูใหญ่โรงเรียนบ้านสาวะถี (ครูบุญเลิศ) ว่า “บังบุญเลิศมึงเห็นบ่อทางการเขาสั่งปักอักษร ป แปลว่า ปลอย มึงเป็นหยังเอาเด็กน้อยมากักขังไว้ เขาบอกให้ปลอยแล้ว เฮียนตามเสริมึงเข้าใจบ่อ อยากเฮียนจึงเฮียน ใครบ่อยากเฮียนก็แล้วไป มึงเอาอำนาจมาแต่ไส”³ และหมอลำโสภาก็ได้ทำตามความเชื่อของตัวเอง คือ การไม่ส่งลูกเข้าโรงเรียนประชาบาล และ

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3)สร.0201.22/15. เรื่อง ข้าราชการผู้ใหญ่กระทรวงโฆษณาการตรวจราชการภาคเหนือและอีสาน พ.ศ. 2482.

²สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2546). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544. หน้า 531.

³นายพิมพ์ รัตนคุณาศสน์. (2533). เป็นครูและอยู่ในเหตุการณ์เป็นผู้เล่าเรื่องนี้ อายุขณะที่ให้สัมภาษณ์ 80 ปี สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ขอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). การ

บรรดาลูกศิษย์ของหมอลำโสภาคือ นายเสริม ก็ไม่ส่งลูกเข้าเรียนด้วยเช่นกัน โดยหมอลำโสภาคือคนสอนหนังสือให้กับลูกและลูกของนายเสริมเอง และได้ฝึกให้อ่านเขียนเป็นอักษรธรรมแทนภาษาไทยกลาง¹ หมอลำโสภายังไม่เห็นด้วยกับการเรียกผู้สอนนักเรียนว่า ครู เป็นคำที่ทางการและชาวบ้านเรียกกัน หมอลำโสภาก็ได้เห็นผลว่า

“ครู ตามความหมายที่แท้จริง ต้องมีน้ำอบ น้ำหอม สดหัว ชาวบ้านชาวเมืองเอาน้ำสดหัว ห่มเหลือง พระเท่านั้นที่จะเป็นครูได้ เช่น ครูบาอ่อนสา ครูบาเมียง ครูบาเหง้า สู้ เขียนนอียังมาจึงจะเป็นครูได้ เขียนมา ก็นคน มาชมครูชื่อๆ ครูสอนบ่เอาเงินเอาคำ สอนให้คนมีศีลมีธรรมจึงเป็นครู หมอลำโสภาก็เวลาพบครู ประชาบาล ไม่เคยเรียกครู เรียกบักนั้น บักนี้ ทุกที”²

จากความคิดเห็นของหมอลำโสภาก็ทำให้เห็นว่าครูที่ควรเคารพนับถือ นั่นคือ พระ เท่านั้น ซึ่งเป็นผู้ที่มีคนเคารพมากมายโดยการเอาน้ำอบน้ำหอมมารดน้ำดำหัวเพื่อแสดงความนับถือ และยกย่องให้เป็นครู หมอลำเชื่อว่าพระจะสอนให้บุตรหลานของตนเป็นคนดีมีศีลธรรมได้ และยังเห็นได้ว่าหมอลำโสภานั้นไม่เชื่อในระบบการศึกษาของรัฐที่ครูนั้นเป็นบุคคลธรรมดา ไม่รู้ว่าเรียนอะไรมาจนถึงได้มีความสามารถในการ สอนให้บุตรหลานของตนได้ หรือครูรัฐบาลนั้นต้องการครอบงำชาวบ้านด้วยวัฒนธรรมจากส่วนกลางเท่านั้น หมอลำโสภายังเชื่ออีกว่าถ้าเป็นครูจริงๆ แล้ว ต้องสอนด้วยใจไม่ใช่มาเก็บเงินราษฎรแบบนี้ และการเรียนนั้นต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ เนื่องจากระบบการศึกษาของรัฐนั้นจะมีการกำหนดเวลาเรียนที่แน่นอนและยังกำหนดว่าห้ามขาดเรียนเกิน 7 วัน ต่อเดือน ซึ่งจะแตกต่างจากการบวชเรียนหรือการส่งบุตรหลานไปเรียนที่วัดที่จะมีความเป็นอิสระในการเรียนแล้ว เด็กยังมีเวลากลับมาช่วยงานที่บ้านด้วย นอกจากนี้การเรียนการสอนยังใช้ภาษาถิ่น หรืออักษรธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่หมอลำโสภาก็เชื่อเป็นสิ่งที่สอนบุตรหลานให้เป็นคนมีศีลธรรมได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการต่อต้านระบบการศึกษาของหมอลำโสภานั้นแสดงให้เห็นว่า หมอลำโสภานั้นไม่มีความเชื่อถือในระบบการศึกษาของรัฐ และครูประชาบาล ว่าจะมีความรู้ความสามารถเทียบเท่ากับ พระ ผู้ที่มีความรู้และเป็นที่เคารพยกย่องของชาวบ้านแล้ว นอกจากระบบการศึกษาที่

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 56.

¹นายพิมพ์ รัตนคุณาศสน์ สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). เล่มเดียวกัน. หน้า 56.

²นายพิมพ์ รัตนคุณาศสน์ สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). เล่มเดียวกัน. หน้า 56.

สอนภาษาไทยเป็นหลักแล้วยังเป็นการศึกษาที่ส่งเสริมระบบประชาธิปไตย ซึ่งหมอลำโสภาไม่ได้สนับสนุนในระบบประชาธิปไตย แต่ยังคงยึดมั่นกับระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงมีความคิดในการต่อต้านระบบการศึกษาของรัฐ ซึ่งเป็นวิธีการการครอบงำประชาชนให้กลายเป็นคนไทยไปในที่สุด

2). ปัญหาภาษีที่ดิน

การเรียกเก็บภาษีที่ดินก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้หมอลำโสภาออกมาต่อต้านอำนาจรัฐ เนื่องจากภายหลังที่รัฐได้ยกเลิกการเก็บเงินรัชูปการไปในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2482 แต่รัฐก็มีเรียกเก็บเงินภาษีที่ดินแทน โดยเรียกว่า “ภาษีบำรุงท้องที่” หรือ ภาษีที่ดินนั้น ก่อนหน้านั้นรัฐมีการเก็บภาษีที่ดินที่เรียกว่า อากรค่านา¹ อากรค่านาถือเป็นรายได้สำคัญอย่างหนึ่งของแผ่นดิน ในบางสมัยรัฐจะเรียกเก็บอากรค่านาเป็นข้าวเปลือก เรียกว่า หางข้าว² เพื่อใช้เป็นเสบียงในเวลาสงคราม บางสมัยรัฐเก็บอากรค่านาเป็นเงินแทนข้าวเปลือก อากรค่านาเป็นรายได้ที่รัฐบาลจัดเก็บเอง โดยภายหลังที่รัฐไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ (พ.ศ.2398) แล้ว การทำนาได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น และข้าวก็ได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ รัฐบาลได้ส่งเสริมการทำนา เช่น มีการขุดคลองเพิ่มขึ้นหลายสายเพื่อขยายพื้นที่นา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน จัดประเภทที่นาใหม่ ปรับอัตราค่านาและเจ้าหน้าที่ในการเก็บค่านาให้เพื่อปรับปรุงรายได้จากอากรค่านาให้เพิ่มมากขึ้น

การเก็บอากรค่านาได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเก็บและอัตราการเก็บไปตามยุคสมัย เพื่อความสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ผู้เก็บค่านา และเพื่อความยุติธรรมแก่ชาวนาผู้เสียค่านาด้วย การปรับเปลี่ยนค่านาเริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เนื่องจากลักษณะการทำนาแต่เดิมนั้นผู้ทำนาไม่ใช่แค่ราษฎรทั่วไป แต่ยังมีข้าราชการที่ได้กรรมสิทธิ์ที่นาจำนวนมาก และทำนาโดยอาศัยแรงงานจากบ่าวไพร่ในสังกัดของตัวเอง แต่ข้าราชการเหล่านี้ไม่ต้องเสียค่านา ซึ่งเป็นการเอารัดเอาเปรียบชาวนาที่ต้องเสียค่านา ประกอบกับการเอารัดเอาเปรียบชาวนาจากข้าราชการผู้เก็บอากรค่านาหางข้าว เพื่อเป็นเสบียงในยามสงครามตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาล 2 ในช่วงนั้นรัฐสยามยังทำสงคราม

¹ นิติ กสิโกศล. (2525). การเก็บค่านาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482. หน้า 1.

² เมื่อราษฎรทำนาได้แล้วต้องแบ่งออกมาส่งขึ้นฉางหลวงไว้สำหรับใช้ราชการ เรียกว่า หางข้าว ซึ่งไร่หนึ่งจะต้องแบ่งเป็นหางข้าว 2 ถัง และข้าวจัดซื้ออีก 2 ถัง โดยที่ราษฎรจะต้องขนมาขึ้นฉางหลวงด้วยเองด้วย ใน นิติ กสิโกศล. (2525). เล่มเดียวกัน. หน้า 26.

กับประเทศเพื่อนบ้านอย่างพม่าอยู่ การสะสมเสบียงจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก โดยรัฐบาลเรียกเก็บค่านาไร่ละ 2 ถัง แล้ว ยังบังคับซื้ออีกไร่ละ 2 ถัง ในราคาหนึ่งเพ็อง¹ เป็นการเอาวัดเอาเปรียบและไม่ยุติธรรมกับชาวนาเป็นอย่างมาก รวมทั้งชาวนาดองนำหางข้าวเหล่านี้มาส่งที่ฉางหลวงเองอีก ดังนั้น รัชกาลที่ 3 จึงทรงออกกฎหมายลักษณะการเก็บอากรค่านาและข้อควรปฏิบัติของข้าราชการผู้เก็บอากรค่านา เพื่อความยุติธรรมและเสมอภาคของราษฎรและความซื่อสัตย์ของข้าราชการด้วย แต่ต่อมาในรัชกาลที่ 3 ก็ได้เปลี่ยนการเก็บอากรค่านาจาก หางข้าว เป็น เงินแทน ในอัตราไร่ละ 1 สลึง และเก็บเงินแทนค่านาข้าวส่งฉางหลวงอีกไร่ละ 1 เพ็อง ดังนั้นการเก็บหางข้าวก็ถูกยกเลิกและเก็บเป็นเงินแทน จึงเรียกว่า ค่านา ตั้งแต่นั้นมา² ส่วนสาเหตุที่ต้องเปลี่ยนการเก็บอากรค่านาจากหางข้าวมาเป็นเงินนั้น เนื่องจาก ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยต้องเผชิญกับรายจ่ายเป็นจำนวนมากเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการก่อสร้างโครงการต่างๆ เช่น การขุดคลอง จำเป็นต้องอาศัยแรงงานชาวจีนจำนวนมากเป็นเหตุให้ต้องใช้เงินจำนวนมากในการจ้างแรงงานชาวจีนนี้เช่นกัน

การเก็บอากรค่านาอยู่ให้ความรับผิดชอบของกรมนา โดยเสนาบดีกรมนาจะแต่งตั้งข้าหลวงเสนาออกประเมินนาในท้องที่ พร้อมด้วยเจ้าเมือง กรมการ อำเภอกำนัน ในท้องที่ออกรังวัดและประเมินนา ข้าหลวงเสนาจะเป็นผู้เก็บอากรค่านา วิธีการเก็บนั้นข้าหลวงเสนาจะออกไปประเมินจัดเก็บ โดยเขียนรายละเอียดลงในแบบพิมพ์ที่เรียกว่า ตั๋วฎีกา แล้วปิดแสตมป์ ที่มีราคาเท่ากับค่านาลงในตั๋วฎีกา และเรียกเก็บเงินจากเจ้าของนาแล้วจึงมอบตั๋วฎีกาให้เจ้าของนาไป เป็นอันเสร็จเรียบร้อย³

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาล(พ.ศ. 2435) รัฐได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินอากรค่านา พ.ศ.2443⁴ เพื่อปรับปรุงวิธีการเก็บอากรค่านา จึงทำให้วิธีการเก็บค่านาเปลี่ยนไปด้วย โดยรัฐเลิกการแต่งตั้งข้าหลวงเสนาเปลี่ยนมาให้อยู่ในความรับผิดชอบ

¹นิติ กสิโกศล. (2525). การเก็บค่านาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482. หน้า 53.

²สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. (2518). “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”. ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง. หน้า 21.

³สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. (2515). อธิบายตำนานภาษีอากรและตำนานภาษีอากรบางอย่าง. หน้า 23 – 25.

⁴พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา. (2443, 18 พฤศจิกายน). ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 17. หน้า 450 – 453.

ของกำนันแทน กำนันจะเป็นผู้สำรวจออกไปนำให้ราษฎรเจ้าของนา แล้วให้ราษฎรมาเสียเงินค่านาที่อำเภอเอง การเก็บอากรค่านาจึงได้กระจายไปยังท้องที่ตำบลต่างๆ ในระยะเวลาต่อมาพื้นที่ทำนาขยายเพิ่มมากขึ้น จึงเป็นที่มาของปัญหาหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน มีการออกตราจองซ้ำซ้อนกัน และมีการพิพาทเรื่องที่ดินมากมาย ในที่สุดรัฐบาลได้จัดระบบที่ดินใหม่ จัดให้มีโฉนดแบบใหม่และหอเก็บทะเบียนที่ดินขึ้นในจังหวัดต่างๆ และได้ออกกฎหมายที่เรียกว่า ประกาศออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. 2445¹ และมีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในปี พ.ศ. 2448 รัฐบาลได้เปลี่ยนแปลงลักษณะที่ดินขึ้นใหม่ เนื่องจากข้าราชการที่ร่ำรวยพากันจับจองที่นาไว้คนละหลายพันไร่ รัฐได้ค่าจองและค่าธรรมเนียมออกโฉนดเป็นจำนวนมาก จึงเห็นความจำเป็นต้องเก็บภาษีที่ดินจากผู้จับจองที่ดิน และได้ออกประกาศแก้ไขวิธีพิกัดและเก็บเงินค่านา พ.ศ. 2458² โดยแบ่งลักษณะท้องทุ่งนาใหม่เป็น 3 ลักษณะคือ นาโค นาฟางลอย และนาหวงห้าม³ และเพิ่มอัตราค่านาใหม่ให้เก็บเพิ่มขึ้นจากเดิม 3 เท่า จึงทำให้ชาวนาได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก

ในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ได้กำหนดหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ในการเก็บค่านา และวิธีการเร่งรัดค่านาให้รัดกุมมากขึ้น เพื่อไม่ให้มีค่านาค้างค้างอยู่ แต่เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวประเทศไทยประสบกับภัยธรรมชาติและเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก การเร่งรัดค่านาทำให้ชาวนาเดือดร้อน รัฐบาลจึงมีนโยบายยกเลิกการเก็บค่านา โดยพระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านาที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2443 ถึง พ.ศ. 2482 รัฐบาลก็ได้ออกประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านานี้ ถึงอย่างไรก็ตามราษฎรก็ต้องเสียเงินให้กับรัฐบาลในประเภท เงินช่วยบำรุงท้องที่⁴ แทนการเสียค่านาอยู่ดี เงินช่วยบำรุงท้องที่นี้ รัฐบาลก็มอบให้แก่ท้องที่ที่เก็บเงินนี้ใช้บำรุงท้องที่นั้นต่อไป โดยไม่ต้องส่งเงินเข้ามาที่ส่วนกลางอีกแล้ว โดยก่อนที่จะมีการยกเลิกเก็บเงินค่านานั้น ในช่วงปีพ.ศ. 2474 ชาวนารายย่อย

¹ประกาศแก้ไขประกาศออกโฉนดที่ดิน. (2445, 1 กุมภาพันธ์). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 19. หน้า 883.

²กฎข้อบังคับว่าด้วยการสำรวจและการเก็บเงินอากรค่านา พ.ศ. 2458. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 32. วันที่ 30 มกราคม 2458. หน้า 424.

³นาโค คือ เป็นที่นาที่มีโฉนดอยู่แล้ว หรือเป็นท้องทุ่งที่ได้กำหนดเป็นโคโค และต้องเสียค่านาตามขนาดพื้นที่ที่เจ้าของนาถือครองอยู่ทุกปี นาฟางลอย คือ เป็นที่นาที่ต้องเสียค่านาตามพื้นที่ ที่ทำการเพาะปลูกในปีนั้นๆ และต้องทำการสำรวจวัดทุกปี ใน กฎข้อบังคับว่าด้วยการสำรวจและการเก็บเงินอากรค่านา พ.ศ. 2458. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 32. วันที่ 30 มกราคม 2458. หน้า 425 – 426.

⁴กฎกระทรวงการคลังออกตามความในประมวลรัษฎากร (ฉบับที่ 6) ว่าด้วยเงินช่วยบำรุงท้องที่.(2482, 24 เมษายน) **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 56. หน้า 453.

สามารถจับจองที่ดิน¹ ของตัวเองได้อย่างอิสระ ขนาดพื้นที่ที่ถือครองจะกำหนดโดยความสามารถของแต่ละครอบครัวที่จะหักล้างถางป่าและลงแรงทำนา ส่วนใหญ่แล้วชาวนาอิสระจะจับจองได้ประมาณ 15 – 25 ไร่ แต่บางครอบครัวไม่ยอมจับจองที่จำนวนมากเพราะไม่อยากเสียค่านาบนที่ดิน ซึ่งครอบครัวไม่มีแรงพอที่จะทำการเพาะปลูก และยังมีกรณีทาสถูกปล่อยได้รับการจัดสรรที่ดินผืนใหญ่แอบไปเลื่อนหมุดหลักเขตเข้ามาในเวลากลางคืน เพื่อลดขนาดที่ดิน จะได้ไม่ต้องเสียค่านามาก²

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้แสดงเจตจำนงที่จะแก้ไขปรับปรุงภาวะเศรษฐกิจของประเทศให้ดีขึ้น โดยสิ่งที่รัฐบาลได้จัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเร็ว คือ แก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวนา และบรรเทาความเดือดร้อนตามวิถีการต่างๆ ที่ราษฎรร้องเรียนมาถึงรัฐบาล ซึ่งก็รวมถึงการเรียกเก็บอากรค่านาในจำนวนมาก จึงให้สภาผู้แทนราษฎรมิมติเห็นควรลดอัตราเงินค่านาลงจากเดิม 50³ % แล้ว เพื่อที่จะรักษาสถานะของชาวนาให้ยังคงสามารถประกอบอาชีพต่อไปได้ รัฐบาลจึงได้ประกาศห้ามยึดทรัพย์สินของชาวนา⁴ จะเห็นได้ว่ารัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เริ่มมีนโยบายที่จะลดภาษีอากรแก่ชาวไร่ชาวนา และมุ่งปรับปรุงภาษีอากรเพื่อกระจายภาระไปยังผู้ประกอบการอาชีพในสาขาอื่น โดยจะจัดให้มีการเก็บภาษีให้กับสังคมยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงนี้ไม่ได้กระทำในทันทีที่เป็นการทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจาก

¹การจับจองที่ดิน เกิดขึ้นตั้งแต่ตั้งชุมชน ในช่วงแรกๆ โดยวิธีการที่ใช้กันโดยทั่วไปในแถบภาคอีสาน คือ ในยุคที่ดินมีมากมาย แต่มีสภาพเป็นป่าดงไม่มีใครเป็นเจ้าของ ใครต้องการตรงไหนก็ทำเครื่องหมายไว้ คือ ขมวดแฝกหรือหญ้าคา หรือหญ้าอื่นๆ ให้เป็นปม เพื่อบอกให้คนอื่นรู้ว่าตรงนี้มีเจ้าของแล้ว นอกจากนี้ยังใช้วิธีเอาหญ้าผูกมัดห้อยตามกิ่งไม้ให้เป็นแนว หรือใช้มีดบากต้นไม้เป็นแนวแล้วเอาแฝกหรือหญ้าคา เสียบไว้ตรงรอยบากให้เป็นแนวเขตที่ดิน บางคนก็ใช้ต้นไม้เป็นแนวเขตแล้วถางป่าตามแนวต้นไม้ตามรูปที่ดินที่ต้องการจับจอง บางคนก็ใช้แนวห้อยเป็นเขตที่ดิน การยกค่านาแล้วใช้ค่านาเป็นแนวเขตที่ดิน เป็นวิธีที่ใช้การแพร่หลายที่สุด ในระยะต่อมา มีการฝังหลักไม้แก่นตามแนวที่ดินของตน วิธีดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนอีสาน ใน สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544**. หน้า 169.

²ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงธนบุรี**. หน้า 33.

³นิติ กสិโกศล. (2525). **การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482**. หน้า 192.

⁴ในพระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของกสิกร พ.ศ. 2475 ตามมาตรา 5 ระบุว่าทรัพย์สินของกสิกรต่อไปนี้อย่าให้มีให้เจ้าหนี้ยึด คือ 1. พืชผลที่ยังไม่ถึงเวลาเก็บเกี่ยว 2. พืชพันธุ์ที่จะใช้ในปีต่อไปตามปริมาณอันสมควร โดยเทียบเคียงกับเนื้อที่ ซึ่งกสิกรได้ทำนาในปีที่แล้วมา 3. พืชผลที่เก็บไว้สำหรับบริโภคในปีหนึ่ง 4. สัตว์และเครื่องมืออันประกอบอาชีพที่มีไว้พอแก่การดำเนินอาชีพต่อไป ใน นิติ กสิโกศล. (2525). **การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482**. หน้า 193.

รายจ่ายของรัฐบาลในขณะนั้นมากจึงยังไม่สามารถลดลงได้ทันที ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะยกเลิกภาษีอากรที่เป็นภาระแก่ชาวนา และจัดตั้งภาษีอากรใหม่ๆ เพื่อเก็บภาษีกับคนที่มีอาชีพอื่นแทน และตั้งแต่ปีพ.ศ. 2480 เป็นต้นมา รัฐได้ยกเลิกการจัดเก็บค่านาโดยวิธีคูโค และได้หันมาจัดเก็บแบบวิธีฟางลอย ซึ่งเป็นวิธีที่จัดเก็บจากเนื้อที่ที่ทำนาได้ผลจริงๆ เท่านั้น ซึ่งรัฐเห็นว่าเป็นวิธีที่ยุติธรรมแก่ชาวนามากที่สุด ซึ่งในพ.ศ. 2481 ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้ประกาศใช้ประมวลรัษฎากร เป็นพระราชบัญญัติที่ปรับปรุงภาษีอากรครั้งใหญ่ เพื่อความเป็นธรรมในสังคม รัฐบาลได้นำร่างพระราชบัญญัติประมวลรัษฎากรเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2481 และสภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาและลงมติรับหลักการและตั้งกรรมาธิการขึ้นพิจารณา และในที่สุดได้ลงมติให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายได้ในวันที่ 31 มีนาคม 2482¹ โดยประมวลรัษฎากร พ.ศ. 2481 ฉบับนี้ได้ประกาศยกเลิกภาษีอากรหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติเงินรัชฎูปการ พ.ศ. 2468 พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา เป็นต้น² จากการประกาศยกเลิกการเก็บภาษีอากรหลายฉบับ ทำให้รัฐต้องกำหนดภาษีอากรใหม่ เพื่อหารายได้อื่นมาทดแทนรายได้หลักของประเทศที่หายไป โดยภาษีอากรใหม่ที่รัฐได้กำหนดขึ้น คือ ภาษีเงินได้ ภาษีการธนาคารและการประกันภัย ภาษีโรงค้า อาคารเสตมปี อาคารมหรสพ เงินช่วยบำรุงท้องที่ และเงินช่วยการประถมศึกษา การปฏิรูปภาษีอากรใหม่ โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประมวลรัษฎากรนี้ ทำให้ภาษีที่เก็บจากที่ดินทั้งหมด เช่น ค่านา ค่าสวนใหญ่ เป็นต้น ได้ถูกรวมเข้าอยู่ในประเภท “เงินช่วยบำรุงท้องที่” ทั้งหมด และลักษณะของชื่อ ภาษีที่ดินประเภทนี้ก็เปลี่ยนไปจากเดิม คือ แต่เดิมภาษีที่ดินและภาษีอากรทั้งหลายเมื่อเก็บได้จะถูกส่งเข้าพระคลังส่วนกลางทั้งหมด แต่ภาษีประเภท “เงินช่วย” นี้เมื่อเก็บเงินได้แล้วไม่ต้องส่งไปที่พระคลังส่วนกลางอีกต่อไป แต่ให้เป็นเงินสำหรับบำรุงท้องที่นั้นๆ ของราษฎรแทน เมื่อเก็บเงินมาได้เท่าใด ให้จ่ายบำรุงท้องที่ตามเกณฑ์ คือ บำรุงท้องที่

¹นิติ กสិโกศล. (2525). เล่มเดียวกัน. หน้า 209 – 210.

²นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติที่ถูกยกเลิกอีก ดังนี้ พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บภาษีค่าที่ไร่ร้อย พ.ศ. 2464 พระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บภาษีอา ร.ศ. 119 พระราชบัญญัติภาษีเงินได้ พ.ศ. 2475 ประกาศพระราชทานเงินอากรสวนใหญ่ค้างเก่าและเดินสำรวจต้นผลไม้ใหม่ สำหรับเก็บเงินอากรสวนใหญ่ ร.ศ. 130 พระราชบัญญัติภาษีการค้า พ.ศ. 2475 พระราชบัญญัติภาษีการธนาคารและการประกันภัย พ.ศ. 2476 ใน พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ. 2481. (2482). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 56. วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482 หน้า

ในเขตตำบลร้อยละ 20 ของท้องที่ในเขตอำเภอร้อยละ 20 ท้องที่ในเขตจังหวัดร้อยละ 20 ถ้าเป็นท้องที่ในเขตเทศบาลก็ให้บำรุงท้องที่ภายในตำบลในเขตเทศบาลร้อยละ 50 และบำรุงท้องที่โดยทั่วไปภายในเขตเทศบาลนั้นร้อยละ 50¹

โดยการจัดเก็บ “เงินช่วยบำรุงท้องที่” มีสาระสำคัญดังนี้

1. บุคคลที่ต้องเสียภาษี คือ บุคคลที่เป็นเจ้าของที่ดินหรือครอบครองอยู่ในที่ดินซึ่งไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนคนใด

2. ที่ดินทุกแปลงต้องเสียภาษี เว้นแต่ที่ดินประเภทต่อไปนี้ ได้รับการยกเว้น คือ

- พระราชวัง ที่ดินของรัฐบาล และเทศบาล
- ที่ดินใช้เฉพาะการพยาบาล การศึกษาและการกุศลสาธารณะ
- ที่ดินที่ใช้เฉพาะศาสนกิจ
- สุสาน และฌาปนสถาน
- ที่ดินในทางรถไฟ การประปา การไฟฟ้า
- ที่ดินซึ่งรัฐมนตรีออกกฎกระทรวงยกเว้น

3. ที่ดินซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยของตนเองหรือใช้เป็นปลูกพืชผักสวนครัวตามควรแก่สภาพ หรือใช้ปลูกสัตว์ที่เลี้ยงไว้เอง ให้ยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีบำรุงท้องที่ตามเกณฑ์ ดังนี้

- ถ้าเป็นที่ดินนอกเขตเทศบาลให้ยกเว้นไม่เกินห้าไร่
- ถ้าเป็นที่ดินในเขตเทศบาลให้ยกเว้นไม่เกินหนึ่งไร่

4. ถ้าที่ดินที่ในเพาะปลูก ถ้าบริเวณใดเสียหายมากผิดปกติ ให้คณะกรรมการจังหวัดมีอำนาจพิจารณา ยกเว้นหรือลดหย่อนเงินช่วยบำรุงท้องที่ได้ตามสมควร

5. ในการสำรวจจริงวัดพื้นที่ดิน ให้ผู้ต้องเสียเงินช่วยบำรุงท้องที่ชี้เขตต์บอกจำนวนพื้นที่ดิน และให้ความสะดวกแก่เจ้าพนักงานสำรวจตามสมควร²

จากประมวลรัษฎากรว่าด้วยเงินช่วยบำรุงท้องที่นี้ จะเห็นได้ว่าคนที่ได้รับภาระในการเสียภาษีคือ บุคคลที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ยิ่งมีกรรมสิทธิ์มากก็ยิ่งต้องเสียเงินช่วยบำรุงท้องที่มากขึ้นตามไป

¹นิติ กสិโกศล. (2525). การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482. หน้า 211 - 212.

²กฎกระทรวงการคลัง ออกตามความในประมวลรัษฎากร ว่าด้วยเงินช่วยบำรุงท้องที่. (2482). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 56. วันที่ 24 เมษายน 2482. หน้า 106 - 113.

ด้วย ลักษณะการเก็บเงินช่วยบำรุงท้องที่นี้ส่งผลกระทบต่อชาวนาโดยตรง เป็นการบังคับโดยอ้อมให้ชาวนาต้องทำการเพาะปลูกแบบเต็มพื้นที่ ขณะที่ชาวนายังต้องทำการเพาะปลูกแบบพึ่งพาธรรมชาติที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ในแต่ละปี แต่รัฐไม่ได้ส่งเสริมกระบวนการผลิตโดยเฉพาะไม่ได้มีการส่งเสริมการชลประทาน เพื่อให้ชาวนาสามารถเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย จึงทำให้การปรับเปลี่ยนการเก็บอากรค่านาเป็นการเก็บเงินช่วยบำรุงท้องที่นั้น ส่งผลกระทบกับชาวนาที่ต้องไปกู้ยืมเงินเพื่อมาชำระภาษีให้กับรัฐบาล ผลของการปรับปรุงการเก็บอากรของรัฐบาลทำให้ชาวนาซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ในอีสานต้องยากจนลงและเดือดร้อนมากยิ่งขึ้น ค่านากลายเป็นภาระของราษฎร การทำนาได้ผลน้อยทำให้ชาวนาค้างชำระค่านาเป็นจำนวนมากและกลายเป็นพันธะที่มีต่อรัฐบาลในที่สุด

ดังนั้น การเรียกเก็บภาษีดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้กับชาวบ้านหลายคนด้วยกันรวมทั้งตัวหมอลำโสภาและลูกศิษย์คือ นายเสริม และนายสิงห์ หมอลำโสภาถือว่าที่ดินเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กว่าจะเป็นที่องไร่ท้องนาได้นั้นต้องลำบากตรากตรำ ตัดไม้ ขุดต่อ ยกคันนา ที่ดินมันเป็นของเราจะเป็นของหลวงได้อย่างไร¹ โดยหมอลำโสภาที่มีดินประมาณ 70 - 100 ไร่ อยู่ที่บ้านป่าหวายซึ่งเป็นที่ดินของภรรยา ห่างจากบ้านสวະถีประมาณ 10 - 11 กิโลเมตร ทางด้านกำนันและผู้ใหญ่ต่างเตือนให้หมอลำโสภาไปเสียภาษีที่ดินแต่หมอลำโสภาไม่ยอมไปเสีย จึงทำให้ลูกศิษย์อย่างนายเสริมและนายสิงห์ไม่ยอมไปเสียภาษีที่ดินตามไปด้วย จากเรื่องนี้จึงทำให้นายอำเภอในขณะนั้น คือ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ ไม่พอใจเป็นอย่างมากและเกรงว่าจะเป็นตัวอย่างให้กับชาวบ้านคนอื่น ๆ ไม่ไปเสียภาษีที่ดินตามหมอลำโสภาด้วย นายอำเภอจึงทำการยึดที่ดินของนายสิงห์และนายเสริมขายให้นายพก (พ่อของกำนันตำบลสวະถีในขณะนั้น) ด้วยราคา 125 บาท เพื่อเป็นภาษีที่ดิน จากนั้นจึงบังคับให้ทั้งสองคนไอนที่ดินให้กับเจ้าพก และทั้ง 2 คนไม่ยอมไปไอนให้ นายอำเภอจึงเข้ามาในหมู่บ้าน จนเกิดการโต้เถียงกันระหว่างนายอำเภอกับนายเสริม ว่า

“นายเสริม : หมาตัวไหนเอาที่ดินไปขาย

นายอำเภอ : อำเภอเป็นคนขาย พวกแกไม่ชำระภาษีที่ดิน ทางอำเภอเขายึดทรัพย์ไปขายให้นายพกและให้พวกแกไปไอนให้นายพก

นายเสริม : หมาตัวไหนขายเพื่อน(นายพก)วะ

¹ สุวิทย์ วีระศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 57.

นายอำเภอ : อำเภอเขาชัย

นายเสริม : อำเภอเขา อำเภอก็ไปโอน บักได๋ขาย บักนั้นโอน (ใครเป็นคนขายคนนั้นก็โอน)

นายอำเภอ : ต้องไปโอนนะ

นายเสริม : อย่ามาบังคับ ที่ดินบักกะนี้เฮ็ดกินมาแต่พ่อ พวกมึงบักได๋กัน บักได๋สร้างนาฏ จะมายึดของกูได้

จั่งได้ (ที่ดินพื้นที่นี้ใช้ทำกินมาตั้งแต่รุ่นพ่อ พวกมึงไม่ได้มาซูด มาทำด้วยกัน จะมายึดไปได้ยังงี้)”¹

นายเสริมและนายสิงห์ไม่ยอมไปโอนที่ดินให้กับนายพก และทางการก็ไม่สามารถบังคับให้ทั้ง 2 คนไปโอนได้ ทั้ง 2 คนยังคงทำนาในที่ดินของตนเองต่อไป นายพกไม่สามารถเข้าไปใช้ที่ดินแปลงนี้ได้ และทางการก็ไม่ยอมคืนเงินให้นายพกด้วย นายพกจึงเสียเงินให้หลวงไปเสียเปล่า โดยพื้นที่นาที่นายพกเสียเงินให้ทางการไปนั้นมีเนื้อที่ประมาณ 40 ไร่² จากเหตุการณ์ดังกล่าวเห็นได้ว่าปัญหามาจากการไม่สามารถปรับตัวได้ทันของหมอลำโสภะและชาวบ้าน แต่การที่รัฐบาลมิได้มีการทำความเข้าใจกับราษฎรเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิธีในการจัดเก็บภาษีที่ดิน จึงทำให้ชาวบ้านรวมถึงหมอลำโสภะไม่ยอมรับวิธีการที่เปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงนำไปสู่การปฏิเสธไม่ปฏิบัติตามวิธีการใหม่ ทั้งนี้ เนื่องจากเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพอันเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตของราษฎรนั้น เป็นเรื่องที่ชาวนาในภาคอีสานนั้น ประสบปัญหาและความยากลำบากอยู่แล้ว ดังนั้น เมื่อรัฐบาลเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีที่ดิน ซึ่งกระทบกับการดำเนินชีวิตของราษฎรในอีสาน จึงส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของราษฎรอย่างมาก อันเป็นสาเหตุให้หมอลำโสภะใช้เป็นประเด็นในการชักชวนราษฎรให้เข้าร่วมต่อต้านรัฐบาลได้โดยง่าย

3). การต่อต้านกฎหมายป่าไม้

ในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 นั้น รัฐบาลยังไม่ได้เข้มงวดกับการบังคับใช้พระราชบัญญัติรักษาป่าเท่าที่ควร เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเพียงหลักการสำหรับเจ้าหน้าที่และอำนาจของกรมป่าไม้ในการเก็บเงินค่าภาคหลวงสำหรับราษฎรที่จะเข้าไปตัดไม้ที่เป็นไม้หวงห้ามเท่านั้น ดังที่ปรากฏในพระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2456 ว่า

¹นายพิมพ์ รัตนคุณาศาสน์ สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 57 - 58.

²นายพิมพ์ รัตนคุณาศาสน์ สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). เล่มเดียวกัน. หน้า 58.

...มาตรา 5 กฎที่ให้เสนาบดีมีอำนาจตั้งไว้เพื่อการรักษาป่านั้น คือ

ข้อ 1 ในการที่จะกำหนดว่า แห่งใดควรอนุญาตหรือควรห้ามไม่ให้ตัด ฟัน เจาะ เผา ถาน ลิ เลื่อย แลตัดไร่ไม้ที่เดียวหรือแต่อย่างใดตลอดจนการที่จะอนุญาต หรือจะห้ามไม่ให้หาของป่าในที่แห่งใด...

ข้อ 3 ในการกำหนดชนิดและขนาดไม้ที่จะตัด ฟัน ลิ เจาะ แลกำหนดค่าภาคหลวงที่จะเก็บในที่แห่งใดเท่าใด อย่าให้เกินกว่า 100 ละ 10 ของราคาไม้ และให้กำหนดท้องที่สำหรับผู้ที่จะมาเสียค่าภาคหลวงนั้น

ข้อ 4 ในการที่จะลดหย่อนหรือยกเว้นค่าภาคหลวงในไม้ แลของป่า ฯลฯ ซึ่งบุคคลนำมาใช้ในการกุศลกรรม ประกอบกิจของตนเอง เช่น ทำบ้านเรือน กสิกรรม การจับสัตว์น้ำ เป็นต้น

ข้อ 5 ในการกำหนดวิธีหาของป่า วิธีทำเสียด วิธีทำน้ำมันไม้แลวิธีเผาถ่าน...

มาตรา 6 กฎเสนาบดีที่ตั้งขึ้นตามลักษณะการที่กล่าวมานี้ ให้เสนาบดีมีอำนาจที่จะวางกำหนดโทษครั้งหนึ่ง จำคุกไม่เกิน 6 เดือน หรือปรับเงินไม่เกิน 500 บาท หรือทั้งปรับแลจำทั้ง 2 สถาน

มาตรา 7 ให้เสนาบดีมีอำนาจที่จะดเว้นไม่ให้ใช้กฎข้อบังคับซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัตินี้ แต่บางส่วนหรือทั้งหมดในที่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง ในเวลาซึ่งเห็นเป็นการสมควร...¹

จากพระราชบัญญัติรักษาป่าไม้ข้างต้นจะเห็นได้ว่า การตัดไม้ในป่าของราชภูมุนั้นยังไม่ใช้เรื่องยุ่งยากมากนัก นอกจากไม้ที่หวงห้ามแล้ว ราษฎรสามารถเข้าไปตัดไม้หรือหาของป่าได้โดยสะดวกแล้ว การบังคับใช้กฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่า นั้น ก็ไม่มีการบังคับใช้ในทุกพื้นที่นั้นยังทำให้พระราชบัญญัติรักษาป่าไม้ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเท่าใดนัก แม้บางพื้นที่จะมีการบังคับใช้กฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่า แต่กฎข้อบังคับนี้ก็ไม่ได้มีความเข้มงวดเท่าใดนัก เห็นได้จากกฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่า พ.ศ. 2456 ที่ได้ประกาศใช้ภายใต้พระราชบัญญัติรักษาป่าไม้ พ.ศ. 2456

...ข้อ 3 เพื่อประโยชน์แห่งกฎนี้ ให้กำหนดไม้ออกเป็น 2 ประเภท คือ ไม้ที่ไม่หวงห้ามประเภท 1 ไม้ที่หวงห้ามประเภท 1 ไม้ที่ไม่เข้าในประเภทหวงห้ามนั้น ผู้ใดจะตัด ฟัน เอาจมาทำอาณานิคมอื่นใดก็ได้ ที่ว่านี้ไม่เกี่ยวแก่การถางไร่หรือเผาป่า ซึ่งต้องเป็นไปตามข้อบังคับสำหรับการนั้น ไม้ที่เข้าประเภทหวงห้ามนั้น ห้ามมิให้ผู้ใด ถาง ลิ เจาะ ตัด ฟัน ชัก ลาก เลื่อยโดยมิได้รับอนุญาตต้องตามข้อบังคับก่อนเป็นอันขาด

¹พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2456. (2456). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 30. วันที่ 1 มีนาคม 2456. หน้า 411 – 412.

ข้อ 4 ไม่ประเภทที่เป็นไม้หวงห้ามนั้น กำหนดเป็น 3 ชนิดๆ ที่ 1 คือ ไม้หายาก ชนิดที่ 2 เป็นไม้มีราคา
มาก ชนิดที่ 3 เป็นไม้ไม่มีผู้มีราคา ไม้ใดๆ จะกำหนดเป็นชนิดใด เสนาบดีผู้บัญชาการกรมป่าไม้จะ
กำหนดชนิด ขนาด และอัตราค่าภาคหลวงเป็นมณฑลๆ แลประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเป็น
สำคัญ...¹

จากกฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่า พ.ศ. 2456 นี้ แสดงให้เห็นว่าราษฎรยัง
สามารถเข้าป่าตัดไม้ได้ตามประสงค์ที่จะนำไม้มาใช้ประโยชน์ได้ ตราบใดที่ไม้นั้นไม่ใช่ไม้หวงห้าม
ถึงอย่างไรก็ตาม การกำหนดไม้หวงห้ามของรัฐก็ได้เป็นที่ชัดเจน และเหมือนกันทุกพื้นที่ การกำหนดชนิด
ไม้หวงห้ามนั้นขึ้นอยู่กับเสนาบดีกรมป่าไม้ในแต่ละมณฑลจะเป็นกำหนด ด้วยความไม่เข้มงวดของ
พระราชบัญญัติรักษาป่าไม้ในปีพ.ศ. 2456 นี้ทำให้ในระยะเวลาต่อมา รัฐบาลต้องประสบกับป่าไม้ที่ทรุด
โทรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในภาคอีสาน จึงทำให้รัฐได้ตระหนักถึงปัญหานี้ ส่งให้รัฐบาลได้
ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2479 คือ

“...มาตรา 4 ในการอนุญาตให้ตัดฟันชักลากไม้ประเภทหวงห้ามเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยส่วนตัว
ก็ดี เพื่อการกุศลหรือสาธารณประโยชน์ก็ดี ให้อนุญาตได้โดยยกเว้นค่าภาคหลวงตามเกณฑ์ ดังต่อไปนี้

- (ก) ไม่เกินครัวเรือนละสิบแปดบาทสำหรับการปลูกสร้างหรือขยายต่อเติมบ้านเรือน
- (ข) ไม่เกินครัวเรือนละสิบสองบาทสำหรับเครื่องมือหรือสิ่งอื่นที่ใช้ประกอบหรือเกี่ยวเนื่องในการกลสี
กรรมหรือการประมง
- (ค) ตามปริมาณแห่งความจำเป็นแล้วแต่เจ้าพนักงานจะได้สอบสวนเห็นสมควรสำหรับการกุศลหรือ
สาธารณประโยชน์

การอนุญาตให้ตัดฟันชักลากไม้ดังกล่าวมาในข้อ (ก) และ (ข) นั้น ให้เจ้าพนักงานพิจารณาอนุญาต
ได้ตามควรแก่ความจำเป็นไม่เกินครัวเรือนละหนึ่งครั้งภายในระยะสิบปีนับแต่วันที่ได้รับอนุญาตครั้ง
สุดท้าย และสำหรับการซ่อมแซมสิ่งชำรุดตามความในข้อ (ก) และ (ข) นั้น ให้อนุญาตได้ไม่เกินหนึ่งครั้ง
ภายในหนึ่งปี และในครั้งหนึ่งๆ มิให้เกินกว่าจำนวนหนึ่งในสี่ของเกณฑ์ดังกล่าวมาในวรรคก่อน...

มาตรา 5 บุคคลผู้ที่ได้รับอนุญาตตามความในมาตราก่อน ต้องมีภูมิลำเนาอยู่ในราชอาณาจักรไม่
ห่างจากป่าที่จะตัดฟันไม่เกินกว่าห้าสิบกิโลเมตร และต้องใช้ไม้ทำประโยชน์ตามที่ได้รับอนุญาตภายใน
ราชอาณาจักร ไม่ห่างจากป่าที่ตัดฟันไม่เกินกว่าห้าสิบกิโลเมตร แต่การตัดฟันชักลากไม้ดังกล่าวนี้ ผู้รับ
อนุญาตหรือบุคคลในครัวเรือนของผู้รับอนุญาตต้องไปในการนั้นด้วย

¹กฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่า. (2456). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 30. วันที่ 1 มีนาคม 2456.
หน้า 411 – 412.

มาตรา 6 ถ้าบุคคลผู้ได้รับอนุญาตมิได้ใช้ไม้ทำประโยชน์ตามที่ระบุไว้ในใบอนุญาตให้เสร็จภายในกำหนดสองปีนับแต่วันใบอนุญาตสิ้นอายุ ไม้ที่ยังมิได้ใช้ทำประโยชน์นั้นให้ผู้ได้รับอนุญาตเสียค่าภาคหลวง เต็มตามอัตราภายในสามเดือน ถ้าไม่เสียในกำหนดนี้ให้ไม้ดังกล่าวตกเป็นของแผ่นดิน

มาตรา 7 บุคคลผู้ได้รับอนุญาตจะใช้ไม้ในกิจการอื่นผิดไปจากที่ระบุไว้ในใบอนุญาตหรือโอนจำหน่ายไม้นั้นโดยประการใดๆ หาได้ไม่ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากเจ้าพนักงานหรือเสียค่าภาคหลวงตามอัตราเสียก่อน ทั้งนี้ไม่หมายความถึงการใช้เศษไม้ที่เหลือเพื่อกิจการส่วนตัว

ผู้ใดฝ่าฝืนบทบัญญัติแห่งวรรคก่อน ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกเดียวกับที่บัญญัติไว้ใน กฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีจัดการรักษาป่า พุทธศักราช 2456 ข้อ 16¹... ”²

จากพระราชบัญญัติดังกล่าว ทำให้เห็นว่า พระราชบัญญัตินี้มุ่งไปที่ราษฎรที่จะเข้าไปตัดไม้ในป่าต้องขออนุญาตจากทางรัฐก่อนแล้วยังต้องจ่ายค่าธรรมเนียมในแต่ละครั้งที่จะตัดไม้ และราษฎรก็ไม่สามารถเข้าไปตัดไม้ได้ตามใจชอบอย่างแต่ก่อนไม่ได้แล้วยังต้องนำไม้มาทำประโยชน์ตามที่ได้แจ้งไว้กับทางรัฐอีกทำให้เกิดความยุ่งยากมากขึ้น สาเหตุที่ทำให้รัฐต้องมีการบังคับใช้กฎหมายป่าไม้นี้ อย่างเข้มงวด เนื่องจากรัฐต้องประสบกับปัญหาพื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์นั้นลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในภาคอีสาน จึงทำให้รัฐหันมาให้ความสนใจการรักษาพื้นที่ป่าอย่างจริงจังมากขึ้น โดยเฉพาะในภาคอีสาน เห็นได้จากรายงานการตรวจราชการภาคอีสาน ในปีพ.ศ. 2482 ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ ที่รายงานกับนายกรัฐมนตรี ว่า

...ป่าไม้ ในช่วงระยะเวลา 10 ปี ที่รถไฟเปิดถึงจังหวัดอุบลราชธานี ป่า 2 ข้างทางรถไฟเหลือไม้ใหญ่น้อยเต็มที ในปีหนึ่งๆ มีไม้ต่างๆ และถ่านไม้ส่งเข้ามาขายในกรุงเทพฯ ในช่วงระยะเวลา 11 เดือน มีจำนวนตามบัญชีสินค้าที่แนบมา ฉะนั้น ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาแล้ว จะเป็นจำนวนเท่าไร เมื่อระลึกถึงว่าพื้นดินทางจังหวัดเหล่านี้เป็นทราย ถ้าการสงวนป่าขาดการเข้มงวด คือ มีการตรวจไม่เพียงพอแล้ว หากไม้ค่อยลงไปเป็นลำดับแล้ว ในช่วงอีก 100 หรือ 200 ปี น่ากลัวว่าพื้นที่บางแห่งจะแห้งแล้งยิ่งขึ้น นานไปเบื้องหน้าอาจจะกลายเป็นทะเลทรายไปก็ได้...การสงวนป่าไว้ให้มีไม้ตัดได้อยู่บ้างเสมอ เป็นการช่วยอาชีพ

¹โดยโทษที่ระบุไว้ คือ “...ผู้ใดทำผิดฝ่าฝืนต่อข้อบังคับนี้ ข้อใดๆ ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษครั้ง 1 ปรับเป็นเงินไม่เกิน 500 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 6 เดือน หรือทั้งปรับและจำคุกด้วยทั้ง 2 สถาน...” ใน กฎข้อบังคับวางระเบียบวิธีจัดการรักษาป่า. (2456, 1 มีนาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 30. หน้า 417.

²พระราชบัญญัติรักษาป่า (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2479. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 53. วันที่ 29 พฤศจิกายน 2479. หน้า 735 - 737.

ให้แก่ราษฎรส่วนหนึ่ง จึงน่าจะคิดสงวนให้จริงจังกว่ที่เป็นอยู่ในเวลานี้ โดยรัฐบาลต้องยอมลงทุนในการรักษาและตรวจตราให้มากขึ้น...¹

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นว่ารัฐให้ความสำคัญเกี่ยวกับพื้นที่ป่าที่ลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัดในพื้นที่ภาคอีสานและการดูแลรักษาป่าก็ยังไม่เข้มงวดเท่าที่ควรแล้วนั้น สาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าลดลงส่วนหนึ่งก็มาจากนโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นพัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมและนโยบายด้านอื่นๆ เช่น ความมั่นคงของชาติ การส่งเสริมการท่องเที่ยว เป็นต้น โดยนโยบายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นตัวเร่งให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็วและไม่เอื้อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเท่าควร ประกอบกับการขาดจิตสำนึกของประชาชนที่ต้องการหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การลักลอบตัดไม้เพื่อธุรกิจ การขยายพื้นที่ทางการเกษตรและที่อยู่อาศัยล้วนแล้วทำให้พื้นที่ป่าลดลง

การเปลี่ยนแปลงกฎหมายป่าไม้ของรัฐจากพระราชบัญญัติรักษาป่าไม้ พ.ศ. 2456 ที่บัญญัติให้อำนาจส่วนใหญ่นับกับเสนาบดีกรมป่าไม้ที่ถูกแต่งตั้งขึ้นเป็นผู้พิจารณาข้อกำหนดต่างๆ เช่น กำหนดให้พื้นที่ให้เป็นพื้นที่หวงห้าม ไม้ชนิดใดเป็นไม้หวงห้าม รวมถึงการกำหนดจำนวนเงินค่าภาคหลวง โดยพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ยกเว้นและลดอัตราเงินค่าภาคหลวงให้กับผู้ที่ขออนุญาตตัดไม้เพื่อการกุศล รวมถึงราษฎรที่นำไม้และของป่าไปเพื่อประกอบกิจการของตนเอง เช่น การทำบ้านเรือน เป็นต้น และนอกจากไม้หวงห้ามที่จะต้องขออนุญาตก่อน (การกำหนดชนิดไม้หวงห้ามในแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับการกำหนดของเสนาบดีกรมป่าไม้) นอกนั้นราษฎรสามารถตัดไม้เพื่อไปทำประโยชน์ได้อย่างเสรีโดยไม่ต้องแจ้งให้ทางรัฐทราบถึงวัตถุประสงค์ของการตัดไม้ โดยพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวไม่ได้ประกาศใช้ในทุกพื้นที่ แต่จะประกาศใช้เฉพาะพื้นที่ที่เสนาบดีกรมป่าไม้เห็นสมควรเท่านั้น ซึ่งจะแตกต่างจากพระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2479 ที่จะมีการกำหนดการเข้าไปตัดไม้ในป่า ถ้าหากเป็นไม้หวงห้ามต้องนอกจากจะต้องขออนุญาตแล้ว ยังจำกัดให้แต่ละครอบครัวสามารถขออนุญาตได้ 1 ภายใน 10 ปี หลังจากครั้งที่สุดท้ายที่ขออนุญาตพร้อมทั้งจ่ายค่าภาคหลวงตามปริมาณไม้ที่ตัดแล้ว ยังต้องนำไม้ที่ตัดมาได้นั้นไปใช้ประโยชน์ตามที่ได้ขออนุญาตไว้เท่านั้น ถ้าหากว่าราษฎรจะนำไม้ไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นๆ ต้องไปขออนุญาตและจ่ายเงินค่าภาคหลวงเพิ่ม แต่ถ้าราษฎรไม่ยอมจ่ายเงินเพิ่มหรือไม่ได้นำไม้ไปใช้ประโยชน์ ไม้เหล่านั้นจะต้องตกเป็นของหลวง โดยในพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2479 ได้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/2. เรื่อง รัถมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่ กระชวงเสถการตรวจตราการหัวเมือง (28 มกราคม 2475 – 26 กันยายน 2483).

บัญญัติโทษสำหรับผู้ที่จะทำผิดทั้งโทษปรับไม่เกิน 500 บาท หรือจำคุกไม่เกิน 2 ปี ด้วยความต้องการของรัฐที่จะทำให้พระราชบัญญัติรักษาป่าไม่มีความเข้มงวดมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อรักษาพื้นที่ป่า แต่เปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบกับวิถีชีวิตของราษฎรแต่ดั้งเดิมที่สามารถจะตัดไม้ได้อย่างค่อนข้างจะอิสระ จึงทำให้หมอลำโสภามีความเดือดร้อนในเรื่องป่าไม้ของชาวบ้านมาเป็นประเด็นในการต่อต้านรัฐบาลโดย กล่าวว่าต้นไม้ในป่านั้นเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่จำเป็นต้องขออนุญาตจากทางการ จนทำให้หมอลำโสภามีเรื่องพิพาทกับครูใหญ่บุญเลิศ โดยครูบุญเลิศกล่าวว่า “หมอลำโสภาส่งเสริมให้ชาวบ้านไปตัดไม้มาทำบ้านเรือนโดยไม่ไปขออนุญาตจากทางการ” หมอลำโสภาก็ตอบกลับว่า “ต้นไม้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รัฐบาลไม่ได้ปลูกต้นไม้ ทำไมต้องไปขออนุญาตจากรัฐบาล ทำไมจะต้องเสียค่าธรรมเนียมให้รัฐบาล ใครมีแรงก็ไปตัดมาเลย”¹

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหมอลำโสภามีได้ตั้งเอาปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรในอีสานอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐส่วนกลางที่มีต่อราษฎรในอีสาน ทำให้เป็นส่วนกระตุ้นให้ราษฎรเข้าร่วมการเคลื่อนไหวของหมอลำโสภามี ทั้งนี้จะเกิดจากการที่หมอลำโสภามีเป็นผู้ที่มีการศึกษา จึงสามารถที่จะรับทราบการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐส่วนกลาง และตระหนักดีถึงผลกระทบที่จะมีต่อราษฎรในอีสานจึงสามารถจะหยิบยกเอาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวของรัฐมาเป็นสิ่งปลุกเร้าราษฎรให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวได้จำนวนมาก

7.2.3 ความเคลื่อนไหวของหมอลำโสภามี พลตรี

การที่หมอลำโสภามี พลตรี ตระหนักถึงความเดือดร้อนของราษฎรในอีสานที่ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ หมอลำโสภามีได้ใช้อาชีพการเป็นหมอลำร้องถ่ายทอดปัญหาต่างๆ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ราษฎรตระหนักถึงความเดือดร้อนอันเกิดจากรัฐบาล ราษฎรจะได้เกิดความไม่พอใจรัฐบาล และเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกันตัวเอง ด้วยในช่วงก่อนที่หมอลำโสภามีจะมีความคิดต่อต้านอำนาจรัฐ หมอลำโสภามีล้มป่วยหนักจนสลบไป 3 วัน ก่อนสลบได้บอกลูกว่าอย่าเอาตัวเองไปเผา หลังจากสลบไป 3 วัน ก็ฟื้นขึ้นมาแล้วร้องไห้และบอกกับคนใกล้ชิดว่าเจ้านายกดขี่ข่มเหง และตั้งแต่นั้นมาหมอลำโสภามีก็พูดแต่เรื่องเจ้านายข่มเหงราษฎร แต่ในช่วงแรกไม่ค่อยมีคนเชื่อ คนที่เชื่อและสมัครเป็นลูกศิษย์ส่วนใหญ่เป็นคนบ้านอื่น เช่น บ้านบึงแก ตำบลลำราญ บ้านหนองเชียงซุย บ้านโนนภู บ้าน

¹นายพิมพ์ รัตนคุณาศาสตร์ สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ อธิศาสตร์; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 57.

โคกสว่าง (เมื่อก่อนขึ้นกับตำบลสวะถี ปัจจุบันขึ้นกับอำเภอกุเวียง) บ้านสวะถี ตำบลสวะถี และ บ้านป่าหวาย เป็นต้น¹

การเคลื่อนไหวของหมอลำโสภานันท์ หมอลำโสภานิการเป็นหมอลำ เป็นวิธีการเผยแพร่แนวคิด การดำเนินการของรัฐ โดยเวลาไปแสดงหมอลำตามหมู่บ้านต่างๆ ก็จะนำเรื่องการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง แสดงผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ที่ทำให้เด็กเรียนในโรงเรียนประชาบาล และใช้ภาษาไทยกลางในการเล่าเรียนและการสื่อสารระหว่างครูกับนักเรียนก็จะใช้ภาษาไทยกลาง รวมถึงการกดขี่ของข้าราชการ ทั้งในเรื่องการเก็บภาษีต่างๆ เช่น ภาษีที่ดิน ภาษีป่าไม้ ซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน หมอลำโสภานิการจะนำการดำเนินการดังกล่าวของรัฐไปร้องให้ชาวบ้านฟังเป็นประจำ โดยชาวบ้านที่เป็นบุคคลร่วมสมัยอย่าง นายสมาน ทองบ้านห่ม² ได้ในข้อมูลว่า หมอลำโสภานิการนั้นมีลักษณะเป็น หมอธรรม มากกว่า หมอลำ เนื่องจากเวลาที่หมอลำโสภานิการจะร้องกลอนลำเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองโดยส่วนใหญ่ และทุกครั้งที่หมอลำโสภานิการไปแสดงที่ไหน ก็จะมีชาวบ้านตามไปดูเป็นจำนวนมากโดยมีทั้งคนในพื้นที่และจากหมู่บ้านอื่นตามมามากทุกครั้งที่มีการแสดง หมอลำโสภานิการเป็นที่ชื่นชอบของชาวบ้านมากและมีชื่อเสียงโด่งดังมาก มีแต่คนอยากที่จะเห็นตัวจริงของหมอลำโสภานิการ³

นอกจากการร้องหมอลำแล้วหมอลำโสภานิการยังได้บอกคำพยากรณ์ไว้ด้วยว่า “เสาชื้อนอกดอก” ก็คือ เสไฟฟ้า⁴ “ม้าขี่โปงเขา” คือรถจักรยานยนต์ “โบกกุ่มกัณฑ์ สิบวันจึงเปิดเทีย (ครั้ง) หนึ่ง แต่บ่มีไผเป็นหนี่กัณฑ์” คือสลากกินแบ่งรัฐบาล “กระดาน้อยสองนิ้วใครก็ซื้อได้ บางคนซื้อน้อย ผัวเมียบ่ผิดกัน ผัวก็ซื้อเป็น เมียก็ซื้อเป็น ลูกก็ซื้อเป็น” คือหอยเถื่อน “เหมิงบ้านจะมีไถ” คือจากที่ใช้ควายไถนาจะเลิกไป เหลือแต่รถไถเดินตามหมู่บ้านละ 2 – 3 คัน “ทางย่าง 9 คื่น 10 คื่น จะย่างมือเดียว” คือจะมีถนนลาดยางใน จากที่เคยเดินทาง 9 – 10 วัน จะใช้เวลาเดินทางด้วยรถยนต์ภายในวันเดียว “เขาตีมวยอยู่เมื่องนอก จะนอนฟังอยู่บ้านก็ได้” คือ วิทยุ โทรทัศน์ “เขาลำอยู่ทิศใด ย่างตามทางฟังก็ได้ หรือ จะมีของน้อยหิวไป ฟังได้เป็นร้อยเป็นพัน” คือ วิทยุทรานซิสเตอร์ “ต่อไปนี้พระยาแมงงอดก็จะมี พระยาชอด

¹พิมพ์ รัตนคุณศาสน์ และบุญเลื่อน เพี้ยอาสา สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 60.

²สมาน ทองบ้านห่ม. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์.

³สมาน ทองบ้านห่ม. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์.

⁴สมาน ทองบ้านห่ม. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์.

กันหอยก็จะมี มันทิเดียดชื้ออน มันทิเจ็บชิปวด ปกครองบ้านบ่เป็นธรรม” คือรัฐบาลที่ปกครองเป็นคนไม่ดี ลูกแก่อ่านาจะปกครองบ้านเมืองแบบเผด็จการ บ้านเมืองหาความเป็นธรรมไม่ได้¹ จากคำพยากรณ์สะท้อนให้เห็นถึง การเป็นผู้มีการศึกษาของหมอลำโสภา ทำให้ทราบข่าวความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพิ่มขึ้นทั้ง รถจักรยานยนต์ รถยนต์ ถนนลาดยาง วิทยุ โทรทัศน์ สลากกินแบ่งรัฐบาล จึงนำเรื่องราวที่ตนทราบมาร้องเป็นคำพยากรณ์ ซึ่งทำให้ชาวบ้านที่ไม่ทราบข่าวความเจริญก้าวหน้า ศรัทธาในความสามารถกล่าวรู้อนาคตของหมอลำโสภา ทั้งที่จริงๆ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในที่เมืองหลวง เพียงแต่ชาวบ้านไม่ทราบ แต่หมอลำโสภามีความรู้สามารถอ่านออก เขียนได้ จึงสามารถติดตามความก้าวหน้าต่างๆ นั้นได้ จึงใช้ประโยชน์จากข่าวสารเหล่านั้นในการสร้างความศรัทธาให้กับตนเอง

จากคำพยากรณ์เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านศรัทธาในความสามารถของหมอลำโสภาที่สามารถล่วงรู้อนาคตได้ นอกจากคำพยากรณ์แล้วหมอลำโสภายังจำพุทธทำนายได้ทุกข้อ ด้วยลักษณะการเคลื่อนไหวของหมอลำโสภาที่เฝ้ายืนแสดงหมอลำไปตามหมู่บ้านต่าง และมีการพยากรณ์อนาคตรวมถึงความรู้เกี่ยวกับพุทธทำนายนั้น ก็จะได้ว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกับกบฏผู้มีบุญในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่มีการทำนายว่าจะเกิดภัยพิบัติขึ้นในอีสาน แต่ในเหตุการณ์ของหมอลำโสภา จะเป็นการทำนายถึงอนาคตที่จะมีความเจริญก้าวหน้ามีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ รวมถึงความเป็นไปของเหตุการณ์ทางการเมืองด้วย จากคำพยากรณ์ของหมอลำโสภา แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของผู้นำผู้มีบุญใน 2 ช่วงเวลา กล่าวคือ ในช่วงแรกสมัยรัชกาลที่ 5 จะอาศัย “ความเป็นผู้มีบุญ” ในการสร้างความศรัทธาด้วยการอ้างถึงสิ่งที่เหนือธรรมชาติ แต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะอาศัยความรู้ความสามารถของตนเอง ในการสร้างความศรัทธาโดยการกล่าวถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในสังคม สันนิษฐานได้ว่า หมอลำโสภาอาจจะไม่ได้ล่วงรู้อนาคตตามที่ชาวบ้านเข้าใจกัน แต่หากเป็นการเดินทางมากรุงเทพฯ ของหมอลำโสภา แต่ได้พบกับสิ่งแปลกใหม่ที่ยังไม่มีในบ้านสวะถี และจังหวัดใกล้เคียง ทั้งเสาไฟฟ้า รถยนต์ วิทยุ โทรทัศน์ หรือแม้แต่สลากกินแบ่งรัฐบาล ซึ่งทำให้หมอลำโสภาได้นำเอาสิ่งที่พบ

¹ สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์. (สุวิทย์ ธีรศาศวัต ดำรงตำแหน่ง รองศาสตราจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปัจจุบันอายุ 66 ปี เคยลงพื้นที่ในหมู่บ้านสวะถีเมื่อปี 2533 และได้สัมภาษณ์กับชาวบ้านที่เคยร่วมเหตุการณ์หมอลำโสภา)

เห็นนั้นมาพยากรณ์ถึงวิวัฒนาการของบ้านเมืองในอนาคต เพื่อสร้างแรงศรัทธาให้กับตัวเอง และเพื่อชักชวนให้ชาวบ้านมาเข้าร่วมกลุ่มในการต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด

7.2.4 การปราบปราม

ด้วยเหตุที่หมอลำโสภามักจะพุดเกี่ยวกับเรื่องการเมือง การกดขี่ของเจ้านายในการแสดงหมอลำอยู่เสมอๆ ทำให้ทางการเกิดความหวาดระแวงและเกรงว่าเหตุการณ์จะลุกลามได้ จึงได้เข้าจับกุมหมอลำโสภาและลูกศิษย์ระดับแกนนำ ในครั้งแรกจับไป 11 คน (ไม่ปรากฏวันที่ที่แน่ชัดว่าหมอลำโสภาถูกจับไปวันที่เท่าใด แต่คาดว่ามัน่าจะถูกจับที่บ้านป่าหวายซึ่งเป็นของภรรยา หรือที่บ้านสาระถิก็เป็นได้) แล้วเอาไปขังไว้ที่ตัวเมืองขอนแก่นเป็นเวลา 15 วัน จึงปล่อยตัวหมอลำโสภาและลูกศิษย์ออกมา แต่หมอลำโสภาก็ไม่ได้เลิกแสดงหมอลำโดยหยิบเอาเรื่องเกี่ยวกับการเมืองมาพุดอีก จึงทำให้โดนจับเป็นครั้งที่ 2 คราวนี้ทางการจับได้ 20 คน ไปขังไว้ที่ตัวเมืองขอนแก่นเหมือนเดิม แต่ในครั้งนี้อันตรายไม่ปรากฏว่าทางการได้ขังหมอลำโสภากี่วันแล้วจึงปล่อยตัวออกมาอีกครั้ง แต่หมอลำโสภาก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเหมือนคนทั่วไป แต่ยังทำการปลุกระดมชาวบ้านอยู่เช่นเคย และยังมีคนมาฟังหมอลำโสภามากขึ้นเรื่อยๆ จึงทำให้การจับกุมครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในขณะนั้นหมอลำโสภาอายุ 58 ปี¹

โดยขุนวรรณภูมิวิจารณ์ นายอำเภอเมือง กับฝ่ายตำรวจเห็นว่า ถ้าปล่อยให้หมอลำโสภาแสดงหมอลำ โดยเอาเรื่องการกดขี่ของรัฐบาลมาร้องเพื่อปลุกระดมไปเรื่อยๆ เกรงว่าชาวบ้านทั้งจังหวัดจะลุกขึ้นมาต่อต้านอำนาจรัฐได้² จึงได้วางแผนจับกุมหมอลำโสภา แต่เนื่องจากในสมัยนั้นตำรวจมีน้อย จึงได้ขอกำลังตำรวจได้เพียง 6 คน ซึ่งไม่เพียงพอทางกำนันจึงอาสาช่วยด้วยแล้วยังมีครูอาสาสมัครไปช่วยจับด้วยอีก 3 คน รวมทั้งครูบุญเลิศ คู่ปรับของหมอลำโสภา โดยในวันที่ 16 ธันวาคม 2483 เวลาประมาณ 2 – 3 ทุ่ม ขณะที่หมอลำโสภากำลังแสดงหมอลำอยู่ที่บ้านสาระถิ มีผู้คนจากหลายหมู่บ้านมาฟัง บางคนเดินทางมา 40 กม. เพื่อมาฟังหมอลำโสภา ในคืนนั้นมีชาวบ้านมาฟังหมอลำโสภาประมาณ 200 – 300 คน เรื่องที่หมอลำโสภาพุดในคืนวันนั้นเป็นเรื่องเหตุการณ์บ้านเมืองว่า

¹อรุณ เชื้อสวระถิ. (2533). รู้จักหมอลำโสภาและเคยมาฟังหมอลำโสภาแสดง อายุขณะที่ให้สัมภาษณ์ 72 ปี สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ขอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 56.

²สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์.

เดี๋ยวนี้ไม่ทำอย่างโบราณ รัฐบาลเดี๋ยวนี้กดขี่ข่มเหงราษฎร เมื่อก่อนจะซื้อขายที่ดินก็ทำกันง่าย ๆ ไม่ยุ่งยาก ไม่ต้องมีสัญญาซื้อขายกัน ก็ไม่เคยมีปัญหา แต่ทุกวันนี้ทางการบังคับให้ต้องทำหนังสือสัญญาซื้อขายกัน นอกจากนี้ยังพูดถึงภาษีที่ดิน ทำไมต้องเสีย ที่ดินมันอยู่แล้วตามธรรมชาติ เราเป็นคนลงแรง หักล้างถางพง หลวงไม่ได้ทำอะไรให้เราทำไมจะต้องเสียภาษีที่ดินให้หลวง¹

ภายหลังจากที่หมอลำโสภณแสดงไปได้ไม่ถึงชั่วโมง ตำรวจกับอาสาสมัครก็เข้าจับกุม ทำให้ชาวบ้านที่กำลังชมการแสดงอยู่นั้นแตกตื่น หนีไปคนละทิศละทาง ในที่สุดก็สามารถจับหมอลำโสภณ นายเสริม นายสิงห์ นายคุย เป็นหัวหน้าและแกนนำ และจับชาวบ้านที่ไปฟังได้ รวมทั้งหมด 116 คน² ทุกคนไม่มีใครพกอาวุธ ตำรวจเอาตัวไปไว้ที่โรงเรียนบ้านสาวะถี วันรุ่งขึ้นก็นำไปที่อำเภอ ขอให้ทางการตั้งคือ “กบฏภายใน”³ ศาลพิพากษาให้จำคุกหมอลำโสภณ นายสิงห์ นายเสริม นายคุย ตลอดชีวิต แต่ศาลกรุณาลดโทษให้เหลือจำคุก 16 ปี⁴ โดยส่งไปจำคุกที่เรือนจำบางขวาง กรุงเทพมหานคร ส่วนผู้ต้องหาที่เหลือศาลปล่อยตัวไป หลังจากถูกจำคุกได้ 2 ปี ทางการได้นำ หมอลำโสภณและนายคุย ซึ่งเป็นศิษย์ของหมอลำโสภณไปถ่วงน้ำ⁵ ที่คลองบางซื่อแต่ปรากฏว่า เมื่อตึงนักโทษทั้งสองขึ้นมาจากน้ำทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ ทางการจึงปล่อยตัวนักโทษในคดีนี้ทั้งหมด แต่นักโทษ 1 ใน 4 เสียชีวิตไปแล้วระหว่างจำคุก นักโทษที่เหลือ 3 คน ถูกนำมาไว้ที่เรือนจำขอนแก่นเพื่อปล่อยตัว แต่หมอลำโสภณยังไม่ทันได้เป็นอิสระภาพ ก็เสียชีวิตเนื่องจากปวดฟันเจ้าหน้าที่เรือนจำซื้อ เสมียนคำ ได้ฉีดยาแก้ปวดให้ หลังจากฉีดยาได้ 1 วัน หมอลำโสภณก็เสียชีวิต⁶ การตายของหมอลำโสภณยังเป็นปริศนามาถึงปัจจุบัน ว่าตายเพราะ

¹อรุณ เชื้อสวาทะถิ. (2533). สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ**. หน้า 60.

²พิมพ รัตนคุณาศาสน์ และบุญเลื่อน เพี้ยอาสา. (2533). นายบุญเลื่อน เพี้ยอาสา ขณะในสัมภาษณ์อายุ 73 ปี สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 60.

³สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสังคมอีสาน**. หน้า 93.

⁴พิมพ รัตนคุณาศาสน์ และบุญเลื่อน เพี้ยอาสา สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **เล่มเดียวกัน**. หน้า 61.

⁵นายสมาน ทองบ้านทุ่ม. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ศศิธร คงจันทร์.

⁶พิมพ รัตนคุณาศาสน์ และบุญเลื่อน เพี้ยอาสา. (2533). นายบุญเลื่อน เพี้ยอาสา ขณะในสัมภาษณ์อายุ 73 ปี สัมภาษณ์โดย สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก ใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **การ**

แพ้ยารือตายเพราะทางการเมือง ชาวบ้านหลายคนเชื่อว่าตายเพราะทางการเมืองการให้หมอลำโสภิตาย¹ นอกจากการตายของหมอลำโสภิตายจะยังปริศนาแล้วศพของหมอลำโสภิตายก็เป็นปริศนาอีกด้วย เนื่องจากเมื่อหมอลำโสภิตาย ทางเรือนจำก็นำไปฝังในเรือนจำ เพราะไม่รู้ว่าเมื่อไรญาติจะมารับศพ ฝังไว้ 3 วัน วันที่ 4 ญาติมาขอรับศพเพื่อเอาไปเผา ปรากฏว่าเมื่อขุดหลุมศพขึ้นมาก็ไม่พบศพของหมอลำโสภิตาย เหลือแต่เสื้อผ้าที่ห่อศพกับผ้าชะม่อที่หมอลำโสภิตายห่อ ซึ่งในขณะที่ฝังศพนั้นก็มีคนเห็นหลายคน ดังนั้นการตายของหมอลำโสภิตายก็ยังปริศนาจนถึงปัจจุบัน หมอลำโสภิตายถูกจับเมื่ออายุ 58 ปี ถึงแก่กรรมประมาณปี พ.ศ. 2485 ถึงต้นปีพ.ศ. 2486 มีอายุ 60 ปี

จากปัจจัยความไม่พอใจการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อการดำเนินชีวิตของราษฎรในอีสาน ทั้งทางด้านการศึกษา การทำนา การตัดไม้ จึงทำให้หมอลำโสภิตายซึ่งเป็นหมอลำที่มีความรู้ มีฐานะ และเคยได้ศึกษาเรื่องธรรมะ ซึ่งน่าจะทำให้มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพระศรีอารียะ ที่มีความเชื่อในโลกนี้ว่าทุกคนจะมีความเท่าเทียมกัน และคิดว่าตัวเองในฐานะผู้ที่มีความรู้ว่าจะจะเป็นผู้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงได้ใช้ปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรอันเกิดจากรัฐส่วนกลางมาใช้ในการปลุกเร้าราษฎรให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐโดยผ่านการร้องหมอลำไปตามสถานที่ต่างๆ จึงทำให้ผู้คนคล้อยตามและให้การสนับสนุนหมอลำโสภิตาย ดังนั้น ทางทางจึงตระหนักถึงปัญหาอันเกิดจากการแสดงหมอลำ ของหมอลำโสภิตาย จึงได้มีการปราบปรามตั้งแต่ขั้นเบาแต่หมอลำโสภิตายยังไม่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ยังคงแสดงหมอลำกระตุ้นให้ราษฎรไม่พอใจรัฐบาล จึงนำไปสู่การจับกุมและปราบปรามอย่างจริงจัง ถึงแม้ว่าทางการจะตัดสินใจปล่อยตัวหมอลำโสภิตาย แต่ในที่สุดหมอลำโสภิตายก็เสียชีวิตในระหว่างการจับกุมโดยไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองตระหนักถึงปัญหาอันเกิดจากกบฏผู้มีบุญ เนื่องจากกรณีของหมอลำโสภิตายนั้นมีการกล่าวโจมตีการดำเนินงานของรัฐในหลายประเด็น ทั้งการศึกษา การเก็บภาษีที่ดิน และกฎหมายป่าไม้ ซึ่งเป็นประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของราษฎรในภาคอีสานในขณะนั้น จึงส่งผลให้มีราษฎรเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา หมอลำโสภิตายเป็นจำนวนมาก อันอาจจะนำไปสู่การเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐในลักษณะที่รุนแรงได้ รัฐจึงต้องมีการปราบปรามหมอลำโสภิตายอย่างจริงจัง การจับกุมแล้วปล่อยตัวถึง 2 ครั้ง ก่อนมีการจับกุมและปราบปรามอย่างจริงจังในครั้งที่ 3 สะท้อนให้

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 60.

¹ สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2546). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544. หน้า 533.

เห็นว่าการดำเนินการจับกุมและการสอบสวนของรัฐภายหลัง พ.ศ. 2475 เป็น “รัฐสมัยใหม่” ต้องพิจารณาตามหลักกฎหมายเป็นสำคัญ ซึ่งต้องมีหลักฐานแสดงถึงความตั้งใจในการกระทำความผิดและผลกระทบของการกระทำ ที่ส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมืองเป็นสำคัญ โดยใน 2 ครั้งแรกนั้น การจับกุมอาจจะเกิดจากที่ทางการได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวของการแสดงหมอลำที่มีการชักจูงผู้คนให้ไม่พอใจรัฐ แต่อาจจะยังไม่มีหลักฐานชัดเจน จึงได้ปล่อยตัวไปและดูเหมือนจะมีความรุนแรงเพิ่มขึ้นพร้อมกับมีหลักฐานว่ามีการปลุกระดมราษฎรที่ชัดเจน ซึ่งอาจจะนำไปสู่การทำลายความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง อันเป็นการกระทำที่ขัดต่อกฎหมายอย่างชัดเจน จึงนำไปสู่การจับกุมครั้งที่ 3 และมีการลงโทษอย่างจริงจัง

7.3 กบฏนายศิลา วงศ์สิน

กบฏนายศิลา วงศ์สิน เกิดขึ้นในช่วงพ.ศ. 2502 สมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ผู้นำกบฏในครั้งนี้ คือ นายศิลา วงศ์สิน หรือ นายลาด ละคร บ้านเกิดอยู่ที่ บ้านคำอ้อ ตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี¹ นายศิลาในขณะที่ถูกจับ อายุราว 40 กว่า มีรูปร่างสูงประมาณ 165 เซนติเมตร ผิวดำแดง หน้าเล็ก แก้มตอบ ผอมยาว² มีอาชีพเป็นหมอลำ ต่อมาได้ศึกษาวิชาทางด้านไสยศาสตร์ เรียนธรรมรักษาคณเป็นบ้า เรียนวิชาไล่ผีหรือหมอผี เมื่อเรียนจบก็นำวิชาความรู้ไปใช้รักษาคณเป็นบ้าตามจังหวัดต่างๆ โดยลักษณะของนายศิลาจะเป็นคนไม่อยู่กับที่ชอบเร่ร่อนไปตามจังหวัดต่างๆ³ โดยเหตุการณ์กบฏในครั้งนี้เกิดขึ้นที่บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลสารภี อำเภอโซดชัย จังหวัดนครราชสีมา

7.3.1 ลักษณะของกบฏนายศิลา วงศ์สิน

ด้วยลักษณะของนายศิลา ที่จะไม่อยู่เป็นหลักแหล่งที่แน่นอนจะเที่ยวเร่ร่อน รักษาคนที่เป็นบ้า และไล่ผีนั้น เมื่อไปอยู่ที่ไหนก็จะได้มีภรรยาอยู่ที่นั่น เมื่อนายศิลาพอใจหญิงสาวคนใดแต่ต้องการ

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. “เผยแพร่ประวัติตัวเองสั้น เคยเป็นผีปอบ – หัวหน้าลิเก เมียสาวแค้นแท้จ ‘ผีบุญ’ ผัว” วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

²นายสุต ขนนไพร. (วันที่ 22 มีนาคม 2556). โดยนายสุต ขนนไพร นั้นเป็นคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านใหม่ไทยเจริญและเป็นบุคคลร่วม ซึ่งนายสุตเป็นในบุคคลที่เข้าไปเก็บศพผู้เสียชีวิตภายหลังการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่และพรรคพวกของ สัมภาษณ์โดย นางสาวศศิธร คงจันทร์.

³หนังสือพิมพ์สารเสรี. “เผยแพร่ประวัติตัวเองสั้น เคยเป็นผีปอบ – หัวหน้าลิเก เมียสาวแค้นแท้จ ‘ผีบุญ’ ผัว” วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

ได้มาเป็นภรรยา ก็จะไปชักชวนพ่อแม่ของหญิงสาวให้มาเข้าธรรม¹ ด้วย และบอกว่าหญิงสาวนี้เป็นเนื้อคู่กับตัวเองมาตั้งแต่ชาติก่อน (ไม่ปรากฏว่านายศิลาใช้วิธีอื่นอีกหรือไม่) พ่อแม่ของหญิงสาวต่างพากันหลงเชื่อและยกลูกสาวให้เป็นภรรยาในที่สุด โดยภรรยาทุกคนของนายศิลาจะถูกตั้งชื่อให้ใหม่ เช่น ภรรยาคนหนึ่งที่เกิดที่จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งชื่อว่า ศีรวงศ์ เป็นต้น และภรรยาคนล่าสุด เป็นคนพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ป่วยเป็นบ้ามาให้นายศิลา รักษาจนหาย นายศิลาจึงได้ของมาเป็นมาภรรยาในที่สุด เดิมชื่อนางหนูกาย ก็เปลี่ยนเป็น ประกายแก้ว² หลังจากนั้นนายศิลา ก็เริ่มรวบรวมชาวบ้านเข้ามาเป็นสมัครพรรคพวก และชักชวนให้อพยพไปด้วยกัน

...ณ ที่อำเภอพิบูลมังสาหาร นี่เอง นายศิลาได้ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าธรรมซึ่งก็มีคนมาเข้าด้วยเป็นจำนวนมาก แม้แต่ภารโรงของโรงเรียนก็ได้มาเข้าด้วย คือ นายมา โดยพากันมาเข้าธรรมทั้งครอบครัว เมื่อชาวบ้านมาเข้าธรรมกันมากแล้วนายศิลา ก็ชักชวนให้คนเหล่านั้นอพยพออกไปหาถิ่นกันข้างหน้าไปหาของทิพย์กินกัน ครั้งแรกชวนไปอยู่ที่อำเภอวิเชียร จังหวัดเพชรบูรณ์ แต่แล้วก็พากันมาที่อำเภอโขงชัยและยึดเอาชัยภูมิที่บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลสารภีเป็นที่พักพิงกระทั้งเกิดเหตุร้าย...³

จากการที่นายศิลาได้พาชาวบ้านอพยพจากอำเภอพิบูลมังสาหาร ไปบ้านใหม่ไทยเจริญ อำเภอโขงชัย จังหวัดนครราชสีมา เนื่องจากในแถบอำเภอพิบูลมังสาหารเกิดปรากฏการณ์ภัยแล้งมาเป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน นายศิลาจึงคิดว่าการอพยพไปหาแหล่งทำกินใหม่น่าจะดีกว่าอยู่เดิม นายศิลาจึงได้สร้างศรัทธาให้กับชาวบ้านโดยการชักชวนชาวบ้านมาเข้าธรรมกับตน การมาเข้าธรรมของชาวบ้านนั้นมีพื้นฐานมาจากความศรัทธาในตัวของนายศิลา เมื่อนายศิลาสามารถทำให้ชาวบ้านคล้อยตามและเกิดศรัทธา จึงได้ชักชวนให้ชาวบ้านอพยพย้ายถิ่นตามมาเป็นจำนวนมาก โดยก่อนที่จะทำการอพยพนั้นนายศิลาได้บอกให้ชาวบ้านขายทรัพย์สินทั้งที่นา บ้าน แล้วนำเงินที่ได้เอามาให้ตัวเองและบอกว่าจะทำให้มีอยู่ มีกินสุขสบายกว่าแต่ก่อน ข้อมูลนี้ได้จากคำสัมภาษณ์ของแม่ยายนายศิลา ที่ว่า

¹ เข้าธรรม เป็นชื่อที่ใช้เรียกวิธีการของนายศิลา ในการชักชวนคนมาเข้าร่วมกลุ่มด้วย โดยชาวบ้านจะเรียกว่า “เข้าธรรม” เพราะ กิจกรรมที่ชาวบ้านทำเมื่อสมัครใจมาเข้าร่วมคือ การสวดมนต์ เกือบทั้งวันโดยที่ไม่ต้องทำอะไรก็มีกินครบทั้ง 3 มื้อ ซึ่งก่อนหน้านี้ชาวบ้านต่างมีสภาพอดอยาก หาทั้งเงินและอาหารมาจุนเจือครอบครัวแทบไม่ได้

² หนังสือพิมพ์สารเสรี. “เผยแพร่ประวัติตัวเองสิ้น เคยเป็นผีปอบ – หัวหน้าลิเก เมียสาวแค้นแท้จ ‘ผีบุญ’ ผัว” วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

³ หนังสือพิมพ์สารเสรี. “เผยแพร่ประวัติตัวเองสิ้น เคยเป็นผีปอบ – หัวหน้าลิเก เมียสาวแค้นแท้จ ‘ผีบุญ’ ผัว” วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

...นางกันอพยพมาอยู่ด้วยก็เนื่องจากลูกเขย (นายศิลา) และลูกสาว (นางประกายแก้ว) ได้บอกว่า เมื่อมาอยู่ด้วยก็จะให้การเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ไม่ให้อดอยาก จึงได้ขายนา ขายบ้าน ขายควาย เรือ เงิน รวม 4180 บาท แล้วก็หอบตามกันมาทุกคนในบ้าน และเงินที่ขายได้ทั้งหมดนั้นมอบให้แก่ลูกเขยไปเป็นผู้จัดการใช้จ่าย...¹

ภายหลังจากที่นายศิลาอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านใหม่ไทยเจริญ จังหวัดนครราชสีมา แล้วก็มีผู้คนอพยพมาอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก เนื่องจากชื่อเสียงให้ด้านการรักษาโรค การสอนธรรมให้กับชาวบ้านนั้นเป็นที่เลื่องลือออกไปตามหมู่บ้านต่างๆ เห็นได้จากคำสัมภาษณ์ของพ่อตานายศิลาที่ว่า

...ถามถึงการที่มีคนมาอยู่ด้วยมากๆ นั้น ใครเป็นคนชักชวนมา นายต้อง (พ่อตา) ตอบว่า มากันเอง เมื่อแรกก็มาดูก่อนว่าเป็นอาจารย์ผู้วิเศษจริงหรือไม่ และเมื่อได้มาเห็นมารู้ธรรมก็พากัน อพยพครอบครัว มาและอยู่กัน อีกประการหนึ่งคือ การอพยพมานี้ก็เพื่อจะหาที่ทำมาหากินกันใหม่ เมื่อเห็นเป็นที่ถูกใจก็มา ...การที่เข้ามาร่วมในหมู่คณะของนายศิลาในทุกครัวเรือนจะต้องเสียเงินเป็นค่ายกครูในการเรียนธรรมคร่าวละ 52 บาท...²

จากข้อความจะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่มาเข้าร่วมกับนายศิลา นั้น ต่างก็ต้องการที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม เมื่อเห็นว่านายศิลา น่าจะเป็นผู้ที่ทำให้ตัวเองและครอบครัวมีชีวิตที่ดี ไม่ต้องอดอยาก มีที่ทำกินใหม่ จึงทำให้ชาวบ้านต่างพากันให้ความศรัทธาและนับถือในตัวนายศิลามากขึ้นเรื่อยๆ โดย นายศิลาได้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตัวเองและเป็นการใช้ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียมาชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมกลุ่มด้วย³

7.3.2 ปัจจัยทำให้เกิดกบฏนายศิลา วงศ์สิน

¹ไม่ปรากฏชื่อสำนักพิมพ์. “แม่ยายผีนุญคราญว่าเสียรู้ ถึงขายบ้านช่องตามผีนุญมา” วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีนุญ.

²หนังสือพิมพ์สารเสรี. “ยอมรับสารภาพกับตำรวจโดยสิ้นเชิง แต่ปฏิเสธว่าตัวไม่ได้ลงมือทำร้ายเอง” วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีนุญ.

³สำหรับจำนวนคนที่เข้าร่วมกลุ่มกับนายศิลา นั้น เห็นได้จากรายงานข่าวการจับกุม ว่า “...สำหรับพรรคพวกของนายศิลาที่ถูกจับกุมได้ นับตั้งแต่วันเกิดเหตุจนกระทั่งปัจจุบัน ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมได้ทั้งหมด 62 คน...” ซึ่งภายหลังจับเพิ่มได้อีก 10 คน รวมตัวนายศิลาที่อยู่ในช่วงแรกหลบหนีการจับกุมได้ ดังนั้น จำนวนราษฎรที่เข้าร่วมกลุ่มกับนายศิลา นั้น มีประมาณ 80 คน ใน หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. “หัวหน้าชุกซ่อนในป่าทึบ อาจหลบเข้าเขตเขมร” วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีนุญ.

จากการอพยพของนายศิลา วงศ์สิน มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านใหม่ไทยเจริญ จังหวัดนครราชสีมา โดยมีชาวบ้านน้อยได้อพยพตามมาตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยนั้น ก็เพื่อต้องการหนีจากความแห้งแล้ง อดอยาก เมื่อรู้ว่ามิใช่จะช่วยให้หลุดพ้นจากความยากลำบากนี้ได้ ก็พากันหลงเชื่อฝากชีวิตครอบครัวไว้กับบุคคลที่อ้างตัวเป็นผู้วิเศษสามารถปิดเป่าความทุกข์ยากของชาวบ้าน ดังจะเห็นได้จากรายงานหนังสือพิมพ์สารเสรี ที่รายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ว่า

...เนื่องจากชาวบ้านพากันเลื่อมใสมากขึ้น นายจัน ศิลา (ชื่อเดิมของนายศิลา) ก็วางแผนการณ์ ต้มอย่างมโหฬาร โดยอาศัยความงมงายของชาวบ้านประกอบกับความแห้งแล้งของดินฟ้าอากาศที่นั่น เป็นเครื่องมือ โดยนายจัน ศิลา ได้ประกอบพิธีกรรมขึ้นอย่างใหญ่โตแล้วประกาศกับชาวบ้านว่าที่นี้แห้งแล้งมากขึ้นอยู่ก็มีหวังอดตาย จากพิธีกรรมที่เขาประกอบขึ้นนี้ เป็นเหตุให้เขาเห็นว่าขณะนี้พระศรีอารียได้มาโปรดสัตว์อยู่ที่แห่งหนึ่งแล้ว ดังนั้น ขอให้ชาวบ้าน จงอพยพไปกับเขาเถิดเขาจะนำไปพบพระศรีอารียเอง...นายศิลาเมื่อเห็นชาวบ้านพากันเลื่อมใสและขายบ้าน ขายนา ตามเขามา ก็บอกให้ชาวบ้าน เหล่านั้นนำเงินที่ขายทรัพย์สินได้ทั้งหมดมามอบให้กับเขาไว้ โดยตั้งเปนกongกลางตามระบบคอมมูน ซึ่งชาวบ้านรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็นำเงินมามอบให้กับเขาหมด...¹

จากข้อความจะเห็นได้ว่าจากความทุกข์ยากที่ชาวบ้านต้องประสบกับปัญหาภัยแล้ง ไม่สามารถทำการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านได้เท่าที่ควร จึงส่งผลให้ชาวบ้านต้องพบกับสภาวะความอดอยาก ไม่มีจะกินไม่มีรายได้มาจุนเจือครอบครัว จึงทำให้นายศิลาได้ใช้โอกาสนี้ให้ชักชวนชาวบ้านให้มาเข้าร่วมกลุ่มด้วย โดยการหยิบยื่นความหวังให้กับชาวบ้าน ด้วยการอ้างถึงโลกของพระศรีอารียที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นที่โลกที่มีแต่ความอุดมสมบูรณ์ มีกินมีใช้ไม่ขาดและมีความเท่าเทียมกันในสังคม ก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านผู้สิ้นหวังกลับมามีกำลังใจอีกครั้ง และตัดสินใจที่จะอพยพไปกับนายศิลา เนื่องจากการอพยพในแต่ละครั้งจะต้องให้เงินจำนวนมาก นายศิลาจึงใช้ความศรัทธาที่ชาวบ้านมีให้ในการหลอกล่อเอาเงินจากคนที่มาเข้าร่วมกลุ่ม เพื่อนำมาเป็นเงินกองกลางได้ใช้ร่วมกันทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกันมีส่วนแบ่งเท่ากัน ซึ่งระบบการปกครองในลักษณะนี้ดูจะคล้ายกับระบบคอมมิวนิสต์ที่กำลังเริ่มคุกคามประเทศไทยอยู่ในขณะนั้น แต่ก็ไม่มีใครภายหลังฐานชัดเจนว่านายศิลามีความเชื่อมโยง

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. “ผีบุญ พาพวกหลบหนีเข้าป่าทึบ ตร. บุกดามติด รมต. รุดเยี่ยมค่านับศพผู้กล้าหาญ” วันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

หรือมีแนวคิดแบบคอมมิวนิสต์หรือไม่ แต่ด้วยลักษณะวิธีการที่คล้ายกับคอมมิวนิสต์ จึงทำให้นายศิลา ถูกจับตามองจากเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างใกล้ชิด

ดังนั้นจะเห็นว่าปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันทำให้เกิดการรวมกลุ่มของนายศิลา นั้นมีสาเหตุมาจากปัญหาภัยแล้งที่ราษฎรในภาคอีสานได้ประสบมาโดยตลอด เนื่องด้วยลักษณะภูมิประเทศของอีสานนั้น มีลักษณะเป็นแอ่งรูปกระทะ ซึ่งมีด้วยกัน 2 แอ่งคือ แอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร¹ โดยมีเทือกเขาภูพานกั้นขวางอยู่ทางตอนกลางผ่านไปทางเหนือของภาค สภาพอากาศของภาคโดยทั่วไป อากาศจะร้อนจัดในฤดูร้อน และหนาวจัดในฤดูหนาว ส่วนในฤดูฝนนั้นถ้าฝนตกมากน้ำก็จะท่วม ถ้าฝนตกน้อยก็เก็บน้ำไว้ไม่อยู่ เนื่องจากสภาพทางธรณีพื้นดินเป็นดินทราย แม้ว่าอีสานจะมีแม่น้ำและแม่น้ำสาขามาก แต่แม่น้ำและแม่น้ำสาขายังให้ประโยชน์ต่อการเกษตรกรรมในอีสานน้อยมาก เพราะแม่น้ำดังกล่าวเป็นแม่น้ำที่มีขนาดเล็กและตื้นเขินมาก เมื่อเทียบกับแม่น้ำในภาคกลาง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน เป็นต้น ในฤดูแล้งบริเวณต้นน้ำไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำมูล ชี สงคราม มีน้ำสะสมน้อยมาก สามารถเดินข้ามได้เพราะระดับน้ำมีความลึกเพียง 30 – 50 ซม. ปริมาณน้ำจึงมีน้อย ด้วยสภาวะความแห้งแล้งของภาคอีสานจึงทำให้ราษฎรในอีสานได้รับความเดือดร้อนมาโดยตลอด ดังจะเห็นได้จากในรายงานการตรวจราชการของผู้บัญชาการทหารบก ในปีพ.ศ. 2499 ว่า

...อาชีพโดยทั่วไปของพลเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือค่อนข้างฝืดเคือง เพราะภูมิประเทศอยู่บนที่ราบสูงและกั้นดรรชนี โดยเฉพาะฤดูร้อนราษฎรทำการเพาะ – ปลูกไม่ได้เลยสิ่งที่รัฐบาลควรช่วยเหลือก็คือ สร้างอ่างเก็บน้ำขึ้นอย่างพอเพียง ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ให้เป็นลำเป็นสัน ถ้าทำได้รัฐบาล

¹แอ่งโคราช มีพื้นที่ประมาณ 2 ใน 3 เป็นพื้นที่ราบกว้างขวาง คือ บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ในอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่จังหวัด นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และอุบลราชธานี มีแม่น้ำสายสำคัญคือ แม่น้ำมูล แม่น้ำชี มีแม่น้ำสาขาย่อยคือ แม่น้ำพอง และแม่น้ำป่าสัก ไหลลงสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออกของภาค ส่วนแอ่งสกลนคร เป็นพื้นที่ราบที่ต่ำกว่าแอ่งโคราช ครอบคลุมพื้นที่ จังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย สกลนคร บึงกาฬ และนครพนม มีแม่น้ำสายสำคัญคือ แม่น้ำสงคราม ลำห้วย น้ำพุง ไหลลงสู่แม่น้ำโขงเช่นกัน นอกจากแม่น้ำสายต่างๆ แล้ว แอ่งสกลนครยังมีลำน้ำธรรมชาติที่ขังตลอดปี เช่น หนองหาร ในจังหวัดสกลนคร เป็นต้น ใน สมศรี ชัยวณิชยา. (2548).นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ.2494 – 2519. หน้า 48 – 49.

ควรได้จัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นอีก เพื่อช่วยให้ราษฎรมีงานทำ เพราะราษฎรในภาคนี้มีมากด้วยกัน
มีฉะนั้นแล้วในฤดูร้อนชาว อีสานจะอพยพลงมาหากินในภาคกลางและภาคใต้อยู่เสมอ...¹

จากข้อความจะเห็นได้ว่า ด้วยลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานที่เป็นที่ราบสูงทำให้มีความ
แห้งแล้งมากกว่าภาคอื่นทำให้ผลผลิตทางการเกษตรไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร โดยเฉพาะในฤดูแล้งนั้น
ราษฎรต้องประสบปัญหาเป็นอย่างมาก ประกอบกับทางรัฐที่ไม่ได้ให้การสนับสนุนการชลประทานเพื่อ
การเพาะปลูกเท่าควรทำให้ในฤดูแล้งชาวอีสานจะอพยพไปยังพื้นที่ต่างๆ เพื่อรับจ้างทำงานหาเลี้ยงชีพ
และครอบครัว ซึ่งในช่วงตั้งแต่ปีพ.ศ. 2500 เป็นต้นมานั้นราษฎรอีสานต้องประสบปัญหายากแค้นอย่าง
รุนแรง ถึงขั้นอดอยาก หาของกินแทบไม่ได้เงินใช้จ่ายในครอบครัวก็มีเหลือน้อยเต็มที ซึ่ง
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานหลายคนก็ได้กล่าวถึงสถานการณ์ความอดอยากของชาวอีสาน
เช่น นายญาติ ไหวดี และนายบัวผัน ไชยแสง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น ได้
กล่าวว่า

...ข้อเท็จจริงแล้วในปี (พ.ศ.2500) ฝนแล้งมาก ยังทำนาไม่ได้ แม่น้ำจะตื้นก็แทบไม่มี คนอดหยาก
เที่ยงขอทาน และขายตัวกินกันแล้ว เมื่อได้ยินคนขนาดรัฐมนตรีและส.ส. พูดไม่ตรงข้อเท็จจริงก็เศร้าใจมาก
ความอด หยากไม่ใช่ของธรรมดา แต่เป็นเหตุร้ายแรงยิ่งซึ่งชาวสุรินทร์และอีสานเดือดร้อนอยู่...อีสานอดห
ยากมานานแล้วรัฐบาลมิได้เหลียวแลเลย ยิ่งปีนี้แห้งแล้งอดหยากหนักขึ้นอีก คนอีสานนั้นมิใช่จะกินแมลง
อย่างที่จอมพลผิน ว่าเลย ผู้จะกินแมลงก็เฉพาะเด็กเท่านั้นเก็บมาเผากินเล่นๆ แต่เมื่อบัดนี้ อีสานอดหยาก
จริงๆ ไม่มีจะกิน ก็จำต้องลงเก็บตัวแมลง อาทิ ตั๊กแตน จิ้งหรีด มาคว่ำมาเผากินพอประทังไปได้เท่านั้น...²

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า สถานการณ์ในภาคอีสานนั้นแห้งแล้ง และอดอยากมาเป็น
เวลานานแล้ว แต่รัฐบาลก็ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาให้ราษฎรอีสานมีคุณภาพชีวิตที่ดีและเลิกอดอยากไม่ได้
ซึ่งข้อความส่วนหนึ่งที่มีการตอบโต้ จอมพลผิน ชุณหะวัณ เนื่องจาก จอมพลผินได้ให้สัมภาษณ์กับ
หนังสือพิมพ์ว่า "อีสานไม่อดหยาก การที่ชาวอีสานกินแมลงนั้นเป็นของธรรมดาของชาวอีสาน"³ ซึ่ง

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3)สร.0201.22/47. เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการกระทรวงกลาโหมตรวจ
ราชการหัวเมือง พ.ศ. 2499

²หนังสือพิมพ์ไทย. เรื่อง สส. ไคร้ปาผิน ลิ้มรสจิ้งหรีด. วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2500. ใน สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดหยาก.

³ หนังสือพิมพ์ไทย. เรื่อง สส. ไคร้ปาผิน ลิ้มรสจิ้งหรีด. วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2500. ใน สำนักหอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดหยาก.

การกล่าวเช่นนี้ทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานหลายคนออกมาได้กลับและยืนยันถึงความ
 แห่งแล้งของอีสานนั้นเป็นเรื่องจริงที่รัฐบาลต้องยอมรับและเร่งหาทางแก้ไขปัญหานี้โดยด่วน ดังนั้นเมื่อ
 ราษฎรไม่สามารถพึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐบาลได้ ราษฎรหลายคนก็หาวิธีการต่างๆ เพื่อให้ตัวเอง
 และครอบครัวหลุดพ้นจากความอดอยาก และไสยศาสตร์ก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ราษฎรอีสานพึ่งพากัน
 มาก ดังจะเห็นได้ในรายงานข่าวที่ว่า

...ในจังหวัดอุบลฯ ทั่วไปจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านต้องพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อหันหน้าเข้าพึ่งผู้ปกครอง
 บ้านเมืองไม่ได้จึงได้เข้าพึ่งเทพดาฟ้าดิน ต่างบนบานศาลกล่าวทำบุญก่อกษัตริย์ทวยขอฝน...หญิง
 จำนวนมากต้องหนีเข้าเมืองขายตัวเลี้ยงครอบครัวเพราะข้าวในยุ้งซึ่งมีไว้สำหรับกินต้องเอาไปทำพันธุ์หมด
 เรื่องการช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ผู้ปกครองนั้นยาก...ชาวบ้านที่ทำนาต่างร้องว่าแย่อดหยากยากแค้นตามๆ
 กันไปได้รับคำบอกเล่าโดยทั่วไปว่า แม้แต่ตักแตน กบ เขียด หรือแมลงอื่นๆ ที่เคยมีกินกันตายกัน ก็พลอยหา
 กินยากไปด้วย เพราะสัตว์จำพวกนี้อาศัยกล้าเป็นอาหาร เมื่อนานไม่มีข้าวมันก็เลยอมอยู่...¹

จากรายงานข่าวทำให้เห็นว่า ทางออกที่ราษฎรอีสานที่ใช้ในการแก้ไขปัญหานี้ คือ เมื่อไม่
 สามารถพึ่งพารัฐบาลได้ การพึ่งพาสังค์ดุสิตเป็นหนึ่งทางออกที่จะช่วยสร้างขวัญกำลังใจให้กับชาว
 อีสานได้ นอกจากนี้การตัดสินใจไปขายตัวของหญิงสาว เพื่อนำเงินมาจุนเจือครอบครัวก็เป็นอีก
 ทางออกหนึ่งที่จะทำให้คนในครอบครัวไม่อดตาย เนื่องจากสภาพอากาศที่แห้งแล้งเป็นอย่างมาก
 แม้แต่อาหารที่เคยหากินได้ตามธรรมชาติจำพวกแมลงก็ยากหากินไม่ได้ จึงทำให้เห็นถึงปัญหาความแห้ง
 แล้งนี้มีความรุนแรงเป็นอย่างมาก และทางออกอีกวิธีการหนึ่งที่ชาวอีสานเลือกใช้เพื่อหลีกเลี่ยงจาก
 ความอดอยากคือ การอพยพไปยังพื้นที่ต่างๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรือมีงานให้พวกเขาทำเพื่อแลก
 กับเงินหรืออาหารเพื่อยังชีพ การอพยพของชาวอีสานนั้นมีจำนวนมาก โดยการรวมตัวกันจากหลาย
 ครัวเรือนจนเป็นคาราวานไม่ต่ำกว่าหนึ่งร้อยคนใน 1 คาราวาน ซึ่งในหนังสือพิมพ์พิมพ์ไท พ.ศ. 2500
 ได้รายงานเกี่ยวกับการอพยพของชาวอีสาน ดังนี้

...นายเพิ่ม จุราศรี หัวหน้ากองคาราวานตอนควายเล่าว่า พวกเขาจากจังหวัดร้อยเอ็ด ที่ร้อยเอ็ดแห้ง
 แล้ง จึงต้องตอนควายมาขายกรุงเทพฯ ทั้งหมดมาด้วยกัน 500 คน มีเงินใช้จ่ายประมาณพันบาท และได้
 เดินทางด้วยเท้าจนมาถึงสระบุรีเป็นเวลา 41 วันแล้ว ถ้าขายควายได้อาจจะหางานทำที่กรุงเทพฯ

¹หนังสือพิมพ์พิมพ์ไท. เรื่อง ไปสมัครกรรมกรแปดบ้านแตกสาแหรกขาด่วน. วันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.
 2500. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

เลยเพราะกลับไปก็ไม่ว่าจะทำอะไรกิน...นายสุข ไกรสุข หัวหน้ากองคาราวานอีสาน (อีกลุ่มหนึ่ง) เล่าว่า พวกเขามาจากจังหวัดสุรินทร์ สุรินทร์แห้งแล้งมา 3 ปีแล้ว บังเอิญได้มีคนมาว่าจ้างให้เขาไปทำงานตัดไม้ที่ชัยภูมิ พวกเขาจึงเดินทางมา 'ผมจะไปทุกแห่งที่ทีมงานทำถ้าขึ้นอยู่สุรินทร์เราก็แยกลูกเมียจะพลอยอดตายไปหมด'...¹

จากรายงานจะเห็นได้ว่า ปัญหาภัยแล้งทำให้ชาวอีสานต้องอพยพไปยังพื้นที่อื่นๆ เพื่อทำการค้าขายวัว ควาย หรือรับจ้างทำงานทุกประเภท เพื่อหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวและพื้นที่ที่ชาวอีสานอพยพมากที่สุดคือ กรุงเทพฯ ด้วยความหวังที่จะได้ทำงานในเมืองหลวง และการอพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสานในกรุงเทพฯ ก็ไม่ดีกว่าเดิมเท่าใดนัก ซึ่งจะเห็นได้จากการบรรยายสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสานในกรุงเทพฯ ในหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทยว่า

...มิตรผู้อ่านที่อยู่ในกรุงเทพฯ คงจะได้เห็นสิ่งผิดปกติเกิดขึ้นตามถนนหนทางในเมืองหลวงขอให้ท่านมองดูดวงตาของทารกที่ซบผอมเพราะอดอาหาร ขอให้ท่านมองดูหญิงชราที่มองดูท่านด้วยแววตาวิงวอนและหวาดกลัว ท่านจะเห็นคนในวัยหนุ่มและสาวเดินเป็นแถวยาวไปตามถนนหนทาง เขาพร้อมที่จะให้แรงงานเพื่อแลกอาหาร หรือที่ซุกหัวนอนสักคืนหนึ่ง มนุษย์เหล่านี้มิใช่คนต่างชาติหรือมาจากพิภพอื่น พวกเขาเป็นคนไทยผู้ถูกความอดอยากหิวโหยขับไล่ไล่ส่งมาจากอีสาน เขากำลังต่อสู้กับความหิว – กับโรคภัยไข้เจ็บ...²

จากข้อความข้างต้น ทำให้เห็นสภาพของชาวอีสานในกรุงเทพฯ ที่รอคอยโอกาสที่จะใช้แรงงานเพื่อแลกเงินเป็นภาพที่เวทนาย่นัก แม้ว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งจากพรรคฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาล จะเคยเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวกับรัฐบาลแล้ว แต่ก็ไม่เคยได้รับการเหลียวแลและสนใจที่จะแก้ไขปัญหาของอีสานอย่างจริงจัง จึงทำให้ส.ส.ฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลร่วมกันเปิดอภิปรายถึงการแก้ไขปัญหาความแห้งแล้งของภาคอีสาน เช่น นายบุญณะ จัมปาพันธ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดศรีสะเกษ สังกัดพรรคเสรีมนังคศิลา กล่าวว่า

¹หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย เรื่อง ไปสมัครกรรมกรเป่นแถวบ้านแตกสาแหรกขาดรุ่น. วันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2500. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

²หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. เรื่อง เสี่ยงกู้จากอีสาน 1. วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2500. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

...รัฐบาลมักชอบดำเนินนโยบายแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าให้รอดตัวไปเพียงครั้งคราว ไม่สนใจต่อ
นโยบายที่จะพัฒนาการภาคอีสานให้เจริญอย่างถาวร...กิจการด้านชลประทานสมัยขอมยังดีกว่าโครงการ
ชลประทานในสมัยปัจจุบัน เพราะขอมยังรู้จักในการทดน้ำไว้ใช้ ในภาคอีสานมีแต่สร้างอ่างเก็บน้ำ แต่ไม่
หาวิธีการกักน้ำมาเก็บไว้ในอ่าง ในยามที่มีฝนตก เพราะอีสานไม่ใช่ว่าจะแห้งแล้งเสมอไป รัฐบาลมีแต่
นโยบายสอนให้ชาวบ้านปลูกพืช แต่ไม่มีนโยบายตั้งโรงงานเพื่อแปรรูปของพืชเพื่อรับซื้อผลผลิตจาก
ชาวบ้าน เช่น โรงงานกลั่นน้ำมันพืช โรงงานปอ ฯลฯ...¹

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นถึงความบกพร่องของนโยบายรัฐบาลในการดำเนินการแก้ไข
ปัญหาความแห้งแล้งในภาคอีสานที่ไม่มีประสิทธิภาพ และไม่ใช้การแก้ไขปัญหในระยะยาวทำให้
ปัญหาความแห้งแล้งและความอดอยากของราษฎรยังคงเกิดขึ้นเป็นเวลาหลายปีติดต่อกัน จนกระทั่ง
ในปีพ.ศ. 2502 ราษฎรอีสานก็ยังคงประสบปัญหาความแห้งแล้งและอดอยากอยู่เคย จนทำให้ พล.ท.
ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี (ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ 1 มกราคม พ.ศ. 2501 - 20 ตุลาคม 2501)
ตัดสินใจลงพื้นที่ภาคอีสานเพื่อสำรวจปัญหาความแห้งแล้ง และความทุกข์ร้อนของราษฎรอีสาน โดย
นายกรัฐมนตรีได้เผยให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ว่า

...สภาพความอดอยากยากแค้นของชาวอีสานในปัจจุบัน...ไม่ได้แรงแค้นไปทุกแห่งเสียทีเดียว
เพราะบางจังหวัดบางอำเภอก็ได้รับผลดี แต่ส่วนมากแล้วในปีนี้นานาต้องประสบฝนแล้งอย่างหนักผลที่
ได้รับทั่วทั้งภาค จึงไม่ถึงครึ่งและบางแห่งได้เพียง 10 หรือ 20 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น ...ได้แนะนำให้ราษฎร
หันมาทำการปลูกพืชไร่นานา เช่น ถั่ว ปอ ฝ้าย อ้อย พริก เป็นต้น...และเนื่องจากปรากฏว่าราษฎรกำลังอยู่
ในสภาพว่างงานมาก จึงได้หาวิธีช่วยเหลือเป็นการด่วนด้วยการตัดถนนหลักสายหนึ่ง จากจังหวัด
นครราชสีมาไปยังจังหวัดต่างๆ ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ในด้านคมนาคมแล้วยังช่วยในประชาชน
เหล่านี้มีงานทำ...²

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าผลผลิตจากการทำนาของราษฎรนั้นได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น
อาจจะไม่พอสำหรับเลี้ยงตัวเองและครอบครัวอย่างแน่นอน เนื่องจากข้าวที่ได้ส่วนหนึ่งจะต้องแบ่งไว้
เพื่อทำพันธุ์ในฤดูกาลเพาะปลูกต่อไป และส่วนที่เหลือจึงนำมาบริโภคหรืออาจจะไม่เหลือพอสำหรับ

¹หนังสือพิมพ์สยามรัฐ เรื่อง ลูกพรหมนงค์ตำหนิจอมพลแปลก ไม่สนใจพัฒนาอีสานอย่างถาวร. วันที่ 18
สิงหาคม พ.ศ. 2500. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

²หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. เรื่อง นายกรัฐมนตรีลงจังหวัดอีสานได้ไม่ถึง 20 เปอร์เซ็นต์. วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ.
2501. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

บริโภคเลย ซึ่งวิธีการที่นายกรัฐมนตรีได้แนะนำให้ราษฎรไปช่วยงานราชการ เช่น งานสร้างถนน เป็นต้น จะเป็นการแก้ไขปัญหาลักษณะเฉพาะหน้าที่ทำกันมาในทุกปี เมื่อชาวอีสานต้องประสบกับภัยแล้ง แต่แนวทางในการแก้ไขปัญหานั้นยังไม่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปเป็นร่างเท่าที่ควร ซึ่งภายหลังจากที่นายสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้ลงพื้นที่ในภาคอีสานก็เห็นถึงปัญหาของภาคอีสานจึงได้คิดโครงการเพื่อช่วยเหลือชาวอีสาน โดยโครงการดังกล่าวนี้มีด้วยกัน 8 ข้อ ดังนี้

- ...1. จัดหาน้ำให้เพียงพอ ด้วยการทำอ่างเก็บน้ำ เขื่อน เขื่อนฝาย 2. ทำถนนหนทางให้มากขึ้น
3. จัดตั้งโรงงานทอกระสอบ เพื่อรับปอที่ชาวบ้านปลูกไว้แล้ว และจัดสร้างโรงงานอื่นๆ ต่อไปอีก 4. ตั้งสหกรณ์เพื่อตัดปัญหาคนกลาง 5. หาดตลาดการค้า เพื่อส่งผลิตผลทางภาคนี้ไปสู่ต่างประเทศ 6. จัดสร้างโรงเรียนให้มีสภาพดีกว่าที่ได้พบเห็นมาแล้ว 7. แนะนำให้ประชาชนรู้จักรักษาร่างกายที่อยู่ และอาหารการกิน 8. การพัฒนาการท้องถิ่น เพื่อให้หมู่บ้านชนบทมีสภาพดีขึ้น...¹

จากโครงการที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเป็นการแก้ไขปัญหาลักษณะยาวในกับอีสานโดยตรง ถ้าหากว่ารัฐบาลสามารถทำได้จริงแล้ว เชื่อได้ว่าราษฎรอีสานจะไม่ต้องประสบกับปัญหาความแห้งแล้ง อดอยาก ราคาผลผลิตตกต่ำอีก และคุณภาพชีวิตของราษฎรอีสานก็จะถูกยกระดับให้ดีขึ้นเท่ากับภูมิภาคอื่นๆ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลจะมีโครงการระยะยาวเพื่อช่วยเหลือภาคอีสาน แต่ในทางปฏิบัติก็จะเป็นเรื่องยาก เนื่องจากแต่ละโครงการต้องอาศัยเงินงบประมาณจำนวนมาก และด้วยเงินงบประมาณที่มีจำกัดทำให้โครงการต่างๆ เป็นไปด้วยความล่าช้า ซึ่งทำให้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานหลายคนออกมาเรียกร้องขอให้ พลโทถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี จ่ายเงินงบประมาณให้ภาคอีสานให้มากกว่าเดิม เนื่องจากในตอนนี้อีสานได้รับความทุกข์ยาก อดอยากเป็นจำนวนมาก และพากันหลั่งไหลกันเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ มากกว่าปีก่อนหน้านี้ ซึ่งทางนายกรัฐมนตรีได้ชี้แจงต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานเหล่านี้ว่า “...ขณะนี้ได้ช่วยเหลือไปแล้ว 2 งวด 20 กว่าล้านบาท โดยส่งไปยังจังหวัดและให้จังหวัดเร่งรัดดำเนินการใช้โดยรีบด่วนแล้ว...”² ตามคำชี้แจงของนายกรัฐมนตรีก็ทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสาน อย่างนางอรพิน ไชยกาล และคนอื่นๆ

¹หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. เรื่อง โครงการ 8 ข้อ. วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2501. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

²หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. เรื่อง ส.ส. อีสานเข้าพบนายกฯ ร้องขอเงินฟื้นฟูอีสานอีก. 10 สิงหาคม พ.ศ. 2501. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

ได้ชี้แจงกลับว่า “...เงินเท่านั้น ไม่พอใช้ รัฐบาลควรจะหาเงินฉุกเฉินช่วยให้ยิ่งกว่านี้ และให้ช่วยได้ทันที ...”¹ นอกจาก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในภาคอีสานจะมาเรียกร้องให้เพิ่มเงินฉุกเฉินที่พร้อมที่จะช่วย ชาวอีสานทันทีแล้ว ยังเป็นการมาเพื่อต้องการคำตอบที่ชัดเจนว่าการช่วยเหลือชาวอีสานมีงบประมาณ เท่าใด และจะได้เมื่อไหร่ ซึ่งนายกรัฐมนตรีก็ได้ชี้แจงว่า “...จะช่วยแน่นอน และมากกว่าภาคอื่นด้วย แต่ จะกำหนดในขณะนี้ยังไม่ได้ ต้องปรึกษากันก่อน...” ทั้งนี้ นายกรัฐมนตรียังกล่าวเสริมอีกว่า “...ขอให้ เห็นใจรัฐบาลบ้าง เพราะรัฐบาลไม่มีเงินพอ...ครั้นจะเพิ่มภาษี ส.ส.ทั้งหลายก็คัดค้าน และเมื่อจะกู้จาก ต่างประเทศก็ได้รับความไม่พอใจจากส.ส.อีก จึงไม่ทราบจะทำอย่างไร...” ซึ่งการประชุมในครั้งนี้ได้ยุติ ลงตรงที่นายกรัฐมนตรีรับปากว่าจะช่วยเหลือชาวอีสานอย่างเต็มที่ โดยอาศัยเงินนอกงบประมาณ² แสดงให้เห็นว่า รัฐบาลตระหนักถึงปัญหาความแห้งแล้งและอดอยากในภาคอีสาน ซึ่งได้ก่อให้เกิด ปัญหาการอพยพย้ายถิ่นฐานและปัญหาคุณภาพชีวิตของชาวอีสาน จึงได้มีแผนนโยบายเพื่อให้ความ ช่วยเหลือภูมิภาคอีสาน เพื่อพัฒนาภูมิภาคอีสานและส่งเสริมคุณภาพชีวิต แต่ก็ยังไม่สามารถ ดำเนินการอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมได้ ทำให้ปัญหาความแห้งแล้งและความยากจนยังคงเป็นปัญหา สำคัญของภาคอีสาน

ดังนั้นจึงทำให้ ราษฎรในอีสานยังคงประสบปัญหาภัยแล้งอย่างหนัก จนทำให้เกิดความอด อยากรเกือบทุกครัวเรือน แม้แต่น้ำก็แทบจะหาบริโภคไม่ได้แล้ว ราษฎรอีสานจำนวนมาก ซึ่งต้องอพยพ ไปยังภูมิภาคอื่นๆ เพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัวที่กำลังจะอดตาย ซึ่งทำให้นายศิลา วงศ์สิน ก็ได้รับ ผลกระทบจากภัยธรรมชาตินี้เช่นกัน จึงตระหนักถึงปัญหาของชาวอีสานได้เป็นอย่างดี จึงได้อาศัยที่ดิน เป็นผู้มีความรู้ทางด้านไสยศาสตร์ การรักษาโรคและมีความรู้ทางธรรมอยู่บ้าง โดยการอ้างตัวเป็นผู้มี บุญและใช้ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียมาชักชวนให้ราษฎรเกิดความศรัทธาในตัวนายศิลา จนทำให้มี ชาวบ้านมาสมัครเป็น ลูกศิษย์จำนวนมาก เมื่อคนเกิดศรัทธาแล้วก็ได้คล้อยตามนายศิลาได้โดยง่าย เห็นได้จากการที่นายศิลาทักทายให้ชาวบ้านอพยพไปด้วยกันโดยชาวบ้านต้องขายที่นา บ้านเรือน และนำ เงินที่ได้ทั้งหมดมามอบให้กับนายศิลา โดยนายศิลาได้อ้างว่า จะนำเงินนี้มาแบ่งให้ทุกคนเท่าๆ กัน เพื่อ จะได้ใช้ร่วมกันและจะทำให้ทุกคนสุขสบายไม่ต้องอดอยากอีกต่อไป ชาวบ้านที่เข้าร่วมด้วยก็ยินยอม

¹หนังสือพิมพ์พิมพ์ไท. เรื่อง ส.ส. อีสานเข้าพบนายกฯ ร้องขอเงินฟื้นฟูอีสานอีก. 10 สิงหาคม พ.ศ. 2501. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

²หนังสือพิมพ์พิมพ์ไท. เรื่อง ส.ส. อีสานเข้าพบนายกฯ ร้องขอเงินฟื้นฟูอีสานอีก. 10 สิงหาคม พ.ศ. 2501. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2500. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดอยาก.

ทำการอพยพตามนายศิลาแต่โดยดี สะท้อนให้เห็นว่าแม้ว่าสังคมอีสานจะมีพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ามากกว่าเดิมในหลายด้าน แต่ความเชื่อความศรัทธาในเรื่องไสยศาสตร์และพระศรีอารียังคงเป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ในสังคมอีสาน ดังนั้น เมื่อมีผู้อ้างตัวเป็นผู้มีความรู้ในรูปแบบเดิมตั้งตนขึ้นมาเป็นผู้นำแล้วก็ยังคงสามารถชักชวนให้ชาวอีสานศรัทธาและเข้าร่วมการเคลื่อนไหวได้โดยง่าย

7.3.3 การเคลื่อนไหวของนายศิลา วงศ์สิน

ในขณะที่นายศิลา วงศ์สิน อาศัยอยู่ที่อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ก็ได้เริ่มรวบรวมชาวบ้านให้มาเข้าร่วมกลุ่มได้มากขึ้นเรื่อย ๆ จากการที่นายศิลาได้ใช้ความศรัทธาในการเป็นผู้ที่มีความรู้ชักชวนในราษฎรอีสานเข้าร่วมด้วยนั้น ได้มีเหตุการณ์สำคัญเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้ นายศิลา มีชื่อเสียงและได้สร้างแรงศรัทธาให้กับชาวบ้านมากขึ้น ด้วยการรักษานางประกายแก้วให้หายจากอาการเป็นบ้า ซึ่งต่อมาพ่อแม่ของนางประกายแก้วไม่มีเงินจ่ายค่ารักษา นายศิลาจึงขอนางประกายแก้วมาเป็นภรรยาแทนค่ารักษา ซึ่งหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย ได้ให้รายละเอียดในเรื่องนี้ว่า “...การรักษาโรคบ้าของนางประกายแก้วดำเนินไปประมาณ 5 – 6 เดือน ก็ปรากฏว่านางหายสนิทจากโรคจิตมีสัมพันธฐานะบริบูรณ์ และด้วยความชื่นชอบในรูปร่างของนางประกายแก้วคนนี้ ประกอบกับนายด้วงผู้เป็นพ่อ ไม่มีเงินค่ารักษาให้ จึงออกปากขอนางสาวคนนี้เป็นเมีย...”¹ โดยเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นที่เลื่องลือไปทั่วจากหมู่บ้านหนึ่งไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง ทำให้มีราษฎรมาเข้าร่วมกับนายศิลาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยนายศิลาได้ให้สัมภาษณ์กับหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทยว่า “...เป็นเพราะทุกคนเลื่อมใสในการสั่งสอนของตน และทุกคนที่มีอยู่ด้วยกันก็ได้รับความสุข จึงเป็นที่เลื่องลือทำให้ชาวบ้านพากันมาอยู่ด้วยหลายคน...”² เมื่อมีผู้เข้าร่วมกับนายศิลาเป็นจำนวนมากพอสมควร นายศิลาจึงได้ชักชวนให้ชาวบ้านทำการอพยพย้ายไปหาที่ทำกินใหม่และก็ได้ทำเลที่ตั้ง คือ บ้านใหม่ไทยเจริญ อำเภอโซคชัย จังหวัดนครราชสีมา นายศิลาบอกกับชาวบ้านที่อพยพมาด้วยกันว่า “ที่ใหม่นี้คือ เมืองปางเวศ อยู่แล้วจะใช้กรรมใช้เวรหมดไป”³ โดยวิธีการที่นายศิลาใช้ในการชักชวนชาวบ้านให้อพยพไปด้วยกัน คือ นายศิลาจะส่งลูกน้องให้

¹หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. เรื่อง นายศิลาทำพิธีปิดตาหาคู่ทุกเดือน ไม่ให้ผู้หญิงเป็นเมียใครประจำ. วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผิบุญ.

²หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย. เรื่อง นายศิลาทำพิธีปิดตาหาคู่ทุกเดือน ไม่ให้ผู้หญิงเป็นเมียใครประจำ. วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผิบุญ.

³ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2542). “กบฏผู้มีบุญนายศิลา วงศ์สิน” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. หน้า45.

ออกไปโฆษณากับชาวบ้านว่า “...อยู่ที่นี้หากินไม่ดี ไปท่อนจะร่ำรวยกว่าใคร ไม่มีเงินจะติดตามไปก็ได้ แต่ถ้าใครมีก็ให้ขายที่ทางหรือนำเงินติดตัวไปให้หมด ไปให้เขาเก็บไว้ใช้ด้วยกันกินด้วยกันและให้ทุกคนทำตามเขาร่ำรวย”¹ ด้วยคำโฆษณานี้ทำให้มีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยหลงเชื่อ และขายทรัพย์สินทั้งหมดแล้วอพยพมาที่บ้านศิลา ภายหลังจากที่นายศิลาและพรรคพวกได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านใหม่ไทยเจริญ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดนครราชสีมา นายศิลาและพรรคพวกก็ได้กางป่าตัดไม้ไผ่ในป่ามาปลูกกระท่อมโดยมีกระท่อม นายศิลา อยู่ตรงกลางและกระท่อมของพรรคพวกล้อมรอบมากกว่าสิบหลัง² ส่วนชาวบ้านที่อพยพไปด้วยก็ไม่ได้ทำอะไร ในทุกคนคอยกราบไหว้บูชาแต่นายศิลาเท่านั้น เมื่อถึงเวลากินนายศิลาก็จะนำเงินที่รวบรวมมาได้ไปซื้อข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงทุกคน กิจวัตรประจำวันที่นายศิลาสั่งให้ลูกบ้านทำคือการนั่งสวดมนต์ ห้ามออกนอกบริเวณที่ตั้งกระท่อม ชาวบ้านที่อพยพมาด้วยต่างพากันศรัทธาในตัวของนายศิลา เนื่องจากเพียงแต่นั่งกราบไหว้ก็มีกินอิ่มท้อง ไม่เหมือนแต่ก่อนที่ต้องอยู่แบบอดๆอยากๆ นั่นเอง³ นายศิลาได้แบ่งชาวบ้านออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งให้นั่งสวดมนต์ไปเรื่อยๆ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งจะมีหน้าที่ปลูกผัก จำพวกพริกทอง แตง พริก มะเขือ หรือหาของป่ามา รวมกันและจะแบ่งให้ทุกคนได้กินเท่ากัน⁴

ภายหลังที่ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านใหม่ไทยเจริญแล้ว นายศิลาได้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษเป็นพระศรีอารียะและเป็นกษัตริย์รัชกาลที่ 8 กลับชาติมาเกิด จากนั้นก็ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ โดยนายศิลาอ้างว่าถ้าคนไหนมีหนี้สิน ถ้ามาเข้ากับนายศิลาแล้ว นายศิลาจะล้างหนี้ให้ และมักกล่าวว่า “ธรรมสองโลก” อ้างว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ส่องเห็นหมด นายศิลามีกล้องกระจกเอาไว้มองดูว่ามีกี่ดวง⁵ แล้ว ยังอ้างว่าสามารถระลึกชาติได้ มีเวทมนต์คาถาอาคมขลังและพลังจิต ตลอดจนสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ให้หายได้ นายศิลาได้ใช้ให้พรรคพวกออกไปประกาศโฆษณาถึงความเป็นผู้มีบุญของตัวเองให้ประชาชนในหมู่บ้านไทยเจริญและในหมู่บ้านต่างๆ จนเป็นที่เลื่องลือกันไปทั่ว โดยมีชาวบ้านติดตาม

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง เผยประวัติตัวเองสั้น เคยเป็นผีปอบ – หัวหน้าลิเก เมียสาวแค้นแท้จ ‘ผีบุญ’ ผัว. วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2542). “กบฏผู้มีบุญนายศิลา วงศ์สิน” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. หน้า 44 – 45.

³หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ใช้เชือกลากศพเจ้าหน้าที่ร้ายร่ำสังเวทเวรรูป. วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2505 ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

⁴ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2542). “กบฏผู้มีบุญนายศิลา วงศ์สิน” ใน เล่มเดียวกัน. หน้า 44 – 45.

⁵นายสุต ขนนไพร. (วันที่ 22 มีนาคม 2556). สัมภาษณ์โดย นางสาวศศิธร คงจันทร์.

มาอยู่ด้วยรวมถึงชาวบ้านในบ้านใหม่ไทยเจริญและหมู่บ้านต่างๆ ใกล้เคียงมาสมัครเป็นลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก¹ โดยเรียกเก็บเงินจำนวน 52 บาท ผ่าขาว ดอกไม้ ธูปเทียน เป็นค่ายกครูจากผู้ที่มาสมัครเป็นลูกศิษย์ ยังสั่งให้ลูกศิษย์ทำไม้เป็นรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งนายศิลาจะเป็นผู้ที่ลงคาถาอาคมไว้ที่ไม้นั้น เพื่อใช้เป็นอาวุธประจำตัว นอกจากนี้นายศิลายังได้ประกอบพิธีกรรมอีกอย่างหนึ่ง เป็นพิธีกรรมใหญ่ที่จะจัดขึ้นเดือนละครั้งนั้นคือ พิธีปิดตาหาคู่ เป็นพิธีที่จัดขึ้นอย่างเอิกเกริก โดยลูกน้องของนายศิลาที่ถูกทางการจับตัว ได้ให้การถึงพิธีปิดตาหาคู่ ว่า

...นายศิลาจะคัดเลือกเอาหญิงชายในจำนวนสาวก มาทำการแต่งตัวอย่างสวยงามดูดีตามแบบของชาวชนบท จากนั้นก็จะจัดให้หญิงชายเหล่านั้นยืนเข้าแถวคนละฟากใช้ผ้าปิดตาทั้งสองฝ่าย เมื่อเสียงสัญญาณเริ่มขึ้นทั้งหมดสาวกก็จะเดินตรงเข้าหากัน และฝ่ายชายเป็นผู้จับตัวหญิง หากจับตัวหญิงคนใดได้ หนุ่มสาวคู่นั้นก็ต้องเข้าห้องซึ่งจัดไว้ และกระทำเป็นสามีภรรยา กัน ท่ามกลางเสียงโห่ร้องและเสียงดนตรีอันครึกครื้นในการทำพิธีดังกล่าวนี้...นายศิลาจะเข้าร่วมพิธีเลือกเจ้าสาวด้วยทุกครั้ง แต่สำหรับนางประกายแก้วภรรยาของนายศิลาแล้ว นายศิลาจะไม่ยอมให้เข้าทำพิธีผูกตาเลือกคู่ด้วยเป็นอันขาด พิธีลามกนี้เป็นพิธีหนึ่งที่ทำให้บรรดาหญิงสาวในจำนวนสาวกของผิบุญต้องพลีร่างเป็นเครื่องสังเวยแก่สาวกชายของผิบุญ เป็นประจำ อันเป็นพิธีหนึ่งที่ทำให้ผู้ชายจำนวนมากยอมเข้าเป็นลูกศิษย์ของนายศิลามากขึ้นเป็นลำดับ...²

จากคำให้การของลูกน้องนายศิลา ทำให้เห็นว่าพิธีปิดตาหาคู่ นั้นช่วยเพิ่มจำนวนลูกศิษย์ให้กับ นายศิลาได้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะลูกศิษย์ที่เป็นผู้ชาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นกำลังสำคัญให้นายศิลาได้ใช้สอยในเรื่องต่างๆ เช่น ให้คอยเฝ้าเวรยามและดูแลหมู่บ้าน เป็นต้น ด้วยพิธีการดังกล่าวมีการพูดถึงโดยกว้าง จึงทำให้ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายสงวน ชีมรัมย์ ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นผิดสังเกต ประกอบกับนายศิลา และพรรคพวกที่อพยพมาอยู่ใหม่ไม่ยอมมาขึ้นทะเบียนราษฎรกับผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดการช่องสุ่มก้างคนเป็นจำนวนมากแล้วยังดำรงตนอันเป็นการผิดกฎหมายบ้านเมือง นายสงวนเมื่อเห็นอย่างนั้นจึงได้นำเรื่องนี้ไปปรึกษากับกำนันตำบลสารภีถึงพฤติกรรมของนายศิลา ตามรายงานข่าวที่ว่า

¹นายสุด ขันไพร. (วันที่ 22 มีนาคม 2556). สัมภาษณ์โดย นางสาวศศิธร คงจันทร์.

²หนังสือพิมพ์พิมพ์ไท. เรื่อง นายศิลาทำพิธีปิดตาหาคู่ทุกเดือน ไม่ให้ผู้หญิงเป็นเมียใครประจำ. วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กป/7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผิบุญ.

...หลังจากชาวบ้านน้อยๆ อพยพมาเป็นที่ผดสังเกตกำนันตำบลสารภีก็ไปสังเกตการณ์ เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไรก็เข้าไปสอบถาม นายจัน ศิลา (นายศิลา) ซึ่งชาวบ้านว่าเป็นผู้ชักนำพวกเขามา กำนันก็เข้าไปสอบถามถึงที่มา นายศิลากลับตะเพิดกลับ อ้างว่ากำนันไม่เกี่ยว เป็นเรื่องที่พวกเขาจัดกันเอง กำนันจึงได้รายงานมาให้ นายอำเภอทราบ ทางนายอำเภอจึงได้พร้อมด้วยผู้บังคับกองตำรวจและ ปลัดอำเภอตรี นายเทพ หาญณรงค์ ร่วมด้วยข้าราชการและราษฎรต่างๆ รวม 9 คน ไปสอบสวนข้อเท็จจริง...¹

จากรายงานจะเห็นได้ว่ากำลังคนที่นายศิลารวบรวมมาได้มีมากกว่าร้อยละร้อยคน ซึ่งถือได้ว่ามีมากพอสมควร จึงทำให้ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เกิดความสงสัยในพฤติกรรมที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย เนื่องจาก นายศิลาไม่ยอมมาขึ้นทะเบียนสำมะโนครัวกับผู้ใหญ่บ้านแล้ว ยังเป็นที่น่าสงสัยว่ากลุ่มนายศิลาที่อพยพมาอยู่ใหม่นั้นก็มีความเป็นอยู่ที่ดี มีอาหารการกินไม่ขาด ประกอบกับวิธีการของนายศิลาที่มีรูปแบบคล้ายคอมมิวนิสต์และมีพยายามตั้งตัวอยู่อย่างอิสระไม่ขึ้นกับอำนาจรัฐ ทำให้เจ้านายที่บ้านเมืองเกรงว่าเหตุการณ์นี้จะบานปลายจนไม่สามารถควบคุมได้ เนื่องจากมีชาวบ้านมาสมัครเป็นลูกศิษย์ของนายศิลาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงนำไปสู่การจับกุมตัวนายศิลาในที่สุด

7.3.4 การปราบปราม

ภายหลังจากที่นายสงวน ชีมรัมย์ ผู้ใหญ่บ้าน ได้รายงานเรื่องนายศิลาให้ทางกำนัน และ นายอำเภอได้ทราบเรื่องราว นายเลิศ พูกกะรัตน์ นายอำเภอโชคชัย และพรรคพวกอีก 8 คนจึงได้เดินทางไปที่คุ้มของนายศิลาเพื่อจับกุมนายศิลา ตามรายงานข่าวหนังสือพิมพ์สารเสรีว่า

...นายเลิศ นายอำเภอกับพวกได้ไปถึงที่หมู่บ้านใหม่ไทยเจริญ เมื่อเวลา 11 น. ของวันที่ 29 นี้ (29 พฤษภาคม พ.ศ. 2502) ขณะที่ไปถึงนายจันกับคู่หูของเขา ร่วมด้วยชาวบ้านจำนวนไม่น้อยกำลังชุมนุมกันอยู่บนบ้านของนายศิลาเอง นายอำเภอพร้อมด้วย ร.ตอ.ประเสริฐ นานจำ นายฝั่ง และนายหวล รวม 5 คนด้วยกัน ได้ก้าวขึ้นไปบนเรือน ส่วนปลัดเทพ หาญณรงค์กับพวกอีก 3 คน รอสังเกตการณ์อยู่ข้างล่าง ทางนายจันพอเห็นตำรวจกับนายอำเภอมาก็เข้าใจว่าจะมาจับตน จึงให้อาตมิตัญญานกับพรรคพวกเข้ากลุ่มรุมทำร้ายนายอำเภอกับพวก 5 คน ด้วยไม้และปืนถึงตายคาที่ ปลัดเทพเห็นเช่นนั้นก็ยิ่งขึ้นไปเป็นการสกัดเหตุร้าย นายจันกับพวกกลับยิ่งปืนกระหน่ำลงมาถูกมือปลัดเทพแตก จากนั้นชาวบ้านที่มากับนายจันก็พากันหัดเข้าจับอาวุธเข้าเล่นงานปลัดเทพกับพวกอีก

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง 'ผีบุญ' พาพวกหลบเข้าป่าทับ – ตร. บุกตามติด รมต. รุดเยี่ยมตำหนักศพผู้กล้าหาญ. วันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

3 คน เป็นการใหญ่โดยเข้าใจผิด จะมาทำร้ายนายจัน ผู้วิเศษ ซึ่งเป็นหัวหน้าพวกเขาและจะพาพวกเขา มาหาพระศรีอารีย...¹

นายปลั่ง แทนกระโทก ครูประจำบาลหนึ่งในบุคคลที่บุกเข้าไปจับกุมด้วย หนีรอดออกมาได้ ได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในฟังว่า

...เมื่อคณะเจ้าหน้าที่ไปถึงนั้นพรรคพวกของนายจันทร ศิลา ก็เริ่มแตกตื่นจับกลุ่มส่งเสียงเอะอะฟังไม่เป็นภาษา กันขึ้น ไปยืนนอกกันแน่นข้างบ้านที่นายจันทรอยู่ เจ้าหน้าที่ที่ขึ้นไปบนบ้านก็มีนายอำเภอ และ รตอ. ประเสริฐ เป็นคนเดินเข้าไปนั่งใกล้ๆ กัน นายจันทรส่วนผู้ติดตามเรียงรายล้อมอยู่ข้างบ้าน นายอำเภอรู้ตัวจึงพูดออกตัวว่าเป็นเจ้าหน้าที่มาเยี่ยมไม่ได้มาจับหรือก่อกวนตกใจกันเลย มีอะไรก็พูดกันได้แต่มาวันนี้ยากจะเชิญ “ครูบา” ไปถามอะไรหน่อย ที่อำเภอคือเรื่องมาอยู่ยังงัย ทำอะไร ถ้าไม่ผิดเดี๋ยวก็กลับมาได้...เมื่อสิ้นคำพูดของนายอำเภอ นายจันทรก็ไหวตัวบอกไม่ไป พอบอกไม่ไป นายอำเภอก็หันไปถามหาบุญแถมจากพรรคพวกที่ไปด้วย พร้อมกับลุกขึ้นโดดคว้ามือของนายจันทร ศิลาทันที นายจันทรสะบัดหลุดร้องขึ้นว่า “เอ้าหมู่เฮาเร็ว” แล้วก็ออกวิ่งพรรคพวกของนายจันทรเห็นเช่นนั้น จึงร้องเอะอะและถื้อมิดไม้ วิ่งเข้าไปใส่ นายอำเภอและ รตอ. ประเสริฐ อย่างรวดเร็ว นายอำเภอ และ รตอ. ประเสริฐ จะหนีลงจากบ้านก็ไม่ทัน นายอำเภอถูกตีคว่ำขณะชักปืน และโดนลากจากบันได บ้านลงมาแล้ว แต่พรรคพวกของนายจันทรศิลา ได้วิ่งรุมล้อมเข้าเล่นงานคนอื่นอีก จนเกิดการขุมน วุ่นวายไม่รู้ใครเป็นใครพวกนายอำเภอเห็นท่าไม่ดีจึงเริ่มยิงปืนกราดแต่ก็สู้พวกของ “ผีบุญ” ที่มากกว่า ไม่ได้ ยิงจนกระสุนหมดและต้องถอยออกไปคุมเชิงรอบนอกบริเวณพร้อมกับมีคนวิ่งไปแจ้งอำเภอขอ กำลังด่วนเพื่อช่วยแต่ระยะทางจากอำเภอและจังหวัดกว่าจะไปถึง นายอำเภอและพวกรวม 5 คน ก็ถูก พวกของนายจันทรศิลา รุมสังหารตายเสียแล้ว...²

จากการต่อสู้ของฝ่ายนายศิลา กับเจ้าหน้าที่ทางการสะท้อนให้เห็นว่าฝ่ายของนายศิลานั้นมีความศรัทธาในผู้มีบุญเป็นอย่างมาก จึงเชื่อมั่นและกล้าที่จะกระทำการต่อสู้กับทางการอย่างรุนแรง จนกระทั่งเจ้าหน้าที่ทางการเสียชีวิต และได้มีการหวนกลับมาว่าฝ่ายตนกระทำความผิด กลับยินดีที่ฝ่ายตนเอาชนะได้และยังแสดงให้เห็นว่าฝ่ายของผู้มีบุญนั้นมีการสะสมอาวุธ ซึ่งน่าจะเป็นส่วนหนึ่งใน รัฐมองว่ากลุ่มของนายศิลานั้นเป็น “อันตราย” ที่รัฐต้องดำเนินการปราบปราม

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ‘ผีบุญ’ พาพวกหลบเข้าป่าทึบ – ตร. บุกตามติด รตอ. รุดเยี่ยมค่านับศพผู้กล้าหาญ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

²หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ‘ผีบุญ’ พาพวกหลบเข้าป่าทึบ – ตร. บุกตามติด รตอ. รุดเยี่ยมค่านับศพผู้กล้าหาญ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

จากเหตุการณ์การเข้าจับกุมนายศิลาในครั้งนี้ทำให้เจ้าหน้าที่เสียชีวิต 5 ราย โดยศพของเจ้าหน้าที่นั้น นายศิลาได้ให้พรรคพวกลากมากองรวมกันไว้หน้าคุ่มแล้วให้ร้องไห้โยกกันถือว่าปราบมารได้ โดยครูเป่งได้เล่าถึงเหตุการณ์นี้ว่า “...เมื่อขณะที่ไปจับกุมตามและทางเรากำลังรอกำลังช่วยอยู่ พรรคพวกของนายจันทร์ ศิลา พวกนั้นก็เอาเชือกและผ้าผูกศพลากไปรอบๆ บ้านเอาไปรวมกองกันไว้ แล้วแสดงการดีอกดีใจตบมือร้องรำทำเพลงแบบบรูซายันต์...”¹ ในขณะที่นายศิลาและพรรคพวกกำลังทำพิธีบรูซายันต์พร้อมกับแสดงความดีใจอยู่นั้น กองกำกับการตำรวจภูธรภาค 3 หลังจากได้รับคำสั่งจากรัฐบาลได้รวมกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง เพื่อที่จะเข้าปราบปรามกบฏผีบุญกลุ่มนี้ให้ประสบผลสำเร็จ เข้าของวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2502 กองกำลังกว่า 200 คน ภายใต้การนำของ พลจัตวา มุก ศรีสมนุรักษ์ นำกำลังทั้งหมดไปสู่หมู่บ้านใหม่ไทยเจริญ ต.สารภี อ.โชคชัย จ. นครราชสีมา เข้าล้อมหมู่บ้านของนายศิลาไว้ แล้วประกาศให้นำเด็ก ผู้หญิง และคนชรา หลบหนีไปอยู่ที่ป่าโคกเขา และประกาศอีกว่าในทุกคนเดินเรียงแถวออกมามอบตัวและวางอาวุธ แต่ก็ไม่มีความหมาย นายศิลาคนใดมอบตัว เจ้าหน้าที่ประกาศแบบนี้ตั้งแต่เช้าจนเย็น ก็ยังไม่มีใครออกมามอบตัว ใกล้เคียง 5 โมงเย็น เจ้าหน้าที่เห็นว่าเหตุการณ์จะบานปลาย จึงสั่งให้เจ้าหน้าที่กระชกเข้าไปในหมู่บ้าน สั่งให้เจ้าหน้าที่นำอาวุธมาใช้บุก ทั้งปืนกลหนัก ปืนกลเบา และเครื่องยิงจรวด ต่อสู้แบบบรูซายันต์เป็นหลัก ระดมยิงใส่หมู่บ้านหุบดับไฟไหม้ ดังสนั่นเป็นเวลา 30 นาที จึงได้ยึดหมู่บ้านได้ โดยไม่มีการยิงต่อสู้จากฝ่ายนายศิลาแต่อย่างใด เมื่อเข้าสำรวจพื้นที่แล้ว พบว่ามีผู้เสียชีวิต 11 คน และจับได้ 38 คน และจับเพิ่มภายหลังได้อีก 40 คน² แต่นายศิลาพร้อมกับภรรยาและพรรคพวกอีกสิบกว่าคนได้หลบหนีไปได้ โดยภายหลังการจับกุมนายทองสูง บุตระชายของนายศิลา³ ได้เล่าเหตุการณ์ขณะหลบหนีและนำไปสู่การจับกุมนายศิลา ความว่า

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ใช้เชือกลากศพเจ้าหน้าที่ร้ายร่างส่วงเวรเวร. 1 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

²นายจิต ผางกระโทก.(วันที่ 22 มีนาคม 2556). อดีตข้าราชการครูเกษียณอายุ เคยทำการสัมภาษณ์นายสงวน ชิมรัมย์ ผู้ใหญ่บ้าน บ้านใหม่ไทยเจริญ ซึ่งเป็นบุคคลร่วมเหตุการณ์ในครั้งนี้ด้วย. สัมภาษณ์โดย นางสาวศศิธร คงจันทร์.

³นายทองสูงมีศักดิ์เป็นทั้งลูกและน้องเขยของนายศิลา คือ นายทองสูงได้นายสายบัวน้องนางประกายแก้วเป็นภรรยา นายทองสูงเป็นคนรูปร่างเล็กและมีใบหน้าคล้ายนายศิลา โดยขณะที่ให้สัมภาษณ์กับผู้สื่อข่าว นั้น นายทองสูง ควบคุมตัวไปขังไว้ที่กองบังคับการตำรวจเขต 3 แล้ว ใน หนังสือพิมพ์สารเสรี. ยอมรับสารภาพกับตำรวจโดย

...ภายหลังที่มานายอำเภอแล้ว ว่าเมื่อเห็นกำลังฝ่ายตนไม่สามารถจะต่อสู้กับพนักงานได้ จึงได้สั่งให้ ลูกเมียหนี โดยเล็ดลอดออกทางลับที่ไปป่าทึบ เป็นการหนีชนิดต่างคนต่างหนีเอาตัวรอด แต่ได้นัดหมาย ให้ไปพบกันที่บ้านหนองหมากนาค อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ การหนีตอนนี้อยู่ในความลำบาก ยากแค้นมาก เพราะต้องลัดเลาะไปตามป่า แล้วไปรวมกลุ่มกันที่สถานีห้วยแถลง เดินทางไปลงที่สถานี บ้านส้อ จังหวัดศรีสะเกษ จากนั้นก็พากันเดินทางลัดเลาะไปจนถึงริมฝั่งแม่น้ำมูล การเดินทางต้องใช้ ทางน้ำโดยจ่ายเรือหนึ่งลำราคา 300 บาท ครึ่งแล้วต่างก็พากันลงเรือล่องไปจนถึงอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งต้องใช้เวลาเดินทางทั้งหมดถึง 6 วัน ที่อำเภอพิบูลมังสาหาร นายศिलाและญาติทั้ง ได้ขึ้นบกที่ตำบลพึ่ง แล้วก็หลบหนีไปยังประเทศลาว เมื่อเดินทางออกไปถึงยังด่านโพนทอง ซึ่งเป็นด่านใน เขตลาว เจ้าหน้าที่ลาวได้พบตัวพวกเขา จึงทำการสอบสวน ในขณะเดียวกันนายตำรวจลาวผู้หนึ่ง ก็ได้ แจ้งไปยังนายอำเภอพิบูลมังสาหาร โดยบอกว่าพวกนายศिलाอาจจะไปพวกก่อการร้ายหลบไป ซึ่งโดย สาเหตุนี้เอง นายศिलाและพวกทั้ง 11 คน จึงถูกจับกุมตัวไว้ได้โดยละม่อม (ในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2502)...¹

ภายหลังได้ตัวนายศिलाและพรรคพวก ซึ่งประกอบด้วยนายศिला นายประกายแก้ว ภรรยา นายด้วง ปัดทอง พ่อตา นางกัน ปัดทอง แม่ยาย นายทองสูง ลูกชาย นายสายบัว ภรรยา นายทองสูง นางสมหมาย น้องนางประกายแก้ว นายมันและนางเพียร สองสามีภรรยาและนายบุญเลี้ยง รวม ทั้งหมด 11 คน โดยทั้งหมดถูกนำตัวไปควบคุมไว้ที่อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี จากนั้น นายอำเภอได้รายงานข่าวด่วนมาที่กระทรวงมหาดไทยทันที ในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ได้ถูกส่ง ตัวมาที่จังหวัดนครราชสีมาโดยทางรถไฟ ด้วยขบวนรถด่วนอุบลราชธานี – กรุงเทพฯ ผู้ต้องหาทั้งหมด ถูกควบคุมตัวอยู่ในโบกี้สุดท้าย โดยมีตำรวจกว่า 20 นาย พร้อมอาวุธคอยคุ้มกันอยู่ พอถึงจังหวัด นครราชสีมา นายศिलाและพรรคพวกถูกนำตัวไปยังไว้ที่กองบังคับการตำรวจเขต 3 ตามที่หนังสือพิมพ์ สารเสรี วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ได้รายงานข่าวการคุมขังนายศिलाและพรรคพวก ว่า

“...โดยนำนายศिलाเข้าไว้ในกรงขังโดยมีเจ้าหน้าที่รักษาการอย่างเข้มแข็ง ส่วนผู้ต้องหาสำคัญบาง คน เช่นนางด้วงพ่อตานายศिला นายทองสูง บุตรนายศिला กับผู้ต้องหาชายอีก 2 คน เจ้าหน้าที่ได้ใช้โซ่

สิ้นเชิง แต่ปฏิเสธว่าตัวไม่ได้ลงมือทำร้ายเอง. วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป 7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. ยอมรับสารภาพกับตำรวจโดยสิ้นเชิง แต่ปฏิเสธว่าตัวไม่ได้ลงมือทำร้ายเอง. วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

ล่วมไว้กับเสาบสนสถานตำรวจ โดยกำชับให้ใช้โซ่ใส่กุญแจล่วมอย่างแน่นหนา...สำหรับผู้ต้องหาหญิงอีก 5 คน คือนางกันแม่ยายนายศิลา นายประกายแก้วภรรยานายศิลา นางเพียร นางสาวบัว และนางสมหมาย น้องนางประกายแก้วนั้น เจ้าหน้าที่ได้นำเข้าขังไว้ในกรงขังหญิง”¹

ภายหลังจากที่จับตัวนายศิลามาชังไว้ที่กองบังคับการตำรวจเขต 3 แล้ว เจ้าหน้าที่ได้ทำการสอบสวนพยานแต่ละปากบ้างก็ยอมรับว่ามีส่วนรู้เห็นกับเหตุการณ์ บางคนก็ปฏิเสธว่าไม่มีส่วนรู้เห็นแต่อย่างใด และในจำนวนที่จับกุมมาได้ทั้งหมดนั้น ในส่วนของผู้หญิงทางการได้พิจารณาปล่อยตัวไปเนื่องจากผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนรู้เห็นในการทำร้ายเจ้าหน้าที่ราชการจนถึงแก่ชีวิต สำหรับความผิดของนายศิลาได้ปรากฏ ตามรายงานข่าวหนังสือพิมพ์สารเสรี วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ได้รายงานถึงการตั้งข้อหาของนายศิลา ว่า

...ในการฟ้องต่อศาลนั้น เจ้าหน้าที่พนักงานสอบสวนจะตั้งข้อหาไว้ 4 ข้อด้วยกันคือ 1. ต่อสู้ขัดขวางเจ้าหน้าที่พนักงานผู้ปฏิบัติการตามหน้าที่ 2. สมคบกันฆ่าเจ้าพนักงานผู้ปฏิบัติการตามหน้าที่ด้วยความทารุณโหดร้าย 3. ยุยงส่งเสริมให้กระทำความผิดถึงขนาดที่จะก่อความไม่สงบขึ้นในพระราชอาณาจักรหรือล่งละเมิดต่อกฎหมายแผ่นดิน และ 4. ลักทรัพย์ คือ เอาปืนของเจ้าพนักงานที่เข้าไปจับกุมและถูกทำร้ายถึงตายไปเป็นสมบัติ...²

ภายหลังจากที่พนักงานสอบสวนได้ตั้งข้อหากับนายศิลาและพรรคพวกแล้ว ในการประชุมคณะรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ได้เสนอในที่ประชุมว่าควรใช้มาตรา 17 เป็นการตัดสินโทษขั้นเด็ดขาด ซึ่งในที่ประชุมมีมติเห็นชอบกับข้อเสนอของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นได้จากรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ดังนี้

ท่านนายกรัฐมนตรีเสนอว่า ตามที่ได้เสนอเรื่อง นายศิลา วงศ์สิน ช่างซ่อมผู้คนกระทำการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรและราชบัลลังก์ และกลุ่มรวมทำร้ายเจ้าหน้าที่ถึงแก่ความตาย รวม 5 คน ซึ่งเห็นว่า ควรใช้มาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร สั่งการประหารชีวิตนายศิลา วงศ์สิน ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ประชุมเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2502 เห็นชอบแล้วนั้น

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ยอมรับสารภาพกับตำรวจโดยสิ้นเชิง แต่ปฏิเสธว่าตัวไม่ได้ลงมือทำร้ายเอง. วันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผิบุญ.

²หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง นายกขอดูนี้ – สอบปากคำเอง ให้ส่งตัวพร้อมสำนวน. วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผิบุญ.

...ท่านนายกรัฐมนตรีได้สอบถามปากคำนายศิลา วงศ์สิน และต่อมาได้ตรวจสำนวนและรายงานของกระทรวงมหาดไทยแล้ว เห็นว่า...นายศิลา วงศ์สิน หรือลาดละคร ได้เป็นหัวหน้าช่องสุ่มผู้คนกระทำการอันเป็นการซ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรและราชบัลลังก์ และกลุ่มมั่วทำร้ายเจ้าพนักงานตายถึง 5 คน เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2502 เหตุเกิดที่บ้านใหม่ไทยเจริญ อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นการคุกคามความสงบภายใน จึงเสนอขอให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาขึ้นชั้นนิติบัญญัติให้นายกรัฐมนตรีสั่งการประหารชีวิตนายศิลา วงศ์สิน โดยอาศัยอำนาจตามมาตรา 17 ของธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง¹

จากรายงานการประชุมจะเห็นได้ว่า ในสายตาของรัฐสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นว่าการกระทำของนายศิลานั้นเป็นกบฏต่อแผ่นดิน ถ้าปล่อยไปก็จะเป็นภัยต่อบ้านเมืองได้ เนื่องจากพฤติกรรมของนายศิลาที่ปลุกปั่นชาวบ้านให้กระด้างกระเดื่องต่ออำนาจรัฐ ยังเป็นการช่องสุ่มกำลังคนเพื่อต้องการเป็นใหญ่ในอนาคต และอาจจะรวมไปถึงการที่รูปแบบการรวมกลุ่มของนายศิลานั้น มีลักษณะคล้ายคอมมิวนิสต์ของคอมมิวนิสต์ ด้วยเหตุนี้การกระทำของนายศิลาจึงเป็นสิ่งที่รัฐไม่อาจปล่อยเอาไว้ได้และต้องมีการลงโทษให้เห็นเป็นตัวอย่างกับกลุ่มอื่นๆ จนนำไปสู่การตัดสินใจขั้นรุนแรงและเด็ดขาด โดยการประหารชีวิตนายศิลา วงศ์สินเกิดขึ้นภายหลังจากที่นายศิลาถึงนำตัวมากรุงเทพฯ เพื่อให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ซึ่งได้สอบถามคำด้วยตัวเองและพิจารณาโทษอีกครั้งตามรายงานข่าวในวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2502 นายศิลาถูกนำตัวมาขังไว้ที่กองปราบสามยอด ในเวลา 12.40 น. จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็เดินทางมาถึงกองปราบสามยอด ภายหลังจากสอบถามคำเสร็จ นายกรัฐมนตรีได้แถลงผลการสอบปากคำต่อหน้าข่าวว่า

...นายศิลาไม่ยอมพูดอะไรและไม่ยอมรับว่าการกระทำที่เกิดขึ้นนั้น ตนเป็นผู้กระทำ นายกล่าวกว่าว่า คนอย่างนี้ไม่ยอมรับหรือดูท่าทางตลอดคำพูดดูคล่องเหลือเกินและที่มาสอบสวนนี้ก็มาสอบสวนตามระเบียบ จากนั้นจอมพลสฤษดิ์ ก็เผยว่า ตัวท่านได้ถามผิบุญว่า มีอะไรดี และมีของวิเศษอะไรคนจึงนับถือมากและถ้าหากว่าผิบุญมีดีจริงก็ขอให้มอบวิทยุกับกระโถนให้ดู ซึ่งถ้าอ้อมได้จริงตัวท่านจะนับถือและมอบตัวเป็นลูกน้องอีกคนหนึ่ง ปรากฏว่าผิบุญไม่ยอมทำตามที่นายกลบ...²

¹บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี (พิเศษ) ครั้งที่ 26/2502 วันศุกร์ ที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2502

²หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง บอกหนังสือพิมพ์ พูดจาทำทางคล่องมาก ให้ลอกฤทธิ์ ความซัดไม่กล้าทดลองให้ดูฝูงชนเฮลุดหน้าตำรวจทหารต้องเข้ากัน. วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป 7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผิบุญ.

ภายหลังจากสอบปากคำเสร็จจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้ตัดสินโทษประหารชีวิตนายคิลลา โดยได้มอบหมายให้ พลตำรวจเอกไสว ไสวแสนยากร อธิบดีกรมตำรวจ ดำเนินการตามคำสั่งโดยด่วน ตามบันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 27/2502 วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2502 ได้รายงานเหตุการณ์ในครั้งนี้ ดังนี้

อธิบดีกรมตำรวจรายงานผลการปฏิบัติตามคำสั่งของท่านนายกรัฐมนตรี เกี่ยวกับการประหารชีวิต นายคิลลา วงศ์สิน หรือลาดละคร สรุปว่า เมื่อได้รับทราบคำสั่งในวันที่ 22 มิถุนายน 2502 แล้ว ได้เดินทางไปยังจังหวัดนครราชสีมา และได้พบเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ ซึ่งเตรียมการอยู่ล่วงหน้าหลายนาย หลังจากเตรียมการเรียบร้อยทุกประการแล้ว อธิบดีกรมตำรวจได้สั่งให้เจ้าหน้าที่ตำรวจควบคุมตัวนายคิลลาฯ ไปที่ ป่าช้าจีน ณ ตำบลหัวทะเล อำเภอเมืองนครราชสีมา ณ ที่นั้นอธิบดีกรมตำรวจได้อ่านคำสั่งให้ประหารชีวิตให้ทราบทันที และให้เซ็นทราบคำสั่งไว้ด้วย เสร็จแล้วได้ให้เจ้าหน้าที่นำตัวนายคิลลาฯ ไปยังสถานที่ที่เตรียมไว้ – สำหรับยิงเป้า อธิบดีกรมตำรวจได้สั่งยิงเมื่อเวลา 17.30 น. (วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2502) โดยใช้อาวุธปืนบาเรตต้า 6 กระบอก กำลังตำรวจ 6 นาย ต่อมาได้ให้นายแพทย์เสริมศักดิ์ ศิริเวชสุนทร ผู้รักษาการแทนอนามัยจังหวัดนครราชสีมาตลอดชั้นสูตรศพ ได้รับการยืนยันว่า นายคิลลาฯ ได้ถึงแก่ความตายแน่นอน จึงได้มอบศพให้นายกเทศมนตรีเมืองนครราชสีมาไปจัดการเผาตั้งแต่เวลา 17.40...¹

ในขณะที่นายคิลลาถูกตัดสินโทษประหารชีวิต พรรคพวกคนอื่นๆ ที่ถูกจับมาได้จำนวน 33 คน ภายหลังจากการสอบสวนแล้วไม่มีหลักฐานพาดพิงว่ากระทำความผิด จึงได้ถูกปล่อยตัวไปทั้งหมด 10 คน โดยจะถูกส่งตัวกลับภูมิลำเนา ส่วนที่เหลืออีก 23 คน เจ้าหน้าที่ตำรวจจะนำไปส่งฟ้องต่อศาลต่อไป² ภายหลังจากที่นายคิลลา วงศ์สิน ถูกประหารชีวิตแล้ว จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีได้แถลงการณ์ผ่านวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เวลา 20.00 น. ในวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2502 ว่า

...โดยที่การสูญเสียของเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองในครั้งนี้ ยังความเศร้าสลดให้แก่ประชาชนและรัฐบาลเป็น อย่างยิ่ง ข้าพเจ้าจึงขอถือโอกาสแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้ง แก่บรรดาครอบครัวของผู้เสียชีวิตโดยทั่วกัน และรัฐบาลได้ให้ความอุปถัมภ์อย่างดีต่อไป

¹บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 27/2502 วันพุธ ที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2502

²หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ชนนับหมื่นเฝ้าดูประหาร. สมน้ำหน้า อตร. อ่านคำสั่งนายฯ ก่อนสั่งให้ยิง – นายฯ แถลง. วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าในฐานะหัวหน้ารัฐบาลขอประณามยืนยันให้ทราบทั่วหน้ากันว่า รัฐบาลจะกระทำทุกวิถีทาง เพื่อความมั่นคงของราชอาณาจักรและราชบัลลังก์และการกระทำใดๆ อันจะเป็นการบ่อนทำลายก่อวิน หรือคุกคามความสงบไม่ว่าจะเกิดขึ้นภายในหรือมาจากภายนอกราชอาณาจักรก็ตาม รัฐบาลนี้จะได้นำการปราบปรามอย่างเด็ดขาดทันที...¹

จากข้อความสะท้อนให้เห็นถึง นโยบายและอุดมการณ์ของรัฐบาลในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้อย่างชัดเจนว่า รัฐบาลในสมัยนี้ให้ความสำคัญกับเรื่องความมั่นคงภายในเป็นอย่างมาก โดยจะมีการปราบปรามอย่างเข้มงวดและจริงจัง ซึ่งการปราบปรามกลุ่มของนายศิลาภก็เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงนโยบายดังกล่าวของรัฐบาล แม้ว่าการรวมกลุ่มของนายศิลาภอาจจะมีที่มาส่วนหนึ่งจากความเดือดร้อนของชาวบ้านในภูมิภาคอีสาน ที่ต้องประสบปัญหาความแห้งแล้ง จากภัยธรรมชาติมาเป็นเวลานานหลายปี ทำให้ชาวบ้านมีฐานะยากจน โดยที่รัฐบาลมิได้ให้ความช่วยเหลือเท่าที่ควร แต่รัฐบาลก็ยังให้ความสำคัญกับประเด็นของการกระทำผิด การชกต่อยผู้คน การรวมกลุ่มในลักษณะคล้ายคอมมิวนิสต์และการต่อต้านเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงภายในมากกว่า ประเด็นการรวมกลุ่มอันเกิดจากความเดือดร้อนของราษฎร จึงทำให้การรวมกลุ่มของนายศิลาภถูกปราบปรามอย่างเด็ดขาด เพื่อไม่ให้เป็นอย่างกลุ่มอื่นๆ ที่มีการรวมกลุ่มกันที่อาจจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงภายใน ที่รัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

¹หนังสือพิมพ์สารเสรี. เรื่อง ชนนับหมื่นเฝ้าดูประหาร. สมน้ำหน้า อตร. อ่านคำสั่งนายฯ ก่อนสั่งให้ยิง – นายฯ แกลง. วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2502. ใน สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลผีบุญ.

บทที่ 4

วิเคราะห์ลักษณะและผลกระทบของกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน พ.ศ. 2479 – 2502

จากที่กล่าวมาจะเห็นถึงภาพการเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นทั้งในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2479 และหลังปีพ.ศ. 2479 โดยจะเห็นได้ว่าการเกิดกบฏผู้มีบุญทั้ง 2 ช่วง อาจจะมีลักษณะบางอย่างที่เป็นลักษณะร่วมกันจึงทำให้การเคลื่อนไหวการรวมกลุ่มของราษฎรในภูมิภาคอีสานทั้ง 2 ช่วงเวลาถูกเรียกรวมกันว่า “ผู้มีบุญ” ซึ่งลักษณะร่วมของการเกิดกบฏผู้มีบุญทั้ง 2 ช่วง คือ การอาศัยแนวความคิดทางศาสนา โดยเฉพาะประเด็นเรื่องพระศรีอารีย์ ที่ผู้นำการเคลื่อนไหวใช้ในการตั้งตนขึ้นเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวว่าเป็น “ผู้มีบุญ” กลับชาติมาเกิดไม่ว่าจะเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ การทำนายอนาคต หรือการแสดงตนเป็นผู้มีความรู้มากกว่าชาวบ้านทั่วไปก็ตาม

เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานนั้น โดยส่วนใหญ่จะมีการดำเนินการลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แม้จะเกิดในช่วงเวลาที่ต่างกัน แต่ด้วยอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ทำให้เห็นว่าการเกิดกบฏผู้มีบุญในหลายครั้งมีลักษณะร่วมกัน ซึ่งเหตุการณ์ที่ปรากฏให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ได้แก่ กบฏอ้ายเชียงแก้ว กบฏอ้ายสาเกียดเง็ง กบฏผู้มีบุญ กบฏหนองหมากแก้ว กบฏหมอลำน้อยชาดา กบฏนายสีลา วงศ์สิน ซึ่งลักษณะร่วมกันของเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ เริ่มตั้งแต่แกนนำของกลุ่มได้ประกาศตัวเป็น “ผู้มีบุญ” เพื่อสร้างความชอบธรรมและสร้างศรัทธาให้กับชาวบ้าน เนื่องจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องเนื่องในพระพุทธศาสนาและได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี ก่อนจะนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกกระดมให้ชาวอีสานเข้าร่วมกลุ่มกบฏ ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์เป็นความเชื่อระดับชาวบ้านที่มีความมุ่งหวังให้ตัวเองและครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ด้วยการทำบุญทำทานในชาตินี้เพื่อจะได้พบกับยุคของพระศรีอารีย์ ซึ่งเชื่อกันว่ากำลังจะมาถึงในไม่ช้า การปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ ความสมบูรณ์พูนสุข ความเสมอภาคและความยุติธรรม เป็นสิ่งที่ชาวอีสานต่างเฝ้ามองหาโลกของพระศรีอารีย์

ความเชื่อเรื่อง “ผู้มีบุญ” เป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ผู้มีบุญในทัศนะของชาวอีสาน คือ ผู้ที่มีบุญญาธิการ ผู้ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยบุญบารมีอันเป็นผลมาจากการสะสมบุญเมื่อชาติปางก่อน และพร้อมที่จะแบ่งผลบุญที่มีอยู่ในชาตินี้ให้แก่ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน ซึ่ง

ความคิดเรื่องผู้มีบุญมีลักษณะคล้ายกับความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา ดังนั้น “ผู้มีบุญ” ก็คือ พระมหากษัตริย์ พระโพธิสัตว์ ทำวชิรกรรมกราช ตลอดจนวีรบุรุษของชาวลาว และตัวเอกในวรรณกรรมที่แพร่หลายในภาคอีสาน¹ เป็นต้น โดยส่วนใหญ่แล้วผู้นำในแต่ละครั้งก็จะเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมากกว่าชาวบ้านทั่วไป และเป็นบุคคลที่เคยบวชเรียนมาก่อน หรือในบางครั้งผู้นำกบฏก็เป็นพระสงฆ์ จึงทำให้ผู้นำเหล่านี้ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระศรีอารียอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารียถูกเผยแพร່ผ่านทางพุทธศาสนานิกายเถรวาท ในรูปแบบของวรรณกรรมทางศาสนา เช่น ไตรภูมิพระร่วง มัลลยสูตร เป็นต้น ซึ่งตามความเชื่อเรื่องพระศรีอารียนั้น ก่อนที่พระศรีอารียจะมาจุติ จะต้องเกิดภัยพิบัติต่างๆ ผู้คนจะล้มตาย คนที่สะสมบุญไว้มากเท่านั้นถึงจะมีชีวิตรอดเพื่อไปพบกับยุคของพระศรีอารียได้ ในวรรณกรรมพุทธศาสนาหลายเรื่องได้เรียกชื่อของ ผู้มีบุญแตกต่างกันไป เช่น ปัจเจกพุทธ อัครสาวก อรหันตชีนาสพ โพธิสัตว์ และจักรพรรดิ ซึ่ง 2 ชื่อหลังนั้นมีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง ผู้มีบุญ อย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากคำว่า “โพธิสัตว์” หรือเรียกอีกอย่างว่า “เมตไตรย” เป็นชื่อเรียกผู้ที่ต่อไปจะเป็นพระพุทธเจ้า โดยส่วนใหญ่เนื้อหาในวรรณกรรมพุทธศาสนามักจะเป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่เสด็จมาเป็นพระพุทธเจ้า และการเกิดยุคสมัยใหม่ที่มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง หรือที่เรียกว่า ยุคพระศรีอารียเมตไตรย ส่วนคำว่า “จักรพรรดิ” จะเกี่ยวข้องกับศาสนาการเมือง เนื่องจากความหมายของคำนี้ใช้เรียกกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ หรือกษัตริย์ผู้ครอบครองจักรวาล มักปรากฏในวรรณกรรมต่างๆ คำเทศนาและอื่นๆ ที่ว่าผู้ที่สั่งสมบุญไว้ในชาติก่อนหากเกิดเป็นกษัตริย์ ก็จะมีบุญญาธิการได้ครอบครองจักรวาลหรืออาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ต่อไป และจะทรงเป็นจักรพรรดิผู้ทรงธรรม หรือ “ธรรมิกราช” โดยลักษณะเช่นนี้จึงทำให้เห็นว่า บุคคลที่อ้างตัวเป็นผู้มีบุญส่วนใหญ่จะเรียกตัวเองว่า “ทำวชิรกรรมกราช” หรือ “พญาธรรมิกราช” และในบางครั้งก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ใช้ชื่อเช่นเดียวกับกษัตริย์องค์ก่อนๆ² เช่น ในกรณีของอ้ายสาเกียดโง้ง (พ.ศ.2362) ได้อ้างตัวเป็นขุนเจืองหรือทำวชิรกรรมกราชในวรรณกรรมของชาวลาวที่กลับชาติมาเกิด ในกรณีกบฏผู้มีบุญ (พ.ศ.2444 - 2445) องค์มั่นตั้งตัวเองเป็น เจ้าปราสาททอง คือ พระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173 - 2199) ทำให้เห็น

¹ ดลนภา เพิ่มสมบัติ. (2549). กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445. หน้า 134.

² โยเนโอะ อิชิดะ. (2527). “กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน” ใน ความเชื่อพระศรีอารีย และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. หน้า 38 – 39.

ว่า ผู้นำกบฏผู้มีบุญใช้แนวความคิดทางศาสนาการเมือง ตามความเชื่อเดิมของราษฎรมาสร้าง ความชอบธรรมให้กับตัวเอง

จากความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะที่แพร่หลายอยู่ในภาคอีสาน จึงทำให้เห็นว่าการเกิดลักษณะร่วม กันของผู้มีบุญ คือ ผู้มีบุญมักจะแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือแสดงความสามารถเหนือธรรมชาติและ เหนือกว่าบุคคลธรรมดา เช่น ความสามารถด้านพิธีกรรม การท่องคาถาสวดมนต์ วิชาอยู่ยงคงกระพัน การรักษาโรคต่างๆ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องแปลกสำหรับภาคอีสาน เพราะผู้ชายในภาคอีสาน ต้องผ่านการบวชเรียน โดยการบวชเรียนก็จะเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชายได้ศึกษาทั้งวิชาทางโลกและ วิชาทางธรรมตามความใฝ่รู้ของแต่ละบุคคล เป็นผลให้ผู้ที่ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญอาจจะใช้ความชำนาญหรือ เชี่ยวชาญในเรื่องพิธีกรรมตลอดจนวิชาไสยศาสตร์ที่ได้รับจากการบวชเรียนมา เมื่อเกิดข่าวลือเกี่ยวกับ ยุคของพระศรีอารียะก็ทำให้บุคคลเหล่านี้ได้โอกาสในการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ และใช้ความรู้ที่ได้รับจาก การบวชเรียนมาใช้ประโยชน์เพื่อส่งเสริมภาพลักษณ์ของผู้มีบุญให้มีความน่าเชื่อถือมากขึ้น

นอกจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะเมตไตรยจะมีอิทธิพลในภาคอีสานเป็นอย่างมาก แต่ก็ไม่ใช่ความเชื่อเฉพาะกลุ่มคนอีสานที่มีเชื้อสายลาวเท่านั้น แต่ความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นใน บริเวณภาคกลางเช่นกัน เนื่องจากอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะเป็นที่แพร่หลาย เห็นได้จากบท สวดพระมาลัยได้รับความนิยม และเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้งานศพของราษฎร แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีกบฏ ต่อต้านอำนาจรัฐที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะแต่อย่างใด ทั้งที่ราษฎรในภาคกลาง ส่วนใหญ่ก็มีอาชีพทำนาเป็นหลักเช่นเดียวกับชาวอีสาน ประกอบกับคุณภาพชีวิตของราษฎรก็ได้ แตกต่างกันไปมาก เนื่องจากบริเวณภาคกลางนั้นมีฐานะเป็นฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ของรัฐสยาม ทำให้บริเวณภาคกลางอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐมากกว่าพื้นที่อื่นๆ เพราะแรงงาน กำลังคนที่รัฐจำเป็นต้องใช้ทั้งทำสงคราม ก่อสร้างวัด ทำชลประทาน เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นการเกณฑ์ แรงงานมาจากราษฎรในบริเวณภาคกลางแล้ว รายได้ของรัฐส่วนใหญ่ก็ได้จากภาษีอากรที่เก็บจาก กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกือบทุกอย่างของราษฎร เช่น การทำนา ทำสวน หาปลา ค้าขาย หรือ อุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น จากการถูกเกณฑ์แรงงานและภาษีอากรที่ต้องเสียให้รัฐย่อมทำให้ ราษฎรในภาคกลางมีความสำนึกถึงการถูกกดขี่และความสิ้นหวังในระบบสังคมเช่นเดียวกับราษฎรใน อีสาน จึงทำให้ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียะมีความผูกพันกับราษฎรทั้งสองพื้นที่ เพราะเป็นสังคมในอุดมคติที่ทุกคนต่างใฝ่ฝันหา แต่ที่ไม่ปรากฏการต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบของกบฏผู้มีบุญเหมือนในภาค

อีสาน ด้วยความเข้มแข็งของอำนาจรัฐที่สามารถสร้างทำให้ราษฎรในภาคกลางยอมรับในอำนาจรัฐ ด้วยการสร้างความชอบธรรมให้กับระบบการเมือง โดยการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองขึ้นมาเพื่อสนับสนุนระบบการเมืองและโฆษณาเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองนั้นๆ ให้เป็นที่ยอมรับของราษฎรในที่สุด¹

แม้ว่าในช่วงหลังพ.ศ. 2479 บ้านเมืองจะพัฒนาก้าวหน้ามากขึ้นราษฎรมีความรู้มากขึ้น แต่ผู้นำ ผู้มีบุญก็ยังคงใช้แนวคิดนี้ในการชักจูงผู้คนให้ศรัทธาเห็นได้จากในแต่ละครั้ง แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ยังรากลึกในภูมิภาคอีสานเป็นอย่างมาก แม้สังคมจะพัฒนาก้าวหน้าขึ้น ผู้นำกบฏผู้มีบุญก็ตระหนักดีถึงความเชื่อมั่น ศรัทธาที่ราษฎรมีต่อแนวคิดนี้ จึงยังคงหยิบยกมาใช้อยู่เสมอเมื่อต้องการการสนับสนุนจากราษฎร อย่างในกรณีหมอลำน้อยชาดา (พ.ศ.2475) ที่หมอลำน้อย ได้อ้างตัวเป็นพระชาดา ผู้มีบุญในเหตุการณ์เมื่อ 2444 – 2445 กลับชาติมาเกิด นอกจากการอ้างตัวแล้ววิธีที่ก็คล้ายคลึงกันโดยมีการทำนายอนาคตว่า "ต่อไปจะเดือดร้อน ไฟจะไหม้ แผ่นดินจะไหว คนจะตาย นอกจากผู้ที่ปฏิบัติธรรม จะมีศาสนาใหม่เกิดขึ้น คือ ศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย ทุกคนจะมีความเสมอภาคกัน บ้านเมืองจะอุดมสมบูรณ์จะมีต้นกล้วยพุทธรูปเกิดขึ้น เมื่อขอสิ่งใดก็ได้ โดยหมอลำน้อยชาดานั้นเป็นผู้นำข่าวมาบอกก่อนที่พระศรีอริยเมตไตรยจะมาจุติหลังจากนี้อีก 2 – 3 ปี และหมอลำน้อยชาดาอ้างทำนายอีกว่า ภาษีอากรส่วยจะลดลงเหลือ 2 บาท" หรือในกรณีกบฏนายสีลา วงศ์สิน ที่อ้างตัวเป็นผู้มีบุญ กลับชาติมาเกิด นายสีลาได้ใช้แนวคิดเรื่องพระศรีอารียเพื่อสร้างศรัทธาและความชอบธรรมให้กับตนเอง จะเห็นได้ว่ามีราษฎรจำนวนมากเข้าร่วมกลุ่มด้วย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าลักษณะพื้นฐานทางด้านแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวทั้ง 2 ช่วงเวลาจะมีความเหมือนกัน แต่หากพิจารณาจากปัจจัยที่นำไปสู่การเคลื่อนไหว วิธีการเคลื่อนไหว รวมไปถึงการปราบปรามจากภาครัฐจะเห็นได้ว่า การเคลื่อนไหวในลักษณะ “ผู้มีบุญ” ของทั้ง 2 ช่วงเวลานี้มีความแตกต่างกัน อันส่งผลให้การเคลื่อนไหว “ผู้มีบุญ” ที่เกิดขึ้นอีกครั้งในช่วงหลังพ.ศ. 2479 มีรูปแบบเฉพาะที่ไม่เหมือนกับ การเคลื่อนไหว “ผู้มีบุญ” ที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนหน้านั้น ในประเด็นต่อไปนี้

¹ฉลอง สุนทรวาณิชย์. (2527). “ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารียและกบฏในภาคอีสาน ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ” ใน ความเชื่อพระศรีอารีย และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. หน้า 25 - 27.

1. บริเวณที่เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ

ในช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญตั้งแต่ครั้งกบฏบุญกว้าง (พ.ศ. 2242) กบฏเชียงแก้ว (พ.ศ. 2334) และกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง (พ.ศ. 2362) นั้น พื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์อยู่ในบริเวณประเทศราช (ลาว) ของรัฐสยาม เนื่องจากสภาวะทางการเมืองภายในอาณาจักรล้านช้างยังคงวุ่นวายจากการแย่งชิงอำนาจของชนชั้นปกครอง จึงทำให้เกิดสงครามภายในบ่อยครั้ง ประกอบกับรัฐสยามมีความต้องการขยายอำนาจไปทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอยู่แล้ว จึงได้ใช้โอกาสนี้ในการพยายามขยายอำนาจไปยังอาณาจักรล้านช้าง ด้วยปัญหาการเมืองภายในทำให้อาณาจักรล้านช้างแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์ และอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยามทั้งหมด ตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้แบ่งเขตการปกครองทั้ง 3 อาณาจักร ดังนี้ ทางตอนเหนือให้หลวงพระบางปกครอง ทางตอนกลางให้เวียงจันทน์ปกครอง และทางตอนใต้ให้นครจำปาศักดิ์ปกครอง และให้เจ้าเมืองนครราชสีมา ซึ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอกควบคุมดูแลเมืองประเทศราชทั้ง 3 อีกที่หนึ่ง ด้วยความห่างไกลทำให้การสื่อสาร การคมนาคมเป็นไปด้วยความยากลำบากและล่าช้า ทำให้ลักษณะการปกครองแม้จะอยู่ภายใต้อำนาจรัฐสยาม แต่รัฐสยามก็ไม่ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงการปกครองภายในมากนัก ยังคงปล่อยให้เหล่าประเทศราชปกครองตนเองภายในอาณาจักร แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ให้ทุกปี ถ้าหากรัฐสยามต้องการแรงงานเพื่อทำการก่อสร้าง หรือทำสงคราม ขนส่งเสบียง หัวเมืองประเทศราชก็ต้องจัดหาให้ตามคำสั่ง แต่ถ้าหากการเมืองภายในเมืองนครราชสีมาไม่มั่นคงและไม่สามารถควบคุมดูแลเมืองประเทศราชเหล่านี้ได้ ก็อาจทำให้เกิดปัญหาทางด้านการปกครองได้ เช่น ในกรณีของกบฏผู้มีบุญอ้ายบุญกว้าง ที่สามารถยึดเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นเมืองใหญ่ได้อย่างง่ายดายด้วยนั้น ส่วนหนึ่งก็มีปัจจัยมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในเมืองนครราชสีมา ซึ่งเจ้าเมืองคนใหม่ยังไม่มีอำนาจบารมีเทียบเท่ากับเจ้าเมืองคนเก่า นอกจากปัญหาการเมืองภายในเมืองนครราชสีมาแล้ว อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้อ้ายบุญกว้างสามารถยึดเมืองนครราชสีมาได้ เนื่องจากอ้ายบุญกว้างอาจจะได้รับความร่วมมือจากราษฎรชาวเมืองนครราชสีมา เนื่องจาก ในพื้นที่ภาคอีสานราษฎรส่วนหนึ่งเป็นราษฎรที่อพยพหรือถูกกวาดต้อนมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จึงทำให้เกิดลักษณะร่วมกันระหว่างราษฎรกับอ้ายบุญกว้าง ทั้งทางด้าน

ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี ทำให้ย้ายบุญกว้างสามารถชักชวนราษฎรให้มาเข้าร่วมกลุ่มได้เป็นจำนวนมาก จนสามารถยึดเมืองนครราชสีมาได้

นอกจากกรณีกบฏบุญกว้างที่มีจุดเริ่มต้นจากเมืองประเทศราชแล้ว ในเมืองประเทศราชอย่าง นครจำปาศักดิ์ ก็เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญขึ้นถึง 2 ครั้ง คือ กบฏเชียงแก้ว และกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง ซึ่งทั้งสองกรณีก็สามารถเข้ายึดเมืองนครจำปาศักดิ์ได้ เพราะส่วนหนึ่งมาจากความอ่อนแอของเจ้าเมืองที่ไม่สามารถปกป้องเมือง และไม่สามารถควบคุมราษฎรให้อยู่ภายใต้การปกครองของตนเองได้ เห็นได้จากในครั้งที่ เชียงแก้ว เข้ายึดเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ในขณะนั้นที่มีอายุมากแล้ว เมื่อทราบเรื่องก็เกิดอาการตกใจกลัวจนทำให้เสียชีวิตในที่สุด หรือในครั้งอ้ายสาเกียดโง้ง เมื่อครั้งที่เข้าโจมตีนครจำปาศักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์ (หมาน้อย) เมื่อทราบเรื่องก็ได้พาครอบครัวและราษฎรหนีไป โดยที่ไม่ได้ทำการต่อสู้แต่อย่างใด ทำให้อ้ายสาเกียดโง้งเข้ายึดเมืองและปล้นสะดมพร้อมทั้งเผาเมืองนครจำปาศักดิ์ เกิดความเสียหายเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่ากบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงแรกนั้นมีจุดเริ่มต้นและเกิดขึ้นในบริเวณที่เป็นประเทศราชของรัฐ เนื่องจากความห่างไกลทำให้อำนาจในการปกครองของสยามไม่ได้เข้มข้นมากนัก ประกอบกับสยามยังปล่อยให้หัวเมืองประเทศราชมีอิสระในการปกครองภายในอยู่ จึงทำให้เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้นในหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ได้บ่อยครั้งแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งกันเองระหว่างชาวลาวด้วยกันเอง เนื่องจากความแตกแยกในหัวเมืองลาวเป็นกลุ่มๆ โดยผู้นำลาวของแต่ละเชื้อสาย ยังทำให้เห็นการกองทัพลาวต่อสู้กันเอง แทนที่จะร่วมมือกันปลดแอกจากอำนาจของรัฐสยาม เมื่อกองทัพลาวยกขึ้นไปทำการปราบปรามเวียงจันทร์ก็มีเมืองลาวหลายเมืองที่ยังสวามิภักดิ์ต่อรัฐสยาม ด้วยสำนึกในบุญคุณของรัฐสยามที่เข้าไปจัดตั้งบ้านเมืองให้ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ¹ ประกอบกับผู้นำลาวต่างต้องการความดีความชอบจากอาณาจักรไทย จึงนำชาวลาวด้วยกันไปทำการปราบปรามอีกด้วย อย่างไรก็ตามในกรณีกบฏอ้ายเชียงแก้ว ที่ไม่พอใจเจ้าไชยภูมิ เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวทำการปราบปรามกลุ่มเจ้าโอเจ้า เพื่อเอาความดีความชอบและยอมรับใช้รัฐสยาม จึงทำให้นครจำปาศักดิ์เป็นเป้าหมายในการโจมตีของกลุ่มอ้ายเชียงแก้ว แต่กลุ่มอ้ายเชียงแก้วก็ถูกปราบปรามโดยกองทัพของพระประทุมสุรราช (คำผง) ซึ่งก็เป็นผู้นำเชื้อสายลาวด้วยกัน ซึ่งการปราบปรามอ้ายเชียงแก้วในครั้งนี้

¹สุทิน สนองผัน. (2533). ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.1792 - 2394). หน้า 142 – 143.

ทำให้เกิดประเพณีตีช้างขึ้น จนนำไปสู่การเรียกร่องอิสระภาพของชาวข่าอีกครั้งในกรณีกบฏฮ้ายสา
เกียดโจ่ง แต่กองทัพของเจ้าอนุวงศ์ (เจ้าเมืองเวียงจันทน์) ก็เข้าปราบปรามได้ในที่สุด ด้วยความดี
ความชอบที่เจ้าอนุวงศ์ได้รับการศึกครั้งนี้ ส่งผลให้เจ้าอนุวงศ์สะสมอำนาจกำลังคนได้มากขึ้น จากการ
ที่บุตรชายได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองครองนครจำปาศักดิ์ เพื่อประกาศอิสรภาพจากรัฐสยามในเหตุการณ์
กบฏเจ้าอนุวงศ์ ซึ่งทั้งสามเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้เห็นว่าชาวลาวและข่าต่างเป็นกองกำลังสำคัญใน
การประหัตประหารกันและกัน โดยมีสาเหตุมาจากการชักจูงของผู้นำลาว ด้วยลักษณะเช่นนี้ทำให้การ
ฟื้นฟูกองทัพของล้านช้างเสื่อมลงเรื่อยจนไม่อาจต่อสู้กับกองทัพของรัฐสยามได้ ความแตกแยกในหัว
เมืองลาวนั้นแท้จริงแล้ว เป็นความแตกแยกภายในกลุ่มผู้นำลาวเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า
เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงแรก เป็นปัญหาที่เกิดจากความห่างไกลระหว่างประเทศราชกับ
รัฐสยาม ทำให้อำนาจการปกครองของรัฐสยามไม่ได้เข้มงวดและทั่วถึงมากนัก ส่งผลให้เกิดความ
วุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศราชด้วยตนเองบ่อยครั้ง จึงทำให้เกิดการต่อต้านอำนาจทั้งนำลาว
และรัฐสยามของราษฎรขึ้นหลายครั้ง ซึ่งบางเหตุการณ์ก็ลุกลามจนต้องใช้กำลังปราบปรามอย่าง
รุนแรงและเด็ดขาด

ซึ่งจะแตกต่างจากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงหลังพ.ศ. 2479 จะเกิดขึ้นในบริเวณ
พื้นที่ขนาดเล็กอยู่ในขอบเขตประเทศไทย ทำให้ปัญหาเรื่องความห่างไกลไม่ใช่ประเด็นหลักที่ทำให้เกิด
กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน เนื่องจากการคมนาคมที่ขยายไปยังจังหวัดต่างๆ ระบบเศรษฐกิจที่ขยายตัว
มากขึ้น และระบบการศึกษาที่มีรูปแบบเดียวกับส่วนกลาง ทำให้ภาคอีสานพัฒนาขึ้นมาก แต่ในทาง
กลับกันคุณภาพชีวิตของราษฎรส่วนใหญ่ในบริเวณนี้ก็ยังไม่ได้พัฒนาตามไปด้วย ราษฎรส่วนใหญ่
ยังคงมีฐานะยากจนและขาดแคลนมาโดยตลอด จึงทำให้ราษฎรบางกลุ่มลุกขึ้นมาต่อต้านอำนาจรัฐ
ผ่านขบวนการผู้มีบุญ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ด้วยลักษณะรั้วรอบขอบชิด มีอาณาเขตที่แน่นอนกว่าเดิมของ
ประเทศทำให้ลักษณะผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงหลังนั้นไม่ได้มีจุดเริ่มต้นมาจากภายนอกรัฐ แต่เกิดขึ้นโดย
ราษฎรภายในรัฐที่ต้องการต่อต้านอำนาจรัฐที่ส่งผลกระทบต่องานวิถีชีวิตของราษฎร และเหตุการณ์ก็ไม่ได้
บานปลายไปยังพื้นที่อื่นมากนัก เป็นเหตุการณ์ที่จำกัดอยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เช่น ในกรณีของหมอลำ
น้อยชาดา (พ.ศ.2479 เกิดขึ้นที่บ้านเชียงเหียน จังหวัดมหาสารคาม) และหมอลำโสภะ (พ.ศ.2482
เกิดขึ้นที่บ้านสวะถี จังหวัดขอนแก่น) พลตรี โดยทั้ง 2 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ปรากฏว่ามีการลุกลาม
บานปลายไปยังพื้นที่อื่นๆ แต่อย่างใด อาจเป็นเพราะอำนาจรัฐที่มีความเข้มแข็งมากขึ้นและกระจายไป

ในแต่ละพื้นที่ของประเทศไทย จึงทำให้รัฐสามารถควบคุมราษฎรและเหตุการณ์ต่างๆ ที่กำลังจะลุกลามและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐได้อย่างทันที่

2. กลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว

เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ซึ่งกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2479 นั้นมีการแสดงออกถึงความแตกต่างได้อย่างชัดเจน เช่นในกรณีกบฏเชียงแก้ว และกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง ที่มีผู้นำกบฏเป็นพวกข่า ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่มักจะถูกกดขี่ ขูดรีดทั้งจากรัฐสยามและลาวมาตลอด ทั้งๆ ที่พวกข่านี้เคยเป็นชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ทั่วบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาก่อน แต่ก็ถูกทั้งรัฐสยามและลาวรุกรานและกวาดต้อนมาเป็นทาส เพื่อใช้แรงงาน เก็บส่วย และยังถูกกดขี่ให้อยู่ในชนชั้นที่ต่ำที่สุด ทำให้พวกข่าจำนวนมากเกิดความโกรธแค้นมาเป็นเวลานาน เมื่อมีผู้นำที่ประกาศว่าจะทำให้พวกข่าเป็นอิสระภาพทั้งจากรัฐสยามและลาว จึงทำให้มีพวกข่าจำนวนมากเข้าร่วมเพื่อต่อสู้กับอำนาจอยุธยาธรรมที่ตัวเองได้รับ ซึ่งการที่พวกข่าต้องการยึดเมืองนครจำปาศักดิ์นั้น ก็เนื่องมาจากนครจำปาศักดิ์เคยเมืองหลวงของพวกข่าแล้ว นครจำปาศักดิ์ยังเป็นเมืองที่เจ้านายจากรัฐสยามอาศัยอยู่ด้วย ถ้าตีเมืองนครจำปาศักดิ์ได้ก็เท่ากับว่าพวกข่าสามารถประกาศอิสรภาพจากทั้งรัฐสยามและลาวได้ในที่สุด นอกจากพวกข่าที่ต่อสู้เพื่ออิสรภาพแล้ว ในบริเวณภาคอีสานนั้นราษฎรบางส่วนเป็นราษฎรจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่นิยมอพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก ซึ่งสาเหตุที่ทำให้ต้องอพยพก็เพื่อหลีกเลี่ยงภัยสงครามภายในอาณาจักรล้านช้าง และอีกส่วนก็เป็นผลมาจากสงครามระหว่างรัฐสยามกับล้านช้าง เมื่อสยามชนะสงครามก็จะกวาดต้อนผู้คนมาด้วย และให้คนเหล่านี้ตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณอีสานเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ชาวอีสานส่วนหนึ่งสืบเชื้อสายมาจากลาว สิ่งที่ติดตัวมากับผู้คนเหล่านี้ก็คือ ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี ต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2479 สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ในหลายครั้งที่ผู้มีบุญได้กล่าวอ้างถึงการฟื้นฟูนครเวียงจันทน์ให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง เช่น ในครั้งกบฏสามโบก (2442 - 2444) ผู้มีบุญก็ได้กล่าวถึง เวียงจันทน์เช่นกัน เนื่องจากรัฐได้เรียกเก็บเงินรัชชูปการจากราษฎรเป็น 4 - 6 บาท ต่อปี ซึ่งถือว่าเป็นเงินจำนวนมากเมื่อเทียบกับวิถีชีวิตของราษฎรที่ยังประกอบอาชีพการเพาะปลูกเพื่อยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ในสภาพสังคมที่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับเงินมากนัก จึงเป็นสิ่งที่ยากลำบากสำหรับราษฎรที่จะต้องหาเงินมาเพื่อชำระค่า

รัฐูปการให้กับรัฐ เมื่อเทียบกับสมัยก่อนที่เวียงจันทน์ยังรุ่งเรือง และมีอำนาจปกครองพื้นที่ทางอีสานนั้นได้เรียกเก็บภาษีส่งจากราชวรินทร์เป็นของ เช่น ผ้าขาว แห เป็นต้น ซึ่งไม่ได้สร้างความยากลำบากให้กับราชวรินทร์เท่าใดนัก เนื่องจาก ราชวรินทร์ในแถบนี้เมื่อมีเวลาว่างจากการทำนา ก็จะทำกรรพหรือทำเครื่องจักรสานต่างๆ หรือทำอุปกรณ์ทำมาหากินใช้เป็นประจำเสมอ

ด้วยลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ผู้มีบุญสำนึกถึงระบบการปกครองของเวียงจันทน์ และได้นำเรื่องเกี่ยวกับเวียงจันทน์มาเล่าขานให้ราชวรินทร์ฟังเพื่อปลุกกระตือรือร้นให้ราชวรินทร์มาร่วมกลุ่มด้วย หรือในครั้งกบฏหมองหมากแก้ว พ.ศ. 2467 ผู้มีบุญก็ได้กล่าวถึงเวียงจันทน์ในลักษณะเดียวกัน คือ “... ในที่สุดเวียงจันทน์จะยิ่งใหญ่เหมือนแต่โบราณลูกหลานๆ เวลานี้เป็นข้าเขาเหมือนผักตบชวาเล็กๆ อย่าเพิ่งรีบด่วนเหยียบย่ำ ถ้ามีการทอดยอแล้วมันจะโตขึ้นรวดเร็วจนต้องเอาไม้พาดจึงจะขึ้นถึง...”¹ เป็นส่วนหนึ่งในคำกลอนของผู้มีบุญที่ได้อธิบายให้ชาวบ้านฟัง แสดงให้เห็นว่า ราชวรินทร์แม้จะอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยาม แต่ก็ยังคงคิดว่าตัวเองเป็นคนของเวียงจันทน์และรอคอยเวลาที่เวียงจันทน์จะกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง แม้แต่เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นภายหลังปีพ.ศ. 2479 ก็ยังพบว่า ผู้มีบุญยังได้กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของเวียงจันทน์ คือ ในเหตุการณ์กบฏหมองหมากแก้ว (พ.ศ. 2479) ซึ่งหมองหมากแก้วได้นำนายว่า “เวียงจันทน์จะกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง และต่อไปหมองหมากแก้วจะขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้นครองเมืองเวียงจันทน์”² จากคำทำนองดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า ราชวรินทร์ให้แถบนี้มีการสืบเชื้อสายมาจากลาวและยังคงยึดมั่นกับระบบการปกครองของเวียงจันทน์มากกว่ารัฐไทย ด้วยความแตกต่างทางด้านภาษา วัฒนธรรม ประเพณี จึงทำให้รัฐไทยจะพยายามปลูกฝังและสร้างจิตสำนึกให้กับราชวรินทร์ ถึงการเป็นหนึ่งเดียวกันกับรัฐไทยผ่านระบบการศึกษา ศาสนา เป็นต้น โดยภายหลังจากเหตุการณ์หมองหมากแก้วก็ไม่ปรากฏว่าผู้มีบุญได้นำเรื่องเกี่ยวกับเวียงจันทน์มากล่าวถึงอีก ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการดำเนินการของรัฐที่ต้องการสร้างสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเริ่มประสบผลมากขึ้น ประกอบกับราชวรินทร์ในภาคอีสานนั้นไม่ใช่กลุ่มที่เพิ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคอีสาน แต่กลายเป็นกลุ่มคนรุ่นลูกหรือหลานที่เกิดและเติบโตมาในภาคอีสาน ซึ่งวัฒนธรรม ประเพณี ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษที่มีเชื้อสายลาวได้ถูกปรับเปลี่ยนและผสมผสานให้

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. หน้า 105.

²บุญช่วย อรรถการ และไพฑูริย์ มีกุล. (2542). “กบฏผู้มีบุญเมืองมหาสารคาม” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. หน้า 54.

เหมาะสมกับพื้นที่นั้นๆ จนเกิดวัฒนธรรม ประเพณี ที่ลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น จึงทำให้สำนึกความเป็นคนเวียงจันทน์ของราษฎรอีสานได้จิตจางลงกว่าเดิมมาก แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกับราษฎรในภาคอีสาน คือ สำนึกความเป็นท้องถิ่นนิยมที่ต้องการปกป้องผลประโยชน์ของทั้งตัวเองและในท้องถิ่นของตัวเอง ดังจะเห็นได้จากในกรณีของหมอลำโสภะ พลตรี ที่ต่อต้านนโยบายบางนโยบายของรัฐ โดยหมอลำโสภะ พลตรี เห็นว่าเป็นนโยบายที่ไม่เป็นธรรมและส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของตัวเองและราษฎรในท้องถิ่นอีสาน จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ

3. ปัญหาที่นำไปสู่การเคลื่อนไหว

ปัจจัยที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญในชองก่อนพ.ศ. 2479 และหลังพ.ศ. 2479 นั้น มีความแตกต่างกันโดยจะเห็นได้ว่าปัญหาก่อนพ.ศ. 2479 ปัญหาไม่หลากหลายมากนักส่วนใหญ่เป็นเรื่องการเก็บภาษี เพราะความสนใจของราษฎรอยู่ที่เรื่องปากท้องเป็นหลัก จะเห็นได้จากในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการเก็บภาษีอากรจำนวนมากของรัฐสยาม เห็นได้จากตั้งแต่กบฏเชียงแก้ว (พ.ศ. 2334) ที่พวกเขาได้รวมตัวกันต่อต้านอำนาจรัฐก็เนื่องมาจากการเรียกเก็บส่วยเป็นทองคำถึงปีละ 6 ชั่ง จากเดิมที่เคยเก็บปีละ 3 ชั่ง ซึ่งในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 นั้นผลประโยชน์ที่สำคัญที่สุดของการปกครองอีสานและหัวเมืองลาวของรัฐสยาม คือ การเก็บส่วย ซึ่งส่วนมากจะเก็บเป็นสิ่งของพวกผลเร็ว น้ำรัก ป่าน กระวาน ขี้ผึ้ง ผ้าขาว หรือโลหะที่มีค่า คือ ทองคำฝอย คนละ 2 – 3 ชั่ง หากไม่มีสิ่งของให้ส่งเป็นเงินคนละ 4 – 6 บาท ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนเป็นเก็บเงินเพียงอย่างเดียว ส่วยที่เก็บได้จะเป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมือง กรมการเมืองมากที่สุด โดยในช่วงแรกเจ้าเมืองจะได้รับ 2 ส่วนขึ้นไป ส่วนกลางได้รับ 1 ส่วนหรือน้อยกว่านั้น ต่อมาเมื่อส่วนกลางเห็นว่าจำนวนไพร่ที่ต้องเสียส่วยมีจำนวนน้อยลงกว่าความเป็นจริงมาก ส่วนกลางจึงกำหนดสัดส่วนใหม่ ให้เจ้าเมืองได้รับเพียง 1 ส่วนเท่านั้น ส่วนกลางได้รับ 3 – 4 ส่วน ซึ่งการเก็บส่วยด้วยวิธีสักเลกของรัฐสยามในช่วงแรกนั้นยังไม่เป็นระบบมากนัก ซึ่งปัญหาการเก็บส่วยได้น้อยลง และส่วยค้างอยู่เป็นจำนวนมาก ปัญหาสำคัญของการเก็บส่วย คือ ในระดับไพร่ ไพร่หนีไปอยู่เมืองอื่นบ้าง ไปแต่งงานเป็นเชลยสู่เมืองอื่นบ้าง ส่วนปัญหาระดับเมือง และระดับกองส่วย คือ เจ้าเมืองส่งส่วยไม่ครบตามจำนวนเนื่องจากได้ฉ้อโกงไปใช้เองบ้าง หรือถูกเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่แย่งไพร่ไป และอ้างว่าไพร่ชรา ตาย พิกار และหนีไปอยู่เมืองอื่นบ้าง ซึ่งรัฐสยามก็พยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวหลายวิธี แต่ก็ไม่ค่อยเป็นผล

เท่าใดนัก เพราะรัฐไม่ทราบจำนวนไพร่ที่แท้จริงมีเท่าไรในแต่ละเมือง จนในช่วงปีพ.ศ. 2402 – 2407 รัฐสยามได้ทำการสักระเลครั้งใหญ่ทำให้การสักระเลเริ่มเป็นระบบมากขึ้นจนทำให้สามารถเก็บส่วยได้เพิ่มมากขึ้น

นอกจากรัฐจะต้องประสบปัญหาการเก็บส่วยแล้ว ราษฎรในอีสานก็ได้รับความยากลำบากจากการเก็บภาษีอากรของรัฐเช่นกัน ซึ่งปรากฏให้เห็นในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากเก็บภาษีอากรของรัฐอีกหลายเหตุการณ์ โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 5 เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นถึงสองครั้ง ด้วยปัจจัยส่วนหนึ่งมาจากการเก็บภาษีอากรเป็นเงินคนละ 4 บาท คือ กบฏสามโบก (พ.ศ. 2442 - 2444) และกบฏผู้มีบุญ (พ.ศ. 2444 - 2445) โดยทั้งสองเหตุการณ์ในเกิดขึ้นในเวลาต่อเนื่องกัน ทำให้เห็นว่าการเก็บภาษีของรัฐได้ส่งผลกระทบต่อราษฎรอีสานอย่างต่อเนื่องแล้ว การเปลี่ยนแปลงการปกครองในหัวเมืองอีสานจากระบบกินเมืองมาเป็นระบบเทศาภิบาล ส่งผลให้กรมการเมืองได้รับผลกระทบไปด้วย เนื่องจากกรมการเมืองเหล่านี้จะได้ผลประโยชน์การเก็บภาษีราษฎรเป็นจำนวนมาก แต่ก็ไม่สามารถระทำการเช่นเคยได้แล้ว กรมการเมืองจะได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินเดือน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับผลประโยชน์ที่เคยได้รับแล้ว เงินเดือนที่ส่วนกลางให้กับกรมการเมืองมีจำนวนน้อยกว่ามาก จึงทำให้กรมการเมืองบางคนคิดขโมยเงินภาษีที่ราษฎรนำมาเสีย ทำให้ราษฎรต้องเสียเงินภาษีปีละหลายครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวเมืองที่ห่างไกลจากข้าหลวง จนก่อให้เกิดปฏิกริยาต่อต้านอำนาจรัฐขึ้น แม้ว่าภายหลังเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 จะถูกปราบปรามจนสงบลง ทำให้รัฐสยามตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในอีสานมากขึ้นและพยายามปรับปรุงแก้ไขปัญหาในอีสาน รวมถึงเรื่องการเก็บเงินภาษีก็มีความรัดกุมมากขึ้น เพื่อป้องกันการยักยอกเงินของเหล่าข้าราชการที่เกี่ยวข้องกับการเก็บภาษี ทั้งนี้รัฐก็ไม่ได้มีการเก็บภาษีเพิ่มจากราษฎร เนื่องจากรัฐทราบถึงฐานะความยากลำบากของราษฎรในแถบอีสานซึ่งเป็นปัญหาสำคัญ แม้ว่ารัฐจะพยายามแก้ไขปัญหการเก็บภาษีในอีสาน โดยได้ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานเหลือแค่การเก็บภาษีจากราษฎรเท่านั้น เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ราษฎรมีเวลาประกอบอาชีพมากขึ้น แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร การเก็บภาษีอากรยังคงเป็นปัญหาสำหรับราษฎรอีสาน เห็นได้จากภายหลังเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 ต่อมา 24 ปี ก็เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญขึ้นอีกครั้ง คือ กบฏหนองหมากแก้ว พ.ศ. 2469 ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ รวมถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดกบฏในครั้งนี้ ปัจจัยส่วนหนึ่งก็คือ การเก็บภาษีราษฎรเป็นเงิน 4 บาท ซึ่งผู้นำกบฏได้ชักชวนให้ราษฎรมาเข้าร่วมกลุ่มของ

ตน โดยกล่าวว่า ถ้าหากราษฎรมาเข้าร่วมกลุ่มด้วยไม่ต้องเสียภาษีเป็นเงิน ให้นำผ้าขาวมาเสียแทน เหมือนครั้งที่เวียงจันทน์ยังปกครองดินแดนแถบนี้ก็เก็บส่วยจากราษฎรเป็น ผ้าขาว แห ของป่า เป็นต้น จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ทำให้เห็นว่า การเก็บภาษีของรัฐยังคงเป็นปัญหาของราษฎรในอีสานอยู่เช่นเคย เนื่องจากอัตราการจัดเก็บภาษีอากรที่กำหนดไว้ไม่ได้เพิ่มขึ้นเท่าใดนัก คือ 4 – 6 บาท มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งในช่วงก่อนที่รัฐจะยกเลิกการเก็บภาษีอากรหรือเงินรัชชูปการนั้น รัฐได้ปรับลดอัตราภาษีลงอีกเหลือ 2 บาท แต่กระนั้นการเก็บเงินภาษีนี้ก็ยังเป็นภาระหนักสำหรับราษฎรอีสาน แม้ว่ารัฐจะเปิดโอกาสให้ราษฎรมีเวลาประกอบอาชีพมากขึ้น ซึ่งอาชีพหลักของชาวอีสาน คือ การทำนา ปัจจัยสำคัญสำหรับการทำนา คือ น้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำฝน ด้วยลักษณะภูมิประเทศในแถบอีสานไม่เอื้ออำนวยแก่การเพาะปลูก จึงทำให้ผลผลิตที่ได้ค่อนข้างต่ำและไม่มีคุณภาพ ประกอบกับยังไม่มีระบบชลประทานเพื่อสนับสนุนเกษตรกรรมในภูมิภาค ความหวังของราษฎรอีสานอย่างเดียวสำหรับการทำนา คือ การรอคอยน้ำฝน จึงไม่สามารถคาดการณ์ใดๆ ได้ ด้วยสภาพภูมิประเทศที่ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก หากจะรอคอยผลผลิตจากการทำนาอย่างเดียวก็ไม่เพียงพอสำหรับเลี้ยงตนเองและครอบครัว ราษฎรอีสานจึงปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณบ้านเพิ่มเติม แต่ก็ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้มากนักเพราะไม่มีน้ำเพียงพอสำหรับเพาะปลูกในพื้นที่ขนาดใหญ่ นอกจากเพาะปลูก ราษฎรแถบนี้ก็ในเวลาว่างจากการทำนามาผลิตสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตรประจำวัน เช่น กระติบ กระดัง ตะกร้า แห บางหมู่บ้านก็ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและปลูกฝ้าย เป็นต้น

แม้ว่าชาวอีสานจะผลิตสิ่งของที่เป็นจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตไว้ใช้เองเพื่อลดค่าใช้จ่าย แต่ก็ไม่ได้ส่งผลให้ชาวอีสานกินดีอยู่ดีมากนัก ในขณะที่อาชีพค้าขายสามารถสร้างความร่ำรวยให้ชาวจีนและญวนเป็นอย่างมาก แต่กลับไม่ได้รับความนิยมสำหรับชาวอีสาน เพราะชาวอีสานเชื่อว่าเป็นอาชีพที่ต้องโกหกหลอกลวงและเอาเปรียบผู้อื่นเพื่อที่จะขายให้ได้กำไรมากๆ ชาวอีสานคิดว่าการค้าขายเป็นการโกหกถือเป็นเรื่องบาป ด้วยเหตุนี้แม้จะต้องอดมื้อกินมื้อก็ดีกว่าค้าขายเอาเปรียบผู้อื่น ชาวอีสานเชื่อว่าการร่ำรวยหรือยากจนไม่ได้ขึ้นอยู่กับการทำมาหากิน แต่ขึ้นอยู่กับบุญกรรมที่ได้สะสมมา วิธีสร้างความร่ำรวยที่มาจากเอาเปรียบผู้อื่น การค้าขายถือเป็นเรื่องบาปอย่างยิ่ง¹ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตของชาวอีสานเป็นแบบเรียบง่ายและการผลิตเป็นแบบยังชีพแต่พอมีพอกินในครัวเรือน เมื่อรัฐเปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีอากรในภูมิภาคนี้จากสิ่งของเป็นเงินตรา จึงส่งผลกระทบต่อราษฎร

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2523). *ผญาบทกวีของชาวบ้าน*. หน้า 79.

โดยตรง เนื่องจากในอดีตอีสานเป็นแหล่งส่งส่วยที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของรัฐ ถึงแม้ว่าสภาพภูมิประเทศจะไม่เหมาะสำหรับการทำเกษตรกรรม แต่อีสานก็มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ โดยมีของป่าหลายชนิดเป็นที่ต้องการของรัฐ เช่น ครั่งดิบ ยาง งาช้าง กายาน ขี้ผึ้ง ผลเร็ว น้ำรัก กระวาน แร่เหล็ก และทองคำ เป็นต้น ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วยที่ได้รับจากอีสานสามารถสร้างรายได้ให้กับรัฐ จากการส่งออกสินค้าเป็นจำนวนมากเมื่อเทียบกับพื้นที่อื่นๆ แม้ว่ารัฐจะได้ผลประโยชน์จำนวนมากจากอีสาน แต่รัฐก็ไม่ได้เอาใจใส่ราษฎรในอีสานเท่าใดนัก ราษฎรยังมีความเป็นอยู่ที่ขัดสนและกำลังประสบปัญหาความยากจน เนื่องจากระบบการผลิตที่ล้าสมัยซึ่งใช้กันมาเป็นเวลานาน ด้วยลักษณะเช่นนี้จึงทำให้ชาวอีสานไม่ได้รู้สึกผูกพันกับกรุงเทพฯมากนัก นอกจากนี้มีหน้าที่ส่งส่วยเท่านั้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเหตุการณ์กบฏผู้มิบุญที่ได้ขึ้นในช่วงก่อนพ.ศ. 2479 นั้น มีปัญหาในเรื่องการเก็บภาษีอากรเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ราษฎรในอีสานรู้สึกถูกรัดเอาเปรียบจากภาครัฐ จึงนำไปสู่การต่อต้านอำนาจรัฐ แต่ภายหลังพ.ศ. 2479 ปัจจัยที่ทำให้เกิดกบฏผู้มิบุญนั้น มาจากนโยบายที่หลากหลายมากขึ้น เนื่องจากได้มีการพัฒนาประเทศในหลายด้านทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประกอบกับการที่ประชาชนมีความรู้มากขึ้น ทำให้ตระหนักถึงปัญหาอันเกิดจากการกระทำของรัฐได้มากขึ้น

ปัญหาที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวของผู้มิบุญในช่วงนี้ นอกจากปัญหาเรื่องภาษีอากรแล้วยังมี ปัญหาที่จากการปฏิรูปและการขยายระบบการศึกษาของรัฐ การปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสาน การเก็บภาษีที่ดิน และการบังคับใช้กฎหมายป่าไม้ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 การปฏิรูปและขยายระบบการศึกษาของรัฐ

ในเหตุการณ์กบฏผู้มิบุญที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 นั้น รัฐเห็นว่าปัจจัยส่วนหนึ่งที่ทำให้เหตุการณ์ในครั้งนี้ลุกลามไปเกือบทุกพื้นที่ในภาคอีสานนั้น เนื่องจากราษฎรยังขาดการศึกษา จึงรู้เท่าไม่ถึงการณ์ตามที่ข้าหลวงพิเศษช่วยตรวจราชการมณฑลอีสานรายงานไว้ว่า “...เพราะราษฎรในพื้นที่เมืองยังประกอบด้วยความโง่เขลาปราศจากความดำริไตร่ตรอง ไม่ใคร่ได้ยินได้ฟังสรรพสำเนียงและศิลปวิทยาการใด ซึ่งเป็นที่บำรุงความฉลาดความรู้ของราษฎร”¹ ซึ่งทำให้ภายหลังจากที่เหตุการณ์กบฏผู้มิบุญได้สงบลง ทำให้รัฐตระหนักถึงปัญหาด้านการศึกษาในภาคอีสานมากขึ้น จึงได้เริ่ม

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2.18/11 เรื่อง พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิศาสตร์วิไชย ข้าหลวงพิเศษช่วยตรวจราชการมณฑลอีสาน กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. วันที่ 30 สิงหาคม ร.ศ. 121.

ดำเนินการขยายระบบการศึกษาของรัฐให้เข้าถึงราษฎรในทุกท้องถิ่นอย่างทั่วถึง โดยรัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ ถึงแม้ว่ารัฐจะสามารถขยายระบบการศึกษาไปตามท้องถิ่นต่างๆ ได้แล้ว แต่ภายหลังพ.ศ. 2475 ปัญหาเรื่องการศึกษาก็ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น โดยทั้งในกรณีของหมอลำน้อยชาดา (พ.ศ. 2479) และกรณีหมอลำโสภา พลตรี จะพบว่าระบบการศึกษาของรัฐเป็นแรงผลักดันหนึ่งที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญขึ้น แม้ว่าเรื่องระบบการศึกษาจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญทั้ง 2 กรณี แต่ประเด็นปัญหาเรื่องระบบการศึกษาของทั้งสองกรณีก็มีความแตกต่างกัน เนื่องจากในกรณีหมอลำน้อยชาดา ต่อต้านระบบการศึกษาโดยหมอลำน้อยชาดาได้กล่าวชักชวนชาวบ้านไม่ให้ส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษารัฐ เนื่องจากทำให้เป็นการเสียเวลาทำมาหากิน ซึ่งนั้นก็แสดงเห็นถึงความไม่นิยมในระบบการศึกษา เนื่องจากภายหลังพ.ศ. 2475 ปัญหาสำคัญที่ส่งผลให้การขยายระบบการศึกษาภาคบังคับไปยังท้องถิ่นต่างๆ ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก นั่นก็เพราะปัญหาเรื่องงบประมาณสำหรับปรับปรุงและพัฒนาการศึกษาที่รัฐจัดสรรให้นั้นยังไม่เพียงพอ จึงเป็นการยากที่จะทำให้การศึกษาของรัฐได้เข้าถึงเด็กนักเรียนในพื้นที่ห่างไกล เนื่องจากจำนวนโรงเรียนประจำตำบลไม่เพียงพอต่อจำนวนนักเรียน ทำให้ในแต่ละตำบลจะมีโรงเรียนประจำตำบลเพียง 1 หรือ 2 แห่ง เท่านั้น ทำให้เด็กนักเรียนที่อยู่ในหมู่บ้านที่ห่างไกลไม่สามารถเดินทางมาโรงเรียนได้ เพราะเส้นทางการคมนาคมก็ยังไม่สะดวกสบายแล้วยังมีผลกระทบต่อความปลอดภัยของเด็กอีกด้วย

นอกจากนี้บรรดาผู้ปกครองก็พยายามหลีกเลี่ยงไม่ส่งเด็กมาเข้าโรงเรียนตามเกณฑ์ที่รัฐกำหนดไว้หรือการสนับสนุนในเด็กนักเรียนขาดเรียนหลายวันติดต่อกันเพื่อให้ช่วยทางบ้านทำงาน ประกอบกับในพื้นที่ห่างไกลอย่างภาคอีสานนอกจากปัญหาเรื่องการคมนาคมจะเป็นอุปสรรค ทำให้นักเรียนเดินทางไปโรงเรียนได้อย่างยากลำบากแล้ว ยังทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแบบเรียนและแบบเรียนมีราคาแพงขึ้นเกือบเท่าตัว จึงทำให้ราษฎรต้องรับภาระหนักในการหาซื้อแบบเรียนให้กับบุตรหลาน จึงทำให้เห็นว่าปัญหาการศึกษาที่เป็นแรงผลักดันในหมอลำน้อยชาดาต่อต้านระบบการศึกษาของรัฐ ส่วนหนึ่งก็มาจากความไม่พร้อมทางด้านงบประมาณในการสนับสนุนระบบการศึกษาแล้ว ระบบการศึกษาก็ยังไม่ได้ตอบสนองความต้องการของราษฎรและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของราษฎรเท่าที่ควร จึงทำให้ราษฎรยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาที่รัฐจัดให้ และไม่นิยมส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนของรัฐ ราษฎรยังมองว่าการศึกษาที่รัฐจัดให้นั้นเป็นเรื่องไกลตัวและทำให้เสียเวลา

ในการทำมาหากินแล้วยังสร้างภาระให้กับราษฎรอีกด้วย ซึ่งในกรณีของหมอลำโสภา พลตรี ที่แสดงออกถึงการต่อต้านระบบการศึกษาของรัฐเช่นกัน แต่ก็เป็นการต่อต้านในอีกด้านหนึ่งที่แตกต่างจากในกรณีของหมอลำน้อยชาดา โดยการที่หมอลำโสภาเรียกร้องไม่ให้ชาวบ้านส่งบุตรหลานไม่เข้าโรงเรียนประชาบาล เพราะหมอลำโสภา พลตรี เห็นว่าการศึกษาของรัฐเป็นการครอบงำทางวัฒนธรรม ถ้าหากส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนในโรงเรียนก็ทำให้เด็กกลายเป็นไทยและทอดทิ้งวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิม รวมถึงภาษาท้องถิ่นด้วย เนื่องจากการศึกษาภาคบังคับของรัฐ จะมีลักษณะการเรียนการสอนที่เน้นใช้ภาษาไทยกลางระหว่างครูและนักเรียนเป็นหลัก รวมถึงเนื้อหาที่ใช้สอนก็เป็นการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และปลูกจิตสำนึกของนักเรียนให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐส่วนกลาง โดยการให้เรียนรู้เกี่ยวกับประวัติของวีรบุรุษที่เสียสละเพื่อแผ่นดิน และการพานักเรียนไปทัศนศึกษาตามโบราณสถานต่างๆ เพื่อให้เห็นถึงการกอบกู้เอกราชและการถูกข่มเหงจากชาติศัตรู เป็นต้น

ด้วยลักษณะเนื้อหาเช่นนี้ทำให้หมอลำโสภา พลตรี เกิดความความรู้สึกว่ารัฐพยายามจะครอบงำนักเรียนให้กลายเป็นคนไทยกลางในที่สุด ประกอบกับระบบการศึกษาภาคบังคับนี้ก็จะเป็นการเรียนที่มีการกำหนดเวลาเรียนที่ชัดเจนตั้งแต่เช้าจนเย็น และยังกำหนดให้นักเรียนขาดเรียนได้ไม่เกิน 7 วันต่อเดือน เพื่อแก้ไขปัญหานักเรียนขาดเรียนเป็นเวลาหลายวันติดต่อกัน ซึ่งก็ทำให้หมอลำโสภา พลตรีคิดว่า ลักษณะเช่นนี้เป็นการบังคับกันเกินไป เนื่องการชาวอีสานส่วนใหญ่นิยมศึกษาค้นคว้าความรู้จากวัดโดยการบวชเรียนหรือการนำบุตรหลานไปฝากให้เป็นลูกศิษย์ของพระ ซึ่งการบวชเรียนเช่นนี้ทำให้ผู้เรียนมีอิสระให้การเรียนมากกว่าการศึกษาของรัฐ นอกจากนี้แล้วครูผู้สอนที่เป็นบุคคลธรรมดาไม่ใช่พระสงฆ์อย่างแต่เดิมทำให้เกิดความไม่เชื่อมั่นว่าครูของรัฐนั้นจะมีความสามารถมากพอที่จะสอนบุตรหลานของพวกเขา และต้องใช้อักษรธรรมในการเรียนการสอนเท่านั้น เพราะอักษรธรรมจะทำให้คนเรียนเป็นคนดีมีศีลธรรม เนื่องจากคนที่จะใช้อักษรธรรมในการสอนได้ต้องเป็นพระสงฆ์หรือคนที่เคยบวชเรียนมาก่อน ด้วยลักษณะดังกล่าวมานี้จึงเป็นแรงผลักดันให้หมอลำโสภา พลตรี ต่อต้านระบบการศึกษาของรัฐ เป็นการครอบงำทางวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด จะเห็นได้ว่าแม้ว่าเรื่องการศึกษาจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกิดขึ้นกับผู้มีบุญทั้งสองครั้ง และแนวคิดที่นำไปสู่การต่อต้านระบบการศึกษาของทั้งสองกรณีนั้น มีความแตกต่างกันออกไป แต่ก็สะท้อนให้เห็นบริบทของสภาพสังคมอีสานแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน โดยในกรณีของหมอลำน้อยชาดา จะเห็นได้ว่าชาวบ้านนั้นให้

ความสำคัญกับเรื่องของปากท้องมาก่อนเรื่องของการศึกษา ซึ่งเห็นได้จากความไม่นิยมในการส่งบุตรไปเข้าโรงเรียนของรัฐ แต่ในกรณีของหมอลำโสภา พลตรี จะเห็นได้ว่าความสำคัญในเรื่องของการศึกษามีบทบาทมากขึ้นแต่การศึกษาของรัฐไม่ได้ตอบสนองความต้องการของราษฎรที่ต้องการจะรักษาภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ ด้วยการถ่ายทอดไปยังคนรุ่นหลัง เพื่อไม่ให้คนรุ่นหลังลืมรากเหง้าของตัวเอง และยังคงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีของตนสืบต่อไป ขณะที่รัฐพยายามขยายระบบการศึกษาแบบใหม่ให้ทั่วถึงทุกพื้นที่ เพื่อพัฒนาบุคลากรในประเทศให้มีคุณภาพแล้ว รัฐยังมุ่งให้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับราษฎรในทุกภูมิภาค โดยเฉพาะในภาคอีสานที่มีวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศที่ติดกับประเทศลาวที่มีเพียงแม่น้ำโขงกั้นไว้นั้น ราษฎรทั้งสองฝั่งยังมีความใกล้ชิดกันทั้งทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ภาษา เศรษฐกิจริมฝั่งโขง ดังนั้น นโยบายการขยายระบบการศึกษาจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยปลูกฝังความเป็นไทยให้กับราษฎรตั้งแต่ยังเป็นเยาวชน จึงทำให้หมอลำโสภาไม่พอใจในระบบการศึกษาของรัฐที่เป็นการครอบงำวัฒนธรรมของชาวอีสาน

3.2 การปกครองพระสงฆ์ในภาคอีสาน

บทบาทของพระสงฆ์ในภาคอีสานนั้น มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสานเป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวอีสานมีความผูกพันกับพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน ในสมัยก่อนวัดมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของชุมชนในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านจารีต การศึกษา แหล่งธรรมะ และศาลาประชาคม เป็นต้น ประชาชนส่วนมากจึงยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้กัน และหาความรื่นเริงในบางโอกาส ถือได้ว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอีสาน จึงทำให้พระสงฆ์ในภาคอีสานจะมีลักษณะที่ไม่ค่อยเคร่งกับกฎระเบียบเท่าใดนัก ด้วยความใกล้ชิดระหว่างพระสงฆ์กับราษฎรในท้องถิ่นจึงทำให้รัฐเห็นความสำคัญของพระพุทธรูปศาสนาที่ช่วยทำให้ราษฎรเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ จึงทำให้ภายหลังการปฏิรูปประเทศสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2435) บทบาทของพระสงฆ์ในภาคอีสานก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยการเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนนโยบายของรัฐด้านการปกครองมากขึ้น และเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเข้ามารับผิดชอบในระบบการศึกษาของทั้งพระสงฆ์และราษฎรด้วย และมีอำนาจในการควบคุมดูแลพระสงฆ์ในท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นมหานิกาย เกิดความรู้สึกถึงความไม่เป็นธรรมและไม่เท่าเทียมกันระหว่างทั้ง 2 นิกาย แล้วพระสงฆ์ในท้องถิ่นจะมีลักษณะที่ไม่ค่อยเคร่งกับกฎ

ระเบียบมากนัก กลับถูกกดขี่เรื่องระเบียบวินัยอย่างจริงจัง โดยการประกาศข้อห้ามต่างๆ ที่พระสงฆ์ไม่ควรปฏิบัติ เช่น ห้ามสูบบุหรี่ ห้ามเล่นการพนัน ห้ามเข้าผี ห้ามเล่นหนัง เป็นต้น ข้อห้ามต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่ขัดกับสภาพความเป็นอยู่ของพระสงฆ์พื้นเมืองในขณะนั้น ทำให้รูปแบบพระสงฆ์ในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จึงทำให้ราษฎรรู้สึกไม่คุ้นเคยกับวิถีปฏิบัติแบบกรุงเทพฯ เท่าใดนัก จึงเกิดความรู้สึกต่อต้านพระสงฆ์ขึ้น

3.3 นโยบายการเก็บภาษีที่ดิน

ภาษีที่ดิน หรือภาษีเงินบำรุงท้องที่นั้น ในช่วงแรกที่มีการจัดเก็บนั้น ถูกเรียกว่า อากรค่านา โดยในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 ราษฎรจะต้องจ่ายอากรค่านาเป็นข้าวเปลือก หรือที่เรียกว่า หางข้าว เพื่อใช้เป็นเสบียงในยามมีสงคราม แต่การเก็บอากรค่านาก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 มีการปรับเปลี่ยนอากรค่านาจากหางข้าว เป็นเงินแทนในอัตราไร่ละ 1 สลึง และเก็บเงินแทนค่าขนข้าวส่งฉางหลวงอีกไร่ละ 1 เฟื้อง ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของกรมนาในการจัดเก็บอากรค่านา ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็นหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่นอย่างกำนัน เป็นผู้รับผิดชอบเก็บอากรค่าแทน โดยกำนันจะเป็นผู้สำรวจออกใบนำให้ราษฎรเจ้าของนา แล้วให้ราษฎรมาเสียเงินค่านาที่อำเภอเอง ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ราษฎรได้เรียกร้องผ่านสภาในรัฐช่วยปรับลดอัตราภาษีอากรค่านาจากเดิมครึ่งหนึ่ง ซึ่งรัฐก็มีความประสงค์จะช่วยราษฎรที่เป็นชาวนา โดยมีแนวคิดที่จะปรับปรุงการเก็บภาษีอากรต่างๆ ให้กระจายไปยังราษฎรอชีพอื่นๆ ให้มากขึ้น โดยในพ.ศ. 2481 ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้ประกาศใช้ประมวลรัษฎากร เป็นพระราชบัญญัติที่ปรับปรุงภาษีอากรครั้งใหญ่ เพื่อความเป็นธรรมในสังคม จึงทำให้ภาษีอากรค่านาถูกยกเลิกและแทนที่ด้วย “เงินช่วยบำรุงท้องที่” จุดมุ่งหมายของเงินช่วยบำรุงท้องที่ คือ เมื่อเก็บเงินได้แล้วท้องถิ่นไม่ต้องส่งเงินที่เก็บได้มายังส่วนกลาง และให้ทางท้องถิ่นนำเงินไปใช้ในการบำรุงท้องที่ของตัวเอง แต่ลักษณะของการเก็บเงินช่วยบำรุงท้องที่ คนที่ได้รับผลกระทบในการเสียภาษีคือ บุคคลที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ยังมีกรรมสิทธิ์มากก็ยิ่งต้องเสียเงินช่วยบำรุงท้องที่มากขึ้นตามไปด้วย จนทำให้ราษฎรบางส่วนไม่ต้องการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินมากนักเพราะไม่สามารถหาเงินไปจ่ายภาษีให้กับได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของหมอลำโสภณ พลตรี โดยตัวหมอลำโสภณ พลตรี มีที่ดินในการครอบครองประมาณ 70 - 100 ไร่ ก็ทำให้หมอลำโสภณ พลตรี ต้องเสียเงินช่วยบำรุงท้องที่เป็นจำนวนมาก จึงได้ทำการเรียกร้องให้ราษฎรเห็นถึงความไม่เป็นธรรมในการเรียกเก็บ

เงินช่วยบำรุงท้องที่ จึงทำให้นโยบายดังกล่าวเป็นแรงผลักดันให้หมอลำโสภา พลตรี นำปัญหาที่เกิดจากการเก็บเงินช่วยบำรุงท้องที่นี้มาใช้ในการต่อต้านอำนาจรัฐในที่สุด

3.4 กฎหมายป่าไม้

ในช่วงก่อนพ.ศ. 2475 นั้น รัฐยังไม่ได้เข้มงวดกับการบังคับใช้พระราชบัญญัติรักษาป่าเท่าที่ควร ทำให้การตัดไม้ในป่าของราชภูมุนั้นยังไม่ใช่เรื่องยุ่งยากมากนัก นอกจากไม้ที่หวงห้ามแล้ว ราษฎรสามารถเข้าไปตัดไม้หรือหาของป่าได้โดยสะดวกแล้ว การบังคับใช้กฎหมายข้อบังคับวางระเบียบวิธีการจัดการรักษาป่านั้น ก็ไม่มีการบังคับใช้ในทุกพื้นที่ยิ่งทำให้พระราชบัญญัติรักษาป่าไม้ ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเท่าใดนัก จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2479 รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ.2479 โดยพระราชบัญญัตินี้ได้เพิ่มความเข้มงวด และกำหนดกฎเกณฑ์ในการเข้าไปตัดไม้หรือหาของป่าในป่าของราชภูมุนั้นที่จะเข้าไปตัดไม้หรือหาของป่าตามใจชอบไม่ได้อีกต่อไป ถ้าหากราษฎรประสงค์จะเข้าไปตัดไม้ในป่าต้องขออนุญาตกับทางเจ้าหน้าที่เสียก่อนพร้อมกับจ่ายค่าภาคหลวง และต้องนำไม้ที่ตัดมาได้นั้นไปใช้ตามวัตถุประสงค์ที่แจ้งไว้กับเจ้าหน้าที่เท่านั้น หากราษฎรไม่ปฏิบัติตามไม้ที่ตัดมาได้นั้นจะต้องตกเป็นของหลวงหรือไม่ราษฎรจะต้องเสียค่าปรับเพิ่มสาเหตุที่ทำให้รัฐต้องเพิ่มความเข้มงวดในกฎหมายป่าไม้นั้น ก็เพราะสภาพป่าไม้ในภาคอีสานรวมถึงภาคอื่นๆ มีสภาพทรุดโทรมลงเป็นอย่างมาก จึงทำให้รัฐตระหนักถึงการรักษาพื้นที่ป่าไม้ในประเทศให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ให้ได้มากที่สุด แต่ด้วยลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้ราษฎรที่เคยเข้าไปตัดไม้ได้ตามใจชอบต้องได้รับผลกระทบ ดังจะเห็นได้จากในกรณีของหมอลำโสภา พลตรี ที่มีความคิดว่าต้นไม้ที่อยู่ในป่านั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รัฐไม่ได้เป็นคนปลูกจึงไม่ใช่เจ้าของเหตุใดจึงต้องขออนุญาตและจ่ายเงินให้กับรัฐ ซึ่งการบังคับใช้กฎหมายป่าไม้นี้ได้สร้างความไม่พอใจให้กับหมอลำโสภา พลตรี และชาวบ้านเป็นอย่างมาก จึงทำให้กฎหมายป่าไม้เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้หมอลำโสภา พลตรี คิดต่อต้านอำนาจรัฐ

จากปัจจัยที่หลากหลายที่นำไปสู่การเกิดกบฏผู้มีบุญ จะเห็นได้ว่าเป็นปัจจัยทาง “เศรษฐกิจ” ไม่ว่าจะเป็น การเก็บภาษีอากร ภาษีที่ดิน การขยายระบบการศึกษาของรัฐ การบังคับกฎหมายป่าไม้ ล้วนเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของราษฎร ทำให้ราษฎรไม่สามารถประกอบอาชีพ ทำมาหากินได้อย่างอิสระเช่นเดิมได้ จึงทำให้ราษฎรในภาคอีสานรับรู้ถึงความเดือดร้อนของการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ จึงเป็นเหตุให้ผู้นำสามารถนำประเด็นทางเศรษฐกิจมาเป็นสิ่งชักจูง

ราษฎรให้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวได้โดยง่าย ประกอบกับการที่ “เจ้าหน้าที่รัฐ” หรือ “ข้าราชการ” ยังคงเป็นเครื่องมือของ “รัฐบาล” ที่ไม่สามารถให้ความช่วยเหลือและแก้ปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนได้ ส่งผลให้ “ผู้มีบุญ” อาศัยช่องว่างของการขาดบุคคลที่จะให้ความช่วยเหลือกับราษฎร อ้าวงตนขึ้นมาเป็น “ผู้นำ” เพื่อแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงทำให้ยังคงได้รับความร่วมมือจากราษฎรเสมอมา

4. ลักษณะของผู้นำและแนวความคิดของราษฎรที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว

โดยในช่วงก่อนปีพ.ศ.2479 ผู้มีบุญจะแสดงอิทธิฤทธิ์อ้างความเชื่อในโลกของพระศรีอารียะเป็นโลกในจินตนาการ ดังจะเห็นได้จาก ในกรณีกบฏอ้ายเชียงแก้ว (พ.ศ.2334) ผู้นำเป็นผู้ที่มีความรู้ทางพุทธศาสนาและทางเวทย์มนต์ คาถา ไสยศาสตร์ เมื่อมีผู้คนมาเข้าร่วมเป็นพวสมควรก็แสดงตัวเป็นผู้วิเศษ กรณีกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง (พ.ศ.2362) มีผู้นำเป็นพระสงฆ์ ได้สร้างศรัทธาให้เกิดแก่ชาวบ้านทั้งหลาย โดยแสดงอิทธิฤทธิ์ มีการเอาก้อนหินมาสร้างเป็นบัลลังก์แก้ว เรียกไฟจากฟ้าโดยเอาแว่นแก้วมาส่องแดด ความร้อนจากจุดรวมแสงจึงทำให้เชื้อไฟลุกติดไฟได้ ต้นไม้ที่ปลูกไว้รอบวัดออกผลตลอดปี สร้างรอยพระพุทธรูปให้เป็นที่สักการะของชาวบ้าน จากนั้น พระสาได้อ้างว่า เป็นขุนเจืองหรือท้าวฮุ่งวิระษัตรี ในกรณีกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน (พ.ศ.2444 - 2445) กลุ่มผู้มีบุญที่เกิดขึ้นตามพื้นที่ต่างๆ ในภาคอีสาน เช่น พระครูอิน วัดหนองอีตุ้ม อำเภอยโสธร (ปัจจุบันถูกตั้งขึ้นเป็นจังหวัดยโสธร) อ้างตัวเป็นผู้มีบุญ ทำพิธีตัดกรรมวางเวรเพื่อล้างบาปให้กับชาวบ้านที่ตื่นกลัวคำพยากรณ์ หรือในกลุ่มนายโพน อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ตัวตัวเป็นผู้มีบุญ อ้างว่าพระอินทร์เสกให้มีฤทธิ์แข็งแรง ปัญญาดี สามารถเหาะเหินเดินอากาศ เสกต้นกล้วยให้เป็นงูใหญ่ได้ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2444 จะเสกกรวดให้เป็นเงินทอง ยังอ้างว่าพระอินทร์มาสิงในตัว ทำให้ตนมองเห็นทรัพย์สินที่ฝังอยู่ในใต้ดิน ยังบอกให้คนไปขุดเมื่อไม่พบเงินทองก็บอกให้เอาหินกรวดที่ขุดได้มานูชาจะกลายเป็นเงินทอง หรือกลุ่มของนายบุญรอด ที่จังหวัดชัยภูมิ อ้างว่ามีคนแก่มาบอกคาถาทำนํ้ามนต์รักษาคน จึงตั้งตัวเป็นผู้รักษาคนเจ็บป่วยด้วยคาถาเวทมนต์มีคนนับถือมาก เอาขมิ้นมาทามือทำนายนบุญรอดเพื่อประทับไว้บนผ้าเก็บไว้บูชา เป็นต้น

ในกรณีกบฏหนองหมากแก้ว (2467) ในครั้งนี้มีผู้นำกบฏเป็นพระสงฆ์ 3 รูป ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ระหว่างที่กำลังจะช้างล่าถอยก็ได้โยนผ้าพาดไหล่ข้ามลำธาร แล้วเดินบนผ้าข้ามลำธารได้ และได้อ้างว่า

พระศรีอาริย์จะมาเกิดที่บ้านหนองหมากแก้ว จึงได้ตั้งชื่อใหม่ว่า “เวียงแก้ว” จะไม่มีเจ้านาย ไปไม้จะกลายเป็นเงินทอง เป็นต้น จากกรณีกบฏผู้มีบุญที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนเกือบทุกครั้ง แม้ว่าเรื่องที่ผู้มีบุญกล่าวอ้างจะเป็นเหนือธรรมชาติ เกินความเป็นจริงแต่ก็ยังสร้างศรัทธาให้กับราษฎรได้เป็นอย่างมาก สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์นั้นมีอิทธิพลและฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานมาเป็นเวลานาน เห็นได้จากเหตุการณ์ผู้มีบุญที่เกิดขึ้นภายหลังปีพ.ศ. 2479 ก็ยังปรากฏให้เห็นความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์อยู่บ้าง แต่จะแตกต่างจากในช่วงแรก เนื่องจากความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่ปรากฏนั้นจะคลี่คลายลงไป จนในบางเหตุการณ์ไม่ปรากฏว่าผู้นำอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ เช่น กรณีกบฏหมอลำโสภะ พลตรี ที่ไม่ปรากฏความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ รวมถึงตัวหมอลำโสภะเอง ก็ได้มีการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญหรือผู้วิเศษแต่อย่างใด แต่อาศัยวิชาความรู้ในด้านหมอลำในการสร้างความนิยมและความน่าเชื่อถือให้กับราษฎรแทน สะท้อนให้เห็นว่าในช่วงหลังพ.ศ. 2479 นอกจากผู้นำกบฏจะมีอาชีพเป็นหมอลำแล้ว ยังเป็นผู้ที่มีความรู้และเข้าถึงปัญหาความทุกข์ร้อนของราษฎรได้เป็นอย่างดี จึงอาศัยความรู้เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับราษฎร เพื่อแนะนำแนวทางแก้ไขปัญหา เพื่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การเสนอแนวทางที่เป็นรูปธรรมให้กับราษฎรสามารถสัมผัสได้ว่าจะช่วยเหลือให้พวกตนมีชีวิตที่ดีได้ จึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและเข้าร่วมกลุ่ม

การปรับเปลี่ยนสถานของผู้นำกบฏผู้มีบุญ สะท้อนให้เห็นว่า ภาคอีสานได้รับการพัฒนาเจริญก้าวหน้าขึ้น ราษฎรอีสานมีชีวิตอยู่ในโลกปัจจุบันมากกว่าโลกแห่งจินตนาการ แม้แต่ในกรณีกบฏนายสีลา วงศ์สิน ที่มีการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ และใช้ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มาสร้างศรัทธาและชักชวนราษฎรให้มาเข้าร่วมกลุ่ม แต่ก็เห็นว่า ก่อนที่ราษฎรจะมาเข้าร่วมกลุ่มนั้น ก็มีการมาสังเกตการณ์ ก่อนหน้านายสีลาสามารถทำให้พวกเขามีกินไม่อดอยากได้จริงหรือไม่ เมื่อนายสีลาทำให้เห็นว่าสามารถทำให้มีกินได้ โดยที่ไม่ต้องทำอะไรเพียงแค่นั่งสวดมนต์ตามที่นายสีลาบอก จึงทำให้ราษฎรจำนวนไม่น้อยมาเข้าร่วมกลุ่มกับนายสีลา จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่า ถ้าหากนายสีลาไม่สามารถทำให้ราษฎรที่จะมาเข้าร่วมกลุ่มเห็นว่าสามารถทำให้ชีวิตของพวกเขาดีขึ้นกว่าเดิมได้ ถึงจะใช้ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่ยังรากลึกอยู่ในภาคอีสานมาเป็นเวลานาน ก็คงจะไม่สามารถชักชวนราษฎรให้มาเข้าร่วมกลุ่มได้เป็นจำนวนมากขนาดนี้ แสดงให้เห็นว่า การอ้างตัวเป็น “ผู้มีบุญ” ของผู้นำกบฏในอีสานหลังพ.ศ. 2479 ได้คลี่คลายลงไป แต่ผู้นำอาศัยการเป็นผู้มีความรู้และการช่วยแก้ปัญหา

ในเรื่องการดำเนินชีวิตของราษฎร เป็นปัจจัยสำคัญในการอ้างตัวเป็นผู้นำการและชักชวนให้ราษฎรเข้าร่วมการเคลื่อนไหวในที่สุด

5. จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหว

ในช่วงก่อนพ.ศ. 2479 จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้มีบุญส่วนใหญ่ คือ การต่อต้านอำนาจรัฐและต้องการแยกตัวเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ เนื่องจากลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับอีสานที่ค่อนข้างห่างเหินทำให้ราษฎรอีสานไม่ได้รู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกับกรุงเทพฯ เท่าใดนัก เมื่อรัฐสยามมีนโยบายจะรวมศูนย์กลางการปกครองไว้ที่ส่วนกลาง ด้วยการดำเนินการในวิธีต่างๆ เพื่อให้ราษฎรเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐ ผ่านนโยบายด้านการศึกษา ศาสนา การส่งเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางมาปฏิบัติงานในอีสาน เป็นต้น ทั้งนี้ก็ไม่ได้ทำให้ราษฎรอีสานเปลี่ยนแปลงความคิดได้เท่าใดนัก ราษฎรอีสานยังคงยึดมั่นในลักษณะเฉพาะตัว เช่น ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น และยังคงต้องการจะอยู่โดยปราศจากอำนาจการปกครองของกรุงเทพฯ ซึ่งจะเห็นได้จากในเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน ปรากฏลักษณะร่วมกันของแต่ละเหตุการณ์ โดยผู้นำกบฏต่างมีเป้าหมายร่วมกัน คือ ต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐสยาม (ยกเว้นกบฏหมอลำโสภา พลตรี) จะเห็นได้ตั้งแต่ช่วงต้นที่เกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ซึ่งมีผู้นำเป็นชนกลุ่มน้อยอย่างพวกข่า ที่ต้องการประกาศอิสรภาพจากรัฐสยามและลาว ซึ่งก็ไม่น่าจะใช่เรื่องแปลกอะไรที่พวกข่าจะต้องการอิสระ เนื่องจากความห่างไกลจากอำนาจรัฐสยามและ การกดขี่ ชูตริต ที่พวกข่าได้รับนั้นมากเกินไปจะทำให้พวกข่าภักดีต่อรัฐสยามหรือลาวได้

ต่อมาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก็มีลักษณะที่บ่งชี้ว่า เหล่าผู้มีบุญต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐ โดยเริ่มจากในครั้งกบฏสามโบก (พ.ศ. 2442 - 2444) ที่ผู้นำกบฏไม่ยอมไปเสียภาษีแล้วชักชวนให้ชาวบ้านไม่ต้องไปเสียภาษีให้กับรัฐเช่นกัน หลังจากนั้นก็ได้ประกาศให้หมู่บ้านสะอาดเป็นอิสระปลดจากอำนาจรัฐ ซึ่งต่อมาเกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญก็เกิดขึ้นอีกครั้งในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน โดยในครั้งนี้นักบฏผู้มีบุญเกิดขึ้นเกือบทุกพื้นที่ในอีสาน ซึ่งมีทั้งกลุ่มไม่ได้มีเป้าหมายทางการเมือง และกลุ่มที่หวังผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งจะมีกลุ่มที่มีบทบาทโดดเด่นอยู่หลายกลุ่มเช่น กลุ่มองค์มั่น (พ.ศ. 2444) ที่มีเป้าหมาย คือ การตีเมืองอุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางการปกครองของมณฑลอีสาน หรือกลุ่มพระครูอิน ที่อำเภอยโสธร ได้ยุยงให้ชาวบ้านต่อต้านข้าราชการ

จากส่วนกลาง โดยกล่าวว่า “...ถ้ามีข้าวจ้าวจะมีปีกบินหนี ให้เอาไปทิ้ง...”¹ คาดว่าน่าจะหมายถึง หากบ้านไหนมีข้าวจ้าวให้รีบเอาไปทิ้ง เพื่อไม่ให้เป็นเสบียงแก่ข้าราชการจากส่วนกลาง ที่นิยมกินข้าวจ้าวเป็นต้น เช่นเดียวกับเหตุการณ์กบฏหนองหมากแก้ว (พ.ศ. 2469) เกิดที่จังหวัดเลย โดยแกนนำผู้มีบุญได้กล่าวกับประชาชนว่า “ไม่มีเจ้านาย” หลังจากนั้นก็ได้พากันไปตีว่าการอำเภอวังสะพุง แล้วจับได้เจ้าหน้าที่อำเภอออกไป พร้อมทั้งกล่าวชักชวนชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงว่า “...ถ้าหากประชาชนมาขึ้นกับเขา จะไม่ต้องเสียเงินราชการปีละ 4 บาท แต่จะให้เสียเป็นผ้าขาวปีละ 1 วา เหมือนสมัยเสียส่วยให้เวียงจันทน์...”² ซึ่งลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นว่า ผู้มีบุญมีเป้าหมายที่จะปกครองกันเอง ไม่ต้องการอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐสยาม จะเห็นได้ว่ากบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อน พ.ศ. 2479 ส่วนใหญ่มีเป้าหมายร่วมกัน คือ ต้องการเป็นอิสระจากรัฐสยาม เนื่องจากสาเหตุที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในหลายครั้งนั้น มาจากสาเหตุเดียวกัน เช่น เรื่องการเก็บเงินภาษีอากร ซึ่งพบตั้งแต่ช่วงต้นของการเกิดกบฏผู้มีบุญจนถึงปี พ.ศ. 2467 สะท้อนให้เห็นว่า การเก็บภาษีของรัฐได้สร้างปัญหาให้กับชาวอีสานมาเป็นเวลานานแล้ว เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศที่ทำการเพาะปลูกได้อย่างยากลำบากส่งผลให้ราษฎรส่วนใหญ่มีฐานะยากจนอยู่แล้ว ยังต้องหาเงินเพื่อมาจ่ายภาษีอีกก็ยิ่งทำให้ราษฎรต้องตกอยู่ในสถานะยากลำบาก แล้งแค้นเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐแล้วยังต้องการปกครองกันเอง โดยคนที่สามารถเข้าใจปัญหาร่วมกัน พูดภาษาเดียวกัน มีวัฒนธรรมความเชื่อเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

ในขณะที่กบฏผู้มีบุญภายหลังพ.ศ. 2479 นั้นก็ยังปรากฏกลุ่มผู้มีบุญที่เป้าหมายเช่นเดียวกันอีกด้วย เช่น กรณีกบฏหมอล้าน้อยชาดา ก็มีลักษณะที่บ่งชี้ถึงความต้องการเป็นอิสระจากรัฐส่วนกลาง โดย หมอล้าน้อยชาดา มีความต้องการที่จะฟื้นฟูเวียงจันทน์ให้กลับมารุ่งเรืองแล้ว ยังกล่าวว่า ตัวเองจะเป็นผู้ปกครองเวียงจันทน์ในที่สุด ด้วยความยึดมั่นในวัฒนธรรมแบบเวียงจันทน์นี้ทำให้เห็นว่า ตัวหมอล้าน้อยชาดา นอกจากจะมีเชื้อสายมาจากทางเวียงจันทน์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่าหมอล้าน้อยชาดาสำนึกอยู่ตลอดเวลาว่าเป็นลาวมากกว่าเป็นไทย นอกจากกรณีกบฏหมอล้าน้อยชาดาแล้ว ในกรณีกบฏนายสีลา วงศ์สิน (พ.ศ. 2502) ก็ได้แสดงจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนว่า ต้องการจะปกครองกันเองโดยปราศจากอำนาจจากส่วนกลาง เนื่องจากนายสีลาได้พาชาวบ้านอพยพจากจังหวัดอุบลราชธานีมาตั้ง

¹รัตนกร ฉัตรวิไล. (2553). ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 กรณีศึกษา กลุ่มองค์มั่น. หน้า 57.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. หน้า 105.

บ้านเรือนอยู่ที่ อำเภอไชยชัย จังหวัดนครราชสีมา แต่นายศิลากับพรรคพวกไม่ยอมไปขึ้นทะเบียนสำมะโนครัวกับผู้ใหญ่บ้าน นั่นก็แสดงถึงเจตนาของนายศิลที่ต้องการเป็นอิสระจากอำนาจส่วนกลาง และยังต้องการตั้งเมืองขึ้นมาใหม่ภายใต้การปกครองของนายศิลเอง จะเห็นได้ว่าการแสดงออกถึงการปฏิเสธอำนาจรัฐได้แฝงอยู่ในจิตสำนึกของชุมชนในระดับหมู่บ้าน ที่ไม่ว่าจะสถานะของรัฐจะเปลี่ยนแปลงไปจากรัฐระบบศักดินา รัฐระบบกึ่งศักดินา กึ่งทุนนิยม แต่การปฏิเสธอำนาจรัฐก็ยังปรากฏขึ้นในสังคมชนบทผ่านรูปแบบของกบฏผู้มีบุญ โดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...เมื่อหมู่บ้านหลุดพ้นจากอำนาจรัฐแล้ว เจ้าผู้มีบุญต้องการให้หมู่บ้านเป็นศูนย์ของสังคมใหม่ ในสังคมใหม่นี้ชาวบ้านสามัคคีกันบนพื้นฐานแห่งความเท่าเทียมกันตามศาสนาพระศรีอาริย์เมตไตรย... สังคมใหม่เป็นสังคมที่มีพื้นฐานอยู่บนธรรมะเครื่องศาสนาและสงบ ทุกคนเป็นคนดีถือศีล ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ลักขโมย ไม่มีชนชั้น และลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของสังคมใหม่ คือ การเปลี่ยนสามัคคีกันไม่ได้ เข้าใจว่าอาจเป็นลักษณะของการไม่ให้ถือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ให้ทุกคนเป็นญาติกัน และอาจเกี่ยวข้องกับการเชื่อในพิธีกรรมความอุดมสมบูรณ์อีกด้วย การใช้หมู่บ้านเป็นศูนย์ของสังคมให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมหมู่บ้านดั้งเดิม ที่มีแม่เหล็กบ้าน มีความเชื่อในผีบรรพบุรุษของหมู่บ้าน และเศรษฐกิจแบบพอเพียง...”¹

จากข้อความข้างต้น ทำให้เห็นว่าสังคมใหม่นั้นก็คือ สังคมในอุดมคติตามความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ ที่ได้รับการสืบทอดมาเป็นเวลานาน ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มีอิทธิพลต่อราษฎรอีสานเป็นอย่างมาก และยังคงกลายเป็นสัญลักษณ์ของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานในที่สุด แต่ภายหลังปี พ.ศ. 2479 จุดประสงค์ของกลุ่มผู้มีบุญก็ไม่ได้ชัดเจนมากนัก แต่ก็ยังแสดงให้เห็นพลังของการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านนโยบายบางประการของรัฐบาล และเพื่อช่วยเหลือแก้ปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรด้วยตนเอง เพื่อให้สมาชิกในกลุ่มของตนมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

6. วิธีการปราบปรามของรัฐ สะท้อนมุมมองของรัฐที่มีต่อผู้มีบุญ

6.1 วิธีการปราบปรามกบฏผู้มีบุญของรัฐ

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. หน้า 143 – 144.

ในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 นั้น กษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการจะกำหนดโทษผู้ที่กระทำผิดอย่างใดก็ได้ หากเห็นว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงโดยเฉพาะกรณีกบฏผู้มิบุญที่ต้องการแยกตัวเป็นอิสระและเกิดการปะทะกันอย่างรุนแรง ก็จะทำให้รัฐใช้วิธีปราบปรามอย่างรุนแรง ได้แก่ กรณีกบฏบุญกว้าง (พ.ศ. 2242) พระเพทราชาทรงตัดสินให้ประหารชีวิตอ้ายบุญกว้างและพรรคพวกทั้งหมด หรือในกรณีกบฏเขียวแก้ว (พ.ศ. 2334) ที่ถูกฆ่าตายในสนามรบ โดยกองทัพของพระประทุม (ท้าวคำผง) และในกรณีกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง (พ.ศ. 2362) ก็จับมาให้พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ตัดสินโทษด้วยเช่นกัน แต่โทษในครั้งนี้ไม่ถึงกับชีวิต เนื่องจากพระองค์ทรงตัดสินให้จำคุกผู้มิบุญตลอดชีวิต และให้พรรคพวกไปเป็นตะพุ่นช้าง โดยพระองค์ทรงเห็นว่าการประหารชีวิตเป็นบาปกรรม ควรปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมจะดีกว่า การที่รัชกาลที่ 2 ทรงตัดสินโทษเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะว่าอ้ายเกียดโง้งนั้นมีสถานะเป็นพระสงฆ์ จึงทำให้รัชกาลที่ 2 ให้เหตุผลการตัดสินโทษเช่นนี้ก็ว่าได้ จะเห็นได้ว่าในช่วงแรกนี้การตัดสินโทษผู้มิบุญ ต้องให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้ตัดสินโทษ โดยโทษสูงสุดของกรณีนี้ก็คือ ประหารชีวิต โดยจะเห็นว่าทุกเหตุการณ์นั้นเกิดการปะทะกันอย่างรุนแรงระหว่างกองทัพผู้มิบุญกับกองทัพของรัฐสยามซึ่งอาจจะเป็นเหตุผลให้รัฐมองว่าการรวมกลุ่มของราษฎรเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ ส่งผลให้บทลงโทษของผู้มิบุญมีความรุนแรงและเด็ดขาด

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การตัดสินโทษกบฏผู้มิบุญนั้น พระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นผู้ตัดสินโทษอีกแล้ว กระบวนการตัดสินโทษนั้นจะผ่านกระบวนการทางศาล คือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการตุลาการ เพื่อพิจารณาโทษของเหล่าผู้มิบุญที่จับมาได้ ซึ่งโทษที่ผู้ต้องหาจะได้รับนั้นแบ่งเป็น 3 ระดับ ตามแต่ความผิดของแต่ละบุคคล ดังนี้ 1. พิจารณาตัดสินปล่อยและภาคทัณฑ์ ส่วนใหญ่เป็นราษฎรที่ยอมเป็นพวกและให้การสนับสนุนผู้มิบุญ เพราะความศรัทธาเลื่อมใส 2. พิจารณาตัดสินจำคุก ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษที่ไม่มีพฤติกรรมที่ส่อว่ามีเป้าหมายทางการเมือง หรือมีปฏิริยาต่อต้านรัฐบาล แต่เนื่องจากมีพรรคพวกมากทำให้รัฐบาลไม่ไว้วางใจจึงนำมาขังไว้ เพื่อแยกตัวให้ไกลจากพรรคพวก การจำคุกเป็นไปตามโทษของแต่ละบุคคล 3. พิจารณาตัดสินประหารชีวิต ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ตั้งตัวเป็นผู้มิบุญ ที่มีพฤติกรรมทางการเมือง มีปฏิริยาต่อต้านรัฐบาล เป็นเหตุให้ราษฎรมีความกระด้างกระเดื่องต่อแผ่นดิน ฯลฯ ดังนั้น คณะกรรมการตุลาการ จึงตัดสินพิจารณาโทษในฐานะกบฏก่อการจลาจลภายใน โดยให้ประหารชีวิต¹

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร 5. ม 2. 18/7. หนังสือที่ 166/1914 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ. 121.

การตัดสินโทษตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมานั้น ถึงแม้ว่าโทษสูงสุดจะเป็นการประหารชีวิต แต่การพิจารณาโทษดังกล่าวนี้ก็จะใช้กับคนในระดับแกนนำของกบฏเท่านั้น ซึ่งต่อมานั้นการพิจารณาโทษในกรณีของกบฏผู้มีบุญ จะเป็นโทษจำคุกเป็นส่วนใหญ่ เช่น กรณีกบฏหนองหมากแก้ว (พ.ศ. 2469) ศาลได้พิจารณาตัดสินโทษในจำคุกหัวหน้าผู้มีบุญแค่ 3 ปี แล้วก็ปล่อยตัวไป จึงสะท้อนให้เห็นว่า รัฐไทยอยู่ในช่วงกำลังปรับตัวเข้าสู่ “รัฐสมัยใหม่” เพราะฉะนั้นวิธีการปราบปรามผู้ที่มีการเคลื่อนไหวต่าง ๆ รัฐจึงใช้วิธีการแบบสมัยใหม่ ประกอบกับรัฐในช่วงเวลานี้ต้องการสร้าง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” รัฐจึงมิได้ใช้วิธีการที่รุนแรงเท่าใดนัก จะเห็นว่ารัฐก็พยายามประนีประนอม เพื่อชักจูงและสร้างแรงศรัทธาให้ราษฎรในภาคอีสานเข้าสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐส่วนกลางมากขึ้น

ในช่วงหลังพ.ศ. 2479 รัฐหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น “รัฐสมัยใหม่” ที่มีรูปแบบการปกครองและวิธีการปกครองในรูปแบบใหม่ ดังนั้นการปราบปรามก็จะเป็นไปตามกระบวนการทางกฎหมายประกอบกับการเคลื่อนไหวของผู้มีบุญในช่วงเวลานี้ ก็ได้มีความรุนแรงหรือมีจุดประสงค์อันเป็นอันตรายร้ายแรงต่อรัฐ รัฐจึงไม่ได้ใช้วิธีการปราบปรามที่รุนแรงมากนัก เห็นได้จากในกรณีหมอลำน้อยชาดา (พ.ศ. 2479) หมอลำน้อยชาดาและพรรคพวกถูกตัดสินจำคุกคนละ 4 ปี รวมถึงในกรณีของหมอลำโสภะ พลตรี (พ.ศ. 2482) แม้ว่าหมอลำโสภะ พลตรี จะถูกจับหลายครั้ง ทว่าในแต่ละครั้งนั้นหมอลำโสภะ พลตรีจะถูกจำคุกไม่นานก็ถูกปล่อยตัวออกมา จนในครั้งสุดท้ายที่หมอลำโสภะ พลตรีถูกตัดสินให้จำคุกเป็นเวลา 16 ปี แต่ในกรณีของหมอลำโสภะ พลตรี นั้นมีการตัดสินโทษที่แตกต่างจากทุกครั้งที่ผ่านมาข้างต้น เนื่องจากในกรณีของหมอลำโสภะ พลตรี เจ้าหน้าที่ได้นำกฎโบราณมาใช้อีกครั้ง โดยการจับหมอลำโสภะ ไปถ่วงน้ำที่คลองบางซื่อแต่ผลปรากฏว่าหมอลำโสภะไม่เป็นอะไร เจ้าหน้าที่จึงตัดสินใจปล่อยตัวหมอลำโสภะ โดยกฎหมายโบราณเช่นนี้ได้ถูกยกเลิกไปตั้งแต่มีการประกาศใช้กฎหมายอาญาและวิธีพิจารณาความอาญา พ.ศ. 2451¹ สะท้อนให้เห็นถึง ความไม่ไว้วางใจของเจ้าหน้าที่ ที่มีต่อหมอลำโสภะ และไม่เชื่อในความบริสุทธิ์ใจของหมอลำโสภะที่ต้องการเรียกร้องความยุติธรรมให้กับตัวเองและชาวบ้าน ซึ่งในกรณีของหมอลำโสภะนั้นไม่ปรากฏว่าหมอลำโสภะมีแนวคิดที่จะแยกตัวเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ แม้ว่าหมอลำโสภะจะถูกจับหลายครั้งแต่ความนิยมในตัวหมอลำโสภะไม่ได้ลดลงแต่อย่างใดกลับเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จึงอาจจะทำให้รัฐเกรงว่าหากหมอลำโสภะ

¹ สุวิทย์ ชีรสอวกัด; ขอบ ดีสวนโคก. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. หน้า 60.

พันโทอีกครั้งจะกลับมาสร้างควมวุ่นวายที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐอีก ทำให้รัฐคิดหาวิธีการลงโทษหมอลำโสภากอีกครั้งเพื่อลดแรงศรัทธาของราษฎรที่ต่อหมอลำโสภา พลตรี

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าภายหลังรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การตัดสินโทษในกรณีกบฏผู้มีความรุนแรงลดลงเป็นอย่างมาก จากโทษประหารชีวิตเหลือเพียงแค่โทษจำคุกเพียงไม่กี่ปีนั้น เนื่องจากระบบการพิจารณาคดีต่างๆ ผ่านกระบวนการยุติธรรมที่เป็นระบบระเบียบมากขึ้น ประกอบกับเหตุการณ์กบฏผู้มีความรุนแรงในช่วงหลังนั้นมีความรุนแรงน้อยกว่าช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเหตุการณ์ในช่วงหลังส่วนใหญ่เมื่อเจ้าหน้าที่เข้าจับกุมผู้มีความรุนแรงส่วนใหญ่ก็จะได้ไม่ทำการต่อสู้หรือใช้กำลังแต่อย่างใด ทำให้เหตุการณ์ไม่ได้รุนแรงและลุกลามอย่างเช่นแต่ก่อน จึงเป็นเหตุให้โทษที่เหล่าผู้มีความรุนแรงได้รับนั้นไม่รุนแรงมากนัก

ยกเว้นในกรณีของนายศิลา วงศ์สิน ที่รัฐได้นำโทษประหารชีวิตกลับมาใช้อีกครั้ง เนื่องจากในช่วงเวลาที่เกิดกบฏนายศิลา วงศ์สิน นั้นเป็นช่วงสมัยของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งมีสถานการณ์การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ ที่กำลังพยายามทำลายความมั่นคงภายในประเทศ และรัฐเล็งเห็นว่าเป็นภัยร้ายแรงที่ต้องปราบปรามจริงจัง ประกอบกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ให้ความสำคัญกับความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมืองอย่างมาก จึงมีการประกาศมาตรา 17 เพื่อใช้ในการปราบปรามการเคลื่อนไหวใดๆ ที่รัฐเห็นว่า เป็นภัยต่อความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ ซึ่งในเหตุการณ์ที่นายศิลา และพรรคพวกที่ได้สังหารเจ้าหน้าที่ของรัฐเสียชีวิตไป 5 คน ในขณะที่เข้าจับกุมนายศิลาไปสอบสวนที่อำเภอ ทำให้เมื่อทางการจับตัวนายศิลาได้ นายสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีได้เสนอบทลงโทษนายศิลาในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ซึ่งก็มีมติเป็นเอกฉันท์ ให้นายกรัฐมนตรีใช้อำนาจในมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร นั่นก็คือ การประหารชีวิต ซึ่งมาตรา 17 ได้เริ่มขึ้นภายหลังการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 คณะปฏิวัติได้เข้าทำหน้าที่จัดตั้งรัฐบาลและอาศัยธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรเป็นหลักในการบริหารประเทศ คือ ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ฉบับพุทธศักราช 2502 ได้มีบทบัญญัติในมาตรา 17 ซึ่งให้อำนาจพิเศษแก่นายกรัฐมนตรีสามารถใช้ทั้งอำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการได้ในเวลาเดียวกัน โดยพระบรมราชโองการ ได้บัญญัติเกี่ยวกับ มาตรา 17 ไว้ดังนี้

มาตรา 17 ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีนี้ นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อวินหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจาก

ภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการ หรือกระทำการใดๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นนั้นเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย

เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรค 1 แล้ว ให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภาทราบ¹

โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ และหัวหน้าคณะปฏิวัติ จะเห็นได้ว่า ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรมีบทบัญญัติให้อำนาจพิเศษแก่นายกรัฐมนตรีไว้ในมาตรา 17 นั้น อาจกล่าวได้ว่า นายกรัฐมนตรีเป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จแต่เพียงผู้เดียว เนื่องจากนายกรัฐมนตรีสามารถใช้อำนาจเข้าระงับหรือปราบปรามการกระทำบางอย่าง ที่จะมีผลกระทบกระเทือนถึงความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ ราชบัลลังก์ และความสงบสุขของประชาชนส่วนรวมได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน โดยไม่จำเป็นต้องดำเนินการตามวิธีหรือระเบียบแบบแผนซึ่งอาจเป็นการล่าช้าเสียเวลา ซึ่ง นายประจวบ ทองอุไร นักหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ มาตรา 17 ว่า

..ข้อเท็จจริงที่ว่านายกรัฐมนตรีหรือหัวหน้ารัฐบาลผู้ทำหน้าที่บริหารประเทศตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร เป็นบุคคลเดียวกันกับหัวหน้าคณะปฏิวัติ ซึ่งใช้กำลังและอาวุธเข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศไว้เองแล้ว ความคิดในการให้มีบทบัญญัติ มาตรา 17 ขึ้นไว้ในธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร หรือเพื่อให้การใช้อำนาจนั้นเป็นไปโดยมีกฎหมายรับรองหรือคุ้มครอง...เนื่องจากอำนาจตาม มาตรา 17 นั้นเป็นอำนาจเด็ดขาด เพราะเมื่อได้สั่งการหรือกระทำการใดไปแล้ว ย่อมถือเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมายผู้ต้องรับโทษหรือต้องเสียหายจากคำสั่งและการกระทำนั้นไม่ว่าจะกระทำผิดจริงหรือไม่ก็ตาม ไม่มีโอกาสที่ได้แย้งหรืออุทธรณ์ฎีกาหรือเรียกร้องความยุติธรรม จากสถาบันแห่งอื่นต่อไปได้อีก...²

โดยพื้นฐานของมาตรา 17 คือ การให้อำนาจแก่รัฐเข้าไปแก้ปัญหาที่รัฐมองว่าเป็นภัยอันตรายต่อรัฐได้อย่างทันด่วนที่ และมีความเด็ดขาดจริงจัง ดังเช่นในกรณี ของนายศิลาที่รัฐตระหนักว่าเป็นการรวมกลุ่มที่อาจสร้างอันตรายให้แก่บ้านเมือง รัฐจึงได้ใช้มาตรา 17 ในการปราบปรามอย่างจริงจัง

6.2 มุมมองของรัฐที่มีต่อการเคลื่อนไหวของ “ผู้มีบุญ”

จากการวิธีการปราบปรามกบฏผู้มีบุญของรัฐ ได้สะท้อนให้เห็นมุมมองของรัฐที่มีต่อเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานโดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 จะเห็นว่าการปราบปรามของรัฐโดยส่วนใหญ่เป็นไปอย่างรุนแรงและจริงจัง เนื่องจากรัฐมองว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นส่งผลต่อ

¹ เปรมชัย พริ้งสุลกะ. (2540). **มาตรา 17 ในยุคมืด**. หน้า 2.

² เปรมชัย พริ้งสุลกะ. (2540). **มาตรา 17 ในยุคมืด**. หน้า (5).

ความมั่นคงของรัฐ โดยเฉพาะผู้นำกบฏเป็นชนกลุ่มน้อยอย่างพวกชา ที่ต้องการแยกตัวเป็นอิสระจากรัฐสยาม ซึ่งภายหลังจากที่รัฐทำการปราบปรามกบฏอ้ายสาเกียดโง้งลงแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่ามีชนกลุ่มใดลุกขึ้นมาต่อต้านอำนาจรัฐในบริเวณภาคอีสานอีก จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นอาจเป็นเพราะภายหลังเหตุการณ์กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง มีการปราบปรามพวกชาอย่างรุนแรง เชื่อกันว่าชาที่เคยมีจำนวนถึง 300,000 คน ในช่วงเวลานี้ลดลงอย่างมากโดยเหลืออยู่ไม่กี่พันคนเท่านั้น การปราบปรามพวกชาที่ต่อเนื่องกับการปราบกบฏอ้ายสาเกียดโง้งนั้น ปรากฏขึ้นในรูปของนิทานท้องถิ่นมากมาย ที่เล่าเรื่องรำลึกถึงทุ่งนาที่นองเลือด แม่น้ำลำธารที่อุดมต้นและซากศพที่กองเป็นภูเขา ส่วนผู้ที่รอดชีวิตก็ถูกจับไปเป็นทาสของคนไทยและลาว¹ จะเห็นได้ว่ารัฐมองว่าชนกลุ่มน้อยอย่างพวกชา เป็นภัยต่อความสงบเรียบร้อยของรัฐ จึงส่งผลให้วิธีการปราบปรามของรัฐมีรูปแบบที่เด็ดขาดหรือเป็นความรุนแรงไม่ให้ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้คิดการใหญ่ได้อีก

แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา รัฐมองการรวมกลุ่มของราษฎรในรูปแบบของ “ผู้มีบุญ” เป็นเรื่องมลายของราษฎร เนื่องจากก่อนที่เหตุการณ์ผู้มีบุญจะลุกลามไปทั่วภาคอีสานนั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากชาวลื้อเรื่องคำทำนายแพร่กระจายไปตามพื้นที่ต่างๆ ในภาคอีสาน ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐเห็นว่า ยังไม่มีความจำเป็นจะต้องทำอะไร เพราะเป็นเพียงชาวลื้อ สักพักก็จะหายไปเอง แต่เหตุการณ์กลับไม่ใช่อย่างที่ทางการเข้าใจ เพราะมีราษฎรเริ่มปฏิบัติตามคำทำนาย และเกิดการรวมกลุ่มของราษฎรหลายกลุ่มทั่วภาคอีสาน ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่หวังผลประโยชน์ทางการเมือง และกลุ่มที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน ซึ่งในที่สุดรัฐก็ทำการปราบปรามกลุ่มต่างๆ ลงได้ โดยวิธีการปราบปรามของทางการก็มีทั้งโทษเบาไปจนถึงหนัก โดยผ่านกระบวนการพิจารณาจากคณะกรรมการตุลาการที่ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อพิจารณาโทษจากเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นนี้ รัฐมองว่า การที่ราษฎรหลงเชื่อผู้มีบุญนั้นเป็นเพราะ คุณภาพชีวิตของราษฎรที่มีรูปแบบการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายของราษฎรในภาคอีสานล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับเรื่องของ ภูตผี วิญญาณ พิธีกรรมไสยศาสตร์ กลุ่มกบฏจึงใช้ช่องทางดังกล่าวในการชักชวนราษฎรให้เข้าร่วมกลุ่มได้โดยง่าย ประกอบกับการขาดเหตุผลในการไตร่ตรองพิจารณาให้รอบครอบ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์จึงทำให้ราษฎรหลงเชื่อเป็นจำนวนมาก นั่นก็เพราะราษฎรยังขาดการศึกษา จึงทำให้รัฐตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวและเริ่มพัฒนาระบบการศึกษาในภาคอีสานอย่าง

¹สายสกุล เดชานุตร. (2555). กบฏไพร่ หรือ ผู้มีบุญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจรัฐเหนือแผ่นดินสยาม. หน้า 74 – 75.

จริงจัง ดังนั้น จะเห็นได้ว่ารัฐมองว่าเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน มีสาเหตุสำคัญมาจากการขาดการศึกษาของราษฎร ทำให้วิธีการปราบปรามของรัฐไม่ได้รุนแรงเหมือนในช่วงก่อนหน้านี้ เนื่องจากรัฐเชื่อว่าราษฎรส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมกลุ่มนั้นไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ เมื่อเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงแรกที่มีเป้าหมายชัดเจนในการแยกตัวเป็นอิสระจากรัฐไทย

แม้ว่าที่ผ่านมาในการลุกขึ้นมาต่อสู้หรือเรียกร้องจนถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏต่อแผ่นดินของราษฎรที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน จะทำให้รัฐได้เห็นถึงความยากลำบาก ความทุกข์ยาก และทัศนคติของราษฎรในท้องถิ่นอีสานเป็นอย่างดี หากแต่การเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงก็ยังไม่สามารถทำให้ราษฎรระดับล่างๆ หรือคนที่อยู่ห่างไกลความเจริญรับรู้และสร้างสำนึกของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้สำเร็จ แต่หากพิจารณาแล้วนับตั้งแต่การเกิดกบฏหนองหมากแก้ว (พ.ศ. 2469) ก็ดูเหมือนว่าปัญหาเรื่องกบฏและผู้มีบุญจะเกิดขึ้นน้อยเต็มที ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผลจากการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ที่ได้รับการปฏิเธรในระยะแรกเริ่มทำงานอย่างจริงจังและเป็นผลมากยิ่งขึ้น ผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาอย่างรวดเร็วทำให้ความไม่พอใจหรือโอกาสในการเรียกร้องและปลุกเร้าประชาชนมีน้อยลงเรื่อยๆ ดังนั้น ตลอดสมัยรัชกาลที่ 6 – 7 แทบไม่ปรากฏว่ามีการรวมตัวกันของราษฎรในลักษณะของผู้มีบุญเลย แม้ว่าจะเป็นช่วงที่ประเทศกำลังประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำก็ตาม

ปรากฏว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 ปัญหาเรื่องกบฏผู้มีบุญก็เริ่มปรากฏขึ้นมาอีก และเริ่มก่อตัวอย่างเงียบๆ แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมานี้สามารถจบลงได้อย่างรวดเร็ว ทั้งในกรณีของหมอลำน้อย ชาดา และหมอลำโสภา พลตรี แม้รัฐจะตัดสินใจให้ทั้งสองกรณีนี้เป็นกบฏต่อแผ่นดิน แต่ผู้นำทั้งสองกรณีก็ถูกพิจารณาให้รับโทษจำคุกเพียงไม่กี่ปีก็ถูกปล่อยตัวออกมา สะท้อนให้เห็นว่ารัฐไม่มองว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นยังไม่ได้ก่อให้เกิดอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐมากนัก เป็นเพียงแค่การรวมกลุ่มกันของราษฎรในระดับหมู่บ้านเท่านั้น และก็ไม่มีแนวโน้มที่จะมีความรุนแรงเกิดขึ้น โทษจำคุกก็จะเป็นเหมือนการตักเตือนจากรัฐไม่ให้กระทำการเช่นนั้นอีก ประกอบกับรัฐบาลในช่วงนี้ ต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับราษฎรในแต่ละภูมิภาคมากกว่าการศัตรูกับราษฎร ดังนั้น บทลงโทษเหล่าผู้มีบุญในช่วงนี้ จะมีความประนีประนอมอยู่มาก เห็นได้จากในกรณีหมอลำโสภา พลตรี ที่ถูกจับอยู่หลายครั้ง ในแต่

ละครั้งก็จะถูกควบคุมตัวอยู่เพียงไม่กี่วันก็ถูกปล่อยตัวออกมา จนครั้งสุดท้ายที่ถูกตัดสินโทษจำคุกนานที่สุด 16 ปี ซึ่งจะแตกต่างจากช่วงรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่จะมีการตัดสินโทษที่ได้ขาดกับบุคคลที่รัฐเห็นว่าก่อความไม่สงบขึ้นภายในประเทศ เห็นได้จากในกรณีของนายศิลา วงศ์สิน ที่รัฐมองว่ากลุ่มของนายศิลา วงศ์สิน เป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ ด้วยวิธีการของนายศิลาที่มีลักษณะคล้ายกับคอมมิวนิสต์ จึงทำให้รัฐตัดสินว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอารียที่ปรากฏให้เห็นในครั้งนี้เป็นวิถีหรือรูปแบบหนึ่งของคอมมิวนิสต์ที่พยายามจะแทรกซึมเข้ามาในภาคอีสาน จนนำมาซึ่งการใช้มาตรา 17 ในการพิจารณาโทษของนายศิลาคือการประหารชีวิตในที่สุด

การศึกษาเรื่องกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน ได้แสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของรูปแบบการเคลื่อนไหวของราษฎรในภาคอีสาน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของราษฎรที่มีต่อรัฐส่วนกลางในรูปแบบของ “ผู้มีบุญ” ที่มีแนวคิดเรื่องพระศรีอารีย เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในภาคอีสานมาเป็นระยะเวลานาน นับจากสมัยอยุธยา (พ.ศ.2242) ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2502) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการหยั่งรากลึกของแนวคิดพุทธศาสนาเกี่ยวกับ “ผู้มีบุญ” หรือ “พระศรีอารีย” ที่จะกลับมาให้ความช่วยเหลือราษฎรเมื่อเกิดปัญหาทุกข์ยากต่างๆ ให้มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงทำให้เมื่อราษฎรในภาคอีสานได้รับความเดือดร้อนต่างๆ จึงเกิดการเคลื่อนไหวของราษฎรและได้ตั้งตัวเป็น “ผู้มีบุญ” เพื่อให้ความช่วยเหลือราษฎรอยู่โดยตลอด

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความสืบเนื่องของรูปแบบ “ผู้มีบุญ” แต่เมื่อทำการศึกษาโดยรายละเอียดแล้วทำให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของผู้มีบุญในแต่ละช่วงเวลานั้นมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ผู้มีบุญ” ที่เกิดภายหลังพ.ศ. 2479 เนื่องจากเมืองไทยได้มีการพัฒนาความเจริญก้าวหน้าในทุกด้านทั้งรูปแบบการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมจึงทำให้ “ผู้มีบุญ” ที่เกิดก่อนและหลังพ.ศ. 2479 มีความแตกต่างกันในหลายประเด็น อันได้แก่ 1 พื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์ 2 ความแตกต่างด้านเชื้อชาติ 3 นโยบายของรัฐที่ส่งผลต่อภาคอีสาน 4 ลักษณะของผู้นำและแนวคิดของราษฎรที่เข้าร่วม 5 จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหว 6 วิธีการปราบปรามของรัฐ ซึ่งหากศึกษาเพียงผิวเผินอาจจะมองว่าการเกิดกบฏผู้มีบุญในแต่ละช่วงเวลามีความเหมือนกันและเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องแต่เพียงอย่างเดียว แต่เมื่อทำการศึกษาอย่างลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า การเกิดกบฏผู้มีบุญใน 2 ช่วงเวลามีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้ตระหนักได้ว่า สภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่อยู่ล้อมรอบเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญ ที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้งนั้น

มีผลต่อรูปแบบของผู้มีบุญในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งทำให้เหตุการณ์กับผู้มีบุญในแต่ละช่วงเวลามีลักษณะที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน และมีลักษณะที่เป็นรูปแบบเฉพาะของแต่ละช่วงเวลา

นอกจากนั้นแล้วการศึกษาถึงรูปแบบ วิธีการ การเคลื่อนไหว และการปราบปรามกับผู้มีบุญในภาคอีสานในช่วงพ.ศ.2479 – 2502 ยังสะท้อนให้เห็นว่าลักษณะการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของภูมิภาคอีสานและของส่วนกลางที่เปลี่ยนแปลงไปได้ส่งผลให้รูปแบบของ “ผู้มีบุญ” ในภาคอีสานเปลี่ยนแปลงไปตามไปด้วย

7. สภาพภาคอีสานหลังการเกิดกบฏผู้มีบุญในช่วง พ.ศ. 2479 – 2502

ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2502 – 2506) มีการปรับนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งไปสู่ความ “ทันสมัย” เป็นการพัฒนาประเทศเพื่อ “ความมั่นคง” ของชาติ เนื่องจากการขยายอิทธิพลของลัทธิคอมมิวนิสต์มีความรุนแรงมากขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2502 ทำให้รัฐบาลเห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นสิ่งสำคัญสำหรับความมั่นคงของประเทศ รัฐบาลจึงได้จัดตั้งสภาพฒนาการเศรษฐกิจและสังคมขึ้นในปีพ.ศ. 2504 เพื่อจัดทำโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม โดยการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานในการส่งเสริมการผลิตทางอุตสาหกรรม เพื่อทดแทนการนำเข้า นอกจากนี้รัฐบาลยังให้ความสำคัญกับภาคอีสานเป็นพิเศษ เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองภายในที่มีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ทางการเมืองภายนอก จึงทำให้รัฐบาลยังคงดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศสหรัฐอเมริกาภายใต้นโยบายต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ร่วมกัน โดยองค์กรของรัฐที่เกี่ยวข้องและจัดตั้งขึ้นเพื่อกำหนดและดำเนินนโยบายพัฒนาภาคอีสานในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แก่ สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงมหาดไทย กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงเศรษฐกิจ กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ เป็นต้น โดยองค์กรเหล่านี้ร่วมมือและได้รับความช่วยเหลือจากประเทศสหรัฐอเมริกา ผ่านคณะผู้แทนบริหารเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย หรือองค์กรยูซอม (USOM) องค์การสนธิสัญญาว่าด้วยการป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEATO) และธนาคารโลก (World Bank) ในการกำหนดนโยบายและดำเนินนโยบายภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พร้อมกับการจัดทำแผนพัฒนาภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือฉบับแรก พ.ศ. 2505 – 2509 ขึ้นเป็นพิเศษแยกจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509)¹

โดยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ระบุให้สร้างเขื่อน 7 เขื่อนภายในปี พ.ศ. 2509 คือ เขื่อนลำพระเพลิง เขื่อนลำปาว เขื่อนน้ำพอง เขื่อนน้ำพุง เขื่อนลำโดมน้อย เขื่อนลำตะคอง และเขื่อนน้ำอูน โดยเขื่อนที่สร้างเสร็จภายในปีพ.ศ. 2509 คือ เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร และเขื่อนน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น โดยทั้งสองเขื่อนนอกจากมีวัตถุประสงค์เพื่อกักเก็บน้ำแล้ว ยังใช้ป้องกันอุทกภัยและใช้เป็นพลังงานในการผลิตไฟฟ้าด้วย ซึ่งตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่อๆ มา นอกจากจะมีโครงการสร้างเขื่อนชลประทานขนาดใหญ่แล้ว ยังมีโครงการชลประทานขนาดกลางและขนาดเล็กเพิ่มขึ้นอีกด้วย จากการสร้างเขื่อนชลประทานในภาคอีสานทำให้ราษฎรสามารถขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกได้มากขึ้น ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนที่อยู่ในเขตชลประทานเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ราษฎรที่อยู่ในเขตชลประทานสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้งต่อปี พื้นที่นาปรังในภาคอีสานจึงเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก รวมทั้งการปลูกพืชในฤดูแล้งซึ่งถือว่าการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของราษฎรที่เคยขึ้นกับการปลูกข้าวเพียงปีละครั้งมาเป็นการปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง เป็นการใช้ทรัพยากรทางการผลิตไม่ว่าจะเป็นทุนแรงงาน ที่ดิน และน้ำจากโครงการชลประทานให้เกิดประโยชน์มากที่สุด และยังทำให้ราษฎรเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางด้านการผลิต และการใช้น้ำจากที่ใช้อย่างไม่มีระเบียบ กฎเกณฑ์มาเป็นการใช้ที่เป็นระบบและมีแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรด้วยกัน และได้มีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำขึ้น ส่วนราษฎรที่อยู่นอกเขตชลประทานก็ยังคงทำการเพาะปลูกโดยอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นหลักนั่นเอง²

ในเรื่องสาธารณูปโภคอย่างไฟฟ้าในภาคอีสานช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ผู้ดำเนินการผลิตกระแสไฟฟ้า นอกเหนือจากรัฐแล้วยังมีเอกชนที่ได้รับสัมปทานในการเนินการอีกด้วย โดยใช้เครื่องกำเนิดไฟฟ้าประเภทดีเซลขนาดเล็กจ่ายไฟฟ้าในเขตเมืองเฉพาะตอนกลางคืน ต่อมาในปีพ.ศ. 2497 รัฐบาลได้จัดตั้ง “คณะกรรมการพิจารณาสร้างโครงการไฟฟ้าทั่วราชอาณาจักร” ขึ้น และต่อมาในปีเดียวกันก็มีประกาศพระราชกฤษฎีกาตั้ง “องค์การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค” ขึ้นกับกรมโยธาเทศบาล และ

¹สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ.2494 – 2519. หน้า 338.

²สุวิทย์ อีรศาสตร์; และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2541). ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน. หน้า 55.

การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคได้ติดตั้งเครื่องกำเนิดไฟฟ้าดีเซลตามจังหวัดและอำเภอต่างๆ ในภาคอีสาน ในช่วงที่มีการวางแผนพัฒนาภาคอีสานนั้น ภาคอีสานมีไฟฟ้าอยู่เพียง 15 จังหวัด 68 อำเภอ ราคาค่ากระแสไฟฟ้าอยู่ที่ประมาณ 0.50 – 3 บาท/หน่วย¹ ซึ่งถือว่ามีความแพงและประสิทธิภาพในการผลิตกระแสไฟฟ้าของเครื่องจักรก็มีข้อจำกัดอยู่มาก จึงทำให้รัฐเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการพัฒนาพลังงานไฟฟ้าขึ้นในภาคอีสาน ดังจะเห็นได้จากในแผนพัฒนาภาคอีสาน พ.ศ. 2505 – 2509 ที่มีการจัดตั้งโรงไฟฟ้าพลังน้ำในภาคอีสาน (พ.ศ. 2509) ขึ้น 2 แห่ง คือ โรงงานไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนน้ำพุง และโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ สามารถจ่ายกระแสไฟฟ้าได้ในภาคอีสาน ยกเว้นในเขตอีสานใต้ที่การไฟฟ้ายังส่งไปไม่ถึง คือ บุรีรัมย์ เลย ศรีสะเกษ สุรินทร์ และอุบลราชธานี ภายหลังจากที่เปิดจ่ายกระแสไฟฟ้าจากทั้ง 2 แห่ง ทำให้เกิดความต้องการใช้ไฟฟ้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากการขยายตัวของทั้งอาคารร้านค้า ที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ ฯลฯ²

โดยภายหลังจากการพัฒนาไฟฟ้าในภาคอีสานตามที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้หมู่บ้านต่างๆ ในภาคอีสานเริ่มมีไฟฟ้าใช้มากขึ้น จึงทำให้ราษฎรหันมาใช้ไฟฟ้าแทนใช้น้ำมันก๊าด ซึ่งแต่เดิมที่ใช้ น้ำมันก๊าดต้องเสียค่าใช้จ่ายประมาณ 30 บาทต่อเดือน แต่เมื่อใช้ไฟฟ้าทำให้ลดค่าใช้จ่ายได้ประมาณ ครึ่งเรือนละ 10 – 15 บาทต่อเดือน การเข้ามาของไฟฟ้าก็ทำให้วิถีชีวิตของราษฎรเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยนอนแต่หัวค่ำ ก็เปลี่ยนมาเป็นการฟังวิทยุ และดูโทรทัศน์ วิถีชีวิตของราษฎรมีความเป็นสังคมเมืองและซื้อสินค้าประเภทเครื่องใช้ไฟฟ้าเข้าสู่ครัวเรือน เป็นค่านิยมทางสังคมอย่างหนึ่งของราษฎรในชนบทที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปสู่ความทันสมัยและแสดงออกว่ามีฐานะ ซึ่งทำให้เกิดการแบ่งฐานะหรือชนชั้นขึ้นในหมู่บ้าน โดยดูจากการมีเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ แล้ว ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิดและทัศนคติของราษฎรได้ผ่านทางวิทยุ และโทรทัศน์อีกด้วย³ นอกจากการพัฒนา ระบบชลประทาน และการขยายการผลิตกระแสไฟฟ้าในภาคอีสานแล้ว รัฐบาลยังได้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านอื่นๆ อีก เช่น การคมนาคมทั้งทางรถไฟ และถนนหลวง ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจในภาคอีสาน

¹ สุวิทย์ ธีรศาสตร์; และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2541). ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน. หน้า 56.

² สุทิน ปัญญาภัก. (2515). การพัฒนาพลังงานไฟฟ้าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ปัญหาในการวางแผนดำเนินการ. หน้า 19.

³ สุวิทย์ ธีรศาสตร์; และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2541). ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน. หน้า 56 – 57.

มีการขยายตัวมากขึ้นและ ยังได้พัฒนาการรักษาพยาบาลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เนื่องจากราษฎรทั่วไปในภาคอีสานยังคงขาดความรู้ในเรื่องสุขอนามัย ทำให้เป็นเหตุให้เจ็บป่วยอยู่เสมอ เพราะอาหารหลักของชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีคุณค่าเพียงพอกับความต้องการของร่างกาย เช่น การรับประทานข้าวเหนียวกับปลาร้าเป็นอาหารหลัก มีผักหรือปลาบ้างแล้วแต่จะหาได้ นอกจากนี้การขาดแคลนน้ำที่ใช้บริโภคและใช้ชำระล้างร่างกาย ยังผลให้ชาวบ้านเป็นโรคผิวหนัง และโรคท้องเดินกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้ง รวมทั้งยังเป็นโรคหลอดลมอักเสบ หัด โสฬิตจาง มาเลเรีย พยาธิใบไม้ในตับ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็จะรักษากันเองด้วยยาพื้นบ้านหรือซื้อยารับประทานเอง ส่วนผู้ที่เชื่อในสรรพคุณของยาและวิธีการรักษาพยาบาลแผนใหม่ก็จะพยายามเดินทางไปขอรับการรักษาจากสุขาศาลา ซึ่งให้บริการรักษาได้อย่างจำกัด จากสถานการณ์ข้างต้นทำให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จัดตั้งหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่เข้าไปปฏิบัติการในพื้นที่ที่ห่างไกล โดยได้รับคำสั่งให้ถือหลักการว่า “การให้สวัสดิการการรักษาพยาบาล การให้เครื่องใช้หรืออุปกรณ์การศึกษา เป็นการโฆษณาด้วยการกระทำ เป็นเครื่องมือเพื่อหวังผลทางจิตวิทยาจากประชาชนอันสืบเนื่องมาจากนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์”¹ จากนโยบายดังกล่าวทำให้ประชาชนที่อยู่ห่างไกลเริ่มได้รับการรักษาพยาบาลตามแบบการแพทย์แผนใหม่ นอกเหนือจากสุขาศาลาหรือสถานอนามัยประจำตำบล

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลจะได้รับผลประโยชน์อย่างมากในด้านงบประมาณการให้ความช่วยเหลือเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและความช่วยเหลือแลกเปลี่ยนทางวิชาการ โดยเฉพาะในการจัดทำแผนพัฒนาระดับภาคและระดับประเทศ นับตั้งแต่มีการสำรวจรายงานสถานะเศรษฐกิจของประเทศไทยในพ.ศ. 2500 การพัฒนาตามแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจศาสตร์ตะวันตกได้ปรากฏให้เห็นในจังหวัดหลักที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในระดับภาค ได้แก่ จังหวัดนครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี และอุดรธานี ตามเป้าหมายของรัฐบาล แต่การพัฒนาในระดับตำบลและอำเภอซึ่งห่างไกลออกไป กลับไม่ได้รับผลจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาของรัฐเท่าที่ควร วิถีชีวิตของราษฎรยังคงอดอยากอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากสภาพที่ตั้งและภูมิศาสตร์จึงส่งผลให้ประชาชนต้องอพยพไปประกอบอาชีพในพื้นที่อื่นๆ ปัญหาดังกล่าวส่งผลให้เกิดปัญหาการย้ายถิ่นฐาน แต่จากความเจริญที่ขยายตัวอย่างไม่เท่าเทียมกลับเป็นผลดีในด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ที่วิถี

¹ทิพย์รัตน์ วานิชชา. (2519). การปรับปรุงท้องถิ่นทุรกันดาร โดยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ชีวิตและการดำเนินกิจกรรมในท้องถิ่นยังคงมีครอบครัวและศาสนาเป็นแกนหลักผูกพันให้เกิดความ
สำนึกความเป็นท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยมที่ดำรงอยู่ท่ามกลางสภาวะของความเปลี่ยนแปลงใน
โครงสร้างทางสังคมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น

บทที่ 5

บทสรุป

ในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐสยามได้เข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองอีสานจนถึงดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยรัฐสยามปล่อยให้ชนชั้นปกครองเดิมปกครองต่อไปด้วยระบบอาญาสี่ โดยมีข้อแม้ว่าหัวเมืองเหล่านี้จะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการแสดงความจงรักภักดีเป็นประจำทุกปีแล้ว เจ้าเมืองยังได้รับอนุญาตจากรัฐสยามให้ “กินเมือง” คือ สามารถเก็บส่วยเอาไว้ใช้เอง โดยไม่ได้จำกัดปริมาณในการเก็บส่วย เจ้าเมืองยังสามารถเกณฑ์แรงงานและระดมกำลังพลได้ ดังนั้น การปกครองของรัฐสยามต่อหัวเมืองอีสานในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น รัฐสยามจะไม่เข้าไปแทรกแซงกิจการภายใน หากหัวเมืองอีสานยังคงส่งส่วยและไม่ก่อความวุ่นวายใดๆ ถึงแม้ว่ารัฐสยามจะปล่อยให้มีการปกครองกันเองภายในหัวเมือง แต่ด้วยลักษณะการปกครองเช่นนี้ จึงส่งผลกระทบกับชนกลุ่มน้อยอย่าง พวกข่า ที่ถูกเกณฑ์มาใช้แรงงาน และยังคงเสียส่วยเป็นจำนวนมาก ทำให้กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 มีปัจจัยสำคัญมาจากความต้องการเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐสยาม โดยมีพวกข่า เป็นแกนนำในการต่อต้านอำนาจรัฐ ภายหลังจากที่รัฐสยามได้ทำการปราบปรามกบฏผู้มีบุญไปในช่วงรัชกาลที่ 2 (กบฏอ้ายสาเกิดแจ้ง พ.ศ. 2362) ก็ไม่มีหลักฐานว่าเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นในภาคอีสานจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐได้ทำการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง การรุกรานของฝรั่งเศสทำให้รัชกาลที่ 5 ต้องทำการปฏิรูปการปกครองเพื่อแสดงอำนาจเหนือดินแดน โดยเฉพาะในหัวเมืองอีสาน จึงทำให้การปกครองในหัวเมืองอีสานเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการปกครองระบบอาญาสี่เปลี่ยนเป็นระบบเทศาภิบาล ได้ส่งผลกระทบต่อหัวเมืองอีสานทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม จนทำให้กบฏผู้มีบุญกลับมาเกิดขึ้นอีกครั้งในภาคอีสาน ในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2444 - 2445) ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายมีผู้เข้าร่วมเป็นจำนวนมากและมีรูปแบบวิธีการ ความเคลื่อนไหวและเป้าหมายที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น คือ ต้องการเป็นอิสระจากรัฐสยาม เนื่องจากความไม่พอใจวิธีการปกครองในรูปแบบใหม่ของรัฐสยาม ซึ่งภายหลังจากที่รัฐทำการปราบปรามเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญจนสงบลงได้แล้ว เหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในภาคอีสานก็ดูเหมือนว่าจะน้อยลงและทิ้งระยะเวลายาวหลายสิบปีจนกระทั่งได้หยุดชะงักลงชั่วคราวในช่วงปีพ.ศ. 2467 ถึง พ.ศ. 2479 เนื่องจากเป็นช่วงที่รัฐส่วนกลางได้มีการปรับปรุงบ้านเมืองทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางจึงทำให้รัฐส่วนกลางมีความมั่นคงยิ่งขึ้น

การเกิดกบฏผู้มีบุญเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางที่หยุดชะงักลงจนกระทั่งเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเมืองการปกครอง และนโยบายในการบริหารประเทศ ที่ส่งผลกระทบต่อท้องถิ่นจนทำให้กบฏผู้มีบุญเกิดขึ้นอีกครั้งในปีพ.ศ. 2479 โดย

กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างพ.ศ. 2479 – 2502 นี้ เกิดขึ้นทั้งหมด 3 ครั้ง ได้แก่ กบฏหมอลำน้อย ชาดา พ.ศ. 2479 กบฏหมอลำโสภณพลตรี พ.ศ. 2482 และ กบฏนายสีลา วงศ์สิน พ.ศ. 2502 โดยกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 นอกจากจะมีความห่างของระยะเวลาหลังจากที่หยุดชะงักไปช่วงหนึ่ง แต่กบฏผู้มีบุญในช่วงหลังพ.ศ. 2479 ก็ยังคงมีความสืบเนื่องของแนวความคิดจากกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ คือ “แนวความคิดเรื่องพระศรีอารีย” อันเป็นแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังของกบฏผู้มีบุญที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาโดยเป็นแนวความคิดที่เกี่ยวกับความเสมอภาคและความยุติธรรม ปราศจากการเอารัดเอาเปรียบ มีแต่ความสมบูรณ์พูนสุข และเป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ด้วยการทำบุญทำทานในชาตินี้เพื่อจะได้พบกับยุคของ พระศรีอารีย ซึ่งเชื่อกันว่ากำลังจะมาถึงในไม่ช้า โดยแนวความคิดดังกล่าวเป็นสิ่งที่ทำให้การเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานหลังพ.ศ. 2479 ยังคงถูกเรียกว่า “กบฏผู้มีบุญ” และสะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องพระศรีอารียเป็นแนวคิดที่หยั่งรากลึกในภาคอีสาน แม้ว่าภาคอีสานจะผ่านการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มาเป็นระยะเวลานาน แต่แนวคิดดังกล่าวยังคงเป็นที่ยึดมั่นของผู้คนในท้องถิ่นอีสาน ทำให้ผู้นำกบฏผู้มีบุญสามารถนำข้ออ้างเรื่องของผู้มีบุญมาใช้ในการสร้างความศรัทธาให้กับราษฎรในภาคอีสานได้อยู่เรื่อยมา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแนวความคิดพื้นฐานของการเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางจะยังคงเป็นแนวความคิดเดิม หากแต่ลักษณะรูปแบบ วิธีการ การปราบปราม ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งเป็นผลอันเกิดจากการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทั้งจากส่วนกลางและในภาคอีสาน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การเคลื่อนไหวของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 มีความแตกต่างไปจากกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ ในหลายลักษณะด้วยกัน กล่าวคือ

1. บริเวณที่เกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญในช่วงแรกพื้นที่ที่เกิดเหตุการณ์อยู่ในบริเวณประเทศราช (ลาว) ของรัฐสยาม ด้วยความห่างไกลและรัฐสยามก็ไม่ได้เข้าไปจัดการปกครองหัวเมืองประเทศราชนี้โดยตรงแต่ปล่อยให้เจ้าเมืองเดิมปกครองกันเอง ด้วยลักษณะเช่นจึงส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบภายในเมืองประเทศราชอยู่บ่อยครั้ง แม้แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังพบว่ามียกกลุ่มผู้มีบุญบางกลุ่มที่ก่อตัวขึ้นในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและข้ามมาสร้างความวุ่นวายในบริเวณหัวเมืองอีสาน ซึ่งจะแตกต่างจากกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 ที่เหตุการณ์ทั้งหมดเกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ขนาดเล็กอยู่ในขอบเขตประเทศไทยที่มีการพัฒนาระบบคมนาคม ทำให้ส่วนกลางกับส่วนภูมิภาคสามารถติดต่อไปมาสะดวกมากขึ้น ดังนั้นความห่างไกลจากอำนาจของส่วนกลาง จึงไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสานอีกต่อไป

2. กลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว ระหว่างราษฎรในหัวเมืองอีสานกับรัฐส่วนกลาง เป็นปัจจัยสำคัญที่ใช้ในการปลุกระดมราษฎรให้เข้าร่วมกลุ่มกับผู้มีบุญอยู่บ่อยครั้ง เห็นได้จากเหตุการณ์

กบฏผู้มีที่เกิเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งแรก ในกรณีกบฏบุญกว้าง (พ.ศ.2242) ที่ผู้นำเป็นคนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ข้ามมาก่อความไม่สงบภายในหัวเมืองอีสาน หรือในกรณีกบฏเชียงแก้ว และกบฏอ้ายสาเกียดโง้ง ที่มี ผู้นำเป็นชนกลุ่มน้อยอย่างพวกข่า ที่ต่อสู้เพื่อปลดปล่อยพวกข่าด้วยการให้เป็นอิสระจากรัฐสยาม และลาว แต่ปัญหาเรื่องความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติไม่ได้หมดไปตามกลุ่มกบฏที่ถูกปราบปรามลง ความรู้สึกแตกต่างยังคงดำรงอยู่ในภาคอีสานถึงแม้ว่าเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 และหลังพ.ศ. 2479 ก็ยังพบว่าผู้มีบุญได้นำเอาความรู้สึกแตกต่างนี้ มาใช้ในการชักชวนราษฎรให้มา เข้าร่วมกลุ่มด้วย โดยกบฏผู้มีบุญในช่วงรัชกาลที่ 5 ผู้นำกบฏมักจะกล่าวถึงการฟื้นฟูนครเวียงจันทน์ให้ กลับมาเจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติอย่างชัดเจน ในขณะที่รัฐ พยายามดำเนินการด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้ราษฎรในหัวเมืองอีสานเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกับรัฐส่วนกลาง ทั้งการขยายระบบการศึกษาของรัฐไปยังพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้ราษฎรที่ห่างไกล เข้าถึงการศึกษาของรัฐได้มากขึ้น แต่กระนั้นกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นภายหลังพ.ศ. 2479 ก็ยังแสดงให้เห็น ถึงความรู้สึกแตกต่างกันระหว่างราษฎรในอีสานกับรัฐส่วนกลาง เห็นได้จากในกรณีของหมอลำน้อยชา ดาที่ต่อต้านพระสงฆ์ เนื่องจากรูปแบบพระสงฆ์พื้นเมืองที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้างนั้น มีรูปแบบที่ เปลี่ยนแปลงไป คือ ความเป็นพุทธศาสนาแบบกรุงเทพฯ มากขึ้น หรือการต่อต้านระบบการศึกษาของ รัฐ ที่พยายามสร้างจิตสำนึกและปลูกฝังความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐส่วนกลางโดยการใช้ ภาษาไทยกลางในการสอนหนังสือ และการสื่อสารระหว่างครูกับนักเรียน เป็นวิธีการที่จะทำให้ราษฎร คุ่นชินกับภาษาไทยกลางและหันมาพูดภาษาไทยกลางมากขึ้น เป็นต้น ลักษณะการต่อต้านดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ของกบฏผู้มีบุญหลังพ.ศ. 2479 ในรูปแบบของ การไม่ยอมรับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับรัฐส่วนกลาง และพยายามรักษาความเป็นท้องถิ่นของ ตัวเองไว้ให้มากที่สุด ซึ่งจะแตกต่างจากกบฏผู้มีบุญในช่วงก่อนหน้านั้นที่แสดงออกถึงความเป็นคนของ เวียงจันทน์ที่ไฝฝืนให้กลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง นั่นเอง

3. ปัญหาที่นำไปสู่การเคลื่อนไหว ที่มีผลกระทบต่อราษฎรในอีสาน โดยผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2479 ส่วนใหญ่มีปัจจัยมาจากนโยบายการเรียกเก็บภาษีส่วยของรัฐ เนื่องจากการปรับเปลี่ยนการเก็บ ภาษีส่วยจากสิ่งของมาเป็นเงินตราแทน ส่งผลกระทบต่อราษฎรอีสานที่มีพื้นฐานสังคมเป็นการผลิต แบบยังชีพมากกว่าค้าขาย ระบบเงินตราจึงยังไม่มีบทบาทมากนักในสังคมท้องถิ่น แต่เมื่อเงิน กลายเป็นสิ่งที่มีค่าและหายากสำหรับราษฎรที่ยังคงทำการผลิตแบบยังชีพอยู่ได้รับความเดือดร้อนมา โดยตลอด จึงทำให้เห็นว่ากบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2479 มีปัจจัยส่วนใหญ่มาจากการเก็บภาษี อากรของรัฐ แต่เมื่อภายหลังพ.ศ. 2479 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการกบฏผู้มีบุญเป็นผลมาจากนโยบายรัฐที่มี ความหลากหลายมากขึ้น เช่น นโยบายการเก็บภาษีอากร การขยายระบบการศึกษา การปฏิรูป

ลักษณะการปกครองพระสงฆ์ ภาชีที่ดิน และกฎหมายป่าไม้ เป็นต้น ทำให้เห็นว่ารัฐส่วนกลางได้เข้ามาควบคุมดูแลเรื่องต่างๆ ในส่วนภูมิภาคมากขึ้น

4. ลักษณะของผู้นำกบฏผู้มีบุญ ในช่วงก่อนพ.ศ. 2479 ผู้นำทั้งที่เป็นบุคคลธรรมดา เป็นพระสงฆ์ หรือชนชั้นปกครอง โดยลักษณะของผู้นำจะเป็นคนที่มีความรู้พุทธศาสนา ความสามารถทางด้านพิธีกรรมต่าง บางครั้งสามารถรักษาโรคให้กับราษฎรได้ด้วย และก็มักจะมีความรู้ทางเวทย์มนต์ คาถา ไสยศาสตร์อีกด้วย โดยการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญและแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ เช่น เหาะเหินเดินอากาศ ผู้รักษาคนเจ็บป่วยด้วยคาถาเวทย์มนต์ เป็นต้น การอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ โดยการนำเอาแนวความคิดเรื่องพระศรีอาริย์มาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมและศรัทธาให้กับราษฎร จะเห็นได้แนวความคิดเรื่องพระศรีอาริย์นั้นมีอิทธิพลและหยั่งรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานมาเป็นเวลานาน แม้จะเป็นเรื่องธรรมชาติแต่ก็ยังสามารถชักชวนให้ราษฎรมาเข้าร่วมกลุ่มได้เป็นจำนวนมาก เห็นได้จากในกรณีกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน (พ.ศ.2444 - 2445) ที่มีการรวมกลุ่มของผู้มีบุญเกือบทุกพื้นที่ในภาคอีสาน แต่ภายหลังพ.ศ. 2479 ผู้นำกบฏนั้นมีอาชีพเป็นหมอลำ จึงเป็นที่นิยมโดยพื้นฐานอยู่แล้ว ยังนำเอาปัญหาที่ราษฎรได้รับความเดือดร้อนจากนโยบายต่างๆ ของรัฐมาร้องเป็นกลอนหมอลำ ทำให้เห็นว่าผู้นำกบฏในช่วงนี้เป็นบุคคลที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูง นอกจากมีความรู้ในท้องถิ่นของตนเองเป็นอย่างดีแล้ว ยังมีความรู้เกี่ยวกับรัฐส่วนกลางอีกด้วย ยิ่งสร้างความนิยมและศรัทธาให้กับราษฎร โดยในบางครั้งผู้นำไม่จำเป็นต้องใช้ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์หรือการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญเลย ก็สามารถชักชวนให้ราษฎรมาเข้าร่วมกลุ่มได้ เห็นได้จากกรณีหมอลำโสภะ พลตรี (พ.ศ.2482) ที่ไม่ปรากฏว่าหมอลำโสภะ พลตรี ได้อ้างตัวเป็นผู้มีบุญแต่อย่างใด แล้วยังทำให้เห็นว่าแนวความคิดเรื่องพระศรีอาริย์ที่ดำรงอยู่ในภาคอีสานเป็นเวลานานได้จืดจางลงเป็นอย่างมาก ราษฎรต้องการเห็นผลที่เป็นรูปธรรมมากกว่าการรอคอยโลกแห่งจิตนาการในความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ให้เกิดขึ้นอย่างที่ผ่านมา

5. จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหว กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2479 ส่วนใหญ่มีเป้าหมายร่วมกัน คือ ต้องการเป็นอิสระจากรัฐสยาม เนื่องจากสาเหตุที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญในหลายครั้งนั้น มาจากสาเหตุเดียวกัน เช่น เรื่องการเก็บเงินภาษีอากร ซึ่งพบตั้งแต่ช่วงต้นของการเกิดกบฏผู้มีบุญจนถึงปี พ.ศ. 2479 เนื่องจากการเก็บภาษีอากรของรัฐได้สร้างปัญหาให้กับชาวอีสานมาเป็นเวลานานแล้ว เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศที่ทำการเพาะปลูกที่ต้องพึ่งพาน้ำฝนเป็นหลัก จึงไม่สามารถคาดการณ์ผลผลิตในแต่ละปีได้ ส่งผลให้ราษฎรส่วนใหญ่มิฐานะยากจนอยู่แล้วได้รับความยากลำบากมากขึ้นไปอีก จนนำไปสู่การต่อต้านอำนาจรัฐและต้องการเป็นอิสระจากปกครองของรัฐส่วนกลาง แต่ภายหลังปี พ.ศ. 2479 จุดประสงค์ของกลุ่มผู้มีบุญก็ไม่ได้ชัดเจนมากนัก แต่ก็ยังแสดงให้เห็นพลังของการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อต้านนโยบายบางประการของรัฐบาล และเพื่อช่วยเหลือแก้ปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรด้วยตนเอง เพื่อเป็นการรักษาผลประโยชน์ให้กับสมาชิกในกลุ่มของตนมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

6. วิธีการปราบปรามกบฏผู้มีบุญ โดยในช่วงแรกของการเกิดเหตุการณ์กบฏผู้มีบุญนั้น พระมหากษัตริย์จะมีอำนาจสูงสุดในการกำหนดโทษผู้ที่กระทำผิดอย่างใดก็ได้ ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของ กษัตริย์หากเห็นว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคง โดยเฉพาะกรณีกบฏผู้มีบุญที่ต้องการแยกตัวเป็นอิสระ และเกิดการปะทะกันอย่างรุนแรง ก็จะทำให้รัฐใช้วิธีปราบปรามอย่างรุนแรง โทษสูงสุดในการตัดสิน ความผิดให้เหล่าผู้มีบุญ คือ การประหารชีวิต ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การตัดสินโทษ กบฏผู้มีบุญนั้น พระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นผู้ตัดสินโทษอีกแล้ว กระบวนการตัดสินโทษนั้นจะผ่าน กระบวนการทางศาล คือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการตุลาการ เพื่อพิจารณาโทษของเหล่าผู้มีบุญที่จับ มาได้ตามแต่ความผิดของแต่ละบุคคล เช่น ผู้มีบุญในระดับผู้นำ ก็จะถูกตัดสินให้ประหารชีวิต เป็นต้น เพื่อไม่ให้เป็นตัวอยางแก่ราษฎรคนอื่น ๆ แต่โทษของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 จะมีความ ประณีประนอมมากขึ้น เนื่องจากรูปแบบการปกครองและวิธีการปกครองของรัฐในรูปแบบใหม่ การ ตัดสินคดีต่างๆ ต้องเป็นไปตามกระบวนการทางกฎหมาย ในขณะที่การเคลื่อนไหวของผู้มีบุญใน ช่วงเวลานี้ ก็มีได้มีความรุนแรงหรือมีจุดประสงค์อันเป็นอันตรายร้ายแรงต่อรัฐมากนัก ประกอบกับรัฐ เองก็ต้องการจะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับราษฎร จึงทำให้การตัดสินโทษของผู้มีบุญภายหลัง พ.ศ. 2479 ไม่ได้มีความรุนแรงยกเว้นแต่ในกรณีของนายศิลาที่รัฐได้ใช้มาตรา 17 ในการตัดสินโทษ เนื่องจากรัฐเห็นว่าการกระทำของนายศิลาที่มีลักษณะคล้ายกับคอมมิวนิสต์ เป็นภัยต่อความมั่นคง ของบ้านเมือง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นในช่วงหลังพ.ศ. 2479 นั้นมีทั้งความสืบเนื่องจาก ความคิดของกบฏผู้มีบุญ ที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนหน้านี้และมีทั้งลักษณะที่แตกต่างกัน และลักษณะร่วม ของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นหลังพ.ศ. 2479 ที่ทำให้กบฏผู้มีบุญหลังพ.ศ. 2479 แม้ว่าจะเป็นกรรวมกลุ่ม เคลื่อนไหวของราษฎรในภาคอีสาน เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง เช่นเดียวกับกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้น ในช่วงก่อนพ.ศ. 2479 แต่ก็มีลักษณะรูปแบบ วิธีการ การเคลื่อนไหว ที่เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นเฉพาะ ช่วงเวลาที่ไม่เหมือนกันกับกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นก่อนพ.ศ. 2479

จากการศึกษา กบฏผู้มีบุญหลังพ.ศ. 2479 สะท้อนให้เห็นว่า การเกิดกบฏผู้มีบุญนั้นได้ส่งผล กระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในภาคอีสานอีกด้วย เนื่องจากการเกิดกบฏผู้มีบุญมีรากฐาน มาจากความไม่พอใจการเข้าไปควบคุมดูแลของรัฐจากส่วนกลาง ในสาเหตุที่แตกต่างกันไป ซึ่งเป็น ภาพสะท้อนให้รัฐส่วนกลางได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในภาคอีสานมากขึ้น และทำให้รัฐส่วนกลาง ให้ความสนใจปัญหาในภาคอีสาน และมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขนโยบายที่นำไปสู่ความไม่พอใจของ ราษฎร เช่น การยกเลิกการเก็บเงินรัชชูปการในปี พ.ศ. 2482 เนื่องจากราษฎรในภาคอีสานประสบกับ ภัยแล้งมาหลายปีติดต่อกัน ทำให้ไม่สามารถทำการเพาะปลูกใดๆ ได้แล้ว ราษฎรยังมีในสภาพอด อยากรจนทำให้รัฐต้องออกแจกจ่ายข้าวสารให้กับราษฎรในภาคอีสานอย่างต่อเนื่อง มีจำนวนราษฎร

ค้างชำระเงินรัฐูปการเพิ่มขึ้นเรื่อย จนทำให้รัฐต้องปรับลดอัตราเงินรัฐูปการลง และหาทางแบ่งเบภาระของราษฎรให้ได้มากที่สุด จนในที่สุดรัฐก็สามารถยกเลิกการเก็บเงินรัฐูปการได้ การเก็บเงินรัฐูปการหรือเงินภาษีอากรของรัฐนั้น ได้สร้างปัญหาให้กับราษฎรมาตั้งแต่ที่รัฐเริ่มต้นเก็บภาษีอากรเป็นเงินตรา จนกระทั่งรัฐต้องตัดสินใจยกเลิกไปในที่สุด เป็นต้น เพื่อลดความขัดแย้งและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างส่วนกลางกับภาคอีสาน

นอกจากนั้น เพื่อให้รัฐส่วนกลางได้ดูแลปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานได้ดียิ่งขึ้น รัฐส่วนกลางยังมีการพัฒนาโครงสร้างปัจจัยพื้นฐานต่างๆ ในภาคอีสานให้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางติดต่อระหว่างส่วนกลางกับภาคอีสาน ที่จะช่วยให้รัฐส่วนกลางสามารถดูแลภาคอีสานได้ทั่วถึงมากขึ้น และเป็นการสร้างความรู้สึกที่ดีให้กับราษฎรในภาคอีสานที่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากรัฐส่วนกลาง ซึ่งน่าจะมีส่วนในการลดความรู้สึกไม่พอใจต่างๆ ของราษฎรในภาคอีสานต่อรัฐ ดังนั้น อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า การเกิดกบฏผู้มีบุญหลังพ.ศ. 2479 ได้มีส่วนทำให้รัฐส่วนกลางให้ความสนใจภาคอีสาน จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมไปถึงการพัฒนาความเจริญก้าวหน้าอันเป็นปัจจัยพื้นฐานของภาคอีสานอีกด้วย

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

กฎข้อบังคับว่าด้วยการสำรวจและการเก็บเงินอากรค่านา พ.ศ. 2458. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 32
วันที่ 30 มกราคม 2458.

กฎกระทรวงการคลังออกตามความในประมวลรัษฎากร (ฉบับที่ 6) ว่าด้วยเงินช่วยบำรุงท้องที่. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 56. 24 เมษายน 2482.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา. (2481). **พระราชพงศาวดารฉบับ**

พระราชหัตถเลขา เล่ม 2. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี (พิเศษ) ครั้งที่ 26/2502 วันศุกร์ ที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2502

บันทึกการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 27/2502 วันพุธ ที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2502

ประกาศแก้ไขประกาศออกโฉนดที่ดิน พ.ศ. 2445. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 19. 1 กุมภาพันธ์ 2445.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4. **พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน**.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2. (2507). **พงศาวดารหัวเมืองอีสาน**.

เปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 17. วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2443.

พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา พ.ศ. 2443. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 17. วันที่ 18 พฤศจิกายน 2443.

พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ รัตนโกสินทรศก 120. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 18.

วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2444.

พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ รัตนโกสินทรศก 120. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 27.

วันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2453

พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 38 วันที่ 23 กันยายน 2464.

พระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. 2456. (2456). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 30. วันที่ 1 มีนาคม 2456.

พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชูปการ พุทธศักราช 2463. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 35.

วันที่ 30 มีนาคม 2461.

พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ. 2481. (2482). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 56. วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2482.

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. (2507).

พระนคร: ก้าวหน้า.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 2/2476 สมัยสามัญ สมัยที่สอง วันที่ 15 มกราคม พ.ศ.
2476.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 19/2476 สมัยสามัญ สมัยที่หนึ่ง วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ.
2476.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. ครั้งที่ 15/2479 (สามัญ) สมัยที่ 2 (9) เรื่อง ปรามปรามผู้วิเศษ
ของนายสวัสดิ์ ยุวะเวศ งามกระทรวงมหาดไทย. วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2479.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี. ครั้งที่ 26/2502. เรื่อง การประหาร
ชีวิตนายศิลา วงศ์สิน.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี. ครั้งที่ 27/2502. เรื่อง การประหาร
ชีวิตนายศิลา วงศ์สิน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป/7/2500/มท.10. เรื่อง กรณีชาวอีสานอดยาก.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป/7/2501/สร.14. เรื่อง สหรัฐช่วยฟื้นฟูกุศลสถาน หนังสือพิมพ์สยาม
นิกร.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป/7/2501/สร. 17. เรื่อง นายกรัฐมนตรีกับภาคอีสาน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป/7/2502/บ13.4. เรื่อง จลาจลฝับุญ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป/7/2503/สร. 8.2. เรื่อง โครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กค. 0202.2.10.3/1. เรื่อง โครงการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
พ.ศ. 2504.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กต 40.39/1. เรื่อง ปรามขบถฝับุญ องค์มั่น องค์แก้ว อ้ายปา องค์กา
ดำ ฯลฯ มณฑลอีสาน 2445.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กต 40.39/2. เรื่อง ฝับุญมณฑลอีสาน [อีสาน].

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กต 98.3/1. กบฏฝับุญ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กต 98.3/2. ฝับุญก่อการจลาจลริมแม่น้ำโขง

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กร. 6 ม/14. เรื่อง รายงานอุปราชาภาคอีสาน คัดจัดการบำรุงทางน้ำ
ทางบกในท้องที่ภาคอีสาน พ.ศ. 2465.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. คค. 0201.2/10. เรื่อง นโยบายการปกครองประเทศ พ.ศ. 2494-
2495.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2 18/1. เรื่อง คนตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ (มณฑลเขมร สุโขทัยพิษณุโลก
หล่มสักคี) (15 พ.ค. 2438).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2 18/3. เรื่อง ฝับุญ – มณฑลอีสานหรืออุบลหรือลาวกาว – หนังสือ

ไปมากระทรวงมหาดไทย. (27ก.พ. 2444 – 7 เม.ษ. 2445)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **มร.5 ม/30/1.** สำเนาโทรเลขที่ 30 กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ ทูล กรมหลวงดำรงราชานุภาพ. วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2444.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ม-ร.7 บ/13.** เรื่อง บุคคลตัวตนเป็นผู้วิเศษ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ม-ร.7 ม/28.** เรื่อง สภาพการณ์ภาคอีสาน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ร.6 ศ10/51.** เรื่อง ความเห็นจากการจัดการศึกษาหัวเมือง (29 กันยายน – 28 ธันวาคม 2453)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ร6. ศ.13/3.** เรื่อง รายงานข้าหลวงตรวจการศึกษามณฑลนครราชสีมา (3 ตุลาคม 2458).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ศธ. 39/8** เรื่อง รายงานการประชุมข้าหลวงประจำจังหวัด พ.ศ. 2479 ครั้งที่ 6 วันอังคาร ที่ 12 พ.ศ. 2479

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ศธ. 42/2** เรื่อง ขุนพจนกิจประสานข้าหลวงตรวจการแผนกกรรมการรายงานการตรวจราชการ จังหวัดอุดรธานี หนองคายและเลย. วันที่ 4 เมษายน 2481

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ศธ. 43/65** เรื่อง ปลัดกระทรวงธรรมการเสนอรายงานตรวจราชการ จังหวัดทางภาคอีสาน (อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร เลย ขอนแก่น) วันที่ 11 มีนาคม 2482

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ศธ. 0701/19** เรื่อง นโยบายการศึกษาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ 22 กันยายน 2484

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **สร.0201.5/9.** เรื่อง การแบ่งเขตต์ปกครองเป็นภาค.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **สร.0201.10.1.13** เรื่อง พระปรากรมมุนีเจ้าอาวาสวัดปทุมคงคาขอลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาส. วันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2475.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **สร.0201.32/14.** เรื่อง การเคลื่อนไหวกทางภาคอีสาน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) **สร.0201.37/1.** เรื่อง การบูรณะบำรุงจังหวัดต่างๆ ภาคอีสาน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) **สร. 0201.37/2.** เรื่อง การขอความช่วยเหลือจาก MSA ในการบูรณะ และทะนุบำรุงจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสาน.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **สร.0201.37/2 ที่ 15/118.** เรื่องการเปลี่ยนชื่อภาคอีสาน (27 พฤษภาคม 2496).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.8.7.1/13,14.** เรื่อง ข้าหลวงใหญ่พระยาสังฆาภิบาลมณฑลตรวจราชการภูมิภาค จังหวัดหนองคาย อุดรธานี ขอนแก่น มหาสารคาม พ.ศ. 2478.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/2.** เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่ กระทรวงเสถ

- การตรวจราชการหัวเมือง (28 มกราคม 2475 – 26 กันยายน 2483).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/3/ปีก 2.** เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่ กระชวง
กะลาโหมตรวจราชการหัวเมือง (1 มิถุนายน 2476 – 24 กุมภาพันธ์ 2496).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/4.** เรื่อง การตรวจราชการของพระยาพลฯ ในการ
ตรวจราชการหัวเมืองอีสาน [1 มิถุนายน 2476 – 24 กุมภาพันธ์ 2496].
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/5/ปีก 3.** เรื่อง การตรวจราชการจังหวัดภาคอีสาน
ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (21 เมษายน 2477 – 14 มีนาคม 2496).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/7.** เรื่อง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ ไปตรวจ
ราชการหัวเมือง (7 พฤศจิกายน 2478 – 24 พฤศจิกายน 2493).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/8.** เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงยุติ
ติัมตรวจราชการหัวเมือง (7 กุมภาพันธ์ 2478 – 23 ธันวาคม 2486).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/11/ปีก 1,2.** เรื่อง หลวงสฤษฏยุทธศิลป์ รัฐมนตรี ตรวจ
ราชการหัวเมืองและเสนอความเห็น (2 กุมภาพันธ์ 2481 – 1 ตุลาคม 2487).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/15.** เรื่อง ข้าราชการผู้ใหญ่กรมโคสนาการ ตรวจ
ราชการ (6 มิถุนายน 2482 – 21 กันยายน 2492).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/16.** เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการผู้ใหญ่
กระทรวงคมนาคมตรวจราชการหัวเมือง (31 มกราคม – 10 มิถุนายน 2496).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/29.** เรื่อง รายงานตรวจราชการภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือของ หลวงสุวินวิวัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/33/ปีกที่ 1,3.** เรื่อง รายงานตรวจราชการจังหวัด
ต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพลเอกผิน ชุณหะวัณ.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/47.** เรื่อง รัฐมนตรีและข้าราชการกระทรวงกลาโหม
ตรวจราชการหัวเมือง (29 มิถุนายน 2499 – 31 พฤษภาคม 2500).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/48.** เรื่อง รายงานตรวจราชการของพลตำรวจเอก
เผ่า ศรียานนท์ (17 กรกฎาคม 2499 – 11 มีนาคม 2501).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/54.** เรื่อง การตรวจราชการของจอมพลผิน ชุณหะ
วัณ รัฐมนตรีกระทรวงเกษตร (7 พฤศจิกายน 2499 – 8 พฤษภาคม 2501).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/55.** เรื่อง รายงานการไปตรวจราชการของพล.อ.
ถนอม กิตติขจร.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) **สร.0201.22/56.** เรื่อง การไปตรวจราชการของ

นายเลื่อน พงษ์โสภณ.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.22/61. เรื่อง การไปตรวจราชการของ

นายเลียง ไชยกาล.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.4.8/1. เรื่อง ทางการเก็บเงินรัฐูปการ พ.ศ.2475.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.62/3. เรื่อง โครงการและการปฏิบัติงาน

กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2476 – 2490 (4 พฤษภาคม 2476 – 20 สิงหาคม 2490).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.62/10. เรื่อง โครงการและการปฏิบัติงาน

กระทรวงมหาดไทย (1 กรกฎาคม 2479 – 7 กรกฎาคม 2490).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.67/37. เรื่อง กระตุ้มเรื่องหน้าที่ข้าหลวงใหญ่.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.67/40. เรื่อง รายงานการประชุมของคณะกรรมการ

พิจารณาความเห็นข้าหลวงใหญ่.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

กระทรวงธรรมการ. (2477). รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมช่างวิชาการ.

กระทรวงธรรมการ. (2480). รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2478. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมช่างวิชาการ.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2499). รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2484. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์

กระทรวงมหาดไทย. (2513) **ประมวลพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย.** เล่ม 2 ภาคที่ 3. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. (2514). **ปฏิวัติ 2475.** กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

กำพล จำปาพันธ์. (2555). **ข้าเจือง : กบฏไพร่ – ขบวนการผู้มีบุญ หลังสถาปนาพระราชอาณาเขตสยาม – ล้านช้าง.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

คณินันต์ จันทบุตร. (2528). **การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คำพูน บุญทวี. (2544). **เกร็ดประวัติศาสตร์อีสาน ผีบ้า ผีบุญ.** พิมพ์ครั้งที่ 4.

กรุงเทพฯ: ไปย์เขียน.

จเมื่อนอมรดรุณารักษ์. (2513). **การศึกษาของชาติ.** พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2534). **อีสาน1 ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น.**

กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2534). **อีสาน2 อีสานปัญหา หมอยากลางบ้าน ไหราจารย์พื้นเมือง.**

กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2534). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม.** กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคนอื่นๆ. (2527). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม.** กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา;และคนอื่นๆ. (2524). **เศรษฐกิจศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย.**

กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2528). **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต.** พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. (2541). **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:

สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สมภพ มานะรังสรรค์. (2527). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ.**

2484. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523). **การเมือง – การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย พ.ศ. 2411 – 2475.**

กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2536). **จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่.**

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). **แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย.** แปลโดย

รัตนา โตสกุล. อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). **อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย.** แปลโดย รัตนา โต

สกุล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชำนาญ ยุวบูรณ์. (2497). **การรวมอำนาจและการกระจายอำนาจทางการเมืองปกครองของกฎหมาย**

ไทย. พระนคร: โรงพิมพ์วิบูลกิจ.

ณรงค์ พ่วงพิศ. (2530). **การเมืองไทย: ความเปลี่ยนแปลงจากอดีตสู่ปัจจุบัน.** พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ดาร์วิน เมตตาริกานนท์. (2546). **การเมืองสองฝั่งโขง.** กรุงเทพฯ: มติชน.

ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ,กรมพระยา. (2513). **นิทานโบราณคดี.** กรุงเทพฯ:

ศิลปากรบรรณาการ.

เดช บุญนาค. (2524). **ขบถ ร.ศ. 121**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

เดช บุญนาค. (2548). **การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435 – 2458**.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โทชิฮารุ โยชิคาว่า. (2528). **รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และสงครามแปซิฟิก**. แปลโดย
อาหาร ฟุ้งธรรมสาร. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ธงเจิม ศังขวณิช. (2507). **ภาคอีสานกับความมั่นคงของประเทศไทย**. ลพบุรี: โรงพิมพ์ศูนย์
การทหารราบค่ายสมเด็จพระนารายณ์.

ธิดา สาระยา. (2525). **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**.

กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

ธิดา สาระยา และ เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). **ประวัติศาสตร์ชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

ธวัช ปุณโณทก. (2526). **พื้นเวียง: การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน**. เอกสาร
หมายเลขที่ 19. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธวัช ปุณโณทก. (2540). **อักษรโบราณอีสาน : อักษรวิยาอักษรตัวธรรมและไทยน้อย**.

กรุงเทพฯ: สยามเพรส แมเนจเม้นท์.

ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์. (2543). **2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณนท์. (2529). **ประวัติศาสตร์ไทยลาว อีสาน**. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์.

บุญช่วย อัดถากกร. (2522). **ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่างๆ** :
พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบุญช่วย อัดถากกร 3 กันยายน 2522.

บำเพ็ญ ณ อุบล; และคณะ. (2535). **อุบลราชธานี 200 ปี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

ปรมินท์ จารูวร. (2556). **มัลลย์ศรัทธา : พลวัตของการสวดพระมัลลย์จากต่างสนามวิจัย**.

กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประทีป ชุมพล. (2525). **พื้นเวียง: วรรณกรรมแห่งการขุดขี้**. กรุงเทพฯ: อติต.

ประยูร ดิษฐานพงศ์. (2551). **พระศรีอารียเมตไตรยพุทธเจ้า (พระศรีอารีย)**. กรุงเทพฯ: ไพลินบุ๊คเน็ต.

เปรมชัย พริ้งสุลกะ. (ม.ป.ป.). **มาตรา 17 ในยุคมืด**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 3.
เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ไผท ภูธา. (2545). **ตำนานร้องปึกบฏผู้มีบุญ**. อุบลราชธานี: สำนักงานกองทุนเพื่อชุมชน.

ไผท ภูธา. (2554). **ความเป็นมาคนอีสานในเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พัฒนา กิตติอาษา. (2546). **วิจัยอีสาน : วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน**. นครราชสีมา: สมบูรณ์พรินต์.

พรเพ็ญ อันตระกูล และ อัจฉาพร กมฺพพิสมัย. (2527). **ความเชื่อพระศรีอารีย์ และ กบฏผู้มีบุญสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

พระวิภาคภูวดล. (2533). **บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม**. แปลโดย สุมาลี วีระวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.

ภารดี มหาขันธ์. (2524). **รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. 2394 - 2475)**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ภารดี มหาขันธ์. (2526). **ประวัติศาสตร์สมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

ลิขิต ธีรเวคิน. (2545). **การเมืองการปกครองของไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทยา นภาศิริกุลกิจ. (2500). **การเมืองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และ สมโชติ อ๋องสกุล. (2524). **มณฑลเทศาภิบาล: วิเคราะห์เปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์.

ศิริพรรณ เตชะกำพูน. (2532). **ชนบทอีสาน**. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาชนบทอีสานและสถาบันพัฒนาชนบท.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2531). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

สมบัติ อารังธัญวงศ์. (2547). **การเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 1762 – 2500**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสมาธรรม.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2518). **“ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”**. **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2515). **อธิบายตำนานภาษีอากรและตำนานภาษีอากรบางอย่าง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสารสน.

สุชาติ ภูมิบริรักษ์. (2519). **อีสาน ดินแดนแห่งเลือดและน้ำตา**. กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแปลไว.

- สุนทรีย์ อาสะไวย์. (2525). **จากอุดมการณ์พระศรีอารียถึงชนผู้มีบุญภาคอีสาน**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- ลีลา วีระวงศ์. (2539). **ประวัติศาสตร์ลาว**. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุวิทย์ ธีรศาสด์. (2546). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488–2544**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- สุวิทย์ ธีรศาสด์; และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2541). **ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน**. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ธีรศาสด์; ชอบ ดีสวนโคก. (2536). **การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลางก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ**. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ธีรศาสด์. (2549). **ประวัติศาสตร์อีสาน 2322 - 2488**. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ธีรศาสด์. (2551). **เศรษฐกิจอีสานหลังมีทางรถไฟ (พ.ศ. 2443 - 2488)**. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2511). **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. คณะรัฐศาสตร์ กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์. (2548). **หมู่บ้านอีสาน ยุค “สงครามเย็น”**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2542). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สายสกุล เดชาบุตร. (2555). **กบฏไพร่ หรือ ฝิ่นญ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของราษฎรกับอำนาจเหนือแผ่นดินสยาม**. กรุงเทพฯ: ยิปซี กรุ๊ป.
- อุทัย เทพสิทธิ. (2509). **ความเป็นมาของไทย – ลาว**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เปรมชัย.
- แอนดรูส์, เจมส์ เอ็ม. (2480). **รายงานสำรวจโรคภัยตามชนบทสยามครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477**. พระนคร: โรงพิมพ์กรมแผนที่.

จารุวรรณ ไวยเจตน์. (2516). **การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อนพ.ศ. 2475.**

วิทยานิพนธ์การศึกษา. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ดรุณี บุญภิบาล. (2520). **บทบาทของไทยในสงครามโลกครั้งที่สอง.** วิทยานิพนธ์การศึกษา.

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ดลนภา เพิ่มสมบัติ. (2549). **กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445.** สารนิพนธ์ ศศ.ม.

(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ทิพย์รัตน์ วานิชชา. (2519). **การปรับปรุงท้องถิ่นทุรกันดาร โดยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์**

พ.ศ. 2501 – 2506. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). **ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445.** วิทยานิพนธ์

อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

นาฏนภา ปัจจุจฉะโต. (2536). **บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบาย**

การปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2505. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นิติ กสิโกศล. (2525). **การเก็บค่านาในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2482.** วิทยานิพนธ์ อ.ม.

(ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

บั้งอร ปิยะพันธุ์. (2529). **ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.**

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร

บุญรอด แก้วกัณหา. (2518). **การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325 – 2411.**

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บุญทวี โฉมศิริ. (2548). **ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2518 - 2544).**

วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร

วิโรฒ.

พระสุชีชาครธมโม (ศรีมาตย์). (2553). **ศึกษาวิเคราะห์ การเปลี่ยนแปลงของประเพณีฮีตสิบสอง**

: ศึกษา ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสนา

มหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย

พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). **การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475.** วิทยานิพนธ์

ศษ.ม. (การศึกษา) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ.

- ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร.
- ระลึก ธาณี. (2522). **นโยบายและการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475 – 2503)**. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. (การศึกษา) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ.
- รัตนกร จัตรวิไล. (2553). **ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 กรณีศึกษา กลุ่มองค์มั่น**. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ). ชลบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วิลาส โพธิสาร. (2536). **รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ระหว่าง ปี พ.ศ. 2469 – 2468**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิโรจน์ หีบแก้ว. (2529). **ประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2443**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วรายุทธ สายทอง. (2547). **การปกครองคณะสงฆ์ไทยภายใต้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สมศรี ชัยวณิชยา. (2548). **นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494 – 2519**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมศักดิ์ มหาทรัพย์สกุล. (2534). **การเก็บเงินรัชูปการและผลกระทบต่อสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2444 – 2482**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุทิน สนองผัน. (2533). **ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ.
- อุราลักษณ์ สิริบุตตร. (2519). **มณฑลอีสานและความสำคัญทางประวัติศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

บทความ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา;และประนุช ทรัพย์สาร. (2527). “อุดมการณ์ขบถผู้มีบุญอีสาน”. **ความเชื่อพระศรีอารีย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ธโสธร ตูทองคำ. (2555). ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองของประเทศไทย. ใน “**วารสารการเมืองการปกครอง**” ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 สิงหาคม – สิงหาคม 2555.

น.ส.พ. รวมข่าว. (2518). “ยิงเป้าผีบุญ”. **สารคดีเกร็ดประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ:รวมการ.

วุฒิชัย มูลศิลป์. (2527). “กบฏย้ายสาเกียดโง้ง: วิเคราะห์จากเอกสารพื้นเมือง”. **อีสานศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรม**. นครราชสีมา: วิทยาลัยครุนครราชสีมา.

สมชัย ภัทรถนันทน์. (2548). **ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน**. มหาสารคาม: ภาควิชารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2537). **กบฏผู้มีบุญโสภณแห่งบ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น**. ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2549,พฤศจิกายน). กบฏผู้มีบุญอีสาน 2444 – 45 กับจดหมายลูกโซ่ฉบับแรกของเมืองไทย. ศิลปวัฒนธรรม.

ข้อมูลสัมภาษณ์

สมาน ทองบ้านทุ่ม. (2556, 14 มีนาคม). ที่ 34 หมู่ 8 ตำบลสาวะถี อำเภอ เมือง จังหวัด ขอนแก่น.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2556, 14 มีนาคม). มหาวิทยาลัยขอนแก่น 123 หมู่ 16 ถนน มิตรภาพ ตำบล ในเมือง อำเภอ เมือง จังหวัด ขอนแก่น

นายสุต ขันนัไพร. (วันที่ 22 มีนาคม 2556). ที่อยู่ 82 หมู่. 5 ตำบล. บ้านใหม่ไทย อำเภอหนองบุญมาก จังหวัดนครราชสีมา.

นายจิต ผางกระโทก. (วันที่ 22 มีนาคม 2556). ที่อยู่ 85 หมู่. 5 ตำบล. บ้านใหม่ไทย อำเภอหนองบุญมาก จังหวัดนครราชสีมา.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวศศิธร คงจันทร์
 วันเดือนปีเกิด 26 มีนาคม พ.ศ. 2531
 สถานที่เกิด จังหวัดกรุงเทพมหานคร
 ที่อยู่ปัจจุบัน 122/237 ซอย จอมทอง 14 แขวงบางค้อ เขตจอมทอง
 กรุงเทพมหานคร 10150

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2549 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา
 จาก โรงเรียนสตรีวัดอัมพวัน
 พ.ศ. 2553 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)
 จาก มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
 พ.ศ. 2558 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์)
 จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ